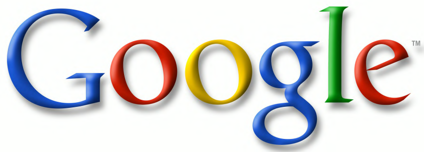

באר יצחק

ספר הכולל

אגרות רצוא ושוב

בין הרב החכם הכולל אביר סופרי זמננו הנודע לתהלה

מו"ה יצחק בער לעווינזאהן ז"ל

ובין חכמי דורו בזמנים שונים.

ע"י המו"ל ספריו

דוד בער בן יהודה נאטאנזאהן.

ווארשא

בדפוס י. אלאפין נאלעווקי 47

תר"ס

БЕЕРЪ ИЦХОКЪ

Сборникъ литерат. писемъ

И. Б. ЛЕВИНЗОНА и его современниковъ

изданіе

БЕРНАРДА НАТАНЗОНА

ВАРШАВА

Въ типографіи И. О. Алапина, Налевки № 47

1899.

Дозволено Цензурою Варшава 28 Апрѣля 1899 года.

אֶרֶשֶׁת שְׂפָתַיִם.

(מאת המו"ל ספרי ריב"ל).

ביום ערב ראש השנה לשנת תרס"ח היה יום זכרון לבני עמנו בארצנו, כי ביום הזה נמלאו מאה שנה ליום הֻלֶּדֶת ריב"ל. פעולתו הגדולה למען השכלת אחיו מודעה לכל איש יהודי יודע ספר. אך למורת רוחנו רואים אנחנו כי אחינו אינם יודעים להוקיר מפעלות המליץ יושר הזה, אשר הקדיש כל ימי חייו לעמו ולשפתו, לכונן איזה דבר טוב לזכר פעולתו, להיות לעזר ולסעד להמו"ל ספריו שנשארו עוד בכתובים, או ליסד ברשיון הממשלה איזה חברה מועלת שתשא שם ריב"ל עליה, או לקנות ביתו של ריב"ל העומד שָׁמָּה בקרעמניץ, וליסד שם איזה בית ספר למלאכה ועבודה, שיקרא שם ריב"ל עליו. מאז ועד עתה לא נעשה מאומה לא לתועלת ספריו ולא להקמת איזה זכרון לשם האיש הזה, על כל הטוב אשר עשה לאחיו יושבי ארצנו להשכילם בחכמה ודעה.

למען ידעו הקוראים כי אני המו"ל ספרי ריב"ל החשיתי, ולא דברתי מאומה, נכון אני כעת להציע בקצרה תמצית מכתבי אשר פניתי במו לֹאילי הכסף שלנו, ולֹא נעניתי לא בפועל ואף לא באמר ודברי הנחומים.

מי מאתנו איננו זוכר את הגבירים המפורסמים בפ"ב ה' לעאן ראזענטהאל, ז"ק ואברהם בן ישעיה הורוויץ, האחרון הזה, אף כי לא נמנה באחרית ימיו בסוד היהודים, אבל לבו היה לב עברי דופק בקרבו בְחזקה, ולא פעם אחת יצא לישע הוצאת ספרים מועילים, ויהי להם לגואל ומושיע. רבות עשה למען עמו אשר אהב. רבים ראו כן תמהו כהושע משוררים מליצים וסופרים שונים, ובעזרהו באו לפתח חפצם.

והא לך קורא פתשגן מכתבי אשר ש׳לחתי אליו מעת ההיא, בקצרה:

לכבוד השר המרומם יקר רוח וטהר לב וכו'.

ענגה הרת חוזים התחוללה על ראשי בשמעי כי חולה הנך, ועתה תודה לה' כי בריא אתה, ושבת לאיתנך, ועתה יש לחכות כי פעלך והדרך יֵרָאה עלינו לארך ימים ושנים.

ועתה דבר לי אליך השר! מי איננו יודע כי ידיד ומודע אתה לספרות כל עם ועם ומשען להשכלתם, ואף כי לספרתנו אשר בה כל חיי רוחנו, הואל נא ארוני וצא לישע הוצאת ספר אחד כספרי ריב"ל הנמצאים אתי בכתובים, הנקרא בשם באר יצחק, הכולל בקרבו אגרות רצוא ושוב בינו ובין חכמי דורו, לזכרון חג יובלו לשנת המאה ליום הלדתו.

ועתה באתי לעורר רחמיך וחסדיך למען ספרי ריב"ל, הצב נא ציון לנפש יקרה לחג יובלו, בבלות מאה שנה ליום הולדו, ואקוה כי תבואת הספר הזה תהי קדש ליסוד מוסד להדפסת ספריו הנשארים הבאים אחריו. ובזאת אקד ואשתחוה לפניך ארוני מכבדך ומוקירך המחכה לתשובתך.

בסגנון כזה כתבתי לראז"ם ולז"ק ולא נתכבדתי לקבל גם תשובה לא מהורוויץ ולא מהם. באחד מעלי המליץ אשר יצאו בעת ההיא דרש ה' ראזענט' על אודות כ"י מהריב"ל ובדבר קנין ביתו בקרעמניץ. וכנראה עלתה במחשבתו לעשות איזה דבר טוב למזכרת ריב"ל וספריו, אבל מרוב טרדתו שכח ולא עשה מאומה עד יום מותו בחו"ל, וכמוהו חשבו וחושבים גם נדיבים אחרים לעשות מה ואינם עושים מאומה, וכ"י ריב"ל מונחים עד כה במטמן. ועתה בעזרת החברה להרבות השכלה בישראל ברוסיא אשר נדבה למען הדפסת הספר זה מאה וחמשים רו"כ יוצא הספר הזה לאור הדפוס. אבל מאין אקח את הנותר לשלם בבית הדפוס ובעד נייר יותר משתי מאות רו"כ ? לולא החליתי במחלה אנושה, יוכל היות כי היתה לאל ידי להוציא כל הספרים כ"י גם מבלעדי עזר צדדי, כאשר עשיתי עד כה. אולם עתה לעת זקנתי כי נפונותי ונדכיתי עד מאד, כי כל אשר היה לי הוצאתי במשך ימי חליי, עד כי נשארתי בעני ומחסור. ואין לי שום משען ומשענה להדפיס עוד איזה ספר אשר אתי בכתובים, כמו הס' יזרעאל הכולל מאמרים מפוזרים לכל ענפי הספרות העברית, והוא ספר גדול ונכבד, וגם הספר פתוחי חותם הכולל בקרבו ג"כ מאמרים יקרים ונכבדים, ונלוה אליו באור רחב להקדמת האמונות והדעות לרס"ג, גם מאמר גדול הנקרא בשם מליץ יושר המדבר בהצטדקות הח' צונץ ז"ל נגד שוטניו.

בהיותי בשנת תרמ"ו בעיר קיוב, פניתי במכתב לאחד מסופרי ישראל הגדולים, שיש לאל ידו לעשות גדולות ונצורות למען הדפסת ס' ריב"ל, וגם כמנו לא נושעתי, ולא קבלתי ממנו גם תשובה על מכתבי זה שאני נותן העתקה בזה בקצרה:

ביום דפורים תרמ"ו. שלום וברכה ליקר רוח וטהר לב וכו', יאר ה' פניו אליך ויחנך!

כמתעתע הנני בעיר הגדולה הזאת, וכמעט שאין ביכלתי לשוב לוואַרשא באפס דמים, ברגע מבוכתי אלה, דמיתי לנסות דבר אליך אדוני, והיה הגליון הזה למליץ בינותינו.

עוד בשנת תרל"ה החלותי להדפיס את ספרי ריב"ל בלי שום משען וסעד מן הצד, והוצאתי כל כספי ורכושי על זה, וזה היה ליסוד מוסד להוצאת ספרי ריב"ל עד כה. ולולי מחלתי הגדולה שנמשכה כדי שלש שנים, היתה לאל ידי להוציא יתר הספרים שהמה בכתובים גם מבלעדי משען חיצוני; ועתה כל אשר היה לי מכלי חפץ בזהב בכסף ובנחשת מכרתי להחיות נפשי ונפשות ביתי במספר שבע במשך ימי חליי, עד כי נשארתי בחסר כל ואין לי שום משען ומשענה להדפיס איזה ספר מכ"י ריב"ל, הנמצאים עוד אתי.

ועתה מה כחי כי איחל, ולמי אשים דברתי ? האלך להשתחוות לעתודי צאן קדשים, המה אילי הכסף והזהב ? היש תקוה מעשירי עמנו לכלות הדפסת הכ"י לחג יובלו של ריב"ל ? למי אפנה ולמי אשים דברתי ? אתה יבש מקור תקותי, וכל השתות נהרסו. עד מתי הבל איגע להוציא יש מאין,

להשפיל את כבודי לעפר? אני אמרתי בחפזי כל האדם כזב, אבל עוד תקוה קטנה נשארה לי לפנות אליך ידיד ספרתנו, כי נאמן אתה לה בכל מאדך, מסך אני מבקש עזרה בצרתה לי, אם קטנה היא לגרל ערך כמוך, אבל גדולה ונכבדה היא אלי ולכל מוקירי ס' ריב"ל. פקח עיניך וראה שוממות ספרותנו בימים האלה, וס' ריב"ל שוכבים למעצבה באין תוחלת לימים הבאים, [illegible] המו"ל ספריו זקן, חולה ותש כח, ועל מי אעזבם? לב מי לא תרוה, [illegible] מי לא תרסע דמע, בראיתה אבני חפץ כאלה מתגוללות בעפר? ס' ריב"ל מונחים בקרן זוית, וספרי הבל והעתועים יוצאים ביד רמה!

הרב החי ה' מאזה סטאסקווא דרש מאתי עוד בשנת תרנ"ג להודיעו מתי יצא לאור הס' באר יצחק ובדרך כלל להודיעו אם יש תקוה לראות [illegible] ברפוס את כ"י ריב"ל הנותרים, „ומאד אכיר לו טובה — כותב הרב [illegible] אם יודיעני מזה, כי הנני סופר את השנים מתי תבוא העת המאושרה לכתוב על כל ספרי ריב"ל הבאים כאחד ולהעביר קו הסך הכל על כל מפעליו" !

בסוף שנת תרל"ט כאשר כליתי לסדר את ס' הזכרונות דברי ימי חיי ריב"ל פניתי [illegible] לה' לדרכוים ובאברדאן על אודות תמונת ריב"ל הנמצאת לפי דברי הד"ר ס' קוליסער [illegible] בבית אוצר התמונות של הנסיכה מארית ניקולייעוונא שנתנה לה במתנה מיד הגראף [illegible] אבל למורת רוחי לא נמצאה התמונה שם, וכנראה לקחה הגראף אתו אחרי מות הנסיכה לסדר אוצר התמונות שלו באחוזתו מאקאווא במחוז ריאזאן. כן עברו שנים רבות [illegible] שנת תרנ"ה שבא לכפר הזה ה' א' לעוו ניסו של הרב החכם, חובב ארצו, עמו וספרותו [illegible] אליהו הכהן קאפלאן, וכראותו בבית משכיות החמדה הנמצא בארמון הגראף מאלססאו [illegible] בית אוסף התמונות מרוזני וגדולי ארץ גם את התמונה היקרה של ריב"ל שמתחתיה [illegible] שם ריב"ל מקרעמניץ, לא אחר מלהודיע כל זה לגיסו ה' קאפלאן, ולפי דברי שר [illegible] נמסרה התמונה הזאת בידי הגראפין בעלמה, כי בעלה הגראף בהיותו עוד בקרעמניץ [illegible] 1849 צייר תמונת ריב"ל בעט עופרת, וא"כ ברבות הימים עשתה רעיתו העתקה [illegible] ושר אחד שר הארמון לה' לעוו כי ריב"ל היה יקר ונכבד מאד בעיניה כי ידעה [illegible] וגם ספריו נמצאים באוצר הספרים שלו. ואחרי אשר הודיע ה' קאפלאן כל זה במ"ש [illegible] פניתי אל ס' קאפלאן והתחננתי לפניו כי ישתדל להשיג העתקה פוטוגראפית מהתמונה [illegible] כי אם איננו יכול לעשות מאומה מאשר אמלפים לנסוע דרך רחוקה למקום מושב [illegible] בלתי כידי לפורסם, וזה כעשרים שנה מיום החלי להוציא לאור ס' ריב"ל לא נתנו [illegible] לקפוני להיות סופר ומונה (להמדפים במזומן) ומוכר ספרים בכבודי ובעצמי ליחידי [illegible] כי מוכרי ספרים או קוני ספרים היו בעוכרי ויליגוני ככלי ריק עדי נשארתי [illegible] ספרים ובלי כסף. מבלעדי שלשת כ"י המונחים אצלי וביניהם הספר באר יצחק אשר [illegible] לנוכם בימים ההם במ"ע כרוניקא וואסחאד הסופר היקר, דורש טוב לעמו במסד [illegible] מולד, בשפת רוסיא, ה' סטאניסלאווסקי מעיר יעקאטערינאסלאב, סכ"ל בקצור, [illegible] ה' קאפלאן עשה עמי אות לטובה, אחרי השתדלות גדולה ונכבדה עלתה בידו לפעול [illegible] פוטוגראף אחד בעירו ריאזאן לעשות העתקה פוטגראפית, ולא ארכו הימים ושלח [illegible] העתקה פוטוגראפית מתמונת ריב"ל. ומאשר יקרו לי דברי הרב החכם המו"ל ת"ע הצפירה, [illegible] נעשו עם סופר מכיר לכבוד ולתפארת ריב"ל על אודות התמונה הזאת, פטור לא [illegible] הובאתי גם דבריו הנשגבים פה בגעולת שער לספר באר יצחק הלזה, למען יספר [illegible] לזכרון תודה וברכה להסופר היקר הזה ה' נחום סאקאלאב, ואלה המה דבריו [illegible] בהצפירה מיום ג' כ' כסלו תרנ"ו:

תמונת איש כמופת אשר האיר עיניו ויגיה חשכו במדינת מאסליה וואלין, תמונת אבי הבונים ומורה דרך לתופשי רבי יצחק בער לעווינזאהן ז"ל היתה חבושה בטמון ימים רבים לא שלטה בה עין אדם. קולו עודנו הולך בגן עדנים בין ערוגות ספרותנו, אשר הוא נחמד ומתוק כנעימות לקהו, כי הולך חן בשפתיו ודבש וחלב תחת לשונו, ואף אשר הוא אדיר וחזק, רוחו שובר ארזים, רוח סועה וסער, רוח אשר לא ישוב מפני כל, הריבו את ריב האמת. גם תולדות האיש הנפלא הזה וקורות ימי חייו נגלו כספר לפנינו, וידענו כי הוא היה איש רפה כח, שבור ורצוץ, ידוע חלי ונגוע, נקשה ואמלל, שבע תמרורים ותחלואים רבים, חולה — ואת שבר בת עמי רפא, עני — ואת ספרות מולדתו העשיר! ידענו את שבת לדקו ואת תומת לבבו בשבתו, כמחרם ומובדל ומנודה בעלית קיר קטנה, בודד וגלמוד, וישגב במבצר עוזו זה, ויעשהו למקור נובע חכמה ותבונה, להיכל כלו אומר כבוד, ויהי רענן בהיכלו זה, ויהי שתול בו בשלות השקט כיושב בשבת תחכמוני, ויכתוב את ספריו הרבים, וירנין כמולאי בקר את אביב ספרותנו העבריה בארץ הזאת, ידענו את כל אלה, ונפשנו אותה מאד לראות את תמונת האדם הנפלא הזה. כן הוא, זה הוא ריב"ל הנודע לנו לבבו, אף כי לא הכרנוהו, כי לא נפל דבר ארצה מכל אשר שערנו בנפשנו, כמולא תוכו ותוכו אכדם, ישים כל משכיל כעל כל הון על התמונה הזאת. הננו רואים כי התמונה ודאי בצלם תומה, יען גם העתקתה תתן לנו מראה שלם וחזות־הכל. ההעתקה הזאת אשר לפנינו היא מלאכת מחשבת, וכל יודעי אין ערך ומביני טעם ימצאו בה חפץ.

על התמונה חלקה קטנה מאד, אך החלקה הזאת מלאה רוך ונועם וחוס לה. סביבה מסגרת מאד, אין בה דברים איומים וערב רב מחזות שונים, אך חזיון אחד אשר יפיק שמחה ושלום. פה נראה את ריב"ל כולו, את ריב"ל ומעמד ביתו! על מטתו יושב איש בא בימים, נשען בידו הימנית על משעד הרפידה, וידו השמאלית על ברכו, מטה את ראשו מעט לשמאל אל עבר פני שכמו, ורוח עצבת נעימה מרחפת על פניו, ועיניו מלאות מחשבות עמוקות רבים, טהורות כעין הרקיע, ומהן נשקפת נשמת חיים, נשמה תמה ותמה; אין פה סערת חשק ושלף קלף תאוה, אין פה רעש ורגז, לא ירוצו זיקי ברק, אך תום ומקיף רוח שם נסגנו, והעינים האלה מצוטטות בכל, ויודע האיש הזה לבחון בעפעפיו גם גנזי סתרות; ומה נפלא עור פני האיש, עור דק ובהיר מאד, עור פניו קרן, והפנים לא עבים ובשים, גם לא נקמטים ולפודים, אך כמו ספיר גזרתם, מלאים זכות ובהירות, ומזהירים כזהר הרקיע, הנפש הלפוכה בנו הזך והיפה והבהיר הזה כמו תאיר כולה, כמו תאיר מחרכי הפנים, בעד בדי העור וגם בעד שערות הזקן הלבן והתלתלים הסדורים על הראש הנחמד הזה.

זה הוא מראה פני הזקן כקרן אור שמש על פניו, כור קרנים על מצחו, אור הנגוה לתכלים. וכאשר נכחן היטב את הפנים האלה, ונראינו כי יש אשר האיש הזה הוא מחולל ומעונה ממחלתו, ועל אור יקרות ונגה טובו אשר כנגה רצון יעטרוהו נסוי לו מחלה נעכרים ואולם הכאב הנמרץ העצור בעצמותיו לא ירעים את כדי פניו ולא ישחית את תארם, כי פה יום שקטה הנפש, חדרו מלא כל הון יקר ונעים, הנה ארון הספרים, והספרים המעטים האלה (אשר על מעוטם היה מתאונן תמיד) הם רעיו, הם מקור כל טובו וכל משושו בחלד עם מכאוב נחלתו, פה המטה אשר עליה הניח לדיק זה את ראשו, פה בין לוחותים אלה מצא מרגוע נפש וחיי בשרים, שמחת לב ומרפא לעצם, פה בחדר הזה אשר תוכו רצוף אהבה ותום לבב מפקות ימיו.

האור סוגר ומתפלש דרך חרכי החלון האחד אשר בחדר, ויצק שטפת לבנת הספר על פני האיש היושב על המטה ועל משעד המטה ועל מצעו. חדר יקר אף נעים, עלית קיר קטנה אשר בקרעמעניץ, אמנם בקרבך שכן איש חכם, איש נפלא ורב פעלים.

ועל שולי התמונה כתב הצייר בכתב רוסיא: היהודי לעווינזאהן 1849 ושם העיר קרעמעניץ. הצייר היקר הזה הוא הגראף פאלאספאי בקראו שם Еврей על ריב"ל, לא שמה את היהודי בכנף שקוץ משומם, אך הציג סמל דמות אדם ביקר. אמנם תאר נכבד ונחמד עוד הצייר הזה לריב"ל Евр. Левинзонъ וזה תאר רם על כל רמים".

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

תקע"ט. פרק א

שְׂאוּ שְׁעָרִים [1]

לדוד מזמור לה' הארץ וגו' וגו'. ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה!

המזמור הזה בהשכלה ראשונה אין לו התחברות כלל, ולא נודע תכלית כוונתו. ולדעתי יצייר פה המשורר את זמן המשיח שהוא זמן המקווה שיתוקן כל העולם, והוא הנצחון הגדול שינצח הטוב את הרע, על ידי תקון הדור שיתקנו מעשיהם, והדור אשר יהיה בזמן הזה המנצח, הוא דור החביב לפני ה', שיהיה צדיק במעשיו, שיהיה נקי כפים וכו' כי רק ע"י מעשים טובים כאלה תבוא הגאולה. ולהיות האדם היחיד או הכלל בהיטיבו את מעשיו, צריך בכל זה לעזר אלהי, ככה יהיה הדור הזה הטוב, גם בעזר אלהי.

והנה יצייר לנו המשורר הזה ע"פ דוגמא, את הארץ זו בכלל, כעיר מבצר, והיושבת על מים רבים הסובבים אותה, וגם תֵל גבוה סביב לה, והרים וגבעות סביבה, וילחמו עליה אנשי חיל ימים רבים, וצבאות יבואו עליה בזה אחר זה ללכדה, ולא יוכלו לה, עד שלבסוף יקום צבא אחד, גבורי חיל ומלומדי מלחמה, ומלכם בראשם, וילכדוה. הצבא הזה יקבל מן המלך אות נצחון (מעראלע) כי הוא הצבא אשר ידרוש המלך ויאהבהו; ואחר כך, יעשה הצבא הזה המנצח טריומפף גדול להוביל את המלך בשערי הטריומפף כנודע.

ועתה נבוא אל פתרון המזמור:

הארץ הזו אשר אנחנו עליה, היא עיר מבצר, יגור בתוכה כל רֶשע ועָוֶל, והטוב תרצה לה, לא יוכל ללכדה, ובכל דור ודור יתעמלו לנצחה, ולא יכלו, עד אשר יעמוד דור זכאי כולו טהור, לא בצום ולא בטבילת מקוה, אך במדות ישרות, נקי כפים וכו' והוא הדור האמיץ וגבור במדותיו, והוא הדור אשר ידרשהו ה', הדור הטוב הזה ינצח את העיר הזאת, עד שיעמוד על ההר הזה שהוא קדש לה' ואז הדור הזה ישא ברכה וגו' ר"ל יקבל אות הנצחון, כי הוא הדור החביב בעיני ה'.

---

1) מבֿאורי הרחב שבֿארתי את המזמור הזה ע"ד דרוש ורמז על מעמד העולם היום, והזמן המקווה הנקרא עולם התקון.

ועתה יצייר לנו המשורר איך יובילו בשערי הטריומפף, את מלך ישראל, הוא ה׳ מלך העולם, ולכן יכנהו פה מלך הכבוד ר״ל מלך הטריומפף, ויצייר לנו איך המשוררים ישירו לפניו טרם יצעוד בשערי הטריומפף, ותשאל מקהלה (קאהר) אחת את השניה, מי הוא זה מלך הכבוד? ותשיב לה השניה: ה׳ עזוז וגבור ה׳ גבור מלחמה. יתואר פה לא בתואר צדיק וחסיד וחכם, כי אם בתואר גבורה; ומקהלה השנית מסיימת בשם הכולל: ה׳ צבאות הוא מלך הכבוד פי׳ ראש החילות ומנהינם (פעלדמארשאל).

נקי כפים וגו׳ הולך ממדה קטנה אל הגדולה ממנה, וחשב פה ארבע מדות, וכל המאוחרת פה היא יותר יקרה:

האדם אשר יקבל עליו להיות נאמן וישר, אחר שהיה ד״מ גנב מימיו, הוא מתעסל ראשונה שלא לגנוב, וזהו נקי כפים, אבל בכל זאת עוד יצרו הרע לא ימות בקרבו ויתאוה, וכאשר ירגיל א״ע ימים רבים בנקי כפים יעשה אח״כ גם בר לבב, אך בכל זאת לפרקים רחוקים כאשר יראה הון רב לפניו, לבו יתר ממקומו, ויעורר בקרבו תאוה, ואח״כ מרוב ההרגל גם זאת האבד מלבו, וזהו לא ישא לשוא נפשו. והנה אחר טוהר ידיו וטוהר לבבו, עוד נשאר לו הרגל שבועה מנעוריו, לא שבועת שקר, אך שבועת מרמה, כי זאת מותר, ואח״כ גם זאת תאבד!

לה׳ הארץ ומלואה וכו׳ בזה יראנו המשורר שלפני כל פעולה יאות לקרוא שם אלהים עליה, ומזה בא אל המקובלים (שהלכו בעקבי אפלטון) ליחד קב״ה ושכינתיה לפני כל דבר, ושעל זה תקנו אחרונים שכהם הלשם יחוד. וידוע שהשכינה היא ספירת מלכות, והכוונה בספירת מלכות אל הפעולות היוצאות מכח אל הפועל בנבראים ובכל מעשי ה׳ הגלוים. ובעבור זה תקנו חז״ל לברך על כל דבר ואסרו ליהנות בלי ברכה. והחכם פילון היהודי (שלמודי אפלטון מדברים תמיד מתוך גרונו), כתב טעם היות השם בראש כהן הגדול כי הקרא שם אלהים בראשית הדבר יקיימהו, עכ״ל. ומזה נראה לי הטעם כאשר העתיקו התורה לתלמי המלך ביונית העתיקו אלהים ברא בראשית, כי כן היו נוהגים היונים אז ע״פ רבם אפלטון להקדים שם אלהים במאמר, ואע״פ ששמוש הלשון היונית דרכו בכך להקדים תמיד הפועל לנפעל, מכל מקום לא היו משניחין על זה, כי ידוע שהקדמונים בהעתקותיהם מלשון אל לשון היו מעתיקים תמיד מלה במלה על הסדר (כמו שהארכנו בזה בספרנו בית יהודה) ובפרט בהעתקת דברי אלהים ותורתו, אך שינו מטעם זה להקדים שם אלהים, (ועיין דברי מלכי ישראל בבית שני).

והנה עתה בדברי בענין קדוש השם יתעלה, לא למותר אחשוב לבאר את המלה כביכול. ואמר: נוהגין חכמי המשנה והגמרא והמדרשים כאשר מיחסים לה׳ יתברך איזה ענין גשמי בדרך משל, אז מוסיפין תיבה זו „כביכול״ ומרמזין בה שהענין הזה נאמר ע״ד העברה, ולא לאמיתו. וז״ל הכוזרי (מאמר שלישי סימן ע״נ): כביכול רוצה לומר אם היה יכול להיות

כך היה כך וכך, עכ"ל. וכן כתב התשבי ערך כביכול שהכוונה בו כביכול ר"ל כאלו היה ביכולת לומר כך, עיי"ש. ובכללי הש"ס הנדפסים בסוף מסכת ברכות כתוב וז"ל: כביכול, ר"ל התורה שנכתבה בכ"ב אותיות יכולה לומר דבר זה, אבל לנו אי אפשר לאומרו, אי נמי כ"ב נוטריקון כתוב בתורה, כענין אמרם אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, עכ"ל. ובצדי הגליון שם בכללי הש"ס במאמר הזה נסמן: (ועיין רש"י יומא ג') והתוספות יו"ט (סנהדרין פרק ו' משנה ה') מביא בשם רש"י, כבאדם שיכול להאמר בו כן. וצריך לי עוד עיון בתוי"ט ריש פרק ד' דמגלה, ואינו כעת בידי.

אמנם אחר שעמלו גדולים וטובים בבאור של כביכול, אמרתי חלקי אמרה נפשי (ע"ד השערה ואומדנא) כבר אמרו חז"ל בתלמוד ירושלמי דברכות: המזכיר שם שמים לבטלה צריך להוסיף ברוך שם כבוד מלכותו וכו', ועיין מרדכי ברכות ריש פרק אלו דברים, ואבודרהם בהלכות ברכות בברכת המוציא. גם מצינו לחז"ל כשמזכירים איזה ענין על איש יקר וצדיק שאינו לפי כבודו, אז מוסיפין ואומרים לפיום: „כבודו במקומו יונח". ולכן נראה לי שתיבת „כביכול" הוא ראשי תיבות 1) גם תדע שבמקום שאנחנו היום פה במדינתנו, כאשר כותבים את שם הקדוש במכתב או בספר, נוהגים לכתוב תמורתו „ק' או שני „יי", היו נוהגים הקדמונים לכתוב אות ו' כזה, ועדיין נוהגים כן בארצות המזרח, וכן נוהגים הקראים בספריהם.

מעתה יהיו ראשי התיבות של זו התיבה כביכול: כבודו במקומו יונח. כבוד ו' לעולם. או ראשי תיבות אחרות מענין כזה היינו: כבודו במקומו זהו ו' לעולם, וכדומה.

אמר המחבר: אע"פ שכלל מונח הוא שהבחירה היא ביד האדם לבד, ובכל זאת קבלו חז"ל שיש קצת סיוע לאדם הפרטי ומכ"ש לכלל האומה מאת ה' יתברך במפעליהם, והבא וכו' והביאו במסכת סוכה נ"ב שלשה פסוקים מתנ"ך הנותנים חזוק לדבריהם, והם: ואשר הרעותי; כי הנה כחומר ביד היוצר; והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו' ופי' רש"י המקראות הללו מעידין דאף הזכיות והעונות ביד הקב"ה; השתי כתות הללו באומתנו היום שהזכרנו, יוכל להיות שגם המה כהסכמת ה' יתברך, והרי הם כשני הכוכבים כימה וכסיל, המחזיקים זה צנה רבה וזה חמימות רב, וכמו שבארו חז"ל (במסכת ברכות) הפסוק: „התקשר מעדנות כימה ומושכות כסיל תפתח" למען לא יתגבר אחד מהם, משדד ה' המערכה להכניעו ע"י השני,

---

1) הרד"ק בספריו כשמזכיר תיבה זו „כביכול" תמיד נוטה על התיבה זו כמה קוים, וכן מצאתי בהרבה ספרי קדמונים, וזה אות שהיא נתחברה מראשי תיבות. ובספרי החכם ר' יוסף קנדיאה ראיתי כשמזכיר „כביכול" תמיד יחלקה לשנים כזה כב יכול, עיין לדוגמא בספרו תעלומות חכמה, כי שם נזכרת תיבה זו פעמים רבות.

וזהו הסוד שאמרו בספר יצירה: „זה לעמת זה עשה האלהים״ • וכן נתן ה׳ בכל היצירה, וכנודע מההשבתות שגלה החכם אייזיק ניוטאן האנגלי בכוכבי שמים המסודרים באופן שאם האחד בא להמשיך אליו כוכב שכנגדו, מיד יהקרב כוכב גדול מהראשון וימשכהו אליו וכו׳•

ובאמת רואים אנחנו ההשבתות הללו בכל דבר שבעולם, כי הקב״ה מזמין ברגע דברים להשבית, אם כבר נראה לעינינו שאין תרופה ואין עזר, וכמו שנראה מדברי חז״ל בפסוק: „הידעת עת לדת״ וגו׳ וכן מעמיד ה׳ שטן לכל דבר אשר כבר עלתה גדולת דבר אחד, וכמו שנאמר אצל קצת מלכי ישראל, שהעמיד להם ה׳ שטן אחד מאויביו, וכל זה הכל כדי להעמיד את הדברים ע״ד הממוצע, כי הכל בהשגחה מצומצמת•

י ב לעווינזאהן • קרעמניץ •

תק״פ • פרק ב

לריב״ל מהחכם ר׳ יוסף פערל מטרנפאל•

געליעבטעסטער פריינד, נעהמען זיא מיר עס ניכט איבל, דאס איך ביז נון איהר ווערטהעס שרייבען אונבעאנטווארטעט געלאססען האבע, זיא ווערדען וואהל געהערט האבען דאס איך זייט דעם מאנאט אוגוסט פאם היזיגע אבוועזענד בין, איך בין אויף דער רייזע אונד אין דיא פרעמדע [שטעללען] וועהר זעלטען צום שרייבען אויפגעלעגט, אויך קעננען דא דיא שריפטען ניכט זא וויא צו הויזע אין ארדנונג אויפבעוואהרט ווערדען• דא איסט עס זייער לייכט, דאס איין בריעף פערלעגט, אונד דורך מעהרערע וואכען אונזיכטבאר ווירד אונד דאהער מיסען זיא שאן פאר ליעב נעהמען, ווען דיא אנטווארט ערשט נאך צווייא א האלב מאנאטה פאלגט•

אללער ערשט מוס איך איהנען מיינען דאנק פיר דיא צווייא נייאיג־קיימען אבשטאטטען, דיא זיא מיר אין איהרעם שרייבען מיט צוטהיילען דיא גיטע האטטען, איך האפפע מיט דער צייט זאללען דיזע איהר פלעטצכען ערהאלטען•

ה׳ לעפין צייגטע מיר נייעליך אן, דאס זיא איין צייגניס אלס קע[...] דער העבּרעאישען שפראכע געטהיג האבען, איך האבע אלזא גלייך [...]ך הויזע געשריעבען, דאס מאן פיר זיא דאס צייגניס אויסשטעללען זאלל, נון ערהיעלל איך מיט דער פארלעצטען פאסט פאם געדאכטען ה׳ לעפין דיא אנצייגע, דאסס דאס לעהרפערזאנאלל פיר זי דאס צייגניס נאך ניכט אויסגעשטעלט האבע, איך ווערדע צו דיזעם ענדע איבערמארגען אי״ה מיט דער פאן היער נאך טרנפאל אבגעהענדען פארט שרייבען, דאס מאן עס אויף דער שטעללע אויסשטעללען זאלל•

איך ציינט מיר ה׳ לעפין אן, דאס זיא פאן איהם דען תורת הקנאות פארדערן, דא דיזער בייא מיר ליגט אונד איך מיינער אבוועזענהייט וועגען, פאן איהם נאך קיינען געברויך מאכען קאנטע, זא ביטטע איך זיא דיעזען נאך לענגער בייא אונז צו לאססען, איך האבע נאך קיינען געברויך פאן איהם ביז נון מאכען קעננען. לעבען זיא וואהל איך בין איהר ערגעבענער.

יוסף פערל.

~~~~~~~~~~

תקפ״א, פרק ג

לריב״ל מהחכם ר׳ יוסף פערל מטרנפאל.

וועןמיין געדעכטניס מיך ניכט טייטט, זא האבע איך איהנען דען עמפפאנג איהרעס מגלה סוד אונמיטטעלבאר ניכט אנגעצייגט, איינער דער מיך ניכט קענט ווירדע געוויס זאגען איך זייא שטאלץ, פאן איהנען האפע איך דיעזען פארווארף ניכט צו הערען, זיא זינד איבערצייגט, דאס איך דיעזען פעהלער אם וועניגסטען בעזיטצע אין איינם שרייבען אן ה׳ ליביש מיזים — אלס ער אין בראדי וואר — האבע איך נעבסט מיינעם גרוס אן זיא, אויך דען עמפפאנג דעם מגלה סוד אנגעצייגט, דיא צייט וואר מיר דאמאלס צו קנאפ צו געמאססען, אלס דאס איך איהנען עקסטרא דאריבער שרייבען זאלל, איך מוסטע דיא בעצאהלונג דיעזער שולד אויף בעסערע צייטען פערשיעבען. נון קאנן איך איצט מעהר אלס דאמאלס פיר מיך ארבייטען, אונד איך וויל דאהער ניכט לענגער איהנען דיא שולד פאר ענטהאלטען, איך שטאטטע איהנען הירמיט מיינען ווערמסטען דאנק פיר איהרער זא טרעפליך געלונגענער ארבייט אב, אונד געבע איהנען מיינע פערזיכערונג עס זא באלד אלס מעגליך דעם דרוקע צו איבערגעבען, וועגן זיא אונטער דער צייט עטוואס געליפערט האבען, זא ביטטע איך מיר דיא ארבייט איינצושיקען, אום וועניגסטענס איין פאאר באגען הערויסצוגעבען דען דא איך געגענווערטיג עטוואס ערנסטעס הערויסצוגעבען געדענקע, זא ווירדע דער מגלה סוד דאצו ניכט פאסען. לעבען זיא רעכט וואהל אונד גליקליך ווזיא עס איהנען וויינשט איהר.

יוסף פערל.

מריב״ל להרב החכם ר׳ נחמן קראכמאל.

תשובה על דבריו:

מה שהביא להאמן לכמה מחברים עברים ונוצרים שרש״י היה נקרא
~~~~~~~~~~

ירחי: נראה לי שנתחלף למו ר' שלמה ירחי המדקדק (שחיבר ספרי דקדוק עם רש"י שהיה שמו ג"כ שלמה ור"ת ר' שלמה ירחי הוא ג"כ רש"י. ואולי לרש"י זה האחרון היה בן ששמו אברהם ועליו אולי כוון השפתי ישנים שעליו נסמכתי באחד מספרי שאמר שר' אברהם בן רש"י חבר פירוש על ספר אקלידוס כי רש"י הראשון לא היה לו בן זכר. עיין שלשלת הקבלה וכאשר חפשתי בסוף ספר שפתי ישנים בשער בת רבים שמזכיר כל שמות המחברים לא נזכר שם ר' אברהם בן רש"י כלל.

תקפ"ב, פרק ד

לריב"ל מהרב החכם הנודע ה' יעקאבקע לאנדא.

בע"ה בראדי כ"ז סיון תקפ"ב לפ"ק.

יקירי! זה לי ימים כבירים ואני נהייתי ונחליתי והודי נהפך עלי, לא אוכל לצאת ולבוא בקסתי כמאז להשיב שואלי דבר, ואף להגות באמרי ספר, אבל לכבודך עשיתי ידידי, כי יקרת מאד בעיני מיום הכרתיך. ודע אהובי שקריתי השובתך הנחמדה והנפלאה תעודה בישראל שפעלת נגד שוטני החכמה והאמת, וראיתי כי זאת ההשובה, אה הנפש משיבה, בכל ערוכה, ומשיבה כהלכה, וכל מן דין לנא סמיכא.

ואולם לא יכלתי להפיק משאלותיך לעשות הקונים ולישר עקומים מחולשת כחי, ע"כ הראה לדקדק בעצמך בכור שכלך ובמצרף תבונתך, וזאת העצה היעוצה ממני שתוסיף עליה השלש השובות אשר הבאת אלי בהיותך בחברתי, כי כבר מלהי אמורה שתוכם רצוף הרבה חרושים הנותנים ריח טוב.

אולם בזה אין דעתי נוחה ששלחת העתקה מספרך זה לאשכנז לקבץ חתימות, כי למה יפול ביד זרים בארץ נכריה בטרם יצא לאור, והנני איה"ש לקחת כמה עקס' כשיצא מהדפוס, לחלקם בין האנשים השוקדים על דלתותי.

ועתה צלח רכב על דבר אמת, ירצה ה' פועל ידיך, ויכונן מעשי אצבעותיך, יפוצו חוצה מעינותיך, וה' יגביה קרנך, וישלים אהך משנאיך. ואם מצער ראשיתך, ישגה מאד אחריתך, כמשאלות לבבך וכמשאלות אוהבך ומוקירך יעקבקא הלוי לנדא.

בעה"מ צל"ח ונודע ביהודה.

לכבוד

ידידי מחמד לִבי. אוהב אמת ודורש תושיה. משכיל
ונבון דעת. ה״ה הרב החכם השלם מו״ה יצחק בער
לעווענזאהן נ״י.

מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מרחוק בחצצרתו בעתותי קרב! אף כי עדן לא ישמע מה בפיו, איכה ואיפוא יהם רומס מן הארץ, אם אך נס שלום תנופף ידו ושפתו הרועה, כל רואיו ימלאו גיל ופניהם יצהלו, באשר יכירוהו ממרחק כי אל בשרה טובה יבוא; כן אחי בבשרך היום הזה כי תאבה להפיץ בישראל ספרך היקר, בו הלמד דעת את העם, ותורם הדרך ילכו בה, למען יהיו מאושרים לפני אלהים ואדם, אף כי עוד לא נודע לכל על מה הטבעו אדניך, ועל מה נוסדו אמריך. אשר בהם הבשר להעביר גלולי האולת מקרב הארץ, וילדי הפתיות כרות יכרתון, כל יודעיך ומכיריך לבשו גיל, וכל אוהבי תבונה יתרועעו אף ישירו, יען ידעו נאמנה כי לא תהו תדבר דבר, וכי לא יבצר ממך כל אשר יזמת לעשות, ואנכי, אשר פעלך היה נגדי, ותקח עיני אך שמץ מנהו, יען קצרו עתי שעשועי עמך, ולא יכלתי לשום על פני כלו עין בקרת, כאשר נאוה למפעל כזה, אך המעט אשר חזיתי בא כשמן בעצמותי, ותארנה עיני, ומה גדלת שמחתי בשמעי כי החכמים אשר בערי הממלכה נתנו עדיהם ויכתירו ספרך בתודתם: אנכי אז אמרתי: עורי נפשי תדרכי עז! שירי נא לידידי שיר תהלה כי לו יאתה!

ותשא משלה ותאמר

עַד מָתַי אִוֶּלֶת! רַבִּים תַּכְשִׁילִי
עַד אָן כּוֹזֶבֶת חֲלָלִים תַּפִּילִי
וּבְמַסְוֶה צֶדֶק תָּשִׂימִי פָנָיִךְ?
בַּאֲלָפָיו הָרָעָב הוֹרִיד לַקָּבֶר
וּבְרִבְבוֹתָיו הִנֵּה הִכָּה הַדֶּבֶר
אַךְ מִכֻּלָּם עֲצוּמִים הֲרוּגָיִךְ.

כִּי פָּרַשְׂתְּ רִשְׁתֵּךְ עַל כָּל יֹשְׁבֵי חָלֶד
יַעַן עִיר פֶּרֶא אָדָם יִוָּלֵד
מִנִּי רֶחֶם חֲלָבֵךְ תֵּינִיקִיהוּ
עַל כֵּן מִצְוֹתַיִךְ יִשְׁמַע לָנֶצַח
וּבְעֵת תִּשְׁאֲפִי דָם תֹּאבִי שֹׁד וָרֶצַח
לֹא יַחְמֹל אָב עַל בֵּן אָח עַל אָחִיהוּ.

אָמְנָה כִּי מְעַט אֵל עֵת רַבִּים קָמוּ
לִשְׁבּוֹר מַטֵּה עֻזֵּךְ בִּתְבוּנָה זָמְמוּ
אַף בֶּצַע מַחְשְׁבוֹתָם עָצְרוּ כֹחַ
אוּלָם לֹא כָלִית לֹא נַעֲשָׂה בָךְ פֶּרֶץ
אַךְ הַמָּקוֹם שִׁנִּית אַךְ עַם אַךְ אֶרֶץ
פֹּה כֹּרַת גִּזְעֵךְ שָׁם יִפְרַח פָּרוֹחַ.

כֹּה מִגּוֹי אֶל גּוֹי מֵאֶרֶץ לְאַחֶרֶת
תִּתְהַלְּכִי מֵאָז צָרַעַת מַמְאֶרֶת
אֶפֶס מַמְלָכָה לֹא שִׂרִית עָלֶיהָ
אַף גַּם הָאָרֶץ הוֹרִישׁוּךְ מִמֶּנָּה
עִתִּים כִּי יַעֲבוּרוּ רַגְלֵךְ תִּרְמְסֶנָּה
עוֹד בָּהּ תָּבֹאִי אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ.

כֵּן צֶאֱצָאֵי יַעֲקֹב מֵאֵל נִבְהָרוּ
הֵקִים לָמוֹ רוֹעִים אֹתָם שָׁמָרוּ
וַיִּתְּנוּ אוֹתָךְ לַשָּׁמִיר וָשַׁיִת
אַךְ שִׁבְתְּ לִישֻׁרוּן מְעַט הוֹוָיו סָפוּ
אֶל תּוֹךְ אַרְצוֹ מְלָאֲכַיִךְ נֶאֱסָפוּ
אֵין נוֹף לֹא בָאוּ בוֹ אֵין עִיר אֵין בַּיִת.

וְתַלְמִידֵי יִשְׂרָאֵל תַּת בֶּאֱמֶת מַגְרַעַת
שׂוּם דֹּפִי בִּתְבוּנָה שִׁקֵּץ כָּל דַּעַת
חָכְמָה קָרְאַת עָוֶל אַף בִּינָה מֶרִי
נִיחַר בּוֹ אַף הַיּשְׁבִי מִמַּעַל
כִּי הִטָּה לָךְ אֹזֶן לִמְעֹל בּוֹ מַעַל
וַיַּשְׁמִידוּ מֵאַרְצוֹ בַּחֲמַת קֶרִי.

הָאָרֶץ הַטּוֹבָה זָרִים יָרְשׁוּ
וּשְׂרִידֵי בֵּית יַעֲקֹב מִנָּה גֹּרְשׁוּ
נָפֹצוּ כְּצֹאן רוֹעֶה לָמוֹ אָיִן
אַךְ לֹא עֲזַבְתְּ אֹתָם כִּי הָלְכוּ שֶׁבִי
עִמָּם נוֹד תָּנוּדִי עִמָּם תֵּשְׁבִי
עַל הַנִּדָּחִים עוֹד תָּשִׂימִי עָיִן.

עוֹד בִּשְׂפַת חֲלָקוֹת אוֹתָם תַּדִּיחִי
כִּי הָרְוָחָה אַךְ אַתְּ לָמוֹ תַּצְמִיחִי
וּפַלְגֵי יֶשַׁע מִבּוֹרֵךְ יִשְׁתָּיו
עַל כֵּן בָּעַמִּים כֹּחַ כִּמְעִיל יִלְבָּשׁוּ
יְכַבֵּד עוֹלָם מִשְׁנֶה לַחֵץ יִירָשׁוּ
לֹא יִשְׁקְטוּ לֹא יָנוּחוּ לֹא יִשְׁלָיוּ.

אַךְ לֹא עוֹד אִוֶּלֶת! רַבִּים תַּכְשִׁילִי
לֹא עוֹד כּוֹזֶבֶת! חֲלָלִים תַּפִּילִי
מִסְוֵה הַצֶּדֶק יוּסַר מִפָּנַיִךְ
לַכֹּל יֵשׁ תִּכְלָה אֶל כָּל גָּאוֹן שֶׁבֶר
קֵץ הוּשַׂם לְרֶעַב אַחֲרִית לַדָּבֶר
אַף קִצֵּךְ בָּא תַּעֲבָר־כּוֹס גַּם עָלָיִךְ.

כי קם איש נגדך חרפתך יודיע
ישפך בוז עליך שקרך ישמיע
הוא לבני עמו נותן אמרי שפר
לשמור פי מלך ממנו לא יסורו
לדרוש טובו ושלום עם בו יגורו
לחפץ דעת ללמוד לשון וספר.

עוד יורם איכה הארץ יסחרו
לעבד האדמה ומלאכה יבחרו
גם יתן אמר רב מבלעדי אלה
אף כל אמרותיו בקדש יסדו
בדת ושכל יחד יתאחדו
מי יודע יבין יחזה בהם פלא.

גם החכמים עלידם טוב דברו
את שם יצחק בער בקהל פארו
כי בתעודת ישראל הפליא מעשהו
ומלכנו *) האוהב טוב וישר
הדובר אל עמו שלום ואשר
נטה אליו חנו במתנת ידהו.

ובעבור כל זה תגדיל התוחלת
כי ספרו הלז ישמידך אולת
מתוך ישראל יסיר שקוציך
כי לא עוד אולת רבים תכשילי
לא עוד כחבת חללים תפילי
ומכסה קלון ישים על פניך.

---

*) ניקאלאי קיסר רוסיא יר"ה.

בַּיּוֹם הַהוּא תִּצְמַח מֵאֶרֶץ דֵּעָה
וּכְמַעְיְנֵי מַיִם הָאֱמֶת נוֹבַעַת
אָז בְּחוּצוֹת רֵעַי! יְרַנּוּ מַעֲשֶׂיךָ
עוֹד מַשְׂכִּילִים לֹא יֵבֹשׁוּ בַּשַּׁעַר
לֹא יִשְׂאוּ עוֹד פָּנִים לִכְסִיל וָבַעַר
אוֹ אָז תָּגֵל נֶפֶשׁ יַעֲקֹב יְדִידֶךָ

המכונה
אייכענבוים.

שוחר טוב

קראתי שכל וחן מליך בספרך יקר הערך, תעודה בישראל יכונה; ותגלנה כליותי בדבר שפתותיך נכוחות ואמת; כלקחך כי זך תסול מסלת מישרים ודעת, לתועה בישימון אין אורח, ותורהו הדרך ילך בה, למען ייטב לו ולבניו אחריו כל הימים. ויתר שאת לך לצקת רוח חן על קשט דבריך, ולהרעיף אמרתך בנחת על לב שומע; מי זה יקרא יושר מליך, ושפתיו כל העניגה! מי זה יראה עצמת אהבתך לעמך ועמלך לטוב להם, ולא יתן ברכות אלף לראשך? הן אנכי בקראי עוז מדברותיך כי נעמו, ותמלאמו נפשי, לא יכלתי החריש התאפק מלהלל פעלך בשער בתוך קהל ועדה, ולברכך בשם ה׳:

גְּשׁוּ נָא הֲלֹם זָקֵן גַּם נַעַר,
מְשַׁחֲרֵי לְקֹשֶׁט דּוֹרְשֵׁי תוּשִׁיָּה,
רְאוּ אוֹר כִּי יָהֵל בְּחשֶׁךְ וּשְׁאִיָּה!
וְאַל תִּירְאוּ חֲתַת מִסֶּכֶל וָבַעַר,
כִּי יִתְּנוּ בְקוֹלָם עָלָיו בְּשַׁעַר.

פֹּה תוֹפַע נֶהְדָּרָה יְקָרַת הָעֵרֶךְ,
תָּאִיר לִפְנֵיכֶם נָתִיב וָדֶרֶךְ:
לְהִתְהַלֵּךְ בְּקֹדֶשׁ לְאַלּוּף מְחֹקֵק,
לְהָבִין בְּמִקְרָא בָּרוּר וּמְזֻקָּק,
בִּלְתִּי כְרֹעַ וּבְלִי כְשֹׁל בֶּרֶךְ.

פֹּה אִמְרֵי שֶׁפֶר יַשְׁמִיעוּ דֵעָה,
לְהַחֲזִיק בְּאֵמֻן זַךְ צָרוּף מִכֶּסֶל;
כִּי זֹאת הַמְּנוּחָה וְזֹאת הַמַּרְגֵּעָה!
אַךְ אֱמוּנַת הֶבֶל כְּחַטֹּאת הַפֶּסֶל;
מֵיטִיבָה אֵינֶנָּה, כִּי אִם מְרֵעָה.

פֹּה עֲצַת נְבוֹנִים חַכְמֵי יוֹעֲצֵי תֵבֵל!
לְאַלֵּף אֶת פִּיכֶם לְשׁוֹן מְדַבֶּרֶת:
כִּי הִיא לְרֹאשׁ אָדָם לִוְיַת תִּפְאֶרֶת.
בְּחָכְמָה וּמַדָּע קְנוֹת לָכֶם חֵבֶל,
וּלְהַרְחִיק שְׁטֵי כָל כָּזָב כָּל הָבֶל!

לִשְׁמוֹר פְּקֻדַּת מֶלֶךְ מוֹשֵׁל אָרֶץ,
עִם מִצְוֹת פִּיהוּ בַּל לֶכֶת קֶרִי;
אַךְ לִגְדּוֹר גָּדֵר וְלַעֲמוֹד בַּפֶּרֶץ,
כִּי חַטֹּאת קֶסֶם הַפֶּצֶר וָמֶרִי,
נֶגַע עָקֹב מֵעַל וְזֶה כָּל פֶּרִי!

אֶבֶן לְיַד חָרָצִים רְצוֹן הַמֶּלֶךְ;
וְעַל עוֹבֵד אֲדָמָה בְּזֵעַת אַפָּיִם,
עַל נְוַת הַבַּיִת תּוֹמְכָה בַּפֶּלֶךְ,
יִשְׁרְפוּ מֵעַל בִּרְכוֹת שָׁמָיִם;
אַשְׁרֵי הָאוֹכֵל יְגִיעַ כַּפָּיִם!

אֵלֶּה קְצוֹת דִּבְרֵי אֱמֶת כָּתוּב יֹשֶׁר,
וְכָהֵנָּה רַבּוֹת בַּל אֵדַע סְפוּרוֹת;
כֻּלָּם אִמְרֵי נֹעַם אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת,
לְהַצְמִיחַ צְדָקָה יֶשַׁע וָאֹשֶׁר,
כְּמוֹ גֶשֶׁם נְדָבוֹת וּכְמוֹ טַל אוֹרוֹת!

לָכֵן קְחֶה־נָא, שׁוֹחֵר טוֹב עַמֶּךָ,
חֵלֶף עֲמָלְךָ בִּרְכַּת שִׂבְעָתָיִם:
נֹעַם אֵל עֶלְיוֹן יִנְהַר עָלֶיךָ,
לְהָאִיר אוֹרְךָ כְּשֶׁמֶשׁ צָהֳרָיִם,
וִיהִי בְעֶזְרְךָ רוֹכֵב שָׁמָיִם!

כמשאלות לב אוהבך ומכבדך
אהרן לערנר.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אַךְ עַתָּה בְּיִשְׂרָאֵל הַחָכְמָה נֶעְדֶּרֶת

כְּמוֹ דָוָה יְזוּרֶהָ כְּצָרַעַת מַמְאֶרֶת

סוּרִי בַּת בְּלִיַּעַל מֵרָחוֹק יִקְרָאוּ.

מַה לְּאֵשֶׁת־זָדוֹן כָּמוֹךְ לַהֲלוֹךְ אֶת צְנוּעִים

אֶת תְּמִימִים מִבֶּטֶן לְזֶרַע קֹדֶשׁ יְדוּעִים

סוּרִי אַל תִּגְּעִי בְנַפְשָׁם פֶּן יִטַּמְּאוּ.

גַּם הָאֶחָד מֵאֶלֶף כִּי יֶאֱהַב תְּבוּנָה

יְשִׂימוּהוּ לְנָבָל לְבוֹגֵד בְּדָת נֶאֱמָנָה

יַעַזְבוּהוּ בְּלַחַץ וְעֹנִי בְּלִי כָל סַעַד

בְּבֵיתוֹ אֶפֶס מִחְיָה אֵין לֶחֶם וְשִׂמְלָה

וְאִישׁ לֹא יָחוּס עָלָיו בַּל יִתְעוֹרֵר לְחֶמְלָה

לְפֶשַׁע יֵחָשֵׁב תְּמוֹךְ אֶת מֵיטִיב צָעַד.

רַק הַנִּבְעָר מִדַּעַת יִקָּרֵא מְשֻׁלָּם

כָּל דְּבָרָיו יִשְׁמְעוּ יֵרָצוּ לְכֻלָּם

רַק חֲסַר לֵב הוּא צַדִּיק בַּחֲסִידִים יִשָּׁנֶה

חוֹזֵי שָׁוְא וּמַדּוּחוֹת הַמְעַקְּשִׁים דֶּרֶךְ

הֵמָּה מְכֻבָּדֵי הָעָם יְקָרֵי הָעֵרֶךְ

לָמוֹ וְלַעֲדָתָם בַּיִת נֶאֱמָן יִבָּנֶה.

עַל זֹאת תְּיַלֵּל חָכְמָה אֲחוֹתֵנוּ הַיְקָרָה

קִירוֹת לִבָּהּ יֶהֱמָיוּן רוּחָהּ נִשְׁבָּרָה

בְּהַכִּיר כִּי תָקְוָתָהּ עֵינֶיהָ מַיִם

עַל זֹאת נִשְׁבָּה דוּמָם קְרָאנוּ אֶל אֵבֶל

וְאֵיךְ תִּשְׁאַל עוֹד מֵאִתָּנוּ זִמְרַת נֵבֶל

אֵיךְ נָעִירָה עוֹד כִּנּוֹרוֹת וּמְצִלְתַּיִם.

אַךְ שְׁמַעְנָה אֲחוֹתַי לֹא לָרִיק עַתָּה בָאתִי
בְּשׂוֹרַת־נֶחָמָה בְּפִי עַל־כֵּן אֶתְכֶן קָרָאתִי
לְרְוָה תֵּהָפֵךְ יִלְלַתְכֶן לְשִׁיר הַקִּינָה
זַמֵּרְנָה אֲהוּבוֹתַי! שִׁיר תּוֹדָה זַמֵּרְנָה
הָרִימְנָה קוֹל שִׂמְחָה תְּשׁוּאוֹת גִּיל עוֹרֵרְנָה
כִּי בָא לְחָכְמָה גּוֹאֵל מוֹדַע לְבִינָה.

יֶהְגּוּ אַךְ בּוֹגְדִים יֶאֶבְלוּ בּוֹזֵי הַדַּעַת
לֹא עֵת לָהֶם בְּיַעֲקֹב פְּרִי כַחַשׁ לָטַעַת
עַתָּה יֵבוֹשׁוּ יַחַד פְּנֵיהֶם יֶחְפָּרוּ
כִּי יְקַר הַחָכְמָה יִגָּל לְעֵין כָּל־הָאָרֶץ
בְּנֵי יַעֲקֹב יֶאֱהָבוּהָ לֹא יִפְרְצוּ בָהּ פָּרֶץ
כְּמֵרֹאשׁ וָקֶדֶם בִּכְבוֹדָהּ יִתְיַמָּרוּ.

יָגִילוּ נְבוֹנִים כָּל שׁוֹחֲרֵי הַתּוּשִׁיָּה
לֹא עוֹד תִּהְיֶה חֶבְרָתָם סֹעֲרָה וַעֲנִיָּה
קָם אִישׁ נִלְחָם לָהֶם בַּעֲדָם זְרוֹעוֹ הֶחְשַׂף
נֶגֶד מְהָרְפֵי נַפְשָׁם מֵאָז מָתְנָיו אָזַר
עַתָּה בִּצַּע מַעֲשֵׂהוּ מִלֵּא אֲשֶׁר גָּזַר
כִּי קִנֵּא קִנְאָתָם וְכָל חֶרְפָּתָם אָסַף.

הוּא לִמַּד רוֹגְנִים לָקַח שֶׁאוֹנָם הִכְנִיעַ
כִּי לֹא בְצֶדֶק יִלּוֹנוּ לָמוֹ הוֹדִיעַ
אַךְ כָּזָב מַחְסֵיהֶם בַּשֶּׁקֶר נִסְתָּרוּ
אֵיךְ יֹאמְרוּ חַכְרֵי לֵב בָּאֱמוּנָה בָגָדוּ
הֲלֹא אֲבוֹתֵיהֶם מֵרֹאשׁ כָּל חָכְמָה לָמָדוּ
וְתוֹרַת אֵל תָּפְשׂוּ חֻקֶּיהָ שָׁמָרוּ.

אַף לְשׁוֹן עֵבֶר שְׂפַת נְבִיאֵי אֱלֹהֵינוּ מֵאָז
מְלִיצוֹתֶיהָ מַה נֶּחְמָדוּ יְקָרוּ מִפָּז
בְּכָל זֹאת עֲזוּבָה מִשְׁפָּטָהּ לֹא יִדְרוֹשׁוּ
אַף עָלֶיהָ הֵן חָמַל עַל שָׂפָה חֲמוּדָה
כִּי נֶגֶד אֹמֶר בְּסִפְרוֹ לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה
גְּמוּל נֶצַח שְׂכָרָם אִם אוֹתָהּ לֹא יִנְטוֹשׁוּ *).

אִם רַבִּים כָּמוֹהוּ הוֹרוּ כְּסִילִים דַּעַת
הֵן עֲצָתָם רֵיק נִשְׁאֲרָה בִּלְתִּי נִשְׁמַעַת
כִּי דְבַר לִבָּם הִיא עַל בִּינָתָם נִשְׁעֶנֶת
וְהוּא לֹא כֵן עַם יְשֻׁרוּן כִּי בָחַן לְבוֹתָם
הָרִאשׁוֹנוֹת שָׂם לְעֵד כּוֹנֵן לַחֲקֹר אֲבוֹתָם
מִפִּי קְדוֹשֵׁי אֵל כָּל אִמְרָתוֹ הוּכָנָה.

הָהּ! שָׂא נָא יַקִּירִי! שָׂא לְפֶשַׁע עַבְדֶּךָ!
כִּי נָתַתִּי פֹה מִגְרַעַת בִּכְבוֹדֶךָ
אַתָּה מְגַמַּת דִּבְרָתִי וְשִׁמְךָ הֶעֱלַם?
כִּי יְדִידִי! מָה אֹמַר? שִׂמְחָתִי גָבְרָה
שָׂשׂוֹן לִבִּי רַב עַל כֵּן שִׁירָתִי נִמְהָרָה
שִׂמְחַת אֱנוֹשׁ כִּי תִתְגַּבֵּר לְשׁוֹנוֹ תֵּאָלֵם.

הִפְלֵאתָ עֲשֹׂה יִצְחָק! הִגְדַּלְתָּ תוּשִׁיָּה!
הָיִיתָ לָנוּ אוֹר גָּדוֹל בְּאֶרֶץ נְשִׁיָּה
בִּמְקוֹם חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת הוֹפַעְתָּ נְהָרָה
כָּל חַכְמֵי לֵב סִפְרְךָ כְּמוֹנִי יְהַלְלוּ
לְמַחְבֶּרֶת זֹאת מֵאָז כְּעַל מָטָר יִחֲלוּ
אָמְרוּ: יֵדַע אֱוִיל כִּי שִׂכְלוֹ שֶׁקֶר הָרָה.

---

*) עיין בראש הספר שער הראשון פרק א׳.

אַתָּה לֹא כְאִישׁ לוֹחֵם שׂוֹנְאֶיךָ שָׁבִיתָ
לִירוֹת לַמּוֹ חִצֵּי אֵיבָה לֹא אָבִיתָ
אַךְ בְּדִבְרֵי נֹעַם לְבַד נְפָשׁוֹת לָקַחְתָּ
בְּזֹאת נוֹדַעְתָּ לְעַמְּךָ צִדְקָתְךָ הִכִּירוּ
גַּם חַכְמֵי הָעַמִּים אֶת שִׁמְךָ הֶאֱמִירוּ
אַשְׁרֶיךָ יְדִידִי! כָּל רֵעֶיךָ שִׂמַּחְתָּ!

ובתוכם יִשְׂמַח לִבִּי גם אני

הצעיר באהביך
ברוך משאצקים

קרעמניץ בחדש זיו הקפ״ה

תקפ"ג. פרק ה

אגרת בקרת

לספר הנכבד שבילי עולם

ב"ה ב׳ סיון תקפ"ג פה קצר עינים.

אלהים יחנך ידיד לבי המשכיל הנעלה החכם מו"ה

יהודה ליב ראפאפורט נ"י.

קבלתי התשורה אשר שלחת לי הוא ספר שבילי עולם, והודה רבת לך. קראתי הספר היקר הזה מתחל עד כלה פעמים רבות, והא לך משפטי אשר חרצתי עליו כאשר בקשת ממני להודיעך. דע ידידי! שהספר הזה בכללו הוא חבור נפלא להלל, ובו הראה המחבר היקר זרוע עם גבורה, והצורך הגדול בחבורים כאלה אין להעריך, ובפרט שעדנה לא נמצאת מחברת בענין הזה אצלנו בכל המון הספרים העבריים, לכן ראוי להחזיק טובה וברכה להמחבר היקר הזה כי טובה רבה עשה בעמיו, והכל כתב במועצות ודעת בהשכל ויופי. וראה זה לבד מצאתי בו מעט חסרונות ונער יכתבם, ע"כ לא ארשום פה מעלותיו כי רבות הנה, והזמן היקר לי לא ירשני להאריך, ע"כ ארשום פה לפניך את אשר עוה המחבר לתומו, והיה אם יזכהו ה׳ להביא שנית את ספרו היקר הזה לדפוס, יראה להתקן הדברים האלו ולהשלים חסרוניו, ואז יהיה ספר כליל בהדרו יפיו ושלמותו.

א) היה לו לרשום בכל דף בסופו או עכ"פ בסוף הספר בקונטרס מיוחד, המקור מאיזה מחבר, מאיזה ספר לקח הדברים שכתב, כמו שנוהגים כל המחברים והסופרים השלמים מחכמי ישראל וחכמי האומות, ולעולם יהא כל אדם בעיניך כלסטים והוי מכבדו כרבן גמליאל, הורו לנו חז"ל, ובפרט בענין כזה, כי הרבה טעיות יכזבו לנו בספריהם ובפרט המיסיאנירים, ויש ג"כ אפילו במחברים היותר נאמנים עוד הרבה חלוקי דעות על ענינים רבים, והמחבר שלפנינו כתב הכל כדבר ידוע ופשוט שאין עליו שום חולק.

ב) מביא דברים בהערותיו משמו ולא לו דמה ומבטן אחר יצאו, ואין זה בכלל לקט אבל הוא גזל נמור, וכמו שכבר ההלונן על המחבר הזה החכם בעל ספר תר"ן ועליו כוון כנודע לי, וגם אנכי מצאתי בו דבר אחד והנני מעיד עלי שמים וארץ כי על ברכי ילד, אנכי הריתיו וילדתיו, וחקרתי ודרשתי היטב, והוברר לי שהמחבר שמע מפי איש בריתי ששמע מפי, וזה הכלם לא ידע להעמידו בשמו וימלא טרפה חוריו, ראה נא יקירי! מה בין דור שלפנינו לדור הזה, הראשונים אהבו להלות דבריהם לפעמים באילן

גדול והאחרונים בהפך, וכבהמות בהררי אלף אחר כל ירק יתורו, כן מעיר לעיר מדלגים קצת מחברי זמננו לקבץ על יד מפי השמועה זעיר שם זעיר שם כל נתח טוב, וישימו בכליהם וממהרים להדפיסם משמם והאיש אשר עמל בו לא יזכר ולא יפקד, תמה אני איך אנשים כאלה יערבו לבם לצעוד בראש הומיות כמורי דעת ומוכיחים בשער, לאמר: טלו קיסם מבין שניכם! וקורה עבה בקורת בית הבד בין עיניהם. וכבר מצינו שחז״ל הקפידו ע״ז מאד, ואמרו בדרך כלל: כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, וסמכו מאמרם אקרא דאסתר, ובהפך אמרו: אל תגזל דל, ואחד מגדולי ההגאים מצינו שהתפעל מאד בשמעו שחכם אחד אמר דבר אחד תוריי ולא הזכיר עליו שמו עד שהתנצל החכם הזה לפניו לאמור: יודע כל העולם כי כל מה שאני יודע ואומר בתורה וחכמה דבריך הם ומפיך שמעתי, ואם חכמים כאלה הקפידו על זה מה נענה אנן אבתרייהו?

ג) מביא פעם בפעם דברי גאונים פוסקים ושאלות ותשובות מפלפל ועוקר הרים וטוחנן זה בזה, דבר שאין צריך כלל, ולפעמים הביא ברמז עיין שם ועיין שם, וגם אם נעיין לפעמים לא נמצא כי אם קצת בבואה דבבואה מענינו. מה לבקיאות כאלה לכותב דברי הימים או הנהגות המדינות וגיאוגרפי? מה ענין מהרשש״ך ורדב״ז אצל הר גרזים? והתשב״ץ ושערי דורא אצל הרי קויקאזיען? ומהר״ם פאדובה ומהר״ש משאנז עם הקיסר של חינא? מה ענין של פסקי תוספות וספר תקפו כהן עם השאמאנען הטובלים בנהר גאנגעס? מה לכותב גיאוגראפי עם הבאר היטב על הלכות פדיון בכור? מה לכותב סטאטיסטיק עם השיטה של ר׳ חנינא סגן הכהנים? כפי הנראה ירש המחבר המחלה הזאת ממחבר אחד זמננו מפורסם שקדמהו, שחסתי להזכיר שמו, שממנו יצאה המגפה הזאת ראשונה, שכל ספריו שחבר מלאים בקיאות הבל, וכתרנגולין של בית בקיא, עד שגם באגרותיו שכותב לרעיו לא יוכל מלט נפשו מלצבור חמור חמורהים בקיאות כאלה, והמה מלאות עינים כמלאך המות, עיין שם ועיין שם, וממנו נדבקה המגפה הזאת במחבר שלפנינו.

ד) השתמש במליצה נשגבות הראויות אל השירים הנשגבים ואל המליצות הרמות, ולפעמים משתמש במליצות קשות ההבנה מאד, ובשמות ותארים חדשים שאינם מוסכמים אצל בעלי לשון הקודש, ממה שמצא המחבר בספרי המאספים ישנים וחדשים, או בספרי מליצות זולתם חדשים מקרוב באו, שנתנו מחבריהם לשעתם, וקראו למו שמות והארים, ומי שלא ידע בעל פה כל ספרי המאספים וכל הספרים במליצות והעתקות וכדומה שנתחברו מכת המשכילים האשכנזים, אינו יודע כלל מה הוא אומר, ואפילו אלו הקוראים היודעים מהם אין דעתם לפעמים נוחה מהשמות הללו בעצמן, כי הרבה מהם אינם שמות ותארים הראוים, ד״מ: נותן זמירות בלילה, ומגיד לאדם שיחו! (וכוונתו אל הנאטיגאל והפאפאגיי) כן נמצא במאספים, אך מי יודע מהם? ומי יודה עליהם ויקבלם? „בנות רגעי ארץ!“ סימך על

איזה באור חדש אשר אינו נודע כי אם לאחד המדינה וכעת הוסיף בהערותיו לתולדות רש"י: „מול לב בערלה" (איין אויפגעקלערטער) והרבה בזה.

ה) אף זה דרך כסל לו שמתאמץ למצוא מקום להזכיר מכל החכמים ומשכילים המפורסמים היום שיש לו קצת היכירות עמהם, ומכנם כלם בשם: „ידידי".

הן אלה הדברים מה ששערתי אחרי קראי בו פעמים רבות.

ומנהג החכם הזה כמנהג הבן כפר צעיר לימים, שלמד לשון הקדש היטב, וקרא בהשהדלות רב כל הבאורים החדשים, וספרי מליצה ושירים וכל ספרי בעלי אסופות החדשים, מלבד שקידתו על ש"ס ופוסקים — פעם אחת שלחו אביו מהכפר בבקר השכם לעיר הסמוכה מאד להכפר ביומא דשוקא, והזהירו שבלי עכוב כלל יודיע לו ע"י שליח מיוחד מה יש למכור ביומא דשוקא, ועוד דברים הנחוצים מאד לדעתן תיכף ומיד, והכל באר היטב.

והנה פה האגרת ששלח לאביו ע"י רץ מיוחד:

ב"ה עשתי עשר לירה איתנים פה...

ישאו הרים שלום לאבי מחמד לבי המופלג ומול לב בערלה וכו'.

פה הרחובות ישהקשקון מהמית סוס ורכב ותהימנה מאדם רב, והיריד (עיין עבודה זרה פרק א' משנה ג' מה שכתב התוי"ט ועיין מוסף הערוך, ודלא כדעת הר"ש מקינון, ועיין תשובה הרדב"ז ח"ג שאלה תק"ל. וטעות נפל בדפוס ליווארנו, וצריך להיות שאלה תק"פ) גדול מאד, והרבה רגעי ארץ נתאספו פה, ויש הרבה פרות חולבות (עיין שער הניקוד להמדקדק הגדול ר' זלמן הענא והשגותיו על ספר מקנה אברהם והבחור. ואני תמה עליהם, ועל השב"ץ חלק ג' ענין קס"ט, שנעלמה מהם משנה ערוכה מבכורות פרק ג' משנה ט', עיין כפתור ופרח למהר"ם גנזאלי דפוס סאביוניטה, ושו"ת ר' חיים שבתי בתשובת ענונא דאיתתא דפוס סאלוניקי אחרי שהורידוהו מכסא הרבנות כמבואר בספר בנוי להלפיות למהר"ן טיטאיצק ז"ל), גם יש למכור פה הרבה סכות בנות (עיין סנהדרין, ומלכים ב' י"ז ועיין רש"י שם, ובחנם נדחק החכם געזעניוס, והוא הביא זה בשם בוקסדארף ולא יפה כוון, וכן כתב אייכהארן והערדער בשם באכארט והעציל עיי"ש), גם יש למכור לביבות בדבש דבורים, והמה ממראה אדמדם, ועליהם בהרות לבנות כמער איש ולויות (עיין הבאור שם במלכים, וכן מצאתי שכן דעת בעל התרומות שמביא בשם ר' אנטולי הספרדי ז"ל בעל השע"ים הנדפסים עם הוספות בדפוס ריווא די טרינטו), ויש ג"כ לביבות לבנות כשלג מיערות דבש (עיין רש"י שמואל ועיין געזעניוס, וכן ראיתי באמת בתשובות ר' אהרן ווירמייזא ז"ל בנימוקיו ראיתי בהיבת יד בווינא

בבית עקר הספרים של הקיר"ה), עוד ראיתי שם הרבה מיני מגדים, קניתי למען אחי הקטן סָנָא מסב קלע פנימה וחיצון פתוחי מקלעות ופטורי ציצים (עיין רד"ק שרש קלע ועיין אבן עזרא בפירושו למלכים ועיין תשובות מהרשש"ך ושרשים לגעזעניוס). גם משחקים ברחובות ובשוקים במשחק ידוע נכון לכנותו בשם שחוק הפלפל (פארינא בלעז) עיין תשובות הרדב"ז ובן חביב [1].

עיקר שכחתי אבי יקירי! דע שהכפר החדש אשר אנחנו חפצים לשכרו הוא טוב מאד כי צפצפה הוא (וואססער רייך) כה שמעתי מהלמיד אחד הלומד את ידיעת טבע ההפעלות בגוף אדם בריא (פהיזיאלאגיע) (עיין מאסף לשנת תקס"ט) בעיר זו, אך לא ארע אם הוא לומד בבית מדרש הרגל ההנועות (גימנאזיום) או בבית מדרש גן הטיול (ליצעאום) — . גם תאמר אבי יקירי! להשר של הכפר שלנו שיש פה לבכור בעל כנפים המגיד לאדם שיחו (פאפאגיי) וגם הנותן זמירות בלילה (נאכטיגאל) (עיין המאספים, והיותר נראה לי לכנותו בשם הזמיר ובודאי לזה כוון המשורר האלהי עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו עיי"ש הבאור). קניתי חצי להק אבטיחים (גורקען, ולא כמו שלועזים מעלאנען עיין במדבר י"א בנתיבות השלום ושרא ליה מאריה), גם יש למכור פה ענלות זוחלות (שליטען) אצל בכורי דלים — ע"כ בוא היה אבי מהר אל העמור בכל הככר (עיין רש"י).

דברי בנך המתרפק על שכמי אהבהך מיום גיחו מרחם עד היום הזה, והעומד למשמעהך כל הימים. וסלח אבי שקצרתי, כה אעשה כי השליח אץ עלי מאד, וזולת זאת טרוד הנני מאד בעסקיך וכהבתי בחפזון רחפזון.
הק' „. . . ."

ואולם השובה אביו לא אזכיר פה, כי מעצמך תבין מה שענה על זה, אחר שהיה עומד ומצפה על תשובתו, וכאשר הגיעתהו נבהל ומשתומם על מַרְאֶהָ, וכאיש הולך באישון לילה ואפלה בין הרים וגבעות מקום אשר לא

---

[1] עיין השרשים לידידי החכם בן זאב הנדפס פעם שנית ע"י ידידי החכם ר' הירץ הומבורג בעל מחבר ספר אמרי שפר ובן ציון בלשון אשכנז ע"י ידידי החכם ר' שלמה לעוויזאהן בעל ספר הנפלא מליצת ישרון. בודאי ראית אבי יקירי ספר מליצת ישרון. ואגב אודיעך שרוב דבריו שם לקוחים מספרי החכם הערדער, בעל מחבר ספר הנפלא: איבער דיא העברעאישע פאעזיא. ועיין מאסף לשנת תקמ"ח והוא החכם הערדער שבקש מסופרי ישראל שיחברו ספר מאזאידע (על תבנית איליאדע לאבי המשוררים היונים האמער) שע"כ חבר החכם המליץ הגדול רנה"ו ז"ל שירי תפארת. ברוך מזכיר נשכחות. דע אבי! שנדפס חלק שני מספרי שירי תפארת ע"י ידידי החכם ר' משה לנדא מפראג ראיתי אותו בלעמבערג בשנה שחלפה אצל ידידי האדון הדאקטאר ראפאפורט נ"י שחבר ספר נפלא על הרכבת הנתקים (עיין געזעניוס שרש נתק דלא כדעת ידידי החכם ר' שלמה פאפענהיים וידידי החכם בן זאב).

דרכה כף רגלו מעודו, כן היתה אגרת השובתו זאת אל אביו המוכסן הזה, נכשל פעם בפעם באבני נגף בקיאותיו ומליצותיו הקשות והחדות, והיה הכל לפניו כספר החתום, ויקם בחרי אף וינתח את האגרת לנתחים.

ואתה שלום כמשאלות לבבך יעב״ץ רקח.

תקפ״ז. פרק ו

לריב״ל מהרב החכם ר׳ שלמה ליב רפאפורט.

שא נא לאוהבך וידידך, באשר לא אוכל מלא רצונך, אודות אשר כבדתני להעלות שמי על ראש ספרך לזכרון. חי נפשי ועד בשחק נאמן לי, כי בוש אתבושש עוד מהציג שמי לעיני כל קורא, ואהי להם למלה. לשאול על מעשי ותבונתי. הן בלכתי ברחוב, אמנע תמיד כפי יכלתי לעבור בראש המים קרת, לבל יראני העם וישיתו בי וישפטו אותי ואת ארחותי איש איש כפי העולה על רוחו, אף כי לבוא אל כל אדם הביתה ולהראות לפניו עם אותות יקר וגדולה אשר נתת לי, כי אני יגדל תמהוני, אשר יניעהו להרבות עלי משאלות שונות. חדל ממני אפוא ואל תעמידני על ראש הפסגה למופת לכל רואה, גם למה זה אנכי לך? האין די לך בזכרון שם הראשון זה רעי האדם הגדול וחכם לבב, אשר שמו היקר נודע למרחקים, ועלה כבר לתפארת על מחברות רבות. לא בן אני, עוד לא נודעתי בשמי, כי לא עשיתי מאומה אשר בו אכבד, ואיככה אבוא בפעם הראשונה להיות נזכר לפעולת אדם בדבר שפתיו, אשר אין לי בו יד וחלק. כתר לי זעיר, אולי יחנני ה׳ גם אותי והראני את בכורי תבונתי נשלחים בתבל ארצה, אך עתת הניחה לי, ואל תגדיל עוד כבודי בקהל עם לחנם. ואף גם אשר תזכירני בדף מ״ה ע״א כשפה יתר היא בעיני, חבורי שהבאת שם עוד לא נראה על פני חוץ, ואולי כנפל טמון לא יראה אור לעולם, כי ההמון אוהב התשובות כרצונו אם גם בלתי מיוסדות, לא השאלות נגד רצונו, ומה בצע אפוא בהכעיסך עלי את הרב ר׳ משה קוניץ ללא הועיל? אך לזאת אתן לך רשיוני, להדפיס אגרתי זאת מבלי הזכיר את שמי ותתימתי בראש ספרך אם תרצה לאות מה יקר הוא בעיני השוקדים בתלמוד ואוהבי מדע, ותוכל להבטיח על הכותב כי הוא כאחד מהם ודי בזה. שמח נא ידידי על נצר מטעיך מעשה ידיך להתפאר, וקוה כי יעש שם בארץ, והנני אוהבך ומכבדך.

שלמה ליב הכהן רפאפורט.

הערות לספר תעודה בישראל.

דף ב׳ ע״א שורה ה׳ אחר מלת שבתורה. וכן ימנה הרב בס׳ המצות שלו למצוה מתרי״ג מצוה, וראוי להעתיק משם הלשון כי נחכד הוא. (חפשתי ולא מצאתיו שם).

ג׳ א׳ בהערה והוא נגד הדין כו׳, הא ליתא שאף שהיו אמוראים הרבה ששנאו ספרי אגדה, וקראו להם ספרי קסמי וכו׳ מ״מ יותר הרבה היו עוסקין בהם וגם השונאים לא אמרום לכתוב מטעם תורה שבע״פ שנאמר רק על ההלכות, רק משנאת גוף הענין, אולם בכ״ז המשמעות בש״ס שגם בעת שלא כתבו עוד הלכות ופלפולים, וזה היה עד ימות הלמידי רב אשי בראיות גמורות, כתבו כבר ההגדות, יעויין גיטין פ״ה במקום שאמרו תורה שבע״פ אי אתה רשאי לכתוב אמרו בכל זה ר״י ור״ל הוו מעייני בספרי דאגדתא בשבתא ובב״מ פ״ה השואל ספרי דאגדתא כדברים העשוים להשאיל ולהשכיר בם, ולא מצאנו כלל ספרי דהלכתא, והראיתי במקום אחר שספרי אגדה היו נקראים בפי התנאים ספרי ברכות ואליהם כוונה הברייתא פ׳ כל כתבי, כותבי ברכות וכו׳ לא כפירוש המפרשים שם, וראיות ברורות לי ע״ז.

ד׳ ב׳ בהערה. ראיות מזוהר שהנביאים נקראו בפי הקדמונים מקרא... אם כי לא אעמים על כ״ת להגיד לעיני כל האמת הישר שהזוהר איננו מקדמונים רק מאחרון ר״מ די ליאון, ומלה אחת אין בו מקדמונים, יען שאין זה מגמת ספרו, בכ״ז לא יצדק אצלי המביא ראיה על איזה דרך מדרכי הקדמונים בלשונם והגיונם, שיכלול גם ראיות מס׳ הזוהר, ואין זה אלא כמהעה את הקורא, והיה אם ימצא איש אחר בזוהר מאמר או לשון כתנגד אל אשר יביא כ״ת יפול מבצר חומתו, ולא נדע עוד אם נשמע לו. יבחון נא ידידי זאת וישמר מזה בכל ספרו, כמו בדף י״א א׳ בהערה וכדומה. (לאו דוקא לא יזיקו דברי הזוהר).

ר׳ ה׳ ב׳ ואמרו בפ׳ זה במחשכים הושיבני כו׳ ר״ל למוד מבולבל כו׳ כן פי׳ המהרש״א שם ע״כ. המהרש״א פי׳ זה שם על מאמרם למה נקרא בבל מפני שבלולה במקרא בלולה במשנה כו׳ ומדברי התוס׳ שם ובפ״ק דקדושין נראה שחשבו זה לשבח אולם המהרש״א פירשו לגנאי, שהוא מבולבל בבל למוד מפני שהוא שלא בזמנו. ואהו הצדק שהוא לגנאי שהמאמר שם בין מאמרים אחרים לגנאי על למוד בבלי, אך לא כטעמו שהוא שלא בזמנו רק מפני ששנאו דרך למוד בבלי בכלל שהוא רק בחריפות ולא על דרך האמת וראיותינו במ״א. (צ״ע היטב).

י״ח א׳ בהערה. א׳ לשון כנען, ב׳ צור או צידון ע״כ, לא מצאתי עוד הבדל זה ואצלי שפת כנען וצור אחת; וכפי דברי הרמב״ן בפ׳ ויגש שפת כנען היא עבריה ממש, וראיותיו נכוחות שם, ואולי כן היה בימי יוסף, אך על המטבעות ועמודים שמצאו הנוסעים החדשים האותיות נבדלות כבר

מעבריוה, והלשון תתקרב לארמית יותר. (עיין מסעות אראבי כמדומה לא שגיתי).

י"ב ב'. פילון היהודי מבני הכהנים לא אזכור כעת אנה נמצא שהיה מבני הכהנים. יעיין עוד הפעם במאור עינים פ"ג שם. (מצאתי ביוחסין).

שם: יוסף בן גוריון הכהן, צ"ל בן מתתיהו, ובטעות כנוהו כן סופרי ישראל. ומקור הטעות במ"א.

כ' א' בהערה: ר"י בן מינאש לא היה רבו של הרמב"ם והחשבון מוכרח שבעת מות הר"י היה הרמב"ם לכל היותר בן עשר שנים, ואולי פחות עוד, וכל הראיות של כ"ת אינן נכוחות, ובשום מקום לא יביאהו הרמב"ם למורה ממש, והורו רבותי ז"ל שמספריהם קבלה וכן דרכם לכתוב, והטעות מבעל ש"ק יעיין לקמן לדף מ"ב ב'. והאמת שאבי הרמב"ם היה רבו בתלמוד ומביאו כמה פעמים, כן פי' לי אבי. (מה שכתבתי הוא מדברי ההשב"ץ וראוי לסמוך עליו).

ל"ו ב' בהערה הדבוקה המתחלה ידע קורא משכיל, ר' חנינא בר יצחק כו' שבוש גדול. חנן בר יצחק היה ערבי נוצרי והוא המעתיק הגדול מיונית לערבית שמשבחו הרמב"ם באגרותיו, והוא חבר ס' מוסרי הפלסופים, ור"י אלחריזי העתיקו ללה"ק. וזה אמת אין ספק, ויוכל לסמוך עלי, שאין לי פנאי וספרים להאריך בראיות. (זה באמת דעת חכמי הנוצרים כי כתב במוסרי הפלסופים שהיה יהודי).

ל"ח ב' ר"א הגדול כו' ומעיד עליו פרקי ר"א ע"כ. אינו ממנו ומאוחר הרבה בראיות ברורות שאין להשיב.

מ' א' ר"ח בר חמא נכנם כפעם בפעם עם רבינו הקדוש לאנטונינוס, אנה נמצא כזאת? (כן כתב נ"כ היוחסין ונמצא בתלמוד ע"ז דף י"ד).

מ' ב' ואף הקראים סומכים על חשבון הלל. זה אינו. כפי שידעתי ברור עוד היום שולחים לאי קרים, ושם בי"ד הגדול שלהם, ומקבלים עדות על ראית הלבנה, ואם לא יבואו השליחים סומכים על החשבון וכן נהגו קדמונינו לפני הלל. (צ"ע הישב בספר להחכם משאצקין).

שם בהערה הדבוקה: אולם האורחים הכשדיים מדברים בלשון ארמית וכו'. נראה מדבריו שעוד עתה מדברים כן, והא ליתא שלשון ארמית לא נדברת עוד בפי שום אדם וגם לשון סוריא נשארה עוד רק בשלשה כפרים על נהר פרת, בעדות אליפיער הצרפתי. (בעדות פֿאברי גם היום מתפללים בלשון זה הנעסטאריאנער).

שם והוא ממש כלשון הזוהר וכו'. והאומר שהזוהר הוא בל' ש"ס ירושלמי מעה ע"כ, מבוכה אני רואה פה כפי הנראה יחשוב כ"ת ג' חלוקי לשונות. א' ל' הלמוד בבלי; ב' ל' הלמוד ירושלמי, ג' ל' רב שרירא גאון בהשובה המובאה בר"ם אלשקר שהיא קרובה ללשון זוהר וללשון סוריא. א"כ הלמוד ירושלמי אינו ל' סוריא וכ"ז ליתא שבאמת לשון ארמי שבבבלי היא ארמית מזרחית ושבירושלמי ארמית מערבית והיא סוריא ממש ושם

מקומה. וכל המלות הרומיות ויוניות שבאו בירושלמי ומדרשים מוצאן מלשון סוריא שלקחום הסורים מיונים ורומים והשחיתום, ולו ידעו זאת בעל הערוך והמוסף למצוא דמות איזה מלה בעינה בלשון יוני או רומי, כי לא בעלי הירושלמי השחיתו המלות רק הסורים כנ״ל. לשון רב שרירא גאון בתשובות מהר״ם אלשקר כפי זכרוני קרובה מאד ללשון תשובתו הגדולה ביוחסין והיא מעין לשון הבבלי, רק יותר צחה מעט. לשון הזוהר איננה ארמית מורחית ולא סוריה רק ר״מ די ליאון סדרה לו מעצמו כרצונו, ונמצאו בה מלות הדשות אשר נראה בעליל שהמציאם הוא מעצמו והשחית איזה מלה ספרדית, כמו דורמיטא (ש־וםמער) וכדומה. ונפלא הוא מלת אוזי״ף בזוהר שנמצא שם הרבה פעמים על לשון לויה כמו ואוזי״ף לי׳ ר׳ אבא תלתא מילין וכדומה. משך מלת לויה ללשון הלואה ובנה ממנו בנין הפעיל בארמית ואוזי״ף כמו והלוה ר״ל לוָה אותו. וראוי להעיר שגם בלשון אשכנז קרובים המלות: (לייען, בעגלייטען) ואולי גם בלשון ספרדי כן. (צריך עיון רב).

ס״א ב׳ בהערה: ורוב שמות אמוראים הם ארמיות. צ״ל או פרסיות כמו רב אשי, רב איקא וכו׳. (אמה).

מ״ב ב׳ ר״ש בן גבירול רבו של רש״י. מעות מבעל שה״ק שמערבב הארצות וכשידע איזה גדול שחי בסמוך לזמן איזה גדול שלאחריו, עשהו תיכף לרב ומורה של השני (עיין לעיל לדף כ׳ א׳). ר״ש בן גבירול היה במאלאגא אשר בשפאניה הדרומית ובפיוט שטר חתום עלי כו׳ אשר לספרדים חתום מאלקי, ר״ל ממאלקה, בערבית מאלאגא, ורש״י חי בטרוי״ש אשר סמוך לפארי״ש ומעולם לא קרבו זה אל זה. (צ״ע במחזור ספרד בכתר מלכות).

מ״א א׳ רש״י לא חבר ספר הרפואות. והפריז מעלתו הרבה בשבח ידיעתו בכל החכמות ולשונות, אך בפירושו להנ״ך ותלמוד היה יחיד ואין דומה לו. (יהי כן, ודברי נובעים משה״ק וש״י ומדה״י לעברים באנגליא דנעתק לל״א).

שם ר׳ יוסף הצדיק. הרמב״ם אינו משבחו רק אדרבא הוא מגנהו קצת יעו״ש. (האמת אתי).

שם ב׳ אי רודוס הוא בים האמצעי נגד האי ציפערן ונחשב לחלק אזיא ושם עבר הראב״ע (צ״ע).

מ״ד ב׳ בהערה הדבוקה ר׳ וואלף היידענהיים לא טעה, וביוחסין הוא בלי ספק שלא בדקדוק שלא מת ר״א אב ב״ד בעת אחת עם הרמב״ם רק קודם לו הרבה לפי חשבון הזמנים, ודברי רו״ה צודקים.

מ״ה א׳ אמת הדבר בראיות מוכרחות שר״א אב ב״ד היה חותנו של הראב״ד בעל ההשגות, וראית מעלתו נדחית ממה שכתבתי בסמוך לדף מ״ב ב׳ (אם קבלה נקבל לאמיתו).

נ״ה ב׳ העתיק דברי הרמב״ם בפירושו לאבות פ״ד באריכות, וזה אצלי כעין דבר שפתים שפירוש הרמב״ם ביד כל אדם, איך יעתיק מאמר ארוך

משם, ובספרו יבקש לקורא ומשם יראנו אם ירצה (אולי) סיום הספר: ויפת אמר הרב בעל העקדה כו' דברים נחמדים מאד, אך למה לא רשם כ"ת המקום והשער (כבר נמצא בשער ע"ח).

השגה על דברי החכם רש"ל רפאפורט מאת ריב"ל

דברי הרב החכם רפאפורט על דברי ר' אלעזר הקליר בהערה ג' רובם אינם מתוורים כמו שנבאר במקום אחר, ולע"ע נעיר על דבר אחד. הרב רפאפורט משפיל מאד במכתבו את ר' משה בוטרילו בכמה מקומות, ואמר עליו שבודה ספרים ומחברים אשר לא היה מעולם, והכל בלי טעם וסבה. ופליאה רבה על רפאפורט, וכי לא יודה שלא ראינו אינה ראיה, והמונים ספרים נאבדו מאתנו, וביחוד הספרים האלה שמזכיר ר' משה בוטרילו המה כלם ספרי קבלה שלא נתפרסמו אף אח"כ בדפוס, וכבר נודע שלא היו ספרי קבלה מסורים לכל, והיו רק בידי יחידים ואוהבי הקבלה, ויען שלא היה אז הדפוס ורק בכתיבה יד והעתק בהעתקות מועטות, ע"כ נאבדו. וכן מזכיר החכם קנדיאה בסוף ספרו תעלומות חכמה המונים ספרי קבלה מהאר"י ותלמידיו וכלם לא ראינו ולא שמענו, אף שבזמן האר"י ותלמידיו כבר היתה מצויה מלאכת הדפוס, וגם רבו כמו רבו אז המעיינים בספרי הקבלה, ובכל זאת נעלמו בזמן קצר לעינינו עד היום. ואף שר"מ בוטרילו קל מאד בעיני רפאפורט, הלא גדול שמו בין קדמוני גדולי חכמי ישראל. האברבנאל בספרו ישועות משיחו מזכירו לשבח על ויכוחיו שכתב בנגד הנוצרים. החכם וואלף ברשימת ספריו אמר עליו שהיה גם חכם ברפואה. הגאון בעל נצח ישראל בפירושו על הכוזרי בבואו לספר יצירה חולק לו כבוד גדול וסומך עליו, ומעתיק כמה פעמים דבריו שהביא בשם החכמים האלו שמזכיר ר"מ בוטרילו, שעליהם אומר רפאפורט שבדה, ועתה שמע דברי הרב החכם רפאפורט מה שכתב שם בהערה ג' שהזכרנו וז"ל: „רבי משה בוטרילו הנחשד תמיד על בזה הטעה אותנו גם כאן להביא דברים שאינם וכו', עוד שם ברמ"ב בשם הקליר והרב ארוס"ו ז"ל באר ספר סופר וספור וכו' והרב זקני ז"ל באר ספר סופר ספור שכל משכיל ומושכל עכ"ל מי יאמין לזה שזקנו של ר' אלעזר הקליר וכו' ידע וכתב כבר מן שכל משכיל ומושכל אשר נתחדש ענינם רק ע"י פרק ס"ח מספר המורה ח"א? עכ"ל החכם רפאפורט". ואני תמה עליו כי הרב ר' יהודה הלוי ז"ל בעל הכוזרי שהיה קודם הרמב"ם, והוא כבר מדבר משכל משכיל ומושכל עיין כוזרי מאמר חמישי סימן י"ב? ואיך א"כ יאמר רפאפורט שהרמב"ם הוא הראשון שחידש זאת? ויותר פליאה הלא דברי הרמב"ם עצמו שם בפרק ס"ח שמדבר מזה

הענין מתחיל הפרק בזה הלשון: כבר ידעת פרסום זה המאמר אשר אמרוהו הפילוסופים והוא אמרו שהוא השכל והמשכיל והמושכל וכו׳ עכ״ל הרמב״ם שם?

בספר בכורי עתים שנת תקי״ץ בתולדות ר׳ נתן (צד ס״א) נענועים בהלמוד מפרש ר׳ משה לגרא משרש נוע ורפאפורט משיג עליו שיותר קרוב שיהיה משרש נגע (בעריהרען) עיי״ש. ושניהם טעו בשרשו האמיתי, ואני אומר שהוא משרש נעה בעברית שפירושו המיה (ברוממען) וזה נשאל מן הפרה שכאשר יקחו ממנה את העגל תשמיע לפרקים קול המיה, והמית השור והפרה נקראת בלה״ק נעיה אם יִגְעֶה שור על בלילו (איוב ו׳) וישרנה הפרות וגו׳ הלך וְגָעוֹ (שמואל א׳ ו׳), ומזה ג״כ בהלמוד על בני אדם נָעוּ כלם בבכיה. וכמו שמן הרה בעברית (שוואנגער זיין) נעשה הרהור כן מן נעה נענוע.

כרם חמד מחברת ד׳ צד קל״ד כתב החכם לוצאטו שהראב״ע והרמב״ם ותלמידיהם המה השקיעו התורה במשל וחידה והם היו סבה לצמיחת כת המקובלים ולחזק ידיהם, — אך ע״י רש״י נהפרסם בעולם למוד הפשט, ונתקלקל אח״ז מחמת הראב״ע והרמב״ם (עיין שם בכרם חמד), תמה אני על הרבנים החכמים ר׳ נחמן הכהן קראכמאל ור׳ שלמה ליב רפאפורט אחר שהשיבו לו על כל האמור שם, ובפרט הרב הגדול קראכמאל שכתב בענין הזה נגדו מאמר גדול ורחב, מדוע לא באו נגדו פה בטענה מבוררת לשבור כל בנינו זה, והלא הקראים שאין לומדים כלל רש״י ולומדים ספרי הראב״ע והרמב״ם וספרי תלמידיהם, ובכל זאת המה מרחיקין את חכמת הקבלה מאד, ולומדים בתנ״ך רק הפשט, אע״פ שגם להם יש הרבה דינים והלכות?

• •
•

בכל אומה ולשון נהוגים לחוג את יום הלדת (געבורטסטאג) ואצל בני ישראל לא מצינו לא בתנ״ך ואפילו אצל מלכי ישראל) (והבאור בתרי עשר: יום מלכנו החלו שרים, פירוש יום הלדת המלך טעה. וכן בכל התלמוד, והוא פלא? וכבר היה נודע מנהג זה לישראל עוד מאנשי מצרים בעדות הכתוב יום הלדת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו (בראשית מ׳) וכן לאנשי התלמוד היה נודע מנהג זה מן היונים והרומים, וכן היה נקרא גם אצל עם ישראל אז בשם יום גנוסיא והוא לשון יונית וגם רומית ופירושו ביונית יום הלדת וגם אצל הרומים כך, וכן אמרו בבראשית רבה יום הלדת את פרעה יום גנוסיא שלו, וכן לענין חגי העכו״ם חושבים יום גנוסיא. וא״כ נראה מזה בעליל שהיה המנהג הזה של האומות נודע מאד בקרב ישראל עד שהשמשו אפילו בשם התואר היוני והרומי, ומ״ט לא היו נוהגין מעולם היהודים לחוג חג הזה? לכן נראה שהיה בזה איזה רמז של עבודה

זרה וע"כ התרחקו מזה היהודים, גם נראה שהיהודים שהאמינו בהשארת הנפש מאז ע"כ נצטוו בתורה שלא להתאבל יותר מדי על המת, לא כן האומות או שלא האמינו בהשארת הנפש ע"כ התאבלו מאד על המת כי כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה, ואין עולם כי אם זה שחי בו האדם פה על הארץ, וכן נודע מהמצריים שקיימו בביתם את מתיהם שנים רבות, וא"כ היה יום הלדת יום שמחה גדולה ויום המות יום אבל גדול, והיהודים שהאמינו שיש עולם הבא עולם נצחי, וגם טרם ירדה הנפש פה על הארץ היתה בנעימים וחיים וכמו שאמר שלמה (כפי המקובל באומה) והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת י"ב) וכמו שאמרו חכמי התלמוד על פסוק: ויפח באפיו נשמת חיים, לכן שמחת יום הלידה מה זו עושה? ולזה אמר שלמה: טוב יום המות מיום הולדו (קהלת) וכבר נודע הפלוגתא בין בית שמאי ובית הלל והסכימו יחד שנוח לו לאדם שלא נברא משנברא, ואמר הקהלה טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה, וידוע שבזמן חכמי התלמוד עשו משתה אחר הקבורה, וכמו שדברנו מזה באריכות במקום אחר.

תקפ"ח. פרק ז

לריב"ל מאת החכם ר' בעריש בלומענפעלד.

איך האבע דאס פערגניגען איהנען מיטטעלסט איבערברינגער המשכיל ר' אברהם סיזולש איינען איוב צו איבערשיקקען, אונד ביטטע זיא דאס גאנצע מיט קריטישען בליקקען דורך צו לעזען, אונד מיר איהרע בעמערקונגען דיא מיר שטעטס זעהר טהייער ווארען מיטצוטהיילען, בעזאנדערס ביטטע איך זיא דארום וייל איך געזאנגען בין איוב מיט איינעם דייטשען קאממענטאר הערויסצוגעבען, אונד איך האבע בערייטס איין קפיטל בעארבייטעט אונד נאך לייפציג אן איינען פערלעגער געשיקט, ווען ער מיר עס אבקייפען וילל, ווערדע איך מיך אן דאס גאנצע מאכען.

בייא דיזער געלעגענהייט מוס איך מיך בייא איהנען וועגען איינעס פארוואורפס פערטהעדיגען, איך האבע אין מיינעם באור בפסוק: ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן, איהרע אידעע איבער דעם שם המספר אויפ־בענאממען, אונד קאן עס נאך מיט מיינען שריפטען בעווייזען, דאס איהר נאמע בייאגעפיגט וואר, דענן ניע האבע איך דיעזען רייב בעגאנגען, מיך מיט פרעמדען פעדערן שמיקקען צו וואללען, אללייז איך ווייס ניכט וויא עס אים דרוקקען אודר קארדעגירען צו גענאנגען איזט, דאס איהר נאמע הועג־געקאממען איזט, עס האט זא געלויטעט: והנה יש אתי טעם הגון ונכון ששמעתי מפי ידידי וכו' אבער נאכהער אוים איינער אורזאכע דיא מיר גנ ע

אונבעקאנט איזט, איזט דער טהייל ששמעתי וכו׳ אויסגעלאססען וואָרדען. זיא קעננען שאן אויס דעם איינגאנג זעהן, דאס איך עס ניכט פיר מיינע אידעע אויסגעבען וואלטע, אונד איך האבע עס נאטטלאב ניכט נעטהיג געהאבט, איך האפפע מיינע ארבייט ווירד סאנבעס גוטע ענטהאלטען, וועלכעס מיינען אײגנען פליים אונד מיינע קענטניס דער העברעאישען שפראכע בעאורקונדען ווירד. עס וואר אלזא מיינע פפליכט מיך בייא איהנען צוא ענטשולדיגען, אונד האפפע דיזע ענטשולדיגונג ווירד הינרייכען, אום מיר קינפטיג דיזען פארוואורף צו ערשפארען.

אבוואהל איך איהרע פילאלאנישע בעמערקונגען צוא זעהן ווינשע, וואלטע איך דאך זיא נור דארום ניכט ערזוכען. וויל זיא וויא אין איהרעם בריפע אן ידידנו ה׳ טראכטענבערג צוא מערקען איזט, זא איינע ארט פאן ארגוואהן נעגען מיך געאייסערט האבען, דאהער איך אויך ליבער דאפאן שווייגע, וועגן זיא אין בראדי ווארען, העטטע איך זיא וואהל צו איינער ווילכטיגען ארבייט אויפגעמונטערט, אונד דיא מיינעס עראכטענס איין בעססערעס רעזולטאט האפפען ליסע, אליין וויא איך הערע קעננען זיא דיזע רייזע אהנע גראסע שווירינקייטען ניכט אונטערנעהמען. איהרע אויפ־פאָרדרונגען אן גוטע פריינדע אבער, אונד איבערהויפט איינער שטיממע אין דער וויסטע צוא פערנלייבען, זאלאנגע זיא וועניגסטענס ניכט פערזענליך דאבייא ערשיינען.

איך האבע איינע אבשריפט פאן דעם מחברת מנחם בן סרוק וואס נאך ניע געדרוקט וואורדע, אונד זיך נור אין מאנוסקריפט אין דרייא אודר פיער ביבליאטהעקען בעפינדעט *). לעבען זיא וואהל, איך ווינשע איהנען פאללקאממענע געזונדהייט, אונד אללעס גוטע וואס זיא זיך נור זעלבסט ווינשען, אונר פערבלייבע מיט דער פערזיכערונג מיינער וואהרען פריינדשאפט, איהר פריינד.

בעריש בלומענפעלד.

~~~~~~~~~~

תקפ״ט. פרק ח

לריב״ל מאחד הקראים ר׳ מרדכי שלטנסקי.

מכנף הארץ זמירות שמעה אזני שמץ ותבן לה מאחורי הפרגוד, וכהיום עיני ראתה ולא זר את יקר וכבוד תוקף גדולת הספר היקר

---

*) הנלאה קטנה ממכתב הזה יוכל הקורא למצוא בספר הזכו(ר) (דף כ״ז) ולחשוב למותר להכפיל עוד הפעם את הדברים הנאמרים שם. המו״ל
~~~~~~~~~~

תעודה בישראל, אשר מחדש יצא, מאיר לארץ ולדרים בה הי"ה כמוה"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י תושב עיר קרעמניץ אשר דרש וחקר באמץ חקירותיו להוציא מכח לפועל דעותיו האמיתיות ללמד דת בישראל, ועוד הוסיף ידו שנית להודיע גבורות השכלותיו בס' בית האוצר להאיר עינינו בסידות הנסתרות לנו ולבנינו, ולמען היטיב לבית ישראל מוכן להביא למכבש הדפוס את שניהם כאחד טובים. בכן כפי גודל חשקי לתורה תמיכה משיבת נפש, אמרתי גם אני ויהי מה ארוצה אלכה לי עם הגדולים, אותם שהתנו כבר לקחת מנה יפה מהספרים הנ"ל אחרי צאתם מהדפוס במחיר שוה לכל, ואקחה חלקי לפי לאל ידי מכל אחד משני הספרים הנ"ל בשויין נהוג, אשר לתוקף הענין חתמתי בידי ממש, היום ראשון למלאכה בס' וארא י"ט בטבת שנת תקפ"ט לפ"ק פי המדבר וידי הכותב עני ואביון הק' מרדכי שלמנסקי תושב ק"ק לוצקא מבני מקרא הדר כעת באי קירים בלאו"ר מוה"ר יוסף הרב מ"ץ דק"ק לוצקא.

קול קורא

קורא אני אל הנדיבים בעמי הנגידים וקצינים, החכמים ומשכילים אשר באו כבר על ספרי זה עה"ח כשנת הקפ"ג, הנני אחלה פניכם הרמים לבל תשפטוני חלילה כמעול, על אשר העברתי המועד אשר שמתי להדפיס אז את ספרי זה, בטרם תכלה השנה. אמת נכון הדבר אם לא כן דמיתי אז באמת ובתמים, אך מחשבות אדם גם עצתו מאפע, וכל עשתונותיו הבל המה גם יחד, ובטרם הגשתי את ספרי אז לבית הדפוס שלח ה' את זרוע קדשו ויוכיחני במחלה עזה וקשה, יהי שמו. הגדול והנכבד מבורך, ועד עתה אין מזור למחלתי. ואשא ואסבול שבט אלוה אשר נאמנו לי פצעיו, עד אשר ישלח לי עזרתו מקדש ויחליםני להשיבי לאיתני הראשון. והנה עתה כי העיר ה' את רוח אוהבי הנדיבים בעם (ההי משכורתם שלמה מאת אלהי הגמולות) המתעמלים להוציא את ספרי זה לאור, אמרתי עתה באתי להודיע אתכם נאמנה, כי בעוד ימים לא כביר בעז"ה תקבלו את ספריכם, וכל האיש אשר לא השלים עוד מחירו, יואל נא הפעם להתו למאספי החתימות איש איש אל העיר הקרובה אליו, ואם ירחק ממנו המקום יהי נא חסדו לשלוח על הפאסט אל המקום הקרוב אליו ליד המאסף.
אני אני אוהבכם ומוקירכם.

י ב לעווינזאהן.

נאם המאסף אשר בווילנא:

הנה זה כמשלש חדשים, שלח הרב המחבר את ספרו כ״י, אל קאמיטעט הצענזוריא אשר פה קהלתנו ווילנא, למען ישימו עיניהם עליו, לבקרהו לפי חוקי המדינה, ולמלאות ידי להדפיסו, ואחרי ראוהו כדת, יצא הספר הזה מלפניהם, מהולל ומכובד, ויפארוהו בההלותיהם אשר שתו בעטרת הרשיון אשר נתנו בראשו, כאשר יצא עתה מבית הדפוס לעיני כל קורא, וכן קבל הרב המחבר את ההלותיו הראויות לו מבית חכמי הקאמיטעט אשר בווארשא זיתנו לו עידיהן באגרת ההלה, אשר גם היא תופע בראש הספר כצאתו את הדפוס, מלבד החן הרב והשכל הטוב אשר נשא הספר הזה לפני הרבנים הגדולים אשר בווארשא, בראדי, לעמבערג, זאלקווי, כאשר הם יתנו עידיהן בפתח השער.

ועתה הנה שלח הרב המחבר אלי גם אגרת הבשורה הזאת, והיא עודנה בכתובים, ואומר, טוב כי אתן אותה ראשונה על מזבח הדפוס, למען אוכל לחלקה גם בבני עמנו אשר בליטא המדינה, כי מי האיש אשר התבשר בשנת בצורת לאמר: „הנה פקד ה׳ את עמו והעיר רוח איש נדיב באחת הערים, עשיר רב תבואות, המשביר לכל עם הארץ״ ולא יחיש ימהר האיש הזה ולא יטוש כנשר לעלות על ראש קרת לקרוא בגרון באזני אחיו ובני עמו אשר בעירו לעורדם גם הם ללכה לשבור שבר רעבון נפשם, כן הארץ הזאת וכן הספר הזה, ועתה קומו לכם כל איש החפץ חיי נעימות החכמה והמוסר, אשר עוד לא נרדם שנת עולם, ובהקיצו לעתים עודנו לבו יודע כי נפשו שוקקה ורעבה, יבואו נא איש איש אל המאסף הקרוב אליו לחתום ולקיים עליו לקבל הספר הזה כצאתו להסכר לקונים אותו והיה הדבר הזה שלום ורב טוב לכל בית ישראל. אני המדבר בתום וביושר לבב החפץ בעלות קרן ישראל לשם ולתהלה בקרב הארץ.

ווילנא א״ח סוכות ונפלאותיו לבני אדם לפ״ק.

מרדכי ב״ר בנימין נאמאנזאהן מווילנא.

תקצ״ג, פרק ט

לריב״ל מהג׳ הנדיב ר׳ [illegible]ק עמטינגער מווארשא, תקצ״ג.

שוש אשיש להת[illegible] בין מכירי אדוני, ורחש לבי הודות אלף לרעי היקרים אשר קשרו את נפש אדוני בנפשי בחרצובות הידידות, אף כי פנים

אל פנים לא עוד ראינו חד את אחד, וכל עמלי ומגמת חפצי יהיו לחזיק במעוז קשר אהבתנו לבל ינתק סלה! אך לבי לבי על ידידי אלה ואת חטאם אני מזכיר פה לפני ארוני:

הן המכתב אשר ערך כבודו אלי עוד בח״י לירח שבט, אחר לבוא לידי כהמשה או ששה ירחים, ואת מי אאשים אם לא רפיון ידיהם כי נרפים המה נרפים לחזיק במעוז האהבה והידידות, אמנם ידעתי המענה אשר יענו לאמר: העת קצרה מהכיל רב הענין והמלאכה מרובה להביא טרף לבית, ואף כי לקחת מועד עת לעשות לידידות? ואנכי אכריע הפלס ומאזני המשפט להצדיקם, ולהאמין בדבריהם, (ואף כי המענה הזה בחיק כל עצל תנוח להסיר מנפשו אשם אשר יאשם בו). אולם לא כן אנכי עמדי, לו ידע ארוני עמלי איך אקריש מועד לסובב בעיר לדפוק על דלתי מכירי לדבר על לבם לקחת ספריו החדשים אשר מקרוב יבואו, אך אלו עוד הוזים שוכבים בתרדמת הכסילות ולא ישמעו קולי, ואלו השכימו לקום והעירו עוד השחר ללכת לשוח עם בנות שפת נכר, וליקהת אם שפה עבריה יבוזו, ואפס זעיר פה זעיר פה נמצאו חברים מקשיבים לקולי, אשר צמאה נפשם להושיה ויחפצו לשאוב מים חיים מבור באר כרוה ארוני, והמה עשרה במספר, ועוד ידי נטויה לאסוף ולקבץ חתומים אשר יבואו על החתום, ומבלעדי אלה גם אנכי אענדנו עטרות לי לקחת שלשה במספר.

מאת ספרי תעודה בישראל השגתי שמונה במספר, ומאלה ינוכה ספר אחד אשר בלי מחיר אהנהו לאיש כמצוה עלי מפי ידידנו ברנבלום, וישארו אצלי שבע, שנים על נייר טוב וחמשה על נייר לא טוב, ואם אחלקם כלם אז אשלח מחיר כספם. ומכסת כסף החתומים מאה ושלשים זהובים תחת ידי יונח כחפצו, וכאשר ישלח אדוני הספרים אז יצוה על הכסף, ופקודתו תשמור רוחי.

יחיה בטוב ובנעימים, כחפץ ידידו יצחק עטטינגער.

לריב״ל מר׳ יוסף פערל משנת תקצ״ג מעיר טרנפאל.

פאסט זייט 8 יאהרע טרייבט סיך דאס שיקזאל אין דיא וועלט הערום, דיא מאנע דיא איך וועהרענד דעם צו הויזע צוגעבראכטע זינד זעהר וועניגע געוועזען, אויך איצט בין איך בלאס אלס גאסט אויף איינינע מאנע נאך הויזע געקאממען, דאך ווילל איך אין דיזער קורצען צייט מיך בעשטרעבען איהרע ווערטהע בריפפע אן מיך צו בעאנטוואָרטען.

צופאר מוס איך איהנען דאס שיקזאל פאם מגלה סוד בעשרייבען, דיזעס ווערק איזט דעם צענזאר אונטער דעם נאמען מגלה סוד איבערגעבען

ווארדען, עס בליעב בייא איהם איינע צייט לאנג ליגען, ענדליך איסט עס מיט דער פערוויינערונג דעם דרוקעס צוריקגעקאממען, אלס איך פאר צווייא יאהרע דארט ווארט, פראגטע איך איהן, אויס וועלכעם גרונדע ער דען דרוק פערזאגטע, ער געשטאנד מיר, ווייל ער דיעזע ארט העברעאיש ניכט פערשטעהט, אונד וועגן איך איהם איינען שיקען ווערדע, דער איהם דיא אונפערשטענדליכע שטעללען פערשטענדליך מאכען זאלל, אונד ער עס צום דרוקע געאייגנעט פינדען וויר, ער זיכער דיא צענזור ערטהיילען ווירדע, איך מוסטע דאהער דען טיטעל דעס ווערקעס ענדערן אונד איהם איינען פערדאלמעטשער שיקען, ווארויף עס דיא צענזור ערהיעלט.

צו דיא בריעפע וואר איך דאדורך פעראנלאסט ווייל זאנסט דאס חסידישע העברעאישע ווערקע ניכט געפאסט העטטע, אינדעם דיא אונטערהאלטונג דער 2 חסידים אים קלייזעל דאך ניכט אין דער העבר' שפראכע געפיהרט ווארדע, עס פראגט זיך דאהער, ווארום האט דער הערויסגעבער דער שריפט, דאס ווערקכען אין דער חסידישען שפראכע געליעפערט, ווארום ניכט אין ריין העברעאישער אדער יידישער שפראכע, דורך דיא בריעפע איזט דיעזעס בעגעגנעט ווארדען.

פאן איהרעם תעודה בישראל ווערדע איך יעצט נאר קיינע עקסעמפלארען היער אבזעטצען קעננען, דאמאלס אלס איך איהנען דיעזעס שריעב, וואר עס לייכט אונטער מיינע בעקאנטע איינע נאהמהאפטע אנצאהל צו פערטהיילען, ניכט אבער איצט, דען, אויסער דעם, דאס איך וויא ערוועהנט זעלטען צו הויזע בין, האבען זיך דיא לייטע זעהר געענדערט, זיא קעננען מיר גלויבען, דאס איך פאן דיא 25 עקס' פאם ביכער איוב, זא איך אונזערם פריינד ה' בלומענפעלד אבגענאמען האבע, בלאס 2 פערקויפטע, אונד זעלבסט פיר דיעזע בעקאם איך קיין געלד.

פאם „דברי צדיקים" ווערדע איך איהנען איינסט ווייל‌ען 100 שטיקע דורך ה' בלומענפעלד איינשיקען, גלויבען זיא נור ניכט, דאס איך דיעזעס ווערק אויס געלד שפעקולאציאן דעם דרוקע איבערגעבען האבע, איך האבע ביים סגלה טמירין הינלענגליכע געלעגענהייט געהאבט מיך צו איבערציינגען, וויא זעהר דיא העבר' ליטעראטור אין אונזערע צייטען אין דאפפעלטער הינזיכט ארם איזט, זיא זעלבסט איזט ארם, אונד קאן איהרע פערפאסער אויך ארם מאכען, אויסער ווען ער פריהער ארם איזט, אונד זיין בוך איהם שטאטט איינען קבוץ־בריעף דיענט, דאנן קאן ער וועניגסטענס מיט דעם ווערקע רייזען אונטערנעהמען, אויף דער רייזע מאנכע גראבהייטען איינשטעקען, אונד דאן צו הויזע איין פאאר מאנאטע זיך גיטליך טהון.

איך האבע פאן דברי צדיקים 500 עקס' דרוקען לאססען, איינינע האבע איך אין וויען אונד גאליציען פערשענקט, איינינע האבע איך דעם לעמבערגער בוכהאנדלער צום פערשלייכען א 4 קרייצער דאס שטיק איבערגעבען, צווישען 2 ביז 300 שטיק ווערדע איך היער האבען, עס ווירדע מיך וייער

פרייען ווענן זיא דארט פיר זיך 100 שטיק צו גוטע פרייזען ווערדען פער־ קויפען קעננען, ווענן עס איהנען געלינגען זאללטע, ווערדע איך איהנען מיט דער צייט אי"ה איינינע עקס' פאם בוחן צדיק אונד כתית למאור צוא שטעללען, דיא איך לעצנסט פערטיג האבע, דיא זעלבסט נעגען 2 יאהרע שאן מיט דער צענזור פערזעהן זינד, אונד דיא איך בלאס אויס דער אורזאכע ניכט האבע דרוקען לאססען, וויל איך וואוסטע, וויא עס מיט דעם פערקויף העב' ווערקע, ווענן זיא ניכט איינען רבי צום פערפאסער האבען, אויסזעהט, נון אבער האט זיך מיר איינער אנגעבאטען, דיא ווערקע צו דרוקען, ווענן איך איהם געלד לייהע, דאס ער מיר נאך פערקויף דער ווערקע צוריק־ זעטצען זאלל, איך רעכנע דארויף ער ווירדע מיט דיא ווערקע הערום רייזען אונד זיך אללע מיהע געבען אום זיא אויס צוא בריינגען, אונד זא האפפע איך זאללען דיעזע צום דרוקע קאסטען. איינע העתקה סברוזים ואגרות דיא זיא אין איהרע בריפפע ערוועהנען, האבע איך ניכט צו געזוכטע בעקאממען, אויך פאן איהר עמק רפאים האבע איך קיינע זילבע ערהאלטען, זעלבסט דיא העתקה דיא בייא ה' בלומענפעלד וואר, האט איהר אנפערוואנדטע אין ראדזיוויללאוו פאן איהם גענוממען, אינדעם ער זאלכע אין איהרעם נאמען צוריק געפאדערט האט.

וויא גערנע העטטע איך מיך מיט איהנען בעשפראכען, אלליין וואס איזט צו טהון. זעלבסט קיינער מיינער בעקאנטען פאהרט אין איהרער געגענד, אום זיך מיט איהנען בעשפרעכען צו קעננען, אונד מיר וויעדער מאנכעס מיט צו טהיילען.

דאס ספר תורת הקנאות האבע איך פאן איהנען ניע ערהאלטען, איך בעזיטצע איינען דען מיר אונזער אונפערגעסליכער פריינד רמ"ס געגעבען האט, אונד מיך פערזיכערטע, ער האטע איהנען, וויא איך גלויבע 85 רובל געגעבען.

געזעניום האט 2 ווערטערביכער העראויסגעגעבען 1 קליינעס אונד 1 גראסעס, איך האבע דאס קליינע ווערק אונד קאן עס ניכט וועג געבען, איך ווערדע איהנען אבער פאן לעמבערג אי"ה אנצייגען אב אונד וויא טהייער איין עקס' קאסטעט אונד וועלכעס זיא ווינשען ווערדען, ווערדע טראכטען פיר זיא צו קויפען, זאנסט קיין נייעס מיט צוטהיילען. לעבען זיא רעכט וואהל איך בין איהר פריינד יוסף פערל.

P. S, געגענווערטינעס שיקע איך אן אונזער פריינד ה' בערמאן בלומענפעלד אין בראדי, איך ווערדע איהן ביטטען עס איהרען נעפע צוא איבערגעבען.

וויא שטעהט עס מיט דעם אוקאז ווענן הספרים של חסידים אשר כפי הנשמע יבערו מן העולם?

תקצ"ז, פרק י

לריב"ל מאת הרב החכם מו"ה מתתיהו שטראשון מווילנא תקצ"ז *).

— — — אכן כימים אחדים אחרי בוא המכתב לידי, איהרע לי מילתא ויקח המות מבין זרועותי ילד קטן כבן שנה, אחרי אשר לקח לפני חדש ימים מקודם את אחיו בני בכורי, — הה! מה אומר? ומה אדבר? הנני עודני נער רך. לא אדע עוד לצאת ולבוא נגד הזמן, לא אדע עוד איך, להתנהל עם ילדיו, המקרים הרעים המתאבקים עם בני אדם גם עם בני איש! הה! השקני ממרורים הרוני לענה! גם אני חליתי בחלי המרינה, והוא היה בעוכרי, כי נתנה לי אשה ואני עודני כבן י"ד שנה — — הה! הטבע האכזריה! הטעמתני מקדם אך צוף דבשך, למען סבר עתה ברעלך את חכי ביתר שאת ויתר עז. הה בני הנחמדים והנעימים יחד, שעשועי יום יום, הלכו ממני איש אחרי אחיו, לשוא אקראם, לשוא יעמדו לפני בדמיוני, השאול יעצור בעדם, בלע ואינם! רובץ תחת משא היגון, רחקתי כל מנחם, גם החכמה שעשועי כאשה דוה זריתי, כי לא מתקו לי רק הרגשות עצבי, ולא ימעם לי אֵבֶל אב, קודר שחוח, — לכן נא יסלח לי ארוני, אם לצאת ידי חובת אב (העמיסה עלי הטבע) פשעתי בחובת הידיד היקר — בשם החדש הזה פיו יקבנו מאר אכבדה — ולא עניתי את דבר מכתבו, ואחר עד עתה, וידידי בטובו הנודע לי יענה ויאמר: סלחתי!

והנה מדי כתבי מכתבי זה, הראני ידידנו הנ"ל את מכתבו אליו, והנה שמי נשא על שפתי ארוני, ומכותלי דבריו ניכר, כי מעט חרה לו עלי, על אשר חדלתי מהשיב לו מאומה (אף כי לא לרצון לו לקבל מכתבים בטרדתו גברה לו כעת) וגם כנראה שנוף נושא מכתבי ימעט ויצער מאד בעיניו (כאשר יגדל ויכבד מאד בעיני לדעתי) לכתוב על אודותיו — אמנם לדעתי הקצרה, מחובת החוקר על דבר שלא לקמץ במלים הדרושים לחקירת נושא קטן בתכלית הקטנות, כאשר לא יאות להכביר מלים לא נצרכים, אף על נושא גדול כרומא, והוא עומד ברומו של עולם (כאשר חזיתי נ"ב לדעתיה דמר שלא ישר בעיניו מה שהאריך ידידנו הנ"ל על אודות דיסקרין אף כי גוף הבאור נכון וצדק הוא גם לדעתו) וגם אנכי לא הוקרתי ביותר את האש דת, כי לא הרהבתי לכתוב על אודותיו אל ידידי לקרעמניץ, אך

---

*) ראשיתו של המכתב היקר הזה היה מודפס בספר הזכרונות צד מ"ס, ולמותר לחזור להביא פה את הדברים אשר הובאו מהמכתב הזה שמה בפעם שנית, והקורא יוכל לעיין שם.
המו"ל ספרי ריב"ל.

כתבתי לידידי בווילנא אשר הסכננו לעשות ככה איש לרעהו, וכח דברי המכתב ההוא, ככח דברים בעלמא, אשר ישיח ידיד לידידו שלא ידקדק היטב בהם, וידבר כפי העולה על רוחו בעת ההיא. ואנכי אשר חזקתי את דברי נעזעניזם, הוא אך בעבור שלדעתי הצדק אתו, ואינני נוגע כלל בדבר, כי לא מידידי אף לא מגואלי הנהו.

ועתה אשובה להשיב לו על אגרתו כאשר עם לבבי, ובי ארוני! שלא ידקדק אחרי דברי כל כך, כי הנני כותב בלי ספרים ובמהירות נמרצה — מש"כ, כאשר נהג ישעיה בתיבת חגים ינקופו במקום חגים יקופו". הנה כבר מצאנו כמה שרשים בגזרת חפ"נ שיבואו ע"ד השלמים כמו יִנְצוֹרוּ (דברים ל"ג, תהלים ע"ח, ק"ה, משלי ה'. הִינָטוֹר (ירמיה ג') במוקשים יִנָקֵב (איוב מ') וזולתם הרבה.

ומש"כ ראיה „מכתבים עמל כתבו" אינני יודע כוונתו שהיה צ"ל כְּתָבוֹ, אתמהה! הלא השוא ישתנה להנועה בהפסק מאמר גם בפעל כמו שְׁבָרוּ (דה"ב כ"ג) ואם כוונתו שהיה צ"ל בקל ולמה הוציאוהו בפועל? הלא גם זה נכון הוא, לפי שקאי על המחוקים, והמושלים להם בעצמם אינם כותבים, אך המה יחוקו הדין וסופריהם יכתבו (לשון אוצה"ש).

ומש"כ: „או כדקדוק לשון עברית היינו אשדות" לא ידעתי מדוע מדייק כ"כ בחסרות ויתרות וכבר לגלג הראב"ע ע"ז.

ומש"כ: „האם כבר מוסכם אצלו שאש דת תיבה אחת היא"? הן כיון שהכתיב תיבה אחת יוכל להסכים עם הכתב, ומדוע לא הקשה עליו מן הנקודות, שאם כדבריו צ"ל נקודות אחרות? — „ושהכוונה אריות"? הלא בלשון ערבי כן! „ומי הגיד לו בבירור שאראל הוא מלאך" מצאנו בישעיה (ל"ג ז') נרדף עם מלאך הן אראלם צעקו חוצה, מלאכי שלום מר יבכיון, ואע"פ שאין ראיה לדבר.

ומש"כ בתור פירוש זר שרבבות קודש הוא תמורת מריבת קודש ואש דת הוא אשדות הפסגה" כו' לדעתי הוא פירוש טוב, ואסור לאמרו בפני ע"ה ובכל זאת אתו הצדק, שאין אנו צריכים בזה הפסוק לפרש אותו כנ"ל, כי פירוש הפשוט טוב הוא ממנו.

ומה שהגיה את מש"כ וא"כ יוצדק שצ"ל וא"כ לא יוצדק נעזעניזס, אבטל דעתי מפני דעתו כיאות, ומה שכתב לבטל דברי השולמית במלת שעטנז לפי של"ד מאוחרת מלה"ק", — הן ס' השולמית איננו ת"י מצוי, ואולי כוונת הכותב רק לאחד את מלת שעטנז בלה"ק למלת Sindones בל"ד, כדי להבין היטב באור המלה, ואולם ל"ד לקחה את המלה מלה"ק.

ומש"כ: „וחז"ל לא קראו לכל אומן התופר מנעלים בשם סנדלר כ"א את ר' יוחנן שהיה נקרא כן בלתי ספק מהרומיים שבא"י וכו'", — באתי ביהודה ועוד לקרא ואומר: כי גם לדעתי השערה ישרה היא, ואוסיף עוד כי הוא היה מאלכסנדריא, כדאיתא בירושלמי חגיגה: „ר' יוחנן הסנדלר אלכסנדריא לאמתו הוא" וקרוב לאמר ששם התלמד את המלאכה, כי שמה

היו היהודים בעלי מלאכות (עיין יומא ועיין שבילי עולם ח"ב) ואפשר להוסיף עוד מה שראיתי באיזה ספר שהכהנים שהיו במצרים היו משתמשים בסנדלרים בעת עבודתם (ואולי שם הכציאו זה המין מנעלים בראשונה) וכן מצאתי עתה בריקצאנער אחד שכתב על סנדל: „מענכם שוה דער בארפיססער, פאנטאפפעלן דעם פאבסטס אדער דער בישעפע וועז זיא דאס אמט האלטען" עכ"ל. וראוי להעיר שמתוך זה נרעה היטב הבדל מנהג ישראל בימי הגאים למנהגם בימי האמוראים שנשתנה לגריעותא, שמתחלה נתרועעו עם הגוים וידעו את שם הכינוי שנתנו הגוים לאיש מאנשיהם וגם הם קראו לו בזה השם כמו ר"י הסנדלר, פילון היהודי, כי (כמו שהעיר מעלתו בס' תב"י צד 115) אמנם לא כן בדורות האמוראים שאף שר' חנינא ור' אושעיא הוו אושכפי בארעא דישראל והוו יתבו בשוקא בזונות ועבדי להו מסאני ועיילי „ומסיימי להו בכרעייהו" „(כ"ה הגירסא בעין יעקב ובשו"ת התשב"ץ ח"ר סימן קס"ז, ונושאי פנים בתורה השמיטו זה בגמרא) אעפ"כ לא נקראו בשם הכנוי אשר בודאי נתנו להם הגוים! ודע שמתחלה רציתי לומר (דפי שיש נ"מ בין מנעלים לסנדלים עיין שבת פ' אלו קשרים ויבמות פ' מצות חליצה) שהעושה מנעלים יקרא אושכף או רצען והעושה סנדלים יקרא סנדלר, אך אין זה נכון, כי כבר מצאנו בגמרא שאף העושה סנדלים יקראו אושכפי.

ומש"כ: „בשרשים לרד"ק עם נימוקי רא"ב חפשתי ולא מצאתי מאומה" אנכי עיינתי בו כעת, ומצאתי את הערתו ככחה אז כן עתה, כי זה לשון רא"ב שרש דת: אמר אליהו, אין לשאול למה לא הביא אש דת למו? כי אעפ"י שהוא קרי ב' תיבות, הוא כתיב כלה אחת, אשדה לשון אשדות הפסגה (ואולי יכוין להפ' הזר שכתב) עכ"ל, ושבח דברי הרד"ק בשרש אש שמביא את הפסוק הזה אש דת למו, ואם כדבריו שהרד"ק היה ירא מן הכתוב, הנה כאשר אין להביא מאש דת על שורש אש, כמו כן אין להביא ממנו על שרש אש.

אנב הרשיתי לי לכתוב לידידי שאלות והערות אחדות על ס' הב"י, והנה אינני כמבקר, אך כתלמיד השואל, ומבקש לדעת את האמת, כי אחת משתי אלה, אם אנכי אצדק בהערותי, אשמח באשר מצאתי את האמת, ואם אדוני יצטדק א"ע, אשמח בשמעי ובהודעי את דבר האמת, כי הוא חביב עלי עד לאחת, ואהבת אמת אהבתיו, וכה החלי:

צד 6 בהערה וז"ל: גם קראו להנביאים לבד מקרא כמו שאחז"ל בזוהר לך (סתרי תורה) וז"ל אמאי תרגם אונקלוס אורייתא ויב"ע המקרא ע"כ וידוע שיונתן ל"ה כ"א את הנביאים לבד כו' ופליאה על הבחור (ע' מסוה"ם מאמר י"ד) שלא שמע ולא ראה מדברי הזוהר הנזכרים פה עכ"ל. והנה מה שהביא ראיה מן הזוהר איננה ראיה כלל לדעתי, כי הנה מצאנו שמחבר הזוהר יחשוב שיב"ע תרגם גם את התורה, עיין במדרש רות הנעלם דכתיב ואביה ירוק ירק בפני תרגם יונתן מיגבל ינבול באנפה (עיין מ"ע במהדורותיו השניות) וכ"ה בתרגום יוב"ע שלפנינו, וכן יחשוב שיב"ע תרגם גם את הכתובים,

עיין פ' פנחס, ותיקונא ג' ותיקונא מ״ו (ועיין מטפחת ובן יוחאי) א״כ איפוא מה שכתב הזוהר „ויוב״ע המקרא" „ר״ל כל התנ״ך כי" נקרא אצלם כל התנ״ך בשם מקרא כמ״ש באות נ'.

ובלעדי זאת אין פליאה על הבחור לדעתי שלא שמע ולא ראה את דברי הזוהר, כי בזמן ס' מסורת המסורת עדיין לא נדפס הזוהר, אמנם אם היתה כוונת הזוהר במש״כ המקרא על נביאים לבד, היה לדעתי אות וראיה נוספת על הראיות הרבות של הגאון יעבץ שהוא נתחבר בדורות אחרונים, יען שלא מצאנו שיקראו ספרי הנביאים מקרא כ״א בלשון בני אדם בזמן הזה עיין מסוה״ם שם.

והנה מה שכהב בצד 103 בהערה „שתרגום יב״ע עה״ת נתחבר אחרי רש״י" ע״כ לדעתי לא יתכן זה שכבר מביאו הערוך התת שם תרגום ארץ ישראל כמה פעמים (עיין מש״כ המוסף בערך אשן הב') וכן הרב אלפס, עיין במ״ע א״ב פרק — ובהקדמת הרמבמ״ן אור לנתיבה, ויש לי ג״ב ראיות ברורות שהיה התרגום הזה נ״כ ברורות האמוראים, ואכ״מ להאריך.

אגב אעיר מש״כ הבן יוחאי דף צ״א ע״ב וז״ל: וכן מ״כ בס' יוחסין (דף ע״ב) יוב״ע כתב תרגום כתובים וב״ק שיצאה מי הוא שמגלה סתרי תורה היה כשרצה לפרש ובא לציון ע״ש ובאמת דבריו המוהים וזרים דהרי קרא ובא לציון גואל כתיב בנביאים (ישעי' ט' ד') ורז״ל אמרו מפורש במגלה שם בקש לגלות תרגום כתובים יצתה ב״ק וכו'; לכן נראה להגיה בדבריו שצ״ל כשרצה לפרש דניאל דאית ביה קץ הגאולה עכ״ל, ושגה מאוד בזה כי הוא לא מצא כתוב זאת ביוחסין אבל העתיק מס' שלשלת הקבלה (או מס' סה״ד שהעתיק משי״ק) ולא נתן לב לעיין בפנים היוחסין, כי בעל הש״ק לאו מהימן הוא, והוא מלא טעותים, וז״ל היוחסין: „ואולי תרגם יב״ע נ״כ איוב ומשלי כי החששא לא היה אלא שלא יפרש יותר בזמירות דוד שב״כ בס' ר' דוד אבודרהם בפירוש ובא לציון גואל וזה לשונו: ושמעתי בשם הרא״ש שאמר שעל תרגום פסוק ימלוך ה' לעולם (הוא פסוק בסוף תהלים קמ״ו יו״ד) יצאת ב״ק ואמרה ליב״ע מי הוא שמגלה סתרי תורה לב״א מפני שיש בו קץ משיח, אעפ״י שרש״י מפרש שהוא דניאל שיש בו קץ משיח עכ״ל בעל היוחסין ומת יש לו עוד לזעוק עליו? וקושית בעל ב״י מהבל, והגהתו מאפע! ובעל ש״ק כתב; „כשרצה לפרש ובא לציון וי״א פסוק ה' מלך" עכ״ל וחטף הדברים בחפזון מן היוחסין, ובא לכלל טעוה גדול, ומאד אתמה על הרב בעל הסה״ד שהעתיק דברי הש״ק ככתבם, ולא חלי ולא הרגיש בכל זה כלל.

צד 91 בהערה וז״ל: ולי אני עבדך קורא נעים! ראיה ברורה ממ״ה פ״ב דע״ז שלא היו נקודות כלל על המקרא אף בזמן חכמי המשנה, ותמהני שלא הרגישו בזה כל החכמים שדברו בזה הענין כו' עכ״ל. אודיעהו כי כבר התעורר בזה הריב״ש בתשובותיו סימן רפ״ד (נדפסה נ״כ בע״י) והארקוולטי בס' ערוגת הבשם פכ״ז והאדומי באמרי בינה פכ״ם ע״ש היטב; ועיין נ״ב להיעבץ במגדל עוז דף של״ב.

צד 148, ר"ש הוראן הגאון בעל התשב"ץ נכד הרלב"ג כו' עכ"ל מש"כ שהיה נכד הרלב"ג כ"כ גם היוחסין והצמח דוד, ובש"ק כ' שהרלב"ג היה אבי אמו — ולדעתי אין זה אמת כי ראיתי שבכ"מ שהתשב"ץ בתשובותיו מביאו מתארו בשם „ר' לוי קרובנו" ולא „זקני" — ועוד אם היה נכד הרלב"ג היה ג"כ מיוצאי חלצי הרמב"ן (כי הרלב"ג היה נכד הרמב"ן) ולא מצאנו בשום מקום בספריו כשהוא מזכיר את הרמב"ן שיהיה מזכירו בשם אא"ז (ועיין בו ח"ר ענין ע"ב) — ואח"ז מצאתי בתשובותיו חלק ראשון ענין קל"ד שכתב בפירוש מה היתה קרבתו עם הרלב"ג וז"ל שם: ואעפ"י שהר"ר לוי ז"ל אדם גדול וחשוב וקרוב לנו האיש, כי זקנו הרב ר' לוי הכהן ז"ל היה זקנו של א"ז ז"ל ר' יהודא דילשפילש, וגם הרב ר"ל ז"ל היה בעל אחותו של א"ז ז"ל עכ"ל — אגב אעירה, דמחבר התשב"ץ קטן הוא ר"ש בן צדוק ז"ל מתלמידי הר"ם מרוטנבורג קודם הרבה לזה הר"ש מחבר ההשובות תשב"ץ, והוא מביאו בהשובותיו את התשב"ץ קטן, ובשפתי ישנים טעה בזה ממה שמביא מס' צמח דוד כי לא ראה מה שכתב הצ"ד בשנת ע"ב אצל הר"ש מקינון ע"ש. וגם בש"ק ראיתי בזה דברים מעורבבים ע"ש; ודי אלה ההערות לעת הזאת!

אקוה כי בל ינמלני כפועל ידי, ולא יתמהמה מלכתוב לי תשובה על המכתב הזה. תמו דברי ידידו הדורש שלומו בכל לב ונפש ושלום כל ידידיו

מתתיהו בן שמואל שטראשון.

גם אשאלה מאתו אם הוציא לאור את ס' המכפחת עם הגהות אשר בשר בסוף ספר מלוכת שאול דפוס לעמבערג.

כ"ח אדר תקצ"ז וישניוויץ.

אל אשכל הכופר, חו"ג וסופר, הנותן אמרי שפר, לפני מלך ושריו יכלכל דבריו ולא יתפר. ודורש טוב לאחב"י במגלה ספר. הוא כבוד ידידנו המופלג, מהלל ומפואר בעיני כל במעלות טובות. כבוד שמו כהלל מו"ה יצחק בער נ"י לעווינזאהן.

הנה עת לחננה פני כבודו הרמה והנשאה ונשאלה ממנו מענה לשונ בעסק הפקודה אשר יצאה מאת אדונינו האדיר הקיסר יר"ה בעסק הספרים של אחב"י. ובאמת אנחנו פי מלך שמור. אך כאשר מעכ"ה ג"כ יודע ומבין שקשה כח הסבל בזה הטרחא בין לעניי עמנו ובין עשיריו, וביטול קול התורה יהיה והלא לא להוו ח"ו בראה, וזה קיום העולם בעוה"י. ולהרבות בדברים לגברא דכוותי' אך למותר כי מאליו מבין ויודע כ"ד ועוד יותר בעזהי. ואי לזאת באנו בשפל קול ההחנה מכבודו הרמה להכנים א"ע עבור אחב"י לה.י.ת הורש טוב ולבקש על עמו אחב"י מאת הרשות אדוננו הקיסר האדיר

יר"ה, אולי יתגלגל זכות ע"י כבודו הרמה להקל הטורח הגדול הנ"ל מאחב"י. ובטוחים אנחנו באהבתו אהבת ישראל וגודל טובו, שבוודאי יקדים נעשה בזה, ומשמים יסכימו להיות כל עשיותיו ודבריו הטובים יעשו רושם אמת ויכנסו ללב מלכים ושרים ובפרט לפני אדוננו הקיסר יר"ה שלא ישיב שואלו ריקם ח"ו ויתמלא בקשת מעכ"ה בשביל אחב"י בפרט בעסק הנ"ל לטיבה, להיות קיום העולם עומד על התורה וכו'.

הכ"ד ידידיו האוחזים בחבלי עבות אהבה אהבת עולם. ושלומו יגדל נא כנפשו ונפש כבוד אלופי ראשי ומנהיגי הקהלה בפה ק"ק ווישניוויץ (חותם הקהל) (ששה חתומים) ולאחרונה יחתום א"ע הרב: ראיתי דברי אלופי מנהיגי הק' דפה ק' הנ"ל ואמרתי אף ידי הכון עמהם ולאמץ את כבודו בדבר מצוה רבה כזאת. ויאמר לפעלא טבא יישר חילו. וחפץ ה' בידו יצלח לגמור עצהיו"ט. אלה דברי המו"צ דפה ק"ק הנ"ל.

נאום יוסף אליעזר בהרב מו"ה גרשון ז"ל.

כ"א אדר ראשון תקצ"ז דובנא.

לכבוד ידידנו המופלג חכם דורנו מליץ מפואר השלם בכל מדע איש ישר ונאמן רוח דורש טוב לעמו אוהב צדק ומישרים כבוד שמו מוהר"ר יצחק בער נ"י לעווינזאהן.

הנה בדבר הפקודה הרוממה אשר יצאה מאת אדוננו האדיר הקיסר יר"ה בענין הספרים כידוע, ויש לנו ולכל הקהלות לבקש בענין זה בקשה אחת מאת הרשות לבן הננו שולחים אל מעלתו שליח מיוחד ושמנו דבר בקשתנו בפיו, והננו מבקשים מאת כבודו שיתאמץ בזה עבור אחיו בית ישראל לכתוב בכבודו אל הרשות ולשאול את פיה בנידון הזה וכל אשר יצא מאתה הננו לקיים בכל נפשנו כי דבר מלכנו אדוננו הקיסר יר"ה ופקודתו קדושים הם לנו ואם יצטרך מעלתו דאוויערינאסט פֿארמאלניע ע"ז הננו מחויבים לשלוח לכבודו והיה ה' אלהיו עמו ויברך חילו ופועל ידיו ירצה הכ"ד ידידיו וחפצים באשרו אלופי רוזני נגידי מנהיגי הקהלה פה ק"ק דובנא (שמות החתומים וחותם הקהלה). — דברי כבוד אלופים ראשים רוזנים נגידים מנהיגי הקהלה אינם צריכים חיזוק אך באתי בשאלתי לפני הוד מעלתו שיהיה זריז בדבר מצוה רבה כזו אשר מגיע לכלל בית ישראל ושכרו יהיה כפול מהשמים וזכות הרבים תהי מסייעתו וה' ישלח עזרתו מקדש והיה בזה שלום כנפשו וכנפש ידידו דו"ש.

הק' חיים יעקב החוגה פה ק"ק דובנא רבתי והגליל:

ר"א ניסן תקצ"ו אוסטרה,

אל איש אשר שמו הולך למרחקים. חכו ממתקים. וכל דבריו לא ישובו ריקם כאחד מן הצדיקים והוא מבין דבר מתוך דבר ויש לו כח להמתיק עסקים, אשר שמו יהולל ברחובות בשווקים, ותאותו ורצונו להחזיק את הדבר אשר ניתן בקולות וברקים. לכבוד אהובנו ידידנו המופלג כהורנו בכל מיני חכמות ודברים אשר יוכל לעמוד בהיכל מלך ושרים. כבוד שמו מהולל ומפואר בפי גדולים וקטנים ומכל זרע ישראל הנועדים הן קצינים דלים ורשים. כ"ש מפארים לשבח מוהר"ר יצחק דוב בער נ"י לעווינזאהן.

הנה העת הגיע לחנן את פני הדרת כבודו הרמה והנשאה וליתן לו תשואות חן חן לו עבור כי הקיץ אותנו מתרדמה שנת הזמן. ואמר לנו קום קרא לאלהיך ישראל כי יש תקוה לאחריתך. וגם כי יש לאל ידי לעשות עמכם טוב. ואמרנו ועינינו לרו"מ הנשאה אשר חילו ופועל ידיו תרצה ויהי ה' אלהינו עמו ובכל אשר יפנה יצליח. ובפרט אשר הוא נבחר מאחב"י גדולים וקטנים ומשר התורה הוא שלוח. ובעזה"י יהיה באלהי השמים במוח, שבאם יגמור הדבר בכי טוב בודאי יהיה בנוה טוב מנוח. לזאת אנחנו מבקשים ומתחננים מאת מעלת כבודו הרמה והנשאה שיתאמץ בדבר גדול כזה עבור אחינו בני ישראל. ויהי דורש טוב ומבקש על עמו. ואנחנו מוכנים לקיים את כל דבריו באמת ואמונה. הכ"ד ידידיו המצפים לתשועת ה' על ידו שיבוא במהרה ושלומו יגדל כנפשו ונפש כבוד אלופי ראשי רוזני נגידי ומנהיגי הקהלה קהל עדת ישרון דפה ק' אסטרא.

(שמות החתומים וחותם הקהלה)

דברי כבוד אלופי ראשי רוזני נגידי ומנהיגי הקהלה דפה אינם צריכין חיזוק ובודאי דברים כאלו אין צריך זירוז יותר כי מן השמים יסייעוהו וה' ישלח עזרתו מקדש ומחמת כאב עינים לא יכולתי להאריך לפי כבודו הרמה ושלום יהי לו ולכל ישראל הכ"ד הבעה"ח

הק' חיים כהן רפאפורט חונה פה ק"ק הנ"ל.

תקצ״ט. פרק י״א

לריב״ל מאת האדון חריסטאפאר ארכימאנדריט.

Письмо Ваше отъ 1 Генваря Вы прислали ко мнѣ на языкѣ священномъ, пророческомъ. Я благоговѣю къ сему языку, но къ сожалѣнію мало съ онымъ познакомился въ молодости, и перевожу съ онаго только при помощи лексикона не скоро. Краткое поздравленіе мнѣ незатруднительно было разобрать, но если теперь разполагаетесь писать ко мнѣ и писать не мало, и притомъ что нибудь по секрету, прошу писать для большой удобности и для скорѣйшаго при моихъ непрерывныхъ занятіяхъ уразумѣнія сколько можете на россійскомъ языкѣ, всего бы лучше, когда бы могли объясняться на французскомъ языкѣ. Въ русскомъ-же письмѣ извольте употреблять выраженія латинскія и нѣмецкія, какъ для васъ будетъ легче.

Христофоръ

5 Генваря 1839 г

ב״ה קאָניגסבערג מנחם־אב התקצ״ט.

שלום וכל טוב לאיש בריתי מוכתר בכל המעלות, שפתותיו נוטפות דברי אמת ושלום כש״ת מו״ה יצחק דוב לעווינזאהן נ״י.

הנני שולח לאדוני בזה את המבוקש מאת הב׳ ח״ק בבערלין, העתקה מאות לאות הנעשה ע״י אחד מאוהביו ומלומדי האקאדעמיא פה מהבקורת הנקראת בשם זולאמיט אשר הוציא לאור זה כמה וכמה שנים האדון המכונה דאקטאר פרענקעל בעיר דעססויא אשר היה תחת ממשלת הקיסר נאפאלעאן קאנזיסטאריעלראטה, וגם ממני ימצאו בה דברים אחדים הנוגעים בחקירת תורת אלהינו, כמו: „האבען דיא יודען גלויבענסארטיקעל אדער ניכט? וכדומה; ויתר דברי הנ״ל הלא הם כתובים שם עד דף צ״ח על המחבר נצח ישראל, אשר הגיד שחדשות נאמרו עליו בספר תב״י. עוד לא שמעו אזנינו במדינת אשכנז, ויען כי לא יוסיפו לדבר בשבח אדוני היקר,

על כן חדלתי להציגם פה כי ארוכים ואך למותר המה. אולי יתן ה׳ ואוכל לקרוא כל חבוריך, כאשר טעם טעמתי זה כארבע שנים נעימות ספר תב״י, אז אתכבד לשבחם בבקורה ציימונג דעס יודענטהומס היוצאת לאור מדי שבוע בשבוע בעיר לייפציג וגם אנכי אשלח אלה אגרות בכל חודש וחודש.

ישלח ה׳ במהרה רפואה שלמה לאדוני ידיד נפשי ולכל מרבית בני ישראל המצפים לזאת עוד על האדמה הזאת מלכות אל אלהי אמת נטועה ושולחת ענפיה לארבע רוחות העולם. יחדש ה׳ עליו שנה טובה ומתוקה כחפץ עבדו ואוהבו

משה בר״ש פריישטאדט ד״ר פילוסופי ולשונות בני קדם.

לריב״ל מאת המדפיס ר׳ יוסף ראובן ראם בווילנא תקצ״ט.

מכתבו מן כ״ו תמוז קבלנו לנכון לא ידענו על מה ולמה שפך כאש חמתו עלינו על לא חמס בכפינו, וכי מעשינו טובים לכם מאד, הלא ספרו ב״י כבר הוא בדפוס אצלנו, ובעוד ג׳ או ד׳ שבועות יצא אי״ה מכבש הדפוס עד תומו בתכלית היופי וההידור, ולמה ברעש ורוגז ינשא ארץ עלינו, הלא כאשר ההחלנו להדפיסו כתבנו למע״כ, אשר פקודותיו שמרה רוחנו להתחיל, ומאז עד עתה הוא נדפס דבר יום ביומו, ואתפרנא יתעבר כאשר עיני כבודו יחזו הקונטרס הלוטה פה, וידע ג״כ מזה עד היכן הגיעה הדפסתו בעזר ה׳.

וידידנו המשכיל והנבון מ׳ יעקב קאפלאן, היושב בדפוס שלנו ועוסק בהדפסת ספרו מחקרי ארץ, הוא ג״כ משגיח בעינא פקיחא גם על הדפסת ספרו דמר שלא יהיו בו קמשונים וחרולים. על כל הדברים האלה לא ידענו במה ועל מה יבוא עלינו בקובלנא לפני אה״ג דפה, ת״ל חפים אנחנו מפשע ואון נגד שופטי ארץ בכל דבר, אולם אתנו הסליחה, כי על כל פשעים תכסה אהבה.

אלה דברי ידידו עוז בש״ת יוסף ראובן ראם.

למען האמת והשלום נקיטנא נפשאי בשפולי מכתב אוהבי וידידי היקר ומשכיל כבוד מו״ה ראובן ראם יחיה ולדרוש בשלום אדוני חכם עמנו הרב הגדול חכם הכולל כבוד ר׳ יצחק בער לעווינזאהן, ה׳ עליו יחיה! והנני מעיד על כלל השותפים הנכבדים ונבירים בעלי הדפוס, וביחוד היקר ושלם ר׳ ראובן, כי כנפש חפצה ובהשגחה נפלאה יבימו על יופי ונועם הדפסת ספרו הנכבד בית יהודה, אשר יהי לאות ולמופת בישראל, ורק מעמל משא הדפוס הגדול העמוסה עליהם לא יספיק להם העת להשיב שואליהם דבר בכל עת כראוי אף כי כבר מלאו על אתה אפים רצון מבקשיהם. חלילה

למעבת"ה העלות טינא בלב עליהם, תחת אשר עלינו להתפלל בשלומם, בלעדם לא נדפסו ספרי חכמה בכל המון הדפוסים אשר הותרו עד עת לא בכל ממשלת הקיר"ה, ולולא הדך רחוקה ביניכם חי אני כי כבר יצאו לאור כל הדברים אשר העליהם במצודת שכלכם עלי גליון, ולא לחנם אמר החכם: „בידים נכריות טוב לחתות גחלים עוממות" אמנם לא עליהם תלונותיכם אדוני, וגם אנכי דמיתי כמוכם עד בואי הנה זה כמשלש חדשים בדבר הדפסת ספרי ארץ קדומים, (אשלחנו פער פאסט אי"ה בקרב לשום עינו עליו) ראיתי והנה טובים האנשים אתנו, ונהפוך הוא כי כפי איש כן תגמוליהם.

ספרכם הנהו נדפס יחד עם ספרי, על פרעס אחד וזעציר אחד ומשרתיו, ואנכי עומד עליהם מדי יום ביומו מאז הבקר ועד הערב לכלות את חק היום ביופי וסדור הדפוס והבקרת. ב"ה אשר החייני והקימני והגיעני לראות מחצית ספרינו נגמרים למזל, ואי"ה בטרם יכלה קיץ יוציא לאור גם החלקים השניים, והמשכיל האברך ר' שמואל יוסף פין ההוקם על מאת ידידנו הנכבד כבוד ד"ם נ"י לבקר את הקארעקטעס והתאמץ הנהו תמיד לנקותם מכל סיג ושמץ דופי כיד הבקרת הטובה עליו ושלום על ישראל.

ובעבור ידעתי כי יתנחם כ"ה על הדברים אשר פלטה קולמוסו במכתביו האחרונים ונבקש קרבתו, נגשתי היום להיות נמנה ג"כ בין אוהביו הדורשים שלומו כבודו והצלחתו מלב ונפש עבדו אוהבו ועמיתו.

יעקב קאפלאן ממינסק.

ת"ר. פרק יב

בחדש אייר ש"ת מכתב לדוד שמרנ"י אל כי חסיתי בך.

אל סול יקרת השכל בחיר האנושי אשר שפתותיו נטפות פניני
החכמה והאמת ה"ה הרב השלם יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

אחי אהובי, אדבר עמך בלשון אחוה ואהבה, כי נפלאת אהבתך עלי, גם כי עיני לא זכו לראותך רק מכותלי ספריך אשר המציאם שכלך ופעלו ידיך להוציאם לאור ללמד את בית יהודה דעת ואת זרע יעקב בינה, בהם התבוננתי ומצאו חן במדב"ר כי ישרים הם למביניהם, ומי יתן ויחרתו דבריך על לוח לבם ויעשום וייטב להם באחריתם. אחי גם כי לא ידעתיך במראה אשר אליו תשוב ציר המכתב. אבל ההכרח לא יגונה כי צעקת עמנו וצרתם גדלו עד לשמים מחמת המציק להם בדמשק ובראדי. צורריהם אומרים כי המה צריכים דם על חג הפסח, ויאספו אל המשמר כמה מאות אנשים נשים

וטף מהם כבר מתו והמירו את כבודם מרוב הלחץ אשר מצרי"ם לחצים אותם נגר הטבע. ולא יאומן כי יסופר אשר ע"כ המה מבקשים ממני את ספרך אפס דמים, והוא עכשיו הי' ואוליכו עמי. ופן ואולי יצטרך להדפיסו או להעתיקו ללשון ערבי או טירקית. אשר ע"כ נא אהובי אחי שלח לנו רשות לעשות כאשר נצטרך. וכל אשר יותיר הוצאות הדפוס או ההעתקה לך יהיו כי חלילה לנו מלהסיג גבולך, כי נוצר התאנה יאכל פריה. כ"ד הולעת ולא איש. מרובא בכאב עינים אשר הכהיבה קשה עלי ע"כ קצרתי ואומר שלום.

דוד די בית הלל.

ב"ה. הנני נותן רשות להגאון החכם מאחי עדת ישרון דק"ק קאנסטנטינופול להדפים את ספרי אפס דמים או להעתיקהו לאיזו לשון לטובת בני ישראל, בתנאי שישלח לי הגאון הנ"ל והגלוים אליו מראשי העם דק"ק הנ"ל אגרת בחתימת ידיהם ממש שזאת היא רצונם. וכי מסכימים לדברי התנאי שהתנה עמדי המשכיל הנבון ר' דוד די בית הלל מארץ הקדושה. ואם יצטרכו הקהלות האלו עוד איזה מכתבים ופסקים ממלכי פולנאי הקדמונים בבישול עלילת דם. וכדומה איזו ההעסקות בנידון הזה, הנני מוכן בכל עת לשרת אחי בית ישראל, דברי הכותב והחותם בידים רפות מוטל על ערשו ערש דוי, והמצפה לתשועת ה', תשועתו, ותשועת כל בית יהודה.

הקטן יצחק דוב בער לעווינזאהן.

קרעמניץ חמשה עשר לירח זיו הת"ר ליצירת.

ב"ה יום ו' עש"ק ט"ו אדר שני ת"ר לפ"ק פה ק"ק בריסק דליטא.

כבוד ידידי והוא כלבי הרב החכם החוקר התלמודי, הדרת החכמים ותפארת המחברים, פאר עדהו מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י בקרעמניץ.

הגיעני מכתבו אתמול סמוך לסעודה פורים, וזה לי כמה השאלתי ספרו לאשר לא נמצא כאן אף אחד מהם, והנה כבוד ידידי מר דרש מאתי את הדברים אשר שמתי בפי בן ר' שבנא מלוצקא. ידע מר כי אינני מחלים לעולם שדעתי היא הדעה הישרה כאשר בהיותי נעדר מכל לשון מלשונות העמים זולת לשה"ק מעט מן המעט, ומהידיעות הרבות הנמצאות כעת אין לי אופן לדעתם כ"א מאשר אחזה מספרי המחברים מעטנו, וברובם כן חטאו לי ומעטים המה המחברים אשר להם יד ושם בספרי האומות שלא יקדיחו תבשילם. גם הפמ"ט בלאך בספריו אשר דמה כי גנב את לב ב"י עד כי לא מצא בו הגאון מ' מרדכי בנעט כ"א את אשר הוא מחלק בספרו ח"א דף

ק"ז ק"ז את הרת לשתים (כבוד מר בונה יסוד ספרו ע"ז) ודברים אלו נבעים מהחכם מענדעלזאהן. ואנכי אמנם הראיתי בראיות אמיתיות אשר הוא מכת הקודמים, רצוני מבעלי הקדמות וכן שארי הערותיו בספריו מהן דברי הבאי ומהן עיקר כוונתו להשפיל מעלת חז"ל והנביאים האחרונים עד כי לא בוש לומר כי מצות מתנות לאביונים לקחוה הנביאים ז"ל מהפרסיים ומי פתי יסור הנה להאמין לו שמצוה כזו אשר לה יד ושם גם בשכל לקחוה מהפרסיים. וכן בעל התולדות אדם מווילנא כתב בספרו כי משרע"ה נתן חוקים ומשפטים נאותים לעובדי אדמה, וכאלה רבות בספרי המחברים המתחכמים. והיטיב כבוד מר להשפילם בכמה מקומות מספרו, לא כן כבוד מר הוא מגלה דעתו לעין כל, ולא אחניפו כי זולת אשר מחזיק הוא בדעת הפלסופים הצדוקים הקדמונים ז"ל לא מצאתי בו עול חלילה, ונהפוך הוא כי הוא נותן טעמים לכמה דברים תמוהים שבדברי רז"ל עד שמגלה אמיתותם לעין כל ברם מאשר ידידי מר דרש ממני לכתוב לו הנני מודיעו שדעתי לא כדעהו ואתחיל מהתחלת ספרו ואמר: בדף 57 כתב כי לא היה חפץ השם יתעלה שיהיו כל העם מקטן ועד גדול כלם עוסקים בתורה כי מלאכתו אימה נעשית, כבר הירצו חז"ל ברכות ל"ה ב': בזמן שישראל עושין רש"מ מלאכתן נעשית ע"י אחרים. צד 59 כתב כי עניני החכמה הנצרכים להורה היו אסורים אז לאיש המוני, מאין הוא יודע? עוד בסוף העמוד כתב וע"כ אמרו חכמים: ולא ע"ה חסיד. אבל יכול להיות תלמיד, לומר, מלמד, חכם, ישר, מדיני, פילוסוף — ואח"ז יוכל לבוא למדרגת חסיד. וכבר פירשו מפרשי מסכת אבות בפירוש כדברי. ההנא הגדול ר' עקיבא בן יוסף היה מקודם ע"ה עד שאמר פסחים מ"ט ב' מי יתן לי ה"ח ואנשכנו כחמור, וכר כלבא שבוע אדריה מנכסיו ואח"ז נעשה מגדולי התנאים והחסידים אשר קדש ש"ש כמפורסם בדברי חז"ל. ריש לקיש היה ליסטים ואח"ז נעשה חבר לר' יוחנן. הורקנוס בן ר' אלעזר אדריה אביו מנכסיו בשביל שלא למד תורה ואח"ז הפליגו רבותינו ז"ל בשבח מעלתו. ומהמאמר שמביא כבוד מר צד 60 בסופו הלמוד גדול שמביא לידי מעשה ישפוט כל איש ישר הולך כדברי. צד 61 בסוף העמוד בהערה כתב וז"ל: אולם המעשה לבד לא די שאינו מביא לידיעת התורה אולם גם לידיעת מעשה שלם אינו מביא כמו שאמרו, אבל המעשה על פי התורה מביא לידיעת התורה כאמרם ז"ל מצוה גוררת מצוה. באמצע עמוד זה כותב כ"ת ח"ל: אך מה שאמרו אחר ובנית ביתך דרוש וקבל שכר הכוונה על העיונית וכו' עכ"ל. אבל הכוונה בזה על למוד התורה לא על למוד הפלסופיא והעיונית, כדברי כבוד מר. ומהנחה זה הולך כבוד מר בספרו עד צד קט"ו, קט"ז וקי"ז ומביא בהערה שם כהנים לוים וישראלים לא נאמר אבל צדיקים וכו'. וכן מביא דברי הרמב"ם ז"ל סוף הלכות שמטה ויובל כל מעיין שופט בצדק יראה כוונת אלו המאמרים שרק על למוד התורה כוונו ז"ל בדבריהם לא על הפלסופיא ובפרט דברי הרמב"ם ז"ל נראין יופי והרותן לעין כל. ובאמרם ז"ל צדיקים הכוונה על ההולכים בתורת ה' לא על העוסקים כעיונית

ובפילוסופיא כדברי כ״ת. ונפלאת היא בעיני שמשיג על בעל ספר הברית (עם כי הוא הקוואמער בזה כי דבריו היו דברי הראשונים כהרשב״א והרא״ש ז״ל בהשובותיהם ואחריהן הרש״ל בתשובה והגאון בעל ח״צ בהשובה (ממאמר בסנהדרין גוי העוסק בתורה, וכוונתו נגלית שבאמרם ז״ל הורה, כוונתו פילוסופיא) אף שכותב בשבע מצות. אני בעניי לא אדע אכנה מהו העסק בהם, זולת הפלפול והמשא וכתן כחייב ופטור אסור ומותר לא זולת, לדעתי האם ח״ו רצונו להשריש בלב איש הישראלי מוכה ומעונה סובל עול דתו, שכוונת היעודים הטובים הבאים בדברי רז״ל על עסק התורה כוונתם על למוד הפלוסופיא ומה נעשה אנחנו שאין לנו ידיעה בפלסופיא אף במקצת, וכן הרבה מגדולי אומתנו עמודי ההוראה אשר כל בית ישראל נשען עליהם כהראב״ד ז״ל והרא״ש ז״ל ובתשובה כתב בפירוש: בריך רחמנא רשיזבן מנה כי בא האות והמופת להסיר לב לומדיו מיראת שמים עכ״ל הזהב. וגם יאמר נא כבוד כר מי בחורותינו אלו פלסוף שיאמר כי עליו רק עליו המכוון בדברי רז״ל שיזכה לדברים הרבה. ומהו לשונם על העוסק בתורה לשמה, מאי לשמה יש בפלסופיא? קצרו ש״ד לולי הכרתיו מספריו היקרים ובפרט מספרו היקר והנחמד „אפס רכיב" וידעתי ממכיריו כי עם כל עוצם חכמתו עכ״ז יראת ה׳ היא אוצרו, לא הייתי מעריך אליו מכתבי זה כי אין זה מלאכת איש כמוני טרוד בעסקיו, מסובל בענינים טובים ורעים וטובים, לערוך מערכה מול הדרתו אשר בשטף עטו וידיעתו הרבה יוכל להטביע את זולתו. אולם דבריו במכתבו הרהיבו עוז בנפשי לבוא בדברי אלה למעלה למשכיל. צר 125 בהערה מהפלא על רש״י ז״ל וז״ל: מנ״ל לרש״י ז״ל שאמר שם שהיו מודיעים אותו הבא מן הצרות! דא״כ מה רבותא הוא? עכ״ל, במחילה מכבודו לא ראה שם בגמרא דף י״ד א׳ עד עמוד ב׳, ובזה נסתרו כל דבריו בפרק הזה. בכמה מקומות מספרו מביא מאמר הירושלמי בר״ה שמות המלאכים עלו עמהם מבבל, אהה! אוי ואבוי! מחבר יקר ומשכיל כמוהו, יתארח לחברה את פועלי און וריש בריוני הוא הפגר מובס, טמא ובליעל, פוקר וכופר, ליב מיזים, תפח רוחו אשר בנה כל יסוד ספרו על זה המאמר, ומרא דאברהם! האם כוונו חז״ל בהביאם המאמר לגנות את הנביאים האחרונים אשר קראו מיכאל שרכם או לגנות את שמות החדשים ומי הגיד להטמא הנז׳ כי מה שהעלו מבבל הוא מה שקבלו האומות זולתנו ופשטיה דלישנא דבירושלמי לא משמע הכי כ״א שבבבל נבאו בשמות האלו. וזה דרכו של הפטים בלאך בהיותו תולה עצמו על משמעות לשון אחד שבדברי רז״ל שאמרו בג׳ דברים אוהב אני את הפרסיים ולדבריו המוטעים קבלו מהם הרבה ענינים גם הנביאים לא לבד חכמי התלמוד וכאשר רשמתי על ספרו ש״ע הרבה ענינים זרים ומהן כי זילא מילתא למחבר תלמודי להעתיק כל הכתוב בספרי העמים, עד כי המלצתי עליו שנמצא בו דבר טוב שאינו מגנה בשום אופן ובכל מקום מהמקומות באזיא ובאפריקא את הנשים, ואם ישים ידידי מר עין ע״ז ימצא כדברי, לא כן ספרי כ״ת נקיים הם מכל סיג ושמצה.

ובאמת עטו השנונה הביאהנו לכל אלה והלך בעקבות בעל משא בערב. ברם כל הדברים הנאמרים באמת במכתבי לכבוד ידידי מר, ממקור נאמן יצאו, מקירות לבב אוהב לאוהבו כמוני למכת"ד יצאו לא זולת חלילה.
הנני ידידו דו"ש מכבדו ומוקירו חפץ בהצלחתו הזמנית והאלהית

יודל הלוי עפשטיין.

לריב"ל מהחכם וואלף טוגענדהאלד צענזאר בווילנא ת"ר.

נאך ניא וואר מיר זא שווער איין שרייבען אן איינען פריינד אנצופאנגען אלס עבען יעצט אן זיא מיין ווערטהער הערר לעווינזאהן. דען זא שטראפ־באר וואר אויך ניא פאן מיר איין שטיללשווייגען, איינע זא גערייסע צייט הינדורך, פארטגעזעטצט ווארדען אלס אין דיזען גאנצען אכט מאנאטען געגען זיא געשאהה. וואס ווערדען זיא דענקען? שפילע איך קינדיש מיט דעם נאמען פריינד, אכטונג? זינד דיזע הייליגען, מיפסטען טוגנע דעם מענשען הערצען בייא מיר נור לעערער קלאנג! דענן וויא קעננט איך זאנסט אויף איהרען לעצטען בריעף, דער מיר דורך זיינע לוינע אונד איינדרינגליכע ווארמע, זא וואונדערבאר ערגריף, אונד צור אנטווארט זיא אנגענעהם אויפרעגטע, וויא קאננט' איך מעהר אלס איין כיטעסטער פערשטרייכען, אונד מיט קיינער זילבע מיך פערלויטען לאססען? איך מוכטע ליגען זאגען, ווענן איך מיך מיט איינעם צו אויסגעדעהנטען ווידקונגסקרייזע ענטשולדיגען וואלטע. ליבער נאמט! וואס ווערע דאס פיר איין לעבען דאס קיינע מוסע נעהרטע, אן איינען פריינד צו דענקען אונד מיט איהם איין הערצליכעס ווארט צו וועקסלען! יא איך פינג צו מיינער בעשעסונג הינצו, דאס איהר תעודה בישראל אונד אויך איינע אבשריפט איהרער נייען הומאריסטישען ארבייט עמק רפאים, אין מיינער האנדביבליאטעק, אונטער קלאססיקערן אלטער אונד נייער צייטען דען זיכטבארסטען פלאטץ איננעהמען, אונד איך פאנגליך ניכט אליין דורך דען אנבליק דיעזער הערטליכען גייסטעס פראדוקטע, זאנדערן אויך זעהר אפט דורך דיא בלאסע צוריבעררינערונג דער אידעען־פערקעטטונג אן זיא אונד איהרע פארטרעפליכקייט ערוואנערט ווערדע. וואס איזט אלזא דיא אורזאכע, דאס איך יעצט ערסט מיר דאס פערגניגען מאכע אן זיא איין לעבענדיג זיכטבארעס ווארט צו ריכטען? לאנגע וואוסטע איך קיינע אנטווארט, דא טריטט אין דער צבענד דעמסערונג, דיא מיך יעצט אומפליסט, מיין גייסט אוים מיר הערפאר, אונד ריכטעט דיא נאך ערנסטערע אויפגאבע אן מיך ערשראקענען: הערע, דוא שטוינסט, זאגט ער, דאס דוא מיט דיינעם פריינדע זא לאנגע

צייט קיין לעבענדיגעס ווארט געוועכסעלט, זא זעהר דוא אויך פאן פריינדשאפט אונד אכטונג געגען איהן דורכדרינגען איזט; וויא אפט אך פערפליעסען מאנאטע, דאס דוא מיר, דיינעס איינפערלייבטען פריינדע נאך ווארם קארגער נאך ענטפערנטער פארקאממסט. האסט דוא גלייך זא אפט העכסט וויכטיגע אנגעלעגענהייטען דעס לעבענס מיט מיר אבצומאכען!" איך ווינקטע דורך דיזען ווינק מיינעס געניוס אין בעשעמונג צוואסטען, מעכטע באלד דיא פארטזעטצונג דיזעס שרייבענס אויפגעבען, אבער איך פאסטע מיך, אונד בעשליעסע דיזע דיגרעססיווע בעטראכטונג מיט דעם בעמערקען! וואס פיר איינע ערנסטע איננע ווערדונג זעלבסט איין פערצייהליך פערגעהן געגען זיא מיין פריינד אין מיר אויפצוריגען פערמאג.

גענוג, איך וויללע צום וועזענטליכערן מהייל נעגענווערטיגען שרייבענס איבערגעהן; דען געפיהלע דער ארט גלויב איך, לאסען זיך נור גערנע פאן דען פריינדען הערען, מיט דענען מאן לאנגע צייט געלעבט, אונד דורך פיעלע ערפראבונגען זיא נאך איהרעם גאנצען איננערן ווערטה קעננען געלערנט האט. יעצט אלזא ערסטליך, איהרע אייגערונגען אין איהרעם לעטצען, אין בעצוג אויף הערן גינצבורג, האבע איך דעם זעלבען מיט געטהיילט, אבער דער ליעבע היממעל ווייס אינטער וועלכעם מערידיאן דיזער ארמע מאן אין זיינעם לעהרער אמטע גאמאריזירט. עס איזט דאך ווירקליך שאדע, דאס געמיינגליך ארכוטה דיא מיטגיפט דער רייכבענאבטעסטען גייסטער זייא: צווייטענס, דאס איהר דאמאליגער בריף אללען איהרינען היזיגען פריינדען מיטגעטהיילט ווארדע, דאס ער בייא הערן נאטאנזאהן צווייא טאגע האספיטירטע (מיינעט וועגען ענטשולדיגע אויך ער זיך וויא ער קאן) דאס איך מיינעם ברודער אין ווארשא איהרע נייע בראשורע, ווארין זיא דעם חסידעאיסמוס מעהר אלס ארבעין חָסֵיר חַד אויפגייסעלן, וועניגסטענס דען הויפטציגען נאך געשילדערט. נון העטטע איך דריטטענס גאך, איין ווערטכען איבער איינליגענדען קול קורא אייך היגצוצופיגען. אבער שפריכט דער ניכט פיר זיך זעלבסט דיא, איינדרינגליכסטע שפראכע? ערבענט ער ניכט איינעם יעדען בעססערן אהרע וויא יענע פראפהעטען שטיממע אויס דער וויסטע? איך בין דער מיינונג, וועגן זיא, אונד הערר גינצבורג, דיא פעדער אויסשפריטצען, זא זייא עס אם קליגסטען, איבער דיזען געגענשטאנד ניכט מעהר צו שפרעכען; דאך מוס איך דער וואהרהייט געמעס אן דען טאג לעגען, דאס אללע מיטגלידער זיא פיר דיא העכסטע צירדע האלטען, אונד זא ווערדען זיא פערמוטליך אויך איהרען בייאטריטט ניכט פערוויינערען, ווען עס איהנען אנגענעם איסט, זא בעשעמען זיא מיך אדער איהרען צווייטען ווארם קארגען פריינד הערן נאטאנזאהן מיט איינער באלדיגען אנטווארט; אבער זייען זיא פערזיכערט דאס עס אונס אייגענטליך נור אים דיא נאכריכט געלעגן וויא אב זיך איהר צושטאנד פערבעססערט האבע, אונד אב זיא ניכט דורך

הערויסגאבע איהרער קירכען נעשיכטע דעם מאמר כולל אונס היר ווידער זואס צו טהון מאכען וואללען. איך אונטערצייכנע מיך מיט דעם וואהרסטען איניגסטען געפיהלע איהרען פריינד.

ו. טונענדהאלד.

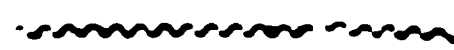

ב"ה! כ"ד ניסן ת"ר זסלב.

לידיד נפשי וידיד הבריות הרבני המופלג חו"ג באמת המושלם הנכבד והישר כש"ת מ' יצחק בער לעווינזאהן נ"י שלום!

אתמול הגיע לידי חמדת מכתבו מן י"ב ניסן עם חבורו ספרו בית יהודה, אשר אסף בחכמתו היקרה, ונהניתי בשמעי משפעת שלומו הטוב, ואשר ה"ל בחיים ושלום. וגם חכמתו עמדה לו. יוסף לו ה' אלף פעמים ככה למובה. — שני חבוריו וספרו אפס דמים זה כמו שתי שנים ויותר הגיע לידי יחד עם מכתביו היקרים, וזוכר אנכי על בוריו שהוס"י בקבלהם השבתי או לידידי על מכתביו כראוי וכנכון, אך לא אוכל להזכיר א"ע באיזה דאטע השבתי לכבוד אהובי נ"י, וע"י מי שלחתי. ומאר אתפלא אנכי אשר השובתי לא הגיעה אז לידכם לנכון. והולה אנכי אשר אפשר בעיר קרעמניץ או בביהכם מעלו מעל בהשובתי. לכן כאשר בעת נזדמן הזדמנות בטח מאר. היינו אשר ניסתי הרבנית הנגידה נוסעה מפה היום לקהלתכם. לכן על ידה שולח אנכי מכתבי הלז לכבוד ידידי רומע"ל בת"ח על שליחות חבורו החדש. ויחד עם זה שולח אנכי לאוהבי וידידי מנחה קטנה לזכרון שני חצי איםפ' והקבלו החיים והשלום כאדה"ע כחפצו וכחפץ אוהבו וידידו לנצח החפץ בהצלחתו ודוש"ת באהבה עזה ובלונ"ח, ומצפה לשמוע ממנו ולהשמיע אותו בשו"ם, ולראותו בחיים ושלום וכ"ט לעולם.

מרדכי קלמן היילפרסאהן מסלאב.

ב"ה אור ליום ב' פקודי ת"ר בריסק.

ישפות ה' שלום וכמ"ס לכבוד ידידי הרחוק מעיני וקרוב ברעיוני, הרב החכם החוקר ההלמודי פאר ישרון כש"ת מ"ה יצחק בער נ"י לעווינזאהן.

הגיעני מכתבו בצרוף ספרו היקר בית יהודה אשר קויתי זה כמת

לראותו, והנה קבלתיו בשעה אשר היו הסוסים אסורים והעגלה טעונה לרוץ מהרה להוראנע וקבלתי אותו בדרך ודרשתי וחקרתי שרש דבר נמצא בו, ומצאתיו כי חבור כזה ראוי שיצא מת״י כחבר יקר מופלג ומושלם חפץ בטובה עמו כי״ב • ועם היות בכמה דברים וענינים ראיתי בו הולך בשיטה אחת מהשיטות הקדמוניות אשר אין דעתי כדעתו, לא למען זה אשלול מכבוד תורתו הכבוד והיקר הראוי לגבר יקר ביראת אלהים ומשכיל בהורהו כמותו. אפס כי ראיתי להעירו בדבר אחד והוא: בספרו צד קפ״נ מביא כת״ר מאמר מגמ׳ סוכה ב׳ י״א (צ״ל נזיר ב׳ ב׳) וכוונת הגמרא נגלית לעין כל: ואברכנו בשיראין נאים, והוא מה שאנו קורין מענטיל בלשון ההמון.

בהיות כי המכ״ז ידידי נחפז ללכת לדרכו, וגם אמנה ראיתי בו כי הוא מאוהביו, הנני שולח ע״י תשורה לכת״ר סך שני חצאי איםפ׳. וה׳ הטוב ייטיב עמנו להתראות פנים בפנים והוא תשוקתי מאז, הנני ידידו ואוהבו דו״ש מאהבה ומתכבד בכבודו.

יודל הלוי עפשטיין.

ה׳ שופטים ת״ר דובנא.

שלום לכבוד הרב המפורסם, פאר המשכילים והדרם, דורש טובת עמו ועומד לימין עדהו, החכם הנכבד היקר החוקר המהלל מו״ה יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

מי חכם חפץ ההחקות להבין חסדי המלך האדיר יר״ה, יתבונן וישים לב על כל מפעליו אשר יעשה בכלל לטובת עבדיו עושי רצונו, ובפרט נחזה אנחנו בני ישרון איך יתאמץ בטוהר לבבו וברוב חכמתו עם שריו ויועציו הנכבדים לטובת עם ישראל, להרים קרנם, ולהיטיב מצבם בדת ותושיה, לעשות גם מהם תושבים מוכשרים לארץ מולדתם, למען יוכלו גם המה להתענג מטובת הארץ ומחלביה כאחר מתושביה, נראה איך כאב רחמן יקרא אלינו: שובו בנים שובו! אב אחד אנכי לכלכם, לו אך בקולי תשמעו, ואת משפטי תשמרו, למוב לכם כל הימים!

מי האיש אשר לב בשר לו, ורוח דעת להבין ולהשכיל בסתרי חכמה, הנה הוא לא יחדל להודות לכבודכם הרם איש נכבד! על כל הטוב אשר תעשו בחבוריכם היקרים והנכבדים המשובצים ביקרת התורה והתושיה. החכם לעווינזאהן הוא הראשון בין העברים יושבי ארץ רוסיא, אשר הקדיש עתותיו לשמים, להועיל לעמו עם ממושך וממורט, ובכל חבור מחבוריו, הנה אך אל המטרה הראשית הזאת יכוננו אמריו הנכבדים, להורות את עם ישרון

את הדרך ילכו בה לבוא אל היכל החכמה לאחד למודי החכמה והדת יחד, ולאחוז בזה וגם מזה לא יניחו ידם: לעקור כל שרש פורה רוש ולענה, כל קוץ מכאיב מכרם דת ישרון, ולא יועם עוד זהב האמונה הטהורה והנקיה, אמצעים מתחבולות שונות אשר על ידם יוטב מעמד ישרון לפי חפץ אדוננו הקיר"ה נאמן לעווינזאהן לעמו, ורוח אהבת עדתו מרחפת על פני כל אמריו, ואהבת כל אדם בכלל התנוצץ מתוך חבוריו היקרים, וכלו אומר שלום! חבוריו היקרים האלה, העירו את לב השרים, לשום עין על מצב עמנו, ואמריו הנכבדים ילהבו אש האהבה בתוך נפשות משכילי עמנו. לחשוב מחשבות לעלות על סלם החכמה, לבוא היכל הדעת, למצוא חן בעיני ה׳ ואדם. מה מאד יתענג אדוננו הנכבד, ומה מאד יגל כבודו בראותו הפקודה הרצופה פה מאת הממשלה לכונן ועדים אשר יתקנו הצעות בדבר המנהגים ויתר הענינים בין היהודים, שמה רואים אנחנו חסדי אדוננו המלך! ברוך ה׳ אשר זכנו לראית מראה נפלא כזה, ההקיה הנחמדה בנועם הרהה תתיצב לנגד עינינו, מרחוק אשמעה דוברת אלינו לאמר: מהר תושעו ילדי חסד! בית ישראל אל האמר נואש! התנערי מעפר וקומי עקרה לא ילדה, כי כיתר אחותיך תפקדי, והלדי בנים ברוכי ה׳, אשר יוכלו לעמוד בהיכל מלך, אך אל תרפי ואל תתני יד בצלחת, התחזקי במעוז החכמה, ולכי חושים לקראת האולת המהאמצת להפיל מוסדי החכמה ומבצריה, ומי האיש הירא ורך הלבב, ישוב לביתו, ולא ימס לבב אחיו היוצאים לעזרה, עזרת קדש סלה.

יסלח נא ארוני הנכבד כי אעמיסהו בדברים רבים, הלא אני מאוהבי עמם ועדתם, ממכבדי חכמים וסופרים, ולא אוכל לחשות לעת הזאת עת מצוא תרופה למחלת ישרון, לבצע מגמת כבודכם הרם מאז, והנני מעתיק לפני כבודו אות באות כל הדברים אשר שלחו אלי מווילנא, כי ברצון קדשו של הקיסר יר"ה צוה להיטיב מעמד עמנו בארצות ממשלתו, והנה הוקמו מטעם הממשלה הרוממה בתי ועד להתיעץ בדבר מצב הרבנים, ולרומם קרן החכמה בישראל, וכבר ישבו בעלי הועד לישא וליתן בזה פה, ויבחרו להם שלשת מאצילי העיר הזאת אשר יבארו להם מעמד עמנו והנוגע לזה*).

ולנו מה יקרו דברי תעודת הממשלה אודותינו, ומה ירחב לבבנו וינעם לנו בשמענו אותם, יוצאים מפי ממשלה הדורשת שלום עבדיה, להריק מטובה לכל החוסים בצלה, כיהודי כנוצרי, יחדו מטוב הארץ יאכלו, ותורת האדם ומשפט אזרח גם לעם ישרון יותן. הלא כמענדעלזאהן קדוש ישראל והדרו נפרוש כפינו לאלהים לאמר: „ברוך ה׳ אשר זכנו באביב ימי חלדנו לחזות נטעי האהבה פורחים בין איש לאחיו, ויבשילו אשכלותיהם, וברוך מושל

---

*) בדבר התעודה של הועד הזה ראה ספר הזכרונות לד 56 כי שם מקומו, המו"ל ספרי ריב"ל.

צדיק אשר שם עינו ולבו להרים קרן ישראל, ולהעמידם על נרם מעלת האנושי.

והנה רוח החדשות האלה כאשר הבעירה והלהיבה לבב כל משכילינו לקרוא כלם פה אחד, ולברך את ה׳ ואת ארוננו הקיר״ה על חסדו ולשמוח ולשוש משוש על דברי שלום ואמת אלו, — כן הפיחה אש קנאות בין האוילים אשר חרדו לשמוע הדברים האלה, וחשבום כבוטים וכמדקרות חרב, והמה חורשים רע ומתנכלים להפר מחשבות הממש׳ה, ואף כי נקיה אשר לא יהיו רנלים למפעלם, והממשלה לא תשים לב אליהם, וכל עמלם ישא רוח, הנה בכל זאת יצר לנו מאד לראות הדומיה המרחפת על פני כל המשכילים, ויכאב לב נבון הקשור באהבת עמו, בראותו איככה נרפים אנחנו, והננו מחשים לעת כזאת אשר היא עת לדבר, ותחת כי אויבי החכמה יתאספו ויבנו דיק וישפכו סוללה להרוס ולנתוץ כל מבצרי הסדרים והחכמה יאשר תאמר הממשלה להקים בישראל, הנה אנחנו, אשר לנו משפט הבכורה, נשב מרחוק, וכאלמים לא נפתח פינו, ביום שבות זרים חיל ישרון, ונוחיל אך על אשר תשים לנו המקרה, מדוע נטמון ידינו בחיקנו? החדלי משכילים אנחנו, להגיר לפני הממשלה ולבאר לה כל המונעים המפריעים אותנו מבלי קרוב אל המטרה והחפץ היקר מהממשלה? הקצור קצרה ידנו מפדות את עמנו בעת לא רחוקה ישועה ממנו, והיה כי נחרוש גם עתה ומצאנו עון.

והנה ספה ערכו בקשה ועצה על הדבר הזה, ונגולו מחשבותיהם ע״ד הקון מעמד ישראל, כי בעוכרי מעמדנו חסרון רבנים הגונים ומשכילים, אשר יעוררו העם להשכיל ולהיטיב, חסרון בתי ספר וחנוך הראוי, חסרון פרנסה להעם בכלל ולהמשכילים בפרט. ובארנו האופנים איך תקים הממשלה בתי ספר בכל מקום, ועם זה מדרש רבנים אחד בפה, ולכונן בתי מלאכה בארץ, ולתת להמשכילים מקום בבית הספר, ועוד רבות כאלה, והעיקר להוביל העם לעבודת האדמה, למען יאשרו בארץ. אחרי כל אלה הנני קורא אליך יקירי, ואפקוד עליך בחזקה בבחה של ההשכלה האמיתית לבל יקל בעיניך הדבר הזה, הלוך וקראת באזני אוהבינו ואוהבי עמם הקרובים והרחוקים, להתחזק בעד עמנו ובעד החכמה, למלאות ידם הפעם, ולערוך לפני הממשלה כל מחשבה טובה בדבר תקון עם ה׳: הסירו המסך המבדיל בינינו, אספו חרפתנו, והגידו לפני ארוננו הקיסר כי לא עם לא בינות ישראל, כי יש גם בינינו אוהבי חכמה וחכמי לב הישרים בלבותם, ואך שוטני הדעת ישטמונו וישימונו לבוז ולכלמה. ולכן השהדלו גם אתם לכונן דבריכם באמת וצדק. קלעו אל המטרה הזאת, ועזרו איש את אחיו, וכל משכיל אשר נגעה אהבת עמו בלבו, יתחזק ויעשה כל אשר בכחו למען הושים במהרה כל הנדרש להועד.

והנה כעת אנחנו פושטים ידינו אל האדם היקר והנכבד העומד לטובת עמו מו״ה י״ב לעווינזאהן. כלנו שמנו פנינו אליו והפצרנו בו לבלי ישיב ידו בעת כזאת, יערוך נא דעתו ומחשבותיו ע״ז בהקדם וכיום העיר ה׳ את

רוח יוסף קיסר אוסטריא לקרוא ממסגר אסירי בני עמנו מכור הבערות, והנה יצא הרב החכם וויזיל לתשועת עמו בדברי שלום ואמת. כן יקום הוא הפעם להושיע ולהאיר לנו, והיה שכרו אתו ומאת המשכילים ישא ברכה נצח. נא לשלוח לנו ע"י האיש אשר אנחנו שולחים אליו ביחוד, ידיעה ברורה, ואת אשר יכין כבודו לשלוח לכל מקום שיחפוץ, עלינו לשאת כל מחסורו עם כל ההוצאות בזה. הנני ידידו הצעיר ואוהבו לנצח.

ליבוש גלאזבערג

הכותב בשם כל משכילי וחכמי העיר דובנא רבתי.

תר"א. פרק יג

אדעסא דען 20 טען אקט' 1841

לכבוד ידידי הרב החכם נודע בספריו, ומהולל בידיעותיו כבוד שמו מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י בקרעמניץ. האלהים ישים גבולך שלום.

אודה לך על יקר מכתבך אשר כבדתני בו, ואודיעך כי כבר החלותי לקבץ מאת מכבדיך את הכסף אשר נדרו לך לתת מדי שנה בשנה, ואוחיל כי בקרב ימים אחדים יכלה הקבוץ עד תמו, ואז לא אחר לשלחו לידך להיות לך למשען בצרתה.

הואל נא יקירי! לקבל את ברכתי אשר אנכי שולח לך ביום, את שני ספרי, קול זמרה. והקרב, ויהיו נא לך לרצון ולמזכרת אהבה מאתי.

גם אנכי יעצתי כי טוב טוב להגיה עבודת אסיפת החתומים על ספרך ביד בן אתותך היושב פה, מתתה ביד איש עתי אשר יאכל הכנסותיו בהוצאותיו בשבתו בעיר רבתי עם, אשר בה כל מדרך כף רגל בכסף ישקל.

ספל עבודתי ימנעני מדבר אליך עוד כאשר חפצתי, ובבן אברכך מעמקי לבי, ואבטיחך כי לעולמי עד יאהבך ויכבדך רעך

יעקב אייכענבוים.

בראדי יום ו' שמות תר"א לפ"ק.

לכבוד ידיד לבי הרב החכם מהר"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

את אגרתך מיום ה' ויחי, י"ד טבת קבלתי אל נכון. וארא ממכתבך זה, כי כבר השיבות לי. אך לא באה תשובתך לא לידי, ולא ליד הנגיד ר' שמואל הארטענשטיין, כי הנגיד הזה ישבע בכבודו ובחיי נפשו, כי לא השיג ממך שום מכתב אשר לא שלחו תיכף ומיד אלי. והנני נותן לך אלף תודות על הבטחתך שלא תדפים את מכתבי בלתי רשיוני. ואבקש ממך שתשים זאת חק ולא יעבור אף לימים הבאים שלא תדפים אף מהיום והלאה שום מכתב ואגרת אשר אכתוב אליך בלתי השיג לפנים רשיוני, כי לא כדבר איש באזני רעהו ידבר איש באזני העם, ולפני כל עדת בני ישראל, ורעיונינו אשר נליך ערום בלי לבוש לעיני אנשי סודנו, נלבישם מחלצות ונכסה על ערותם בהוציאנו אותם החוצה לעיני השמש. כי בעולם הרוחני הדבר הוא בהפך מבעולם הגופני. בעולם הגופני הלכו אדם וחוה ערומים טרם אכלם מעץ הדעת ולא התבוששו, ובעולם הרוחני לא נוכל הציג רעיונינו ערומים רק לעיני האנשים אשר אכלו מפריו, ואלה אשר לא טעמו את תנובתו יתאנפו בנו על הדבר הזה, הרע בעיניהם, וישטמונו וירדפונו.

עשיתי כאשר השבעתני ידידי, ואקרא בלוחות החכם יאסט נוממער י"ז את אשר כתב המבקר על ספריך בכלל, ועל ספרך בית יהודה בפרט, קראתי את הדברים שנית, כי כבר קראתים בצאתם ראשונה לאור. משפטי הוא, כי לא טוב עשה מבקרך בדברו נגד כבודך, וכי עזב ארחות מוסר ודרך ארץ נגד חכם כמוך. אך מבקרך הוא נער, וכוונתו לא היתה להזיק, כי אם להתפאר בדברי חדודיו, והילדות והבחרות יש לה חקיה משפטיה וזכיותיה, ועלינו הזקנים לדון את הילדים לכף זכות, ולמחול על עונותם, על כן כאשר יעצתיך לפנים, איעצך גם עתה. כתוב נא למבקרך, ושים עולו אשר עשה נגד פניו, הוכיחהו, ואני הנני ערב לך, כי בלוחות האלה אשר ודה ע יך, יפיים אותך, וירים את כבודך, כי מה בצע אם הדפים עליו מרורות? אתה השפוך עליו בוז, והוא ישיב שבעתים קיקלון על כבודך, ונמצא שם חכמים מתחלל, ומשכילי עם יהיו לחרפות בעיני נבערי דעת. בסוף אגרתך כתבת לי, כי יש לך שנאה גדולה על ידידי היקר לי ר' שניאור, חי נפשי כי נעצבתי מאד אל לבי בקראי את דבריך אלה, כי האיש הזה הננו לא לבד איש משכיל וחכם לב, כי אם גם איש תמים וישר דרך, אהבתו לחכמה ודורשיה רבה עד מאד, וביחוד הנהו אוהב לך ומוקירך ומכבדך בכל לבו ובכל נפשו, וכאשר היה אומר כבוד כלו עליך בהיותו פה עמי כן הוא כותב כל יקר וכל תפארת עליך ממקומו עתה. הוא לא ילך רכיל, כי לא יעשה האיש היקר הזה שום דבר אשר תצמח ממנו רעה לכל איש בכלל ובפרט

לאוהביו רצויי נפשו, אשר אתה אחד מיוחד שבהם. לכן אבקש מאתך ידידי, הסר כעס מלבך ידידי על ידיד נפשי זה. עשה זאת למעני ידידי, והיטב זאת בעיני כאלו נשאת לחטאי ולפשעי. והנני ידידך אוהבך ומכבדך בכל לב ונפש.

יצחק ערטער.

בראדי יום ו׳ ויגש תר״א לפ״ק.

לכבוד ידידי הרב החכם מוהר״ר יצחק בער לעוינזאהן נ״י.

נתתי את מחברתי הצופה אשר יועדתי לך, להגניד רש״ה, והוא ישלחנה אליך. נחמתי כי כתבתי לך במכתבי האחרון, שתשלח מחברתי זאת להצענזאר אשר בווילנא, כי אין צורך לזה עוד, לפי שמק״ק אדעסא ישלחו מחברת אחת לאחת הצענזורען אשר במלכות רוסיא, ואולי לצענזור הכללית אשר בפטרבורג, והיא התן דשיונה על כל המלכות. אך זאת ידידי תעשה למעני, כתוב לידידך האדון מוגענדהאלד אשר בווילנא, ובקש מאתו, לבל יכביד אכפו על מחברתי, אם תבוא לפני כם משפטו, אך שלח אל תשלח אליו את מחברתי כי אין צרך לזה, כאשר אמרתי.

להשובתך אחכה ידידי. והנני אוהבך מכבדך בכל לבו.

יצחק ערטער.

P. S, מדוע לא השיבות לי על מכתבי האחרון נדון עצתי על דבר מבקר ספרך היקר בית יהודה? שמע לעצתי ידידי, וראיה כי טוב יהיה לשניכם, אך המאן לשמוע לדברי, הנה אנבי כופל ומשלש את שאלתי, שלא תדפים מכל מכתבי אשר כתבתי לך לא דבר ולא חצי דבר. ידידך הנ״ל.

בראדי יום ב׳ יתרו תר״א לפ״ק.

שלום לידידי הרב החכם מוהר״ר יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

את אגרתך אשר שלחת אלי ע״י סופרך המשכיל ר׳ נחום אוהרווערקער קבלתי, ואשמח לראות כי תשוב הבטיחני, שלא הדפים את מכתבי בלתי רשיוני, אך עוד אחת אבקש ממך שלא תראה את מכתבי אשר כתבתי אודות בקרת ספרך לשום אדם, כי ע״י אשר הראית אותם עד כה נודע הדבר לאיש ריבך, ואולי אם ילשינו אותי על אודות הדברים אשר כתבתי לך, יהפך לי לאויב, והבאת עלי שנאת חנם תחת אהבתי אליך, לכן מאד אבקשך ממנם באמתחתך יחד מבלי הראותם לשום אדם.

על ספריך אשר בדעתך להוציא לאור באתי גם אני על החתום, ואכתוב בספר ואחתום את שמי, ותחת מחיר הקצוב מסרתי ליד סופרך חלקי ברם החמד אשר היו כפלים בידי, הלא המה מחברת ב׳, ג׳, וד׳. המחברות האלה מכרתי לפנים לאיש מוכר ספרים מפה, אך הוא לא שמר את מוצא שפתיו, לשלם מחירם למועד אשר יועדתי, לכן שבתי ואקחם מידו, למען תתם אליך. מחברת החמישית מכרם החמד איננה עוד פה, כי אם העתקה אחת ממנה, ואולי ישינגה סופרך הנ״ל בלכתו לק״ק טרנפאל מידי הכורם בעצמו.

עוד שאלה אחת אנכי שואל מאתך ידידי: הנה בארצך יש לך אוהבים ורעים רבים בכל עיר ועיר, אשר ישמעון לדבריך, ובנפש חפצה, ימלאו את משאלותיך, עשה נא זאת למעני ידידי, וכתוב אל כל העדים אשר ידעת כי נמצאו בהם אנשי לב אוהבי ספר ולשון, כתוב אל אחד ממיודעיך בערים האלה אשר ידעת כי איש חיל הוא, שיתאמץ לאסוף חתומים על מחברתי הצופה, כאשר יאספו היום בעירך ובעיר דובנא חתומים על מחברתי זאת, כן תכתוב לכל עיר ועיר, כי בכלם בין מרבית ידידיך ימצא אחד אשר בנפש חפצה ימלא את ידו לעשות את הדבר הזה למענך ולמען הטוב והמועיל, והיה זה חסדך אשר תעשה את רעך שמור לנצח בקרב לב אוהבך ומכבדך.

יצחק ערטער.

P. S. את ספרך היקר תעודה בישראל עוד לא קבלתי, ראה נא אפוא לשלחהו אלי.

תר״א. פרק יד

אגרת בשורה

יום ד׳ ערב ר״ח כסלו תר״א קרעמניץ.

אל אחי ועמי משחרי לטוב ה״ה הרבנים גאוני הזמן, והחכמים המפורסמים, והגבירים הנדיבים, והסופרים משכילים, ולכל ישרי לב, אדברה נא שלום ואמת.

אדוני! זכני ה׳ להוציא לאור היום ארבעה ספרים הכלולים בשם הכולל בית האוצר, ויגמרו אי״ה בבית הדפוס ווילנא בשנה זו תר״א, והן המה הספרים ארבעתם בשמותם ובתוכן ענינם, והנדפסים בכרך אחד:

א) שרשי לבנון כולל הוראות ערכי השרשים בחקר חכמת הלשון ונבלל

בו גם ספר ב) שיר השירים עם באור קצר עפ״י הכוונה הראשונה. ג) ענינים שונים כתבנית ספרי המאספים. ד) אבני מלואים הוא הוספות לספרי בית יהודה הנדפס כבר.

אלה ספרים הארבעה הכלולים בכרך אחד והנקובים יחד בשם הכולל בית האוצר יזכה בם הקונה במקח שני רובל כסף, והנדיבים בעמי אשר יקרה נפשי למו וגם חבורי טובים בעיניהם ודרכם מאז לתת דמי מחיר ספרי הרבה יותר מכדי מקחם הקצוב איש איש בערך אהבתם אלי ואל ספרי, ובערך נדבת רוחו וכבוד עשרו; לא אפונה שגם היום יצעדו באורח צדקה זו, וביחוד שהיום יתרבו הוצאות על אחת משנה כי אנכי שולח במיוחד לזה איש עתי.

יוסיף ה׳ לכם ארוני ואהובי ימים על ימיכם ושלום וברכה כחפץ לבבם וכמשאלות ידידכם אשר בכבודכם יתאמר

יצחק בער לעווינזאהן.

אנחנו חתומי אלופי מנהיגי הקהלה דפה קרעמניץ, ראה ראינו את גודל העמל מהרב המחבר המפורסם לשם ולתהלה בכל קצוי ארץ וים רחוקים, ה״ה גאון יעקב, נזר ישראל, עדי ישרון, כבוד מ׳ יצחק בער לעווינזאהן מילידי קרעמניץ המתיגע מנעוריו ביום כליל בחבוריו היקרים והנחמדים מפז, אך לטובת עמנו טובה הכלל, להפיץ אור ההשכלה על נפשות בני אדם, למען ילכו בנוגה האמת וזהרה, ולגרש מלב אמונה ההבלית, וראשית ילידי עשתונותיו אשר הרה וילד בספר הנכבר תעודה בישראל לטובת עם ישרון. בו דורש תושיה ודעת בשכל עמוק מאוד. אחריו חגר בעוז מתניו לצאת לישע יעקב להשבית קטיגור בעלילה דם, ובעטו עם סופר מהיר מחה כהסי עמנו ויהי שלום. סכר פיות דוברי שקר, לבלי דבר עוד בדבר ההוא, וחמל על בית יהודה, והשעין אותו בעמודי השכלה וצדק לבלי יפלו קורות הדת ארצה, ושתותיו בל יתפוצצון, וספריו היקרים אשר יוציא בימים ההם המה כליל בהדרם, יתענגו מטובם כקטן כגדול, כמשכיל כבלתי משכיל, יפוצו מעינות חכמתו חוצה, ושרשיו יתנו ריח ניחוח, מכנף ארץ ועד קצהו, כי כל ספריו אשר חבר הרב הזה כלם מחמדים, אף בבתי המדרש שלנו אנשים גדולים וחשובים ידרשו במו וימצאו עדן וענג לנפשם. לזאת אנחנו אלופי ראשי מנהיגי הקהלה דפה נתן יד עזרה להרב המחבר הזה, למען יבצע את אשר החל, ונקבל ארבעת ספריו הנקובים בשמותם ובמקחם, וכבר נכבדהו במנה אחת אפים לפי יקרת כבודו, ולפי כבוד ספריו, ולראיה ולתוקף אמרינו אלה באנו עה״ח, ומניחים את חותם הקהל עדת ישרון דפה קרעמניץ.

נאם משה גרשון מרגליות.
נאם אשר סענדר בערינשטיין.
נאם זאב הארינפעלד.

וגם אנכי הח"מ לא אמנע מלקבל הד' חבורים שחבר כבוד המופלג החוקר הגדול מו"ה יצחק בער לעווינזאהן כשיוגמרו בדפוס. ולראיה באתי עה"ח יום ד' ער"ח כסלו שנת תר"א.

הק' אלעזר מפוזנא מו"ץ דפה קרעמניץ.

רבת שבעה לה נפשי גיל עת שמעה אזני קול מבשר ישועה כי יוציא לאור ארבעה חבורים נחמדים, הרב המחבר הגאון, החכם הכולל, נזר עמו ותפארת נבונים מו"ה יצחק בער לעווינזאהן, וכי יעמוד שנית כפעם בפעם בין המתים אשר מתו במגפת הסכלות ובין החיים אשר נר נפשם המשכלת עוד לא כבה, ומחבת אש החכמה בימינו לעצור את המגפה, ורוב תועלת ספריו ידוע כי יכו שרש בלב אחב"י. וכל השומע יצחק לצעיר ימים כמוני אם שם יצחק אהלל בשפת יתר, כי תהלתו מלאה ארץ. לכן אמרתי אשבור גם אנכי אכל לשבעה בבית אוצרו אשר צבר שמה כל חכמה ומדע, ולקחתי הארבעה ספרים כפי המחיר אשר הושת עליהם.

מכבדו ומוקירו ישעיה ב"ר מנחם מאניס לאנדאסבערג מקרעמניץ.

אנחנו אלופי ראשי מנהיגי הקהלה דפה ק' ווישנאוויץ, אחרי אשר ראינו את רוב החתימות אשר באו עה"ח לקבל הד' ספרים מהרב המחבר המפורסם החכם הכולל דורש טוב אחב"י מו"ה יצחק בער לעווינזאהן מקרעמניץ, וידענו כי ספריו אשר חבר עד כה כלם טובים ונחמדים. גם דורש דעת להשכיל לטובת עמנו, אמרנו גם אנחנו נקח את ספריו הנקובים פה ונשים עטרה לחבוריו היקרים וכבד נכבדהו לפי כבודו, ולאות ולתוקף מניחים אנחנו את חותם הקהל.

יום ג' ה' טבת תר"א לפ"ק פה ווישנאוויץ.

נאם מרדכי אהרן שיינציס.
ונאם הק' מאיר הירש פינקעלשטיין.
ונאם הק' יוסף ב"ר שמאי.

דובנא רבתי יום ה' ט"ו כסלו תר"א לפ"ק.

עודני רך וצעיר, נעור וריק מכל מדע ולשון, וחשך ואפל כסו פני שמי נפשי, אז זרח בחשך אור לי הספר תיקר העודה בישראל, הוא הפיח בקרבי רוח חדש לתורה ולתעודה, רוח נכון לא יסור מקרבי כל ימי צבאי

על ארץ! הוא הלהיב בנפשי ניצוץ אהבת החכמה והאמת, אשר ברבות הימים נהיה לשלהבת יה, לעולם תוקד ולא תכבה מהמון מים שוטפים כבירים, מים זידונים, מים מרים המאררים, מי מריבה אשר ישטפו בקצפם שוחרי הושיה, עד צואר יגיעו לבלוע אותם חיים! ומן השמים הוריד אש קדש אש אוכלת, אש זרה אש קנאה ושנאה! עם נצוצי אהבה ראשונים אל התורה והחכמה שלח הספר הנזכר בקרב לבבי גם זיקי אהבה עזה שאין למעלה הימנה, אהבה שאינה תלויה בדבר בטל. אל מחברו איש חי רב פעלים לטובת כלולות אומתנו. נפש יקרה ורחבה, רבת היכולת בגוף חלש וירוע חולי, ה"ה הרב המובהק. החוקר השלם, נר ישראל, גאון יעקב ומופת דורו הנודע בשערים לשם ולתהלה, בשמו הטוב כשמן הטוב. מרנא ורבנא יצחק בער לעווינזאהן בטרם עוד ידעתיו, ומה גם עתה, הולך וגדל יום יום כח אהבתי אליו, אחרי אשר חנני אלהים לראות גם פניו כראות פני אלהים, להשתעשע בחברתו כשבוע, ולקנות אהבתו. האח! עטי לא יעצר כח לצייר הענג והעדן אשר רבת שבעה לה נפשי בהיותי אתו, אך זאת אומר: אתם אשר עמודי שמי אמונתכם בענג ועדן רותני ירופפו, בואו נא אל החכם הנכבד הזה, לקחו מפיו תורה, והתענגו על יושר אמריו, אז תאמינו בטח בתענוג העוה"ב ותחיו באמונתכם! ומה מאד ישמח לבי ותגל נפשי ביום בראותי הפנקס הזה פתוח, ויד כל אדם דורש תושיה ומדע חתום בו, לקחת ארבעה חבורי טהר של ידיד נפשי ולבי לנצח, אלופי ומיודעי הרב החכם הכולל המחבר הנ"ל, אשר בתוכם אכבדה להמנות גם אנכי הצעיר, כי החבורים האלה ארבעתם, כלם אהובים, כלם ברורים! דברי צדיקים כלם, נאותים ונכונים אל מעמד בני בריתנו הנוכחי במדיני, מוסרי ומדעי וכלם טובים ומועילים לחזק עמודי בית יהודה, כי המחבר היקר הזה, אשר גם מזולל יוציא יקר, ובעמק רפאים ילקט שכל'ים טובות ובריאות, שכל ידיו לכתוב במועצות ודעת עלים להרופה, להעלות ארוכה למחלות נפשות בני עמנו, ויבחור באמצעים היותר נכונים לתכונות בני ישראל, יושבי ארץ רוסיא בכלל, ומחוזי וואליניען, אשר בתוכם יושב הרב נ"י בפרט, כרופא אמן השלם במלאכתו, אשר יהן סמים שונים למחלה אחת בעצמה, לפי מזג האנשים השונים ולפי תכונותיהם השונות יכין שקויו, ובתבונת כפיו ינחם אל מי מנוחות, והשב ישיב את אחיו התועים בעולם ההפוך. ובעולם של הפקר ביהא ל'הם, וכמעשה החבורים האלה הנודעים כמנו, ואשר עוד בכתובים אתו, בן מעשהו בפעליו אלה אשר בקרב ירחים יחיה ויראה אור ברצות ה'.

המשולח מנחיצות דרכו לא יתנני לדבר דברים אחרים על אודות ספריו אשר בלבבי, כי אם יבהל עלי לחתום את שמי.

שניאור זאקס-קידאנסקי.

כ"ו כסלו תר"א קרעמניץ.

בהיותי בצל קורת הרב המשכיל והנבון בכל חכמה ומדע ה"ה המפורסם לשבח מו"ה יצחק בער לעווינזאהן, נהכבדתי לראות את ארבעת חבוריו הנפלאים אשר ברצונו להביאם כעה לבית הדפוס. לכן נדבה רוחי אותי לבוא עה"ח לקחת הספרים האלה בכסף מלא אי"ה אחרי צאתם לאורה.

הק' אפרים הלוי הורוויץ אבד"ק וואלאטשיסק.

דובנא יום ב' י"ג טבת תר"א.

מה מאד ישמח לבי ותגל נפשי בראותי היום אגרת בשורה למשכילי עמנו מאלופי וידידי היוצא לישע עמו ה"ה הרב החכם הגולל המצוין מו"ה יצחק בער לעווינזאהן, ובה יודע כי גם היום יצא בהוד מחבר ומפיץ אור לעמו, ועוד הפעם הזרח שמש חכמת הרב המחבר להאיר הלילה הנטוי על ראשינו, ורוח בינתו תפיץ גם עתה עב הענן המכסה אופק ההשכלה לארבע רוחות השמים, ולהיהודים ההי אורה, וששון ושמחה להישרים בלבותם, דורשי טובת עמם, ויקר וגדולה יעשה להם מהאנשים אשר לא מבני עמנו, בראותם כי לא נופלים מהם בני ישראל לחלק כבוד להחכמה והתושיה, אשר בתוכם יתחשב להיות גם אני בתומכי נפש הרב הנ"ל. והנני בהוך שאר המשכילים בעם, אשר עיניהם נשואות תמיד אל דבריו היקרים, לתורת פיו הטובה להם ולי מאלפי זהב וכסף — לקבל ספריו הנקובים בשמותם. הכותב ותותם.

נטע מרגליות.

שומסק. אפריון נמטייה לידיד לבי ונפשי הרב הגאון המפורסם החכם הנבון וכו' כבוד שמו מו"ה יצחק בער לעווינזאהן מילדי קרעמניץ. כאשר רצון כבוד פאר תהלתו להעלות על הדפוס ארבעת ספריו שחבר, הגם שעדיין לא ראיתי הספרים הנ"ל אך מחמת שאני מכיר את ידידי ואו"נ שבוודאי לא יצא דבר שאינו מתוקן מת"י ידידי ובודאי נעשו הספרים האלה ע"ד השכל, וע"ד היושר לטובת אחב"י, ע"כ הנה באתי עה"ח שאי"ה בשיגמור ידידי מלאכת הדפוס עלי לקבל ארבעה ספרים הנ"ל ואחזיק אותם בכבוד כשאר ספריו כי בוודאי הם להועלת גדולה.

דברי ידידו הק' הלל אב"ד דפה שומסק.

בראדי. הרב החכם השלם המפורסם מו"ה יצחק בער לעווינזאהן, עמלו בחכמה, ותורתו אומנתו, אין לו אומנות אלא היא. וה' הצליח דרכו

כי כל דבריו אשר שלח ביעקב ויפץ בישראל בכפריו הנדפסים, בצאו חן בעיני העם, ורבים שתו בצמא דבריו, ועתה ידו נטויה להוציא לאור ארבעה ספרים. הנה קורא לאוהבי חכמה, להיות בעוזריו, למען יוכל לבצע מעשהו, אמרתי עם לבי כי נכון הדבר, ומוטל על כל אוהב חכמה להמכו מזה ומזה למען תהיינה ידי המחבר אמונות, לכתוב עוד דברי חכמה, ולמען ימצא משען כסף על הוצאת הדפוס, והוא וביהו יחיו בנהר, והחכמה תחיה בעליה. ולכן הנני לקבל הארבעה ספרים בצאתם לאור ולשלם המורתם.

דברי אוהב המחבר **אברהם יצחק סג״ל לנדא.**

בראָדי. את ספרי ידידי החכם היקר ר׳ יצחק בער לעווינזאהן קראתי, ספיקים המה ענג לקוראידם הן בחלקת לשונם והן בתוכן ענ נם וההועליות המסתעפות מהם רבו כמו רבו, לכן הנני בא על החתום לקחת גם את שאר ספריו אשר יביא לבית הדפוס. ושלמתי את מחיר הקצוב כלו בלי מגרעת.

היום יום ב׳ פרשת בשלח תר״א לפ״ק.

יצחק ערטער.

בראָדי. מי זה האיש החפץ עמו ואוהב דעת, וכבוד שפהו יקר בעיניו, יגיל לקראת המחבר היקר הזה, בהביאו מנחה חדשה לדורשי לשון עבר. ואל מי מוזר רב הטוב, אשר זרע יצ:זק בשדה ישרון, בספריו היקרים אשר כבר הוציא לאור המחבר הזה להורה ולהעודה בישראל. אמנם מאשר כי יצחק הזה לא נפל חבלו בנעימים למצוא גם הוא מאה שערים, למען היות בידו להפיץ חכמהו חנם אין כסף, ע״כ ראוי הוא לכל דורש תושיה להיות בעוזריו לבצע מעשהו אשר כלו נעים אף יקר הוא ולהמכו באהבה ורצון.

מרדכי סטרעלסקיר.

תר״א. פרק טז

אוסטרא י״ט סיון תר״א.

לא אבוא להלל ולפאר את מעלת הרב המחבר ותועלת חבוריו היקרים, יען שכבוד המחבר נודע מכבר בשער בת רבים, ואנכי מה כי אעיד עליו, וחבוריו כבר נפוצו עד אפסי ארץ, ע״ב אגיד רק זאת, אשר מרוב חשקי

להתענג בחבורי הרב המחבר הנ״ל הנני מבקשו לכבדני בעקס׳ אחד מכל ספריו הנזכרים באגרת הבשורה בשמותם.

דוד בער היילפרסאהן.

בּרדיטשוב. רבים וכן שלמים כי יגישו כיום קחה את הספרים מהרב המחבר בטרם טעמו במנעמיהם, יען נועם חבוריו הראשונים עודו בפיהם, וממעמים אשר עשה אז לנפשם עודם בין שניהם, ע״כ יאמינו אמונת אמן, כי גם הפעם יתן להם כרה כיד המלך; ואיך לארוחתו זו לא אחישה אני רעך מנער, אשר בטרם שם מאכלו זה בקלחת, הראני כל נתח טוב, דבש ופנג עם מבחר כל קני בשמו? — אנכי זה טעמתי מבריה זאת בעודה חי ואורו עיני, עתה הבשילה, וריח ניחוח מרחוק עלה באפי, ולא אריע מנגד לאמר: האח! מי יהגנה לי, בעודה בכפי אבלענה, ואשלם כפלים מאשר יושת עליה. אולם האף אמנם כי חבוריו טובים כלמו יחד, יתר שאת לספרו היקר אפס דמים. כי ממנו תוצאות חוסן ישועות לכל עדת בני ישראל. מי יתן איפו יואילו אנשי בין, דורשי צדק להתמוך ידי גבר חכם זה, למען הפיק מחשבתו הטובה אשר חשב להעתיקו באחת הלשונות הלועזיות, לבעבור ידעו כי ידנו לא שפכה דם חנם כזה מעולם. ידעו ויכירו כי גם בנן ישראל ברי לבב, ישרים, נבונים ואנשי שם כארז ישנו; הן כל משכיל אל דבר טוב, וכל איש אשר אהבת עמו בלבו בוערה, ישתוקק להעתקה כזו, וביניהם גם אני הצעיר בעם בעל בריתו של המחבר

ארי׳ לייבוש לאנדאסבערג מקרעמניץ.

בּרדיטשוב, הן ליקרת כבוד הרב המחבר ולהוד חבוריו היקרים אך דומיה תהלה, כי כי הוא זה האיש אשר עיניו לא יראו איך הוא יחשוף זרוע קדשו לעמוד בפרץ ולהיות למחסה ולמסתור ולזר תפארה לעדה ישרון לבל יאמרו צורריהם: „אך עם סכל ואין לב הגוי הקטן הזה״. ועיני מי כל תחזינה מישרים את המון התועליות המסתעפות מחמדת חבוריו, כי אך הוא בעוז רוחו הלהיב זיקי התשוקה אל החכמות והמדעים בלבות בני עמנו, אך הוא נפח רוח רצון בהם לסקל את אבני נגף וצורי מכשול אשר תהן הכסילות לכף רגליהם, למען ילכו בטח ורגליהם בל תמעדנה עדי בואם אל המסלה העולה בית ההשכלה האמיתית. לזאת לא אוסיף להלל את אשר כבר מהלל בשערים ומאד נעלה.

אברהם ראמהויז.

בערדיטשוב. מה נכבד היום בהגלות נגלות האור בחבורי כבוד הרב הנכבד, יקר רוח איש תבונה, חכמתו בחוץ תרונה. ה"ה חכם הכולל מושלם במעלות ומדות לו עשר ידות, איש חמודות. כבוד שם יקר תפארתו בישראל גדול שמו חכם רבי יצחק דוב נ"י זייניה עליה וספרו כאן. תבנית מלא חכמה. במועצות ודעת ומזמה. הן כביר מצאה ידו די השיב. לכל שואליו ישמע ויקשב. ויכתב בספר לזכרון, הוא הוא אשר מלא פני תבל תנובה. והכל לפי רוב וגודל הענוה, הנה כי כן יראו רבים וישמחו, וכל הנושא לבו הבא לקחת את ספרו היקר של כבוד הרב החכם הכולל הנ"ל עליו יציץ נזרו, והמקום יהי בעזרו,

הק' מרדכי באאמ"ו המנוח מוהר"ר צבי זללה"ה מו"צ דק' ברדיטשוב:

קאמיניץ פאד'. כי יקחו המשכילים ספרים המועילים אשר יצאו מבית הדפוס ע"י בעלי אסופות אשר קנו להם שם עולם בין אחב"י בידיעתם הנשגבה בשפת עבר וכל השייך לה, והמהללים בין הנוצרים על חכמתם בלשונות העמים וידיעות הכרחיות לכל מדיני — יוסיפו כח המחבר להשלים את אשר חשב לטוב לפני בני עמו ויתנו לו יד ואמצעי כי יבוא עד קצה מאוייו; זאת חשבתי ואמרתי אדור גם אני נדר לקחת עקס' אחד מהספרים המיועדים לצאת לאור בעוד איזה חדשים ולשלם מחירו כאשר ישית עלי בעל המחבר, כי כן נעמו לי אמריו ומדברותיו מה מתקו לחיך אוהב חכמה ושוחריה. דברי אוהב המחבר המתאבק בעפר רגליו לומר בגימנזיום קאמיניץ, במדרגה השביעית.

צבי גרינבוים.

מאהליב על נהר דניעסטער, פרענומערירע אויף איין עקס' דער, נאך אנאלאגיא דער פריהערן צו שליעסען, געווים אויסגעצייכנעטען ווערקע דעס פערעהרטען לעהרערס אונד פריינדעס. פארלייפיג הענדינגע איך דעם איבערברינגער דיזער פרענומעראציאנס־אויפפארדערונג צוויא דוקאטען איין.

דאקטאר לעווינזאהן.

בראדי, כבר ידענו את המחבר הנכבד הלזה ואת שיחו, וכבר יצא שמעו לטוב ע"י חבוריו היקרים ומועילים, והמה עדים חיים וקיימים על עוצם שכלו של הרב המחבר, והנה גם בפעם הזאת הביא לנו ספרים שלשה מפרי מחשבותיו מטעי עדן להתפאר, ושעשועי נפש המשכילים יודעי לשון וספר, אשר לבשתנו מתי מספר הנמו. לזאת אמרתי אף ידי תכון עם הנכבדים

הבאים לפני על החתום, וכצאת הספרים האלה לאור עולם, עתיד אני לתת מספר הקצוב, מלבד אשר נתתי החצי היום ליד המאספים.
אלה דברי הכו"ח פה בראדי יום ה' טו"ב סיון תר"נ.

צבי הירש בודק.

קרעמניץ אסרו חג של סכות.

אלופי ומיודעי! אתה ידעת כי לא יבצר ממני בפעם אחרת להרחיב דברים כאות נפשי, ובכל עת אשר אחפוץ למשוך בשבט סופר הנה ידי לא אסורות, ורק הפעם הזאת מאן ימאן עטי לעשות מלאכתו יען נמלא לבי הגיון על כל גדותיו. כל הרגעים הנעימים אשר בעדן ונחת חלפו לי בחברתך יעמדו חי לפני ברגע זה, סבוני גם סבבוני ברגשות נעימות אשר תקצר כל לשון מהגיד קצתם, על כן דברי לעו. אולם מה יתרון לך בכל עמלי להגיד לבני אדם תהלתך? הן מהלל אתה בקצוי ארץ ובכל מקום מוקטר ומוגש לשמך שבחים ותהלות מאת כל איש אשר ידבנו לבו להבין ולהשכיל בספריך היקרים והנכבדים, וגם אני שרתי עליך שירה חדשה בספרי הנצנים אשר אוציא אי"ה בקרב לאור וביוהר ישירו וירננו ההלתך ספריך אשר כתבת כי הם מעידים על עצמם, מה רב טוב צפנת בהם לשוחרי מדע. ועתה כי נתן אלהים בלבך להיות מלאך מליץ — אחד מני אלף — להגיד לבני אדם יושר דברי אמת חכמינו זכרם לברכה נגד המשטינים, פי מי לא יגיד תהלתך כי נוראות פעלה להצדיק צדיקים ברבים וזכותם יעמוד לך להוציא כאור משפטם וצדקתם כצהרים ועלי אוהבך לנצח לקבל ס' אחד במחיר אשר יושת עליו.

אברהם בער הכהן גאטלאבער.

דובנא, כי אעבור בסך המתנדבים בעם לקחת הספרים היקרים אשר יצאו בקרב לאור, לבי ובשרי ירננו תודה וההלה אל המחבר הנודע בשערים מני אז לשם ולתהלה, כי היה לנו למחסה ולמסתור מקנאת הדת אשר חיה כמעט עוד הפעם מערמת עפרה. אם מונטיפיורי וכרמיה נסעו דמשקה להשבית עלילות מקרב הארץ, הלא הוא יצחק נסע אחריהם בספרו ובקסתו להברית עוללות הקנאה, ובה הפיץ דעת וחכמה על פני חוצות רחקירה ועוד ידו רוממה לעשות טוב עם עמו ולהרים קרן ישראל מאשפות הבזיון. ברוך מעמו בי הפליא לעשות הגדיל תושיה; וגם אנכי לא אכנע את ידי להיות מתומכי החכמה ורורשיה, ואקח מן הספרים עקס' אחד במחיר אשר ישית עלי המחבר היקר.

חיים צבי לערנער.

פראסקורב · כאיש מלחמה ההולך לשדה המערכה, כל צרכו ומחסורו מוכן לפניו תמיד, מזון וצדה, לבוש וכסות, גם כלי נשק מוכנים לו לעת מצוא, תמיד בכל מקום, ואין לו שום ענין לענות בו, זולת הנצחון ההולך לקראתו, אשר רק אליו כל מחשבותיו מועדות; גם בעתותי המרגוע עת כי בשלוה והשקט המדינות ינוחו, גם אז ינתן לו די מחסורו אשר יחסר לו, אף לא יעבדו בו שום עבודה אחרת רק ללמד ידיו לקרב ואצבעותיו למלחמה, ולעת הצורך יתקבצו בקרבו כל כחות גופו ונפשו, אשר נחו עד בה ממצוקת הזמן, ויחדש כנשר נעוריו, כל עורקיו וגידיו מוצקים, לבו לב שחל. ודמו כשלהבת יה, ירתיח בתוכו, אז יכון לקראת משנאיו צעדיו לבטח, ועל אויביו יתגבר. — כן ההולך ללחום מלחמת עמו, כי קנא קנאת ה' ותורתו, וביחוד את כבוד רבותינו ז"ל אשר ביקרם נתהלל ובכבודם נתפאר, וכל מגמתו ויגיעתו כל ימי חלדו רק טובת עמו, להסיר מהם חרפת מחרפיו, ולסתום פי דוברי סרה על עם ה' וחכמיהם ז"ל, ראוי והגון להיות ארוחתו ארוחת תמיד מוכנת לפניו, ולדאוג בעד צרכיו ומחסוריו תמיד, כפי שיד עמו מגעת, למען יהיו רעיוניו זכים וצלולים בכל עת, ואז ילך לבטח במלחמתו מלחמת ה' לקראת המשטין הלוה, ובמעט מלין השנורים ומסודרים בפיו יכהו ארצה, על קדקדו חמתו ירד, ועד ארגיעה לשון שקר. אי לזאת אחי הצעירים בעמי כמוני היום, בואו ונחזיק טובה להרב המחבר, יקר בדורו ויחיד בעמו, אשר מלאו לבו בקצה עמו וללחום בו מלחמתנו, ולריב את ריבנו (מלאכה יקרה ועבודה רבה להיודעים ומבינים בה) אלהים יסעדנו בימין צדקו אף זרועו תושיענו. ועלינו אחים יקרים לסעדו ולתמכו מזה אחד ומזה אחד, והיו לאחדים בידו, והיה כאשר ירים את ידיו, ולבו לאל אמונה, וגבר ישראל,

אני הצעיר במכבדיו

אהרן בן יהושע הארינשטיין.

תר"א. פרק טז

פראסקורב. לידיד ה' וידיד כל דורש תושיה בעמיו הרב החכם מ' י"ב לעווינזאהן.

לפנים בישראל, בשכון יעקב שאנן ושקט על אדמתו, אין מחריד לו מסביב, והסן המשרה ביד מושל באדם צדיק לנהוג בעוזו רוח עריצים ולב רגז, שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לתורה ולתעודה, והיה כל עון ופשע, כל מרד ומעל, עד האלהים יבוא כל העושה בזדון לדבר סרה, ולחרף מערכות אלהים. אלה אנשי השם אשר יחזקו מוסדות הדת להכין אותה ולסעדה בצדק ומשפט, ועל פי החקים והתורות ירשיעו איש אשר יחטא ואשם, וכל העם ראו ושמתו בלבם, כי יש אלהים שופטים

בארץ, וינועו ויעמדו מרחוק; לא כן לעת כזאת בימי עניגו ומרודנו, אשר אין שוטר ומושל בקרב מחננו. רבים כיום אלה החטאים בנפשותם המתפרצים באדוניהם חז"ל ובמשפטי פיהם ישימו ההלה, יביעו ידברו עתק להבזות חכמת נבוניו בעיני העמים והשרים אשר בצלם נחסה ונהלונן. לולא ה' שהותיר לנו שריד כמעט, אלה אנשי לבב חכמים וידועים, אשר החלו לעשות, ללחום מלחכת תנופה בישראל, לתרפות היינו, למהעב גוי דמינו. אמנם לא רבים יחכמו. פסו שומרי אמונים, חדלו עושי טוב, והאמונה אספה נגהה, ויהי כל העם נרון, חלק לבם לחשוב מחשבות, לא שערום אבותם, אלה המתחכמים פרצו פרץ ויעבורו, ואלה המתקדשים, שמו כזב מחסיהם, ילכו אחרי ההבל ויהבלו. עודני משהאה מחריש לדעת מה אחרית כל אלה, מי יקים יעקב ומי יסיר כלמה מעל פניו, והנה איש הבינים עולה מן המדבר הולך וקרב לקראת המערכה, והוא עוטה כמעיל קנאה, קנאת אלהיו בלבו באש אוכלה, והאמונה אזור חלציו, שפתותיו נוטפות חן, צדק ושלום על פיו נשקו. לכו נא ונוכחה יאמר יצחק בער, נושו הנה דוברי עמל, רדו אלי ונלחמה במישור, נגדה נא לכל העמים והשרים נערוך מלין, ויוכיחו בין שנינו, והנה הואלת לדבר, פיך פתחת בחכמה משכיל, משכת בקסת סופר מהיר, וגם תוכל, לא בחרב ולא בחנית, כי אם באבני קלע אשר בילקוטך, ובבלי אבירי הרועים הכית כחלל זדון ורהב, לבל יוסיף עוד לערוץ איש זר ובליעל. חכמי העמים וראשי כהניהם, המה ראו כן תמהו, ועל רוחב בינהך התפלאו. גם אדוננו הקיר"ה חפץ ביקרך ויכבדך. ועתה אליכם נדיבי עמי, אליכם אשים דברתי, אחיכם האחד ילחם לכם, ואתם התרישון? הלא עשר ידות לכם באיש הזה, ומדוע הקלותם בכבודו. הן הוא שאול לה' ולכם כל הימים, ומתי יעשה להחיות נפשו ונפש ביתו? אל נא אחי, אל תרעו, מהרו וקחו לכם איש איש כפי מסת ידו, והביאו מנחה לאיש אשר שלחו אלהים למחיה לפניכם. חזקוהו סמכוהו על ערש דוי, ותהיינה ידיו אמונה עד בוא השמש, עד שיפוח היום ונסו הצללים. ואני אוהבך ומכבדך, אודך ביושר לבב על כל הטוב אשר עשית לבית ישראל, ישלם ה' פעלך. היה בטוב, עוד תנוב בשיבה דשן ורענן כחפץ מוקירך

מאיר הארון כאומאן.

קאמיניץ פאד'. לכבוד הרב השלם המהלל חכם ונבון וסופר מהיר בתורת ה' כש"ת מו"ה יצחק בער נ"י שמו וזכרו תאות כל משכיל!

ב"ה לא נעלם מעיני העדה, אשר כבוד תורתו שוקד הוא על התורה והעבודה, ועל כל למוד והשכלה ידו הדה, על כל חכמה ומדע ועל כל שכיות החמדה, לכן נגדה נא לכל עמי אומר: כי נשיא אלהים הוא בתוכנו! עתה נתורה נא אחי ונראה מי זה נתן חק וגבול לכליון חרוץ אשר כנחל

שוטף שטף ועבר אותנו זה כמה, — כי לשופכי דם נחשבנו בלעדו — או מי זה נתן גאולה ושארית לאחינו אשר כמעט נדמה נדמו וטבים להרג, מי זה חשך, אם לא כבוד תורתו? אך על פיו שלחו רצוצים חפשי, ואך הוא מנע מהרע אותם, אשר לאור חצי תבונתו כל מלכי חסד הלכו, כי טעמו וראו אשר טובים מטעמיו להשכיל, אז מפריו לקחו ויאכלו, ותפקחנה עיניהם לראות אשר לשוא בראו שונאינו מלבם דברים לא כנים עלינו ויבטאו בשפתם להרע אותנו, כי אז על שרשי אמריו התחקו, וברוך טעמו משבעה משיבי טעם אמרו, ואת פני החוקקים חקקי און כסתה כלמה ויצא לאור משפטנו. ובגלל הדבר הזה, שלמים וכן רבים האצילו לו ברכה, נכבדים ויקרים הגישו לו מסקומם מנחה טהורה; ועתה מי זה האיש אשר רוח האמונה אך בו נוססה, ולא יתן לו אלף תודות? או מי הוא זה ואי זה האיש אשר רוח הדעת נחה עליו ושפתיו מהודות לו תאלמנה? אי לזאת אוהבי, אחי! בחצוצרות וקול שופר את פני ספרו קדמו, בשמחה ובטוב לב קחו את ברכהו אשר הובאת לפניכם עתה, והסירו את רעיוני הנכר אשר בקרבכם, והשיבו על לבכם כי חרפה היא לכם, אם כל אלופי התורה ותופשי התבונה יתנו צדקותיו ויאצילו לו ברכה ואתם מחשים? לכן מהרו והחזיקו את ידיו לטוב, איש איש כפי אשר ידבנו לבו ואז תשאו ברכה מאת ה'. וגם אני עבדך קדמתי את כל ספריך הנותנים אמרי שפר, ואומר: יפוזו זרועי ידיך אבי! כי על ידם חזקו ידי כל אוהבי דעה אשר חזקת אבי בדבריך את בריחי למודם, הן אמונה ותבונה אשה אל אחותה משלבות מספריך אשר מצאתי, לכן כל מודע לבינה במו את נפשו ישבע וכל חכם לב בצלך יחסה; ועתה כהמות ים לגליו השקט לא יוכלו, כן לא יכלתי לחשות מלברכך על אשר תמכתנו עתה בימין צדקך. ידעתי אבי ידעתי, כי גם הוא יהי לעם ופרחי תבונתך יהיו מלא הגוים, כי בו תמתיק את מרורות פתנים אשר איזה איש נמהר דבר קשות נגד חז"ל וכתב שטנה על חכמי התלמוד. ואתה תשיב את החכם בעיניו אחור כי רוח מבינתך יענהו, ובמשפט השכל רצצת גלגלתו, לכן בכל המון אוהבי דעת את גדלך אספרה ואתענג על ספרך כעל כל טוב כמוהם כמוני,

עבדך המשתחוה מול הדרתך

יעקב וויינבוים מבימשויש.

קאמיניץ פאד'. גם אני בשאלי שלומך עתה באתי, במגלת ספרך היקר והנעים, הלא נפשי יודעת כי מלאכה היא לאדוני הפלא ופלא, יהי ה' עמך כאשר היה עמך בראשית מלאכתך, ויתן בך שכל רב לבצע מעשיך בכי טוב. מי יוכל לדבר דבר חפץ, ולצאת לישע תורתנו הקדושה והטהורה אשר נתנו עליה בקילם כל איש אשר לא טהור — כמוך? מי במוך מורה צדק לערתך בלי רפיון מעודך עד היום הזה, ומה גם עתה בזקנתך ובחולשת גופך הוסיף לעשות צדקות בקרב הארץ, ולא תחוס על נפשך וגופך ומאודך, אך את הכל העשה יפה בעטך. למען דעת כל עמי הארץ, דעת חכמינו כי

גדולה מאד, נתת נפשך בכפך לדרוש נגד. השמש הזאת דרישה אמת וחקירת צדק עד יצא כנגה צדקת תורתנו וישועתה כצהרים, ולא יוסיפו בני עולה לכלותו כאשר בראשונה, כי ישמעו אמריך כי נעמו, ויסכר פי דוברי שקר. יואל ה' ויבצע מעשיך כי מעשה אלהים נורא היא המעשה הגדול הזה אשר אתה עושה בימינו אלה. אשר כמוך לא עשה כל רב וגאון, למן אז ועד עתה. תהי משכרתך ברוכה ושלמה מאת ה' הנוהן בך כח לעשות חיל.

דברי עבדך ואהבך באמת ומבקש לך שיבה טובה.

יהושע בן יצחק נחום איש סטאב באנק.

אדעסא. מפרחי שושנה יצא מתוק, ומפי חכם דברי חן, ע"כ הקותי חזקה כי לא לריק תהי יגיעת חכם לב כמוהו בספריו הנקובים בשמותם באגרת הבשורה, ומה גם אחרי כי הראה בספריו אשר יצאו כבר לאור כחו ועוצם ידו, בהיותו לאיש זרוע עם גבורה ללחום מלחמת ה' ועמו נגד מתקוממיו, ע"כ החלטתי לקחת גם הספר „ימין צדקי" וגם שאר שלשת הספרים האמורים באגרת הבשורה. מכבדו ומוקירו כערכו הרם.

משה בינם היילפרסאהן.

לידידי יקירי המשכיל כבוד מ' י"ע נ"י.

מה ששאלתני באיזה שנה לבריאת עולם התחילה שנת השטרות לאלכסנדר מוקדון? דע שכתב בעל הגהות מיימוניות ביד החזקה הלכות גירושין (פרק א' הלכה כ"ו סעיף פ') בשם הטור וז"ל: כשנשלמו לבריאת עולם ד' אלפים, נשלמו למלכות יון תקצ"ב שנה עכ"ל. מעתה אם תחסר תקצ"ב (592) מן ד' אלפים (4000) ישארו לך ג' אלפים ת"ח (3408). א"כ התחילה שנת השטרות בשנת ג' אלפים ת"ח, והיא ממש השנה שכלתה השבעים שנה לגלות בבל. ומה שכתבת לי שהשנים לבריאת עולם הנמצאות בתשובת רב שרירא גאון (הנמצאת ביוחסין) הוסיף המגיה שמואל שולם שהרפיס ראשונה את היוחסין ואמרתי שכן הוא דעת בעל אמרי בינה, והחכם ר' שלמה ליב רפאפורט נ"י, וראיתם ממה שנמצא שם בתשובה זו „וביומי דרבי נחת רב לבבל בשנת תק"ל שנה למלכות יון) דרגילנא ביה שנת ג' אלפים והתקע"ם ליצירה". וצריך עוד עיון באמרי בינה פרק כ"ג שהוא מדבר מענין הזה בכלל.

ואני אומר שמן הלשון הזה „דרגילנא ביה" אינה ראיה, כי אם תעיין ברמב"ם (הלכות יבום וחליצה פרק ד' הלכה למ"ד ול"ב) בנוסח הגט חליצה ובנוסחת כתובת יבמין תמצא שכתוב שם גם כן בלשון הזה: „ביום פלוני כך

וכך לירח פלוני שנת כך וכך לבריאת עלמא למנינא דרגילנא למימני בה" עיי"ש.

ומה שאמרת „שמה שנמצא בזוהר שבשנת ת"ח יבוא משיח, ומרמז במלת בזאת יבוא אהרן אל הקדש, שכל זה הוסיפו כת הש"ץ, יען שבשנת ת"ח לאלף הששי נולד השבתי צבי", לא יפה כוונת יקירי! כי המאמר הזה של הזוהר מעתיק ג"כ המאור עינים חלק אמרי בינה פרק מ"ג, והרב בעל מאור עינים הדפיס ספרו בשנת של"ד? וכן מעתיקו השלשלת הקבלה, וגם הוא חיבר ספרו כמעט בזמן הזה.

ידידך י"ב לעווינזאהן.

תר"א פרק יז

קרעמניץ ד' תבוא.

לידידי היקר המשכיל וכו' מוהר"י ג"ב נ"י.

— — — ועל דבר התנצלותך בעד ידידנו הרב הגאון מהרש"ל רפאפורט אב"ד דק' פראג מה שהשגתי עליו בספרי שרשי לבנון מחברת א' שרש כבב, ואמרתי שבמדרש איכה (בפסוק בלע ה' ולא חמל) אין הקריאת „שמעון" שם עצם פרטי) כי אם שְׁמְעוֹן (מלשון שמיעה) ואמרת שמצאת קצה סמך לדברי הרב מהרש"ל שם במדרש אחר המאמר הזה שנמצא שם הר אחד שהיה נקרא בשם טור שמעון בר כוזיבא? ועוד הרבה השובות על דבריך, לכל מעיין שם במקומו במדרש. וגדולה מזו אומר לך שנראה לי ששבוש הוא במדרש שם וצריך להיות טור שמן וז"ל המדרש שם טור שמעון הוה מפיק תלת מאה גרבין עביל. וחסר פה כפי הנראה אחר גרבין מלה שמן או יין, והמאור עינים פרק כ' גורס גרבי מרקונין עיי"ש. והמפרש החדש על מדרש איכה בעל עץ יוסף (הנדפס בווילנא) מביא בשם היפ"ת שצ"ל מרקי. והערוך מביא שהגירסא פה רבי שמעון הוה מפיק ש"ן גרבי וכו' עיין היטב בערוך ערך קט נ' וערך גרב ג' ועיין ירושלמי סוף מסכת תענית שמזכיר הערוך בערך גרב ג'. ואולי תהיה הגרסא פה במדרש „טור שמן" ויהיה הכל על נכון כי אין צריך להזכיר אחר מלת גרבין כלל, כי מובן מאליו שהכוונה גרבי שמן ואין המאמר הזה במדרש עם המאמר בירושלמי תענית אחד הוא, אבל ענינים אחרים. וטור שמן הוא הר המשחה הנזכר שם במדרש שתי שורות לפני זה המאמר, והוא „הר המשחית" הנזכר (במלכים ב' כ"ג) והוא הר הזיתים עיין הרד"ק בשרשיו שרש שחת ואמר שהוא הר המשחה (והוא משרש משח כמו שמן

המשחה) אבל הכתוב כנהו לנגאי בלשון המשחית (כאלו היה משרש שחת) לבנין ע"ו אשר בנו בו, ולדעת החכם הנוצרי ווארניקראס בספרו על הקדמוניות יהיה משחית פה כמו משחה ממש, והוא הר הזיתים כדלעיל.

ומה ששאלתני על דבר המון הכסף והזהב שהכין דוד לבנו שלמה, שמתלוצץ וואלמער וכו׳. ולפי דעתי כִּכָּר הנזכר בהנ"ך היה רק נחשת, וככר נחשת היה ד"מ בשויו רק חצי פפונד זהב, והחצי פפונד הזה של זהב הוא הנקרא בשם כִּכָּר, היינו ככר נחשה. וצריך עיון רב.

הרד"ק בפירושו ליחזקאל (א׳ ג׳) הָיֹה הָיָה דבר ה׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן כתב וז"ל: „ובתרגום ירושלמי יחזקאל נביא בר ירמיהו נביא ונקרא ירמיהו בוזי על שהיו מבזין אותו עכ"ל. לא אדע מי הוא זה התרגום ירושלמי? ועיין מה שכתבנו בשרש נלב.

ברש"י שם ביחזקאל ד׳: ומתובה כעין החשמל, כתב וז"ל: „כעין החשמל חשמל מלאך" וכו׳ וכו׳ כל הענין הזה ברש"י הוא תוספת והיא לקוחה מלה במלה מספר הש־שים לרד"ק שרש חשמל ובמקראות גדולות נרשם בסוף הרש"י שתי מלות אלה כזה תו׳ שמ׳ — אך לכסילות רב החשב הוספה זו לבעל המוסיף הזה, יען שרש"י בעצמו אחר זה הוא מדחה הדרוש עיי"ש.

ידידך ומוקירך י"ב לעווינזאהן.

לאחד מחכמי הזמן הנקרא בשם פלאי.

על דבר שני דברים חדשים שהודעהני שקרית מהחכם לוצאטי, וחשבת אותם לזרים, ושאסור לשמוע. א) שמוכיח נגד המפורסם שהמשנה לא כתבה רבינו הקדוש, ורב אשי ורבינא לא כתבו הגמרא, אולם המשנה והגמרא נכתבו מרבנן סבוראי; ב) שמתאמץ לבטל דעת הרמב"ם שאמר (כדעת אריסטו) שאין השארת הנפש כ"א למי שקנה לו המושכלות. עד כאן תוכן אגרתך.

ידידי! לא ארע מה האימה חשכה הגדולה הנופלת עליך? ולמה חרה לך? השמר והשקט! ושים כבוד להחכם הזה, כי יש לו על מה שיסמוך. ודע וראה שכבר שמענו דברים האלה יוצאים מפי גאוני עולם, כי מה שאמר ראשונה שהמשנה והגמרא נכתבו מרבנן סבוראי, היא דעת הגאון חאגיז ז"ל בהקדמת דרכי המשנה שכתב לספרו עץ חיים הוא פירושו על המשנה, ונדפסה הקדמה זו גם בסוף ספרו תחלת חכמה. ומוכיח שם החכם חאגיז מדברי רש"י שם פרק שני מבבא מציעא ומהרבה מאמרים בתלמוד שלא כתב רבינו הקדוש המשנה ורב אשי ורבינא הגמרא, רק רבי סדר המשנה ורב אשי ורבינא סדרו הגמרא, וידעת שרב אשי ורבינא היו סוף אמוראים, וא"כ רבנן סבוראי כתבום שהיו אחרי האמוראים, עיין שם הוכחות וראיות הרבה שמביא לחזק את דבריו, ולא מצינו שאחד מהחכמים שהיו אחריו

יחשוב לו להגאון חאניז הדבר הזה לאון ולאשמה. גם החכם ר׳ דוד מילדולה ז״ל בקונטרסו למוד התלמידים שהשיג עליו בדבר הזה ומביא ראיות לסתרו נוהג בו כבוד רב ומסיים בזה הלשון: ובאמת שלא ירדתי לסוף דעתו ודבריו צריכים עיון, עכ״ד.

ויש לי להביא קצת ראיה לדברי הגאון חאניז ז״ל מהתואר סבוראי שנתנו למו, כי הוראתו בלשון ירושלמית סופרים, כי תרגום ירושלמי על התורה (שנתחבר בזמן רבנן סבוראי או אחריו מעט) מעתיק מְחוֹקֵק (ומחוקק מבין רגליו (בראשית מ״ט) סַבְּרִין (עיין ספרי בית יהודה צד 292 בהערה) ונופל עפ״י רוב השם התאר מְחוֹקֵק על כותב סִפְרֵי הַדָּת והשם ממנו מְחֹקֵק פי׳ סֵפֶר הַדָּת (משלי ל״א) ויען שכתבו אלה החכמים את הדת בספר היינו התורה שבעל פה המשנה והגמרא נקראו בשם זה מאנשי זמנם, שהשתמשו בלשונם בשם סברין על המחוקקים ר״ל כותבים ספרי הדת. וסבוראי הוא על משקל לשון ארמית, ואולי לא רצו לקרותן בלשון עברית סופרים שהוא הואר להחכמים הקדמונים שהיו סוף הנביאים, ולא איכל לברר בראיות שבלשון ירושלמית יורה שרש סבר על הכתיבה, לכן נראה לי שכוון התרגום הזה בשם סברין ממש על רבני סבוראי היינו שההנבא עליהם יעקב אבינו וכוון בזה בשם מחוקק, כי המה כתבו התלמוד. ואולי סבר כמו סופר בחלוף ה׳ לד׳.

ואחיך ושמע נא קוצר מלים מענין כתיבת המשנה והגמרא לפי המבורר אצלי, ובזה הסורנה כל הטענות ושאלות משני הצדדין. דע שגם קודם רבינו הקדוש היו משניות וגם גמרא ר״ל פירושי המשנה, והמשניות רבות היו ושונות לפעמים זו מזו בקצת ענינים, ולא היו על הסדר (עיין ספרנו בית יהודה) וגם כתבו היחידים המשניות וגם הגמרא, אך לא כתבו ספריהם על הסדר, גם לא כתבו כי אם ראשי פרקים וראשי הלכות וכדומה רק ראשית דבר, למען יעלו על זכרונם לעת השכחה, ומשתים ושלש תיבות היו יכולים להזכיר כל הענין, ובזמן רבי מרוב הטלטולים והשעבודים וכדומה היה מההכרח להתיר כתיבה המשנה כי יראו פן יעלה כירת השכחה עלימו, וסדר רבי את המשניות ובחר מהם העיקר והיסוד ההכרחי וכתבם על ספר, ואולם הבאורים הרחבים הניח כמו שהיו כדי שיהיו המשניות תמיד בלתי מובנות לתכליתן מפי הספר כ״א בעזר המורים בעל פה, והמשניות בששה סדריהם היו רק לזכרון ג״כ, והגאון חאניז שמוכיח מדברי רש״י שרבינו הקדוש היה רק מסדר לבד, אך בעל פה, זה בלתי אפשר, כי באין כתיבה לא היה יכול לסדר הסון דברים בשום פנים, ואף בכתיבה היום אנחנו רואים שענינים רבים הנצרכים סדר ישר לא יסודרו כי אם ע״י העתקה אחר העתקה וחלוף אחר חלוף. ואולי הטעם שאסרו כתיבת הברכות (וגם התפלות בכלל כמו שנקרא מסכת ברכות) מפני שהברכות היו למו מטבעות ר״ל נוסחאות ידועות עפ״י הדין, ובלתי ספק היו הכתות שחלקו ברכות אחרות עפ״י יסודי בינתם. וכן הרחיבו ג״כ אח״כ ע״י תלמידי רבי בחבור הברייתות והתוספתות ליתר

באור המשניות, אך בכל זאת נשארו המשניות עורנה בלי טעמים ובאורים רחבים הנצרכים להבנתן על בורין, אבל לִמדו זאת הכל על פה מפי מורים, ועשו זאת בכוון למען יחול עליהם עוד התואר תורה שבעל פה. אחר זה ימים רבים ראו ההכרח הגדול לכתוב עוד באורים רחבים וטעמי המשנה ושקלי וטריא ההכרחיים להבנת המשנה, והכל ברמזים והניחו עוד פעם אחר פעם ענינים שלמים בלי באור ופירוש עד שקמו רב אשי ורבינא, וגם לא היו הבאורים האלה על הסדר עד זמנם, והמה סדרו אותם בסדר ישר וההחילו לכתבם על הספר, ולא כתבו כ"א דברים ההכרחיים, היינו המצות הנוהגות בחוצה לארץ, ומעט מה שנהגו בארץ ובפני הבית, ולא הגיע התלמוד לשלמותו עד רבנן סבוראי שהיו אחריהם, וגם אז נשארו עוד כמה ענינים שלא העלו בספר, והיה מקובל על פה עד הגאונים שהעלו בספר, כמו שבררנו בספרנו בית יהודה, וגם לא כתבו על סדר זרעים וקרשים טהרות, ושקלים (מסדר מועד) הבלתי נצרכים בזמן הזה, ונהגו בם דין תורה שבע"פ. ועתה שמע נא דברי חכם גדול מחכמי ישראל בעל הליכות עולם (שהי בערך רי"ש למ"ד לאלף הששי) שכתב בספרו זה (שער הראשון פרק ראשון) וז"ל: „וזאת לפנים בישראל, התעודה וההורה היו החכמים (לפני רבינו הקדוש) מקבלים איש מפי איש ולומדים המשנה על פה כאשר נמסרה אלא שהיו התלמידים עושין סמנין למשנתן וכותבין אותן מפני השכחה המצויה בדברים, והיו מסתירין אותם וקורין להם מגלות סתרים, והיה הדבר נוהג כן עד רבינו הקדוש" עכ"ל. ורש"י פי' מגלת סתרים שהסתירוה מפני שלא ניתנו לכתוב, וכששומעין דברי יחיד חדשים שאינן נשנין בבית המדרש וכותבין אותן שלא ישתכחו מסתירין את המגלה עכ"ל רש"י. ולולא הפי' של רש"י הייתי אומר שהכוונה בתואר סתרים אינו על המגלה כי היתה ראויה להקרא בשם מגלה נסתרה אבל היא תואר לדברים הנחסר כנהוג, ור"ל מגלת (דברים) סתרים. היינו שהיו כותבים ברמזים על דרך הנסתר ועל ידי סמנים שלא ידעו לקרות בה זולת הכותב בעצמו או החכם הגדול הבקי וזולתן אם קראו לא הבינו (כמו שנהגו אח"כ עם ספרי הקבלה החרשה וגם הם יכונו בעבור זה בשם נסתר) ועשו זאת למען תהיה תורה שבעל פה אעפ"י שכתבוה. וכן כתבו מגלות סתרים כאלה בחכמות ובסתרי תורה ([illegible]) עד המאות הקרובות לזמננו על אופן זה, כי כל דברי למוד אשר לא[illegible]זי כל כך לכלל ישראל נהגו כדין תורה שבע"פ, והוכית הגאון חאגיז שב[illegible] קדמהו שאגדות היה מותר לכתוב (אף שבירושלמי מחמיר אף בהגדות) ואמר כמה טעמים על זה שהתירו באגדות עיי"ש, והעד לזת שהיה מותר הכתיבה באגדות הלא כתבו אז מגלת חשמונאים ומגלת תענית, וגם כתב אריסטובלוס פירוש על התורה ביונית וכן פילון ויוסיפון, וכן האיסור היה רק על הלכות, ואפשר היו נקראות מגלות סתרים שהיו התלמידים מסתירים כי יראו מן הראש ישיבה שהוא למד על אופן אחר, גם לא רצה שהלמידיו יקבלו ממורים אחרים רק ממנו. כי כל דרך למודי

איש ישר בעיניו ובפרט שירא המורה פן ישתו מים עכורים. (עיין בספרנו בית יהודה צד 211 בהערה). נראה שמאז ומקדם (כאשר קמו כתות בין היהודים) חששו תמיד על התלמידים שלא יקראו בספרי הכתות, ובעבור זה בזמן עזרא שקמו כת השמרונים והיו למו נוסחאות אחרות בתנ"ך, החליפו הכתב בעבור זה ונשאר הכתב אשורית אצל היהודים, וכאשר אח"כ קמו עוד כתות חדשות בין היהודים והיה באמת התנ"ך על סדר אחד ונוסח אחד אצל כל הכתות רק בפירושם היו מחולקים, ועי"כ מצאו חכמי הזמן להכרח למסור כתיבת הפירושים כלל וללמדם רק על פה, ובעבור זה כתבו חכמי הדור אז לפעמים את ספריהם בלשון יונית כגון אריסטובלוס ופילון, ואולי ראשונה גם ספרי אפוקריפי שכתבו בלשון יונית היה מטעם זה כדי להבדיל בין קדש לחול.

וכן אמרו חז"ל על הראשונים שהיו נקראים סופרים שספרו כל אותיות שבתורה עיי"ש, והטעם כדי להשכר ע"י זה מנוסחאות השמרונים בתנ"ך ומזה באה המסורה. וממש כמוהם אחר זה היו רבנן סבוראי (וכמו שפרשנו סופרים) שגם המה עשו גדר לפירושי התורה נגד הקראים שקמו בזמנם, כי הקראים היו נגד פירושי התורה מה שהיו השמרונים נגד תורה שבכתב, ובעבור זה היו רבנן סבוראי ממש מה שהיו הסופרים הראשונים, והבן.

ב"ה יום ג' ב' אדר תרי"א.

לכבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י

מכ"ז ידידנו המורה צדק דפה קהלתנו הרב החריף המפורסם מו"ה יחיאל ז"ק נ"י נוסע לדרכו, והתאוה נפשו להראות פנים את כבוד ידידי הרב נ"י ולשאל בעצתו אף לבקש עזר משונאיו ומרודפיו חנם. האף אמנם כי הרב הזה נודע לידידי מאז בכל תהלוכותיו הישרים, ולרוחב בינתו אשר כמעט אין כמוהו מורה חכם במחוזות האלה, ע"כ להעמיד המליץ בין שני מיודעים כאלה אך למותר הוא; אמנם למען מלאות רצון ידידי הרב מכ"ז נ"י הנני נותן בידו גם את מכתב מליצתי זאת, ויערבו נא לפני כבוד ידידנו הדברים האחרים האלה המוצאים מלב ונפש קשור באהבתו מאז ידענו איש את אחיו. יעשה נא כבודו אפוא הפעם גם למענו גם למעני, כי יבוא כבוד הרב הזה לשחר את פניו, יקבל נא אותו כבוד ידידי בסבר פנים כיאות לו ולאנשי מדע ויקירי הערך כמוהו.

גם הנוה רוח חכמתו לנחמהו בחין שפתיו על עצבון לבו ורקב עצמותיו מרוב נגשיו, ואם יש לאל יד כבוד ידידי לתמכו או לספחו אל אחת מכהנות הרבנים, למען החיות את נפשו ואת נפש ביתו בכבוד. ומי כמוהו חכם דורש

טוב לעמו, מבין מדעהו כי נכון וראוי לתמוך ולעזור לקומץ האנשים בעלי תורה ומדע והמשכילים בעם המעטים הנשארים בארץ הזאת, נגד גדודי אנשי בליעל המואסים בכל חכמה, גם אין יראת ה׳ בלבבם, ותורה אין בפיהם, כי אם מסוה הצדק על פניהם למען החניף ולהטות להם לב ההמון והבוערים בעם, ולמען השמד כל חכמה וכל מדע מתחת שמי ה׳. ובעו״ה עוד לא זרחה שמש החכמה על כל אחבי׳ הדרים בארץ הזאת, ובטרם נראה נגהּ כוכב החכמה ממרחק עלי ארץ, ותמהר הסכלות לפרוש את ענגה, ותכס את עין הארץ; וכמעט גברה יד הסכלות בגבולנו, ותעש במחשך מעשיה באין מכלים. יסלח נא לי האל הטוב, אם שגיתי לחפות דברים נגד עמי, וגם כבוד ידידי יאבה לסלוח. ואשר ייטיב ידידי להרב מכ״ז יחשב בעיני כאלו גמל עלי כל זאת, ואלהי הגמולות ישלם שכרו, כי אין מצוה גדולה מזו, לעזור את האמלל בעת דחקו.

דברי ידידו דו״ש והצלחתו מוקירו ומתכבד באהבתו

דניאל הארטענשטיין.

ב״ה יום ג׳ כ״ז סיון תר״א פה״ק בראדי.

שלום לך ידיד נפשי החכם המליץ המפואר, דובר טוב לעמו ודורש שלומם ומובתם מוהר״ר יצחק בער לעווינזאהן נ״י יחיהו השם ויאושר בארץ!

הן אשום אשמתי אליך אשר לא כתבתי אליך זה ימים כבירים, וגם לא השיבותי אליך על כמה מכתביך אשר כתבת אלי במשך הזמן, אמנם גלוי לפניך כי לולי ידעת בנפשך כי לא ממקור לא טהור נסבה זאת, גם עתה אחור נסוגותי מכתוב אליך, ולהרבות בהתנצלות אשר לא האמנה למו, אבל ידידי עסקי המסחר המה אפפוני בצוק העתים וזרו את רוחי הנה והנה, וגם בריאותי אשר נתמוטטה זה כביר היה סבה לזה, כי המחלה הידועה בשם קדחת מצאה קן לה בגופי וכמעט קבעה דירתה בקרבי, קיץ אחר קיץ שני פעמים בשנה, ונפלה עלי בחמת רוחה, ועוד לא שב אפה ממני, כי אחרי עזבה אותי מחלת הקדחת, שלחה אלי אחת ממשרתיה מחלה אחרת, אשר דכאה לארץ חייתי, וזמן רב הייתי בין החיים והמתים והקרב לשחת נפשי, רפתה רוחי בקרבי ומטו ידי, ורעיוני ומחשבותי נפוצו כי לא נסיתי בזאת, כאשר ידוע לך שהייתי תמיד בריא וחזק, ולא רציתי לכתוב מזה לאוהבי הנאמנים באהבתם והמעטים, למרות את רוחם ולהעציבם, ובפרט אליך ידידי אשר ידוע לי תשות כחך וחולשת גוך, הלא עשיתי בנפשי שקר להעציבך ללא יועיל; אך שמעתי מכמה אנשים כי בכל אמץ רוחך

וידיעת משפטי ומעשי, יש לך איזו תרעומות עלי על בלי כתוב לך, לא יכלתי לשום מחסום לפי ובאתי להתנצל לפניך לבל תחשדני במחשבת פגול חלילה! הן לא איש חנף אנכי כי אבוא בדברי הרמית ושפת חלקות לבלע את השקר במכסה האמת, ותדע נאמנה כי אהבהי אמונה אליך כמאז כן עתה, ומי יתנך בקרבת עיר אחת עמדי, כי אז בעיניך ראית אמתת דברי ונהרת ורחב לבבך, וגם גדלה בזה שמחת לבבי בההעלס עמך באהבים, כפעם בפעם, כי זה אבן פנת האחוה הנאמנה, ואבן הראשה לאנשי מרע, כי האוהבים הנאמנים מעטים המה, וברוב יושבי עירי ובעצמה אנשיה ואוהבי הרבים, אשר יבטיחוני באהבתם, רובם מצות אנשים מלמדה, ורק מן השפה ולחוץ דבריהם — אולם עת לקצר!

תודה לך אחי ורעי ששלחת לי ספרך בית יהודה, קראתי בו ומצאתי נועם בדבריך ובמחשבותיך, אך אין לאל ידי להשתרע על פרטי הענינים, ועל מטרת כוונהך הרצויה כוונתי שתתרחב האמונה והדעת בקרב עמנו, ותרבה הטובה לאחינו בית ישראל, עד יכונן וישים אותנו ברכת בקרב הארץ.

ומה יש לי עוד לכתוב אליך? אך לברכך ברכה שלום ואמת שתחליף כחך ותתחדש כנשר נעוריך, וחיית ורבית כאות נפש אוהבך דבוק מאד.

בעריש בלומענפעלד.

בראדי יום ו׳ ג׳ חו״ה סוכות תר״א לפ״ק.

לכבוד ידידי הרב החכם מוהר״ר יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

אגרתך מיום י״ד תשרי קבלתי, וספריך היקרים אפס דמים וביה יהודה באו לידי על נכון, והנני נותן אלף תודות לך, כי כבדתני במעשי אצבעותיך, ואבקש ממך לכבדני גם בספרך תעודה בישראל אשר קראתיו כבר, אך עתה איננו תחת ידי. עוד לא קראתי ספריך השנים אשר שלחת לי עד תומם, ולא אוכל לחוות לך דעתי ומשפטי עליהם, אך דרך כלל אומר לך, כי מצאו חן בעיני גם שניהם. גם אנכי אנישה לך תשורה בקרב הימים האלה, והוא מכתב אחד ממכתבי הצופה לבית ישראל, אשר איזה ממכתביו כבר נדפסו בבכורי העתים ובכרמי החמד. שם המכתב החדש הזה הוא תשליך וכבר יצא מתחת מכבש הדפוס בעיר פראג אצל המדפיס ר׳ משה לנדא. כאשר יבואו המחברות הנדפסות אל תחת ידי, אמהר לשלוח אליך מחברת אחת; בדבר ידידי שמעתי כי בעיר אשר הוא שם כבר יצא חפשי, אך מאד אתמה, מדוע לא הודיעני ידידי במכתב ידו כי יצא לחירות? כי מאז הלך לו לא השנתי כמנו אף תמונת אות אחת. נא ידידי, הודיעני אתה איך נפל דבר, אם באמת חופשו נתן לו, ואם לא נפל למשכב מרגזה ודאגה. כרם חמד מחברת חמישית נדפסת עתה בעיר פראג, ובקרב ימים מועטים

תעזוב את מכבש הדפוס ותצא לאור. על תשובתך אצפה ידידי, לכן מהר נא להשיב לידידך אוהבך ומכבדך

יצחק ערטער.

תר"ב. פרק יח

אל כבוד חכמי הזמן השלמים אוהבי אמת דורשי צדק, שלום!

זה לי ימים אחדים הגיעתני מבראדי העתקה מבקרת על ספרי בית יהודה הנדפסת באננאלען משנה זו נומער 17 מאיש אחד מגאליציא אשר קפץ בראש ושפך מררתו עלי ועל ספרי זה, ובהבל פיהו דמה למחות גם כבוד ספרי הקודמים, ומעתיק דברים אחרים מספרי בית יהודה זה לנקר עיני אנשים רחוקים בארץ אשכנז אשר לא קראו ספרי זה ולא ראוהו, גם לא יבוש לפגע בכבודי חנם ולהעתיק מספרי לפעמים בשקר, היינו להוסיף ולחסר מלים כרצונו, ולהוסיף באורים ופירושים לדברי למען השיג מטרתו, לא אדע מי היא זה ואי זה הוא? ומה שמו? אם שור נגח הוא מתמול שלשום או אם הם הוא? כל קורא דבריו וספרי הלא יענה בצדק כי אץ הזה נצב כצר ודרך קשתו כאויב, ואולי מאיזה איבה פרטית נגדי, שלו או של בן גילו וגואלו הקרוב אליו, או אולי מצא את עצמו בספרי זה מצויר כצביונו בין אלה קצת הבחורים המפוטמים אשר געלה בהם נפש כל משכיל אוהב אמת ומישרים, בעבור תהלוכותם, ויען כי היתה לו לחרפה בפני חכמי הזמן והמשכילים בעם האמיתים להגיד כאשר עם לבבו סבת חרונו שכּל את ידיו לאחוז בדבר קטן אשר באמת לפי הזמן והמקום לדירן יושבי ארץ פולניא לא הוה מומא ולדידהו ר"ל לבני אשכנזים הוה מומא, וביחוד ששינה את טעמו בכוונה למען בחש. גם לא הבין דברי לפעמים ולא ירד לסוף דעתי כאשר מעיד כל משכיל הקורא דברי חלומותיו והמעיין בספרי, ובדבריו אלה אשר פשק שפתיו לבקר באיבה ובשקר לא על כבודי ועל ספרי לבד עוה כי על כבוד כמה גדולים מגאוני הזמן וראשי חכמי זמננו אשר כבר העלו לשמי מרום ספרי שהוצאתי לאור בדי פאר ותהלה, הלא הוא הגאון דווילנא והגאון דבריסק והגאון דווישנאוויץ והחכם המפורסם גאון יעקב ר' יעקבקא לנדויא מבראדי והגאון החכם ר' שלמה ליב רפאפורט אב"ד דק"ק טארנאפאל, והחכם המפורסם פרענקיל מדעסויא בעל ספרי השולמית והחכם המפורסם ר' משה פריישטאדט מקעניגסבערג וזולתם מגדולי המפורסמים אשר דבריהם הנעימים בתהלת ספרי חקוקים בעט ברזל וקיימים לעד לעין כל קורא. מלבד המון מכתבים מגדולי גאוני הזמן וגדולי החכמים השלמים אשר המה בכתובים תחת ידי.

וסהם גם הגאון ר׳ מיכלי קריסטיאנפאל אב״ד דק״ק בראדי על ספרי א״ד וב״י.

ועתה חכמי לב! קוראי צדק! אוהבי אמת! השופטים כל דבר באין משא פנים, שפטו נא ביני ובין הנסתר הזה אשר שחק ורנז ואין נחת, ואני יד לפה אשים, אקוה כי תוציאו לאור משפטי נגדה נא לכל עמי.

ועתה אפנה אל המבקר האץ הזה ואומר: ראיתי כי תתהלל שיש לך בקרת על ספרי מהחל עד כלה, חבור גדול משא הליסר אלפי גמלי, ואך תחכה יום בוא ספרי בית האוצר לאור, יען כי כן רצוני, לכן הנני נותן לך רשות ואף מבקש ממך שתוציא לאור כל הבקרת שלך בלשון אשכנזית, בטרם יצא עוד ספרי בית האוצר לאור, שא תליך וקשתך וצודה לך ציד בספרי כאות נפשך, אל תפל דבר מכל אשר דברת, רק השמר לך ושמור נפשך להעתיק כל מאמר ומאמר בשלמות לא מקוטעין ולא סירוגין ולא בתוספות ומגרעות, ובלי פירושים ובאורים, והעתקתך בלשון אשכנזית תהי שלמה ובאמונה, לא כמו שנהגת עד הנה. ואך את מעותי הדפוס כי רבו בו להיותי רחוק מהדפוס שמונים פרסאות. וכמו שהתנצלתי בסוף ספרי, אל תיחסם לי, ואם תרצה להשיג מקודם הקונם, תדרשם מאת המשכיל בעל כרם חמד, והוא ידרשם ממני ולא אאחר לשלוח לוח דהתקון השלם אשר תקנתי בידי.

יצחק בער לעווינזאהן.

בע״ה פפענ״ם כ״ד טבת תר״ב.

שלום להחכם הסופר האדון ר׳ יצחק בער לעווינזאהן בקרעמניץ.

שמחתי בקראי את אגרתך הנעימה אשר באתני בשבוע העבר, ומלבד הכבוד אשר כבדתני לקרם אותי במעשי ידיך המפוארים, עוד אודך על יושר רוחך וזכות רעיונך בהבדילך בין השופט אשר שפט עליך וביני אשר הייתי כעבר לו, ואולם ידוע הדע כי לא הסכנתי לקבל משפט כל איש או נער הבא לשבת על כסא הנבונים ולגזור אמר על מפעלי הגדולים אשר בארץ הזה, כי אם לרוב ירדתי גם אני אל תוך הענין וחקרתי ודרשתי היטב הצדקו דברי השופט אם לא? אף כי הכותבים אשר עזרוני במכתביהם אנשי חיל המה וראוים לסמוך עליהם, ורק בספריך לא זכיתי להבחין האמת עם מי, כי עד הנה לא ראיתי מהם אף אין אחד, כי יקרים המה בארצותינו ואינם נמצאים ביד מוכרי ספרים, והמנחה אשר אמרת לכבדני בה זה כחמש שנים לא באת לידי, ולא אדע מה היה לה. והנה רק אפס דמים בלשון אנגלית, העתקת החכם לעווע ישנו עמ׳ וקראתיו והכרתי את יפי שכלך וצדקת פעלך, בכל זאת לבי אומר לי כי גם ה[איש] אשר נתן את ספריך בכור הבחינה, והוא עושה חיל בחכמה ובמדעים ולבבי שלם עם כל העמלים

למובת אב״י, גם הוא לא בא לבזותך או להוריד כבודך ארצה, כי גם הוא ידע את ערכך ויקרך. ואני בטחתי בו כי רק לתומו גלה את מחשבותיו על פרי העץ אשר נטעת, כאשר יעשו כל החוקרים לאמר איזה מהם יכשרו וימצאו חן בעיני יודעים, ואיזה מהם מראיהם רע בעיניהם, ובזה אין חטא משפט אמת, הלא זה מנהג כל בוחני ספרים, והקורא את דברי השופט יודע כי לא אלהים הוא, ואין בן אדם שלא יחטא באמריו, על כן כל המבינים ידרשו עוד אחריו ויחקרו בדבר, ויתנו גם הם משפטם, ואין לסמוך על אחד או על שנים, כי אם אחרי רבים העמלים להוציא האמת לאור יומם, ולכן לא יתעצב סופר מהיר אם לא מצאו מעלליו חן בעיני חכם אחד או שנים או שלשה, כי זה מקרה כל הסופרים. ואני תמיד גדלתי את השופטים אשר גלו את חסרוני, מהחנפים אשר בשרו את תהלתי בקהל רב, כי אלה נשאו לי פנים והמה את החכמה אהבו. והנה אדוני עוד היום אין לאל ידי להוכית ביניכם, כי עדן לא באו לידי הספרים אשר צוית למסור לי ולאחי דאקטאר קרייצנאך, ואנחנו כתבנו לבן החכם הזה אשר הוא כעת בלייפסיג ויבקש בשמך את הספרים מאת הד״ר פירסט ומיר כבואם אשים עיני בהם ויהיו אתי למשמרת ולאות הברית אשר כרת עמדי ולא אשקר בה. ואם ישים אלהים בפי דבר למוב לך ולכבוד האמת והצדק, עוד אדרוך קסתי ובמקהלות אספר תפארת מפעליך. ואני טרם אכלה לדבר אתך, אבטיחך כי זה שנים רבות ידעתי את מעשיך הטובים ושמעתי את שמעך, וששתי על כל אשר עמלת להרים את קרן אב״י בעיני העמים והשרים, וזה לך האות, כי זה כשמונה או כתשע שנים היה אתי בברלין בחור נחמד ונעים, שמו כשמך, ואולי הוא מקרוביך, ועיר מולדתו מאהילעוו, ויהי שוקד על דלתי חכמת הרפואה ונשא ונשגב בעיני כל יודעיו, והוא בא אל ביתי מדי שבת בשבתו וספר לי את כל תהלתך, וזוכר אני כי אמר לי איך נקראת לפטרבורג לשבת בין היועצים בדבר אחב״י ולא השינה ידך כי חלית ונפלת למשכב ימים רבים, ואף גם בזאת לא מנעת ידך מכתוב אליהם לטובת עמך, ישלם אלהים פעולהך. ועתה אשים קנצי למלי ורק אודך בשמי ובשם אחי קרייצנאך על חסדך אשר עשית עמנו לכבדנו, ומי יתן ויכולנו כעת להשיב לך גם מתחת ידינו אות אהבתנו אשר אהבנוך וה׳ יהי בעזרך ויחזיק בימינך, ויוסיף שנים על שנותיך לעשות עוד חיל ולגדל את שמך, ויצליח את כל דרכיך ובכל אשר תפנה תשכיל.

דברי עבדך ומוקירך מרדכי יוסט.

ב״ה בראדי יום ח׳ ויש״ב תר״ב לפ״ק.

ברכות אלהים יחולו על ראשך ידיד נפשי הרב החכם מוהר״ר

יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

אגרות רבות כתבתי אליך ושלחתי אותן ע״י הבי-דואר ליד המשכיל

ר' שמואל הארמענשטיין, אך כפי הנראה ממכתביך לא קבלת אף אחת מהנה. לבן עשה זאת במובך, והזמן איש נאמן בק"ק ראדזיוויל או להיות איש הבינים ביני ובינך, למען נהיה במח אם נשלח על ידו אגרות ומכתבים איש אל אחיו, אשר מכתבינו איש על מקומו יבוא בשלום.

אודות בקשתך לקנות לך ספר האמונות דפוס ישן, הנה חזרתי על פתחי מוכרי הספרים שבעירנו, אך לעת עתה אין בידם לא דפוס חדש ולא דפוס ישן מספר הזה. אך זאת אבטיחך, כי אשים עיני ולבי על הדבר, ובקשתי גם אנשים ממיודעי שישימו גם הם את לבם עליו, ואם יקרה לפני הספר אשר תבקש אקנהו למענך.

ספר פרחי צפון ממשכילי ווילנא קבלתי במועדו, וכבר הודעתיך כי בא לידי, אך אגרתי לא באה אל ידך.

שמח לבי כי מצא ספרך אפס דמים חן בעיני קוראיו כל כך עד אשר נעתק ללשון אנגלית, וכבר קראתי זאת במכתבי העתים אשר לעמנו בלשון אשכנז. הלא המה איזראעליטישע אננאלען וצייטונג דעס יודענטהום'ס. יברך ה' בכל עת את פעלך, והיית משכיל על דבר טוב כל הימים.

הודיעני ידידי אם יש אנשים בעירך החפצים לקנות את מכתבי תשליך וכמה מספרם, ואשלח כמספרם מספר מחברות ממכתבי זה אל עירך.

היה שלום ושבע שמחות כחפץ ידידך אוהבך ומכבדך כל הימים.

יצחק ערטער.

ב"ה בראדי יום ב' יתרו תר"ב לפ"ק.

לכבוד ידידי הרב החכם מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

הנה אנכי שולח לך רצוף פה אגרת מהחכם ד"ר יאסט אשר היתה כתובה בשולי האגרת אשר כתב החכם הזה אלי. שמחתי לראות כי גם דעת החכם הזה כדעתי, כי לא נפחת לא כבודך ולא כבוד ותועלת ספריך אם איש אחד או איזה אנשים יאמרו כי לא ישרה נפשם בם, הן בעיניך תראה את כל הכבוד אשר יתן חכם כזה אליך בדברו עמך. לכן אל תתעצב אל לבך, והניחה מרגוך, הרף מאף ועזוב חמה, ובהדפיסך את ספרך בית האוצר, תערוך מלים להראות כי כנים דבריך בספרך בית יהודה, אך לא בשפתים חלקות ובלשון אש אוכלה.

עוד לא אנה ה' לידי ספר האמונות והדעות אשר תבקש, וכפי הנראה לא יאונה עוד לידי, כי אף אם נמצאים דפוסים שונים מספר הזה פה בעירי, הנה הם כלם בידי אנשים אשר לא יחפצו למכרם, ולא יתרצו להשאילם.

היה שלום ידידי כאות נפש ידידך

יצחק ערטער.

בכבוד אשר יעשו לכבוד הרב הד"ר ליליענטהאל, אם כי הכל יודעים, כי הוא נסע בשבוע אחד טרם באה הפקודה מהממשלה, ואנכי אוכל להעיד כי בדעתו היה לנסוע טרם ר"ה העבר, ואת אשר נתאחר עד חוה"מ סכות הוא רק מזה, (כאשר המתיק עצה וגלה גם את אזני) מפני ששמע או כי הד"ר יהיה באדעסא קודם החג, לכן חכה עד הימים האלה, ובראותו כי הד"ר לא היה עוד גם בברדיטשוב, נסע מפה, באמרו כי בודאי ביאת הד"ר תתאחר עד שובו ממסעו לאדעסא, כן הוא באמת כאשר ידעתי, אבל אנשים אחרים רוח אחרת עמם, לטעת שרשי רוש ולענה גם בין נטעי נאמנים ההם, למען התכבד בקלון אנשים גדולים וטובים מהם, מבלי דעת, כי השרשים ההם יוכלו להסתבך ולהיות כוס מות ח"ו לכלל ישראל; אנכי אם לא יראתי מזה, כי עתה שמתי ידי למו פי, ולא שחקתי ולא רגזתי, אכן יראתי, יראתי אדוני, בעת הזאת אשר עין כבוד אדוננו הקיסר יר"ה לתוחלה עלינו עם אובד, ואם בעת לא תעמוד לנו השעה חלילה כי עתה... ועתה אתה אדוני, אשר ידעתי כי הקדשת כל ימי חלדך לטובת והצלחת בני עמך, אליך אדוני אנוס לעזרה כיום, -אותך הודעתי כל אלה, ואתה אדוני בחכמתך כמלאך ה' תוכל לעקור ולהפוך שרשי לענה באלה בטרם יוציאו ציץ ופרח, אתה אדוני ירעת לכבד איש ואיש לפי מעלתו מבלי ראות כי גם מעט חסרונות נלוה אלין, ולהעזר רק ממעלותיו לעת מצוא, לבן אטוף כעת נטפי דמעותי על חלקת מכתבי אליך אדוני, ולהודיעך הדבר טרם יתגלע... כי ידעתי אשר אתה אדוני תקבל דברי אמת אף מפי איש כמוני, ותצרפם בשכלך הזך, ותמתיקם במתק שפתותיך למען לא יזיקו ח"ו. והן לא נעלם סנגד עיניו טובת לב הד"ר ליליענטהאל ורוחב שכלו הזך והישר, וכוונתו הטובה ומעשיו הנפלאים, וידעתי כי לא על נקלה יהי ל[illegible]זרחרי ריב לטעת רוש ולענה במקום נאמן, וידעתי כי גם כבודו יוכל [illegible]שר דבר בעתו. אכן אם כל זאת למוד עמוק הוא ללמד דעת אנשי אדעסא כאשר ידעתם אתה אדוני, ולא כאנשים אחרים המה מבני עמנו גרי מדינות אירופא כאשר הודעתיך אדוני במכתבי הקודמים. אי לזאת אחלה פניך כיום בתור איש יודע עתירות, כי כבודך אדוני יגלה לפני הד"ר ליליענטהאל טפח במנהגי ומחשבות האנשים ההם, למען יהיו בטוב ובשלום ובאחוה אתם, האנשים החכמים והגדולים, אשר כבוד בית ישראל גרי מדינת רוסיא הלוי עליכם. וגם זאת אוכל להגיד, כי כבוד הדירעקטאר בטרם נסעו מזה צוה לביתו, כי באם יתאחר מסעו לביתו מביאת כבוד הד"ר לפה, כי אז יעשו כבוד גדול להד"ר בביתו. אקוה כי דברי ימצאו מקום להם בלב אדוני. לדאבון רוחי רואה אנכי כי נמצאים אנשים רבים בתוכנו שחפצם לדבר בשאט נפש בדבר גדול כבד כבדבר קל הערך, אי לזאת אמרתי להודיע לאדוני כל זה בטרם תתגלע המחלה, והנה לא אדע אם היה הד"ר בעיר מושבו או לא, ובודאי יהיו דברי אדוני את הד"ר בדבר הזה להורותו דעת ברמיזא, כיד חכמתו הטובה עליו, ואם כבוד הד"ר נסע מקרעמניץ, הלא גם אז ידע אדוני לפשר הדבר

בכבוד אשר יעשו לכבוד הרב הד"ר ליליענטהאל, אם כי הכל יודעים, כי הוא נסע כשבוע אחד טרם באה הפקודה מהממשלה, ואנכי אוכל להעיד כי ברעתו היה לנסוע טרם ר"ה העבר, ואת אשר נתאחר עד תוהי"ם סבות הוא רק מזה, (כאשר המתיק עצה וגלה גם את אזני) מפני ששמע אז כי הד"ר יהיה באדעסא קודם החג, לכן חכה עד הימים האלה, ובראותו כי הד"ר לא היה עוד גם בברדיטשוב, נסע מפה, באמרו כי בודאי ביאת הד"ר תתאחר עד שובו ממסעו לאדעסא, כן הוא באמת כאשר ידעתי, אבל אנשים אחרים רוח אחרת עמם, למעת שרשי רוש ולענה גם בין נטעי נאמנים ההם, למען התכבד בקלון אנשים גדולים וטובים מהם, מבלי דעת, כי השרשים ההם יוכלו להתבך ולהיות כוס מות ח"ו לכלל ישראל; אנכי אם לא יראתי מזה, כי עתה שמתי ידי למו פי, ולא שחקתי ולא רגזתי, אכן יראתי, יראתי אדוני, בעת הזאת אשר עין כבוד אדוננו הקיסר יר"ה לחומלה עלינו עם אובד, ואם בעת לא תעמוד לנו השעה חלילה כי עתה... ועתה אתה אדוני, אשר ידעתי כי הקדשת כל ימי חלדך לטובת והצלחת בני עמך, אליך אדוני אנום לעזרה כיום, אותך הודעתי כל אלה, ואתה אדוני בחכמתך כמלאך ה' תוכל לעקור ולהפוך שרשי לענה כאלה במרם יוציאו ציץ ופרח, אתה אדוני ידעת לכבד איש ואיש לפי מעלתו מבלי ראות כי גם מעט חסרונות נלוה אליו, ולהעזר רק במעלותיו לעת מצוא, לכן אמוף כעת נטפי דמעותי על חלקת מכתבי אליך ארוני, ולהודיעך הדבר טרם יתגלע... כי ידעתי אשר אתה אדוני תקבל דברי אמת אף מפי איש כמוני, ותרפם בשכלך הזך, ותמתיקם במתק שפתותיך למען לא יזיקו ח"ו. והן לא נעלם מנגד עיניו טובת לב הד"ר ליליענטהאל ורוחב שכלו הזך והישר, וכוונתו המובה ומעשיו הנפלאים, וידעתי כי לא על נקלה יהי... זרחרי ריב למעת רוש ולענה במקום נאמן, וידעתי כי גם בכבודו יוכל... אשר דבר בעתו. אכן אם כל זאת למוד עמוק הוא ללמד דעת אנשי אדעסא כאשר ידעהם אתה אדוני, ולא כאנשים אחרים המה מבני עמנו גרי מדינות אירופא כאשר הודעתיך אדוני במכתבי הקודמים. אי לזאת אחלה פניך כיום בתור איש יודע עתירות, כי כבודך אדוני יגלה לפני הד"ר ליליענטהאל מפח במנהגי ומחשבות האנשים ההם, למען יהיו במוב ובשלום ובאחוה אתם, האנשים החכמים והגדולים, אשר כבוד בית ישראל גרי מדינת רוסיא תלוי עליכם, וגם זאת אוכל להגיד, כי כבוד הדירעקטאר במרם נסעו מזה צוה לביתו, כי באם יתאחר מסעו לביתו מביאת כבוד הד"ר לפה, כי אז יעשו כבוד גדול להד"ר בביתו, אקוה כי דברי ימצאו מקום להם בלב אדוני, לדאבון רוחי רואה אנכי כי נמצאים אנשים רבים בתוכנו שחפצם לדבר בשאם נפש בדבר גדול כבד כבדבר קל הערך, אי לזאת אמרתי להודיע לאדוני כל זה במרם תתגלע המחלה, והנה לא אדע אם היה הד"ר בעיר מושבו או לא, ובודאי יהיו דברי אדוני את הד"ר בדבר הזה להורותו דעת ברמיזא, כיד חכמתו המובה עליו, ואם כבוד הד"ר נסע מקרעמניץ, הלא גם אז ידע אדוני לפשר הדבר

במכתב, ואדמה כי גם מבלעדי מכתבי זה ידע ארוני מה לעשות, אחרי כי ארוני יודע את האנשים ההם, ובזה אשים קץ לדברי, וארוני יסלח לי בטובו, וירזום לי באחד ממכתביו איך נפל דבר, ובזה אכיר את מעלת ענות ארוני אשר אין לה קץ ותכלה. אנכי המשתחוה מרחוק מול הדרת כבוד ארוני, אני עבדך

אריה ליב טיקטין יליד הוראדנא.

ב"ה כ"ד סיון תר"ב לפ"ק.

ידיד לבי ומחמד נפשי הרב הגדול החכם המפואר המליץ הנשגב

כ"ה יצחק בער נ"י.

מכתבך אחי קבלתי לשמחת לבבי, ברוך ה' כי מצאתי חן בעיניך, וכי דברת גדולות עלי וחשבת ליחס לי ספרך הנכבד. אשריני באהבתך ועדיין לא הגעתי אף לרועי צאן. והנה מרדותי רבו במאד, כי הולך אנכי לארצות אשכנז ופרייסין אי"ה להפיץ ספרי שם, ויש לי תעודות רבות מגדולים וגאוני ארץ, מחכמים בעלי אסופות, כלם יהללוני ויענדוני עטרת תפארת שראוי אנכי למשרת הרבנות, גם יש לי חדושים רבים ושונים, וישרו לדעתי בעיניך. אך מה אעשה והמצרים חצצו בינינו. ואתה זאת תעשה למעני, ותברכך נפשי, שלח לי במוקדם המכתב מליצה להחכם ה' טונגענדהאלד מבקר הספרים בווארשא, כי לשם אסע בראשונה אי"ה, הגד לו כי גר אנכי בארץ הזאת מבלעדי החכמים תומכי נפשי, ואקוה כי ימלא משאלותיך. המכתבים ששלחת לי בחרף העבר, לא הגיעו לידי בעונותי, והנה אנכי מצטער עליהם אם תרצה ליחס שמי על ספרך היקר לצדקה תחשב לי, ועד נצח לא אשכחך והיה במות כי אפיץ שמעך הטוב בכל מדרך כף רגלי, ובלי חנף ובלי לב ולב אגיד תהלתך ברבים, שמלבד אשר ספריך יקרים מפז, ובכתם אופיר לא יסולו, טובים כספרי ישי"ר ושד"ל הרבה, מלבד חריפותך ובקיאותך בכל חדרי התורה, נעלה מכל טוב לבבך ונעימות מזגך ונמוסך. אשרי לדור אם יהיו כל מנהיגיו ורועיו ככה, ואקוה כשאבצע אי"ה מעשי ואפרסם בספר נסיעתי אשא עיני על הרבנים ושאר מנהיגי העם ביתר שאת, לא חדרה עוד במשכה"ח עין עובר, אז אענדך עטרה לראשי ונכבדות אדבר בך, אף שאין כבודך צריך לעדותי ולך דומיה תהלה. מהר ושלח נא מכתב מליצתך לה' טונענד-האלד בווארשא, וגם עוד מכתבי מליצה בעדי לאוהביך שם ושלחם על הבי-דואר לר' ליבוש אויסטער ועצער בבראדי, אבקש ממנו שישלחם תיכף לידי.

כ"ד אוהבך בכל לב יצחק מיכל מאנים.

ד׳ מטות תר״ב דובנא.

לכבוד החכם המפורסם החריף היקר כש״ת מ׳ י״ב לעווינזאהן נ״י

אנחנו כלנו הח״מ באנו לחלות את כבודו הרם, כאשר ידוע לכם מכבר ע״י מכתב מכבוד הח׳ המפורסם מ׳ ליבוש ג״ב, הרעות הגדולות שעושים שמה בעלי הסטעפ כאשר הציעו לפניכם כבר מאחינו הח״מ. ועתה עוד הפעם נבקשהו לצוות להחוססים שיעמדו אתנו לדין פה על דברים אלו: א) לקח ר׳ יונטיב שהיה פאוירנא בשם מאחינו סך כ״ה רו״כ לעשות לנו וויקלוצקי והוא לא עשה מאומה, וגם הקאפיע שלנו לא השיב לנו. ב) ועוד לקח מאתנו סך ל״ה רו״כ באמרו כי נחוץ לקנות עוד ארמה לפי הזאקאן, ואין לנו לא כסף ולא ארץ. ג) ע״י עקזאקוציעס לקחו כ״ב רו״כ, וגם חפצים מאתנו ומכרו. — על שלשה דברים אלו יעמיד אתנו לדין פה, ואם לא, הננו מודיעים לב״ת הרם שנהיה מוכרחים ונאלצים לגלות הרמית לכם הרע! אנחנו נגלה את אשר המה עושים... אנחנו נראה להם כל שרירות לבם הרע. והמה יעמדו במשפט על כל נעלם, אך אנחנו נעצור בעד המיה רוחנו עד נקבל תשובה מכבודו הרם על האמור, ואנחנו מיחלים שלטובת ישראל יעשה זאת בכדי שלא תבוא רעה על משפחות רבות חלילה, וכבטחוננו זה קצרנו, ונחכה לתשובתו הכבודה. אלה דברי המעתירים הבעה״ח (שבע תחימות), ויתר אנשים שלנו אינם חונים פה ולכן לא באו על החתום, וכשיצטרך לחתום על פראשעניע נהיה מוכרחים אנחנו לשלוח להם שיבואו לכאן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

יום ה׳ י״ב אוגוסט 42 אדעסא.

כבוד ארוני וידידי הרב המפורסם המשכיל הנכבד החכם
הכולל פאר ישרון והדרו כבוד ר׳ יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

נתכבדתי בד״ש ארוני במכתבו השלוח ליד ב״א, בו ראיתי אהבת ארוני אלי, ועליו אני אומר כיום מליצת התלמוד: אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים וכו׳. יוסיף ה׳ ימים על ימי ארוני, יחזקהו ויאמצהו להצלחת עמו. אתפלא מדוע לא שלח ארוני העקסעמפלרים מספריו החדשים עוד, הלא אמרתי לארוני, כי אחור המשלוח של הספרים יכול להפר את כסף הקאלעקטע, לכן ישמעני ארוני וימהר לשלחם.

בשבוע העבר נתכבדתי לשמוע חדשות בדבר המעמד ומצב אחינו יושבי חשך, וכפי ששמעתי יקראו להועד אשר בפ״ב, פאר עמנו ר׳ משה מונטיפיורי והשר ר׳ יצחק כרמיה מפריז, והיותר חשובים מבני עמנו בכל מדינות רוסיא, כ״ז יעשה חובב־אדם הוא ארוננו הקיסר יר״ה, מאהבתו וחמלתו לכל עבדיו החוסים בצלו, ולנו עם ישראל עבדיו הנאמנים, ולנו מה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ב לאהבה וליראה את הקיסר הזה יראת האהבה, ולברכו בכפים פרושות, ולבקש מאבינו שבשמים כי יריק עליו שפע ברכותיו, ויתנהו עליון על כל מלכי ארץ, וכי יזכה לראות בהצלחת עבדיו ובתוכם גם בני עמנו, יפרחו בחכמה ובמדעים, כנראה שזה הוא מטרת החומל האדיר הזה, וכסאו כשמש יכון בבנים כמוהו לעולם. וגם זאת שמעתי כי יָסדו ועדים בכל עיר גדולה היא עיר המחוז, ששם יושבים מאחינו בנ"י. מזה נודעתי עפ"י מכתב, וגם קראתי במ"ע הדבורה הצפונית מן ח' אגוסט היוצא לאור בשפת רוסיא בספ"ב המדבר ג"כ אודות זה. הד"ר ליליענטהאל יבוא לאדעסא, ואח"כ יסע, בעצת המיניסטר, לבקר את אחינו יושבי ארץ רוסיא, ויסיתם אל הדבר הזה שכבוד אדוננו הקיסר חפץ לעשות להצלחתם, ולמטרה זו נסע הר"ד בחורף העבר לווילנא ומינסק. למורת רוחנו רואים אנחנו כי יד ה' היתה בך אדוני ליסרך במחלה ומכאובות, ועכ"ז הקדשת רגעיך לטובת והצלחת עמך, וגם אני אחד מאלה אשר נפקחו עיני ע"י ספריך היקרים, ועתה חובה עלינו לבוא להשתחות לפניך ולהודות לך על כל תגמולך עלינו, וכי לא לריק היתה יגיעתך למעננו, וכי עוד תראה פרי במעשיך הטהורים. ועתה למותר נחשוב להזכירך חובב־האדם! כי לא תמנע הענג ממנו להראותנו כי מקריב הנך את כל כחות נפשך לעת כי ישימך אדוננו הקיסר לפקוח על בני עמך; בה' אלהי ישראל נשבעתי, כי עיני זורמות דמעות שמחה וגיל מכל אשר אזני שומעות על אודות הועדים בעיר המלוכה וערי המחוז, ומהסדרים החדשים לאשר בני עמנו. הנני עבדך הנאמן.

ארי' טיקטין מהוראדנא הגר באדעסא.

תר"ג. פרק כ

בשם ה'!

לכבוד ידידי הרב החכם החוקר, חובר חבורים מחכמים, נודע בשערים לכבוד ולתפארת, מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן, ברכה ושלום עד העולם!

הא לך ספרי „פשר דבר" לאות ברית אהבתנו התמימה, שימה עין בקורתך עליו, בחנהו, צרפהו ושקלהו, והגידה לי משפטך חרצת בלי משא פנים. רבות יש לי לדבר בך, אולם המכ"ז אץ עלי עד מאד, על כן אחכה עד אשר יבואוני דבריך אודות ספרי הנ"ל ואז אשוב להשתעשע עמך באמרי בינה.

יברכך ה' בשיבה טובה ובשובע שמחות, ויתן לך עז ועצמה לעבוד

עבודת קדש לתועלת בני עמנו, כאות נפש ידידך הדבק בך מאה ומיחל אל דבריך היקרים בעיניו עד מאד, כבדני נא בחבוריך היקרים והישנים כאשר הבטחתני זה כמה.

יעקב רייפמאנן.

אדעסא אסרו חג הסוכות תר"נ.

יהי אלהים אתך!

טרם כל אודך על כל הברכות אשר ברכתני במכתביך, כה ירחמך האל להביא שלום בעצמותיך, ולהשביעך חסד וטוב כימיך דבאך.

הן בשרת לבן אחותך כי החכם ליליענטהאל יסב פעמיו דרך עיר מושבך לראותך פנים אל פנים, וכבר שמענו פה את כבודו ורוב גדלו בעיני שרי המדינה, וכי יד הממשלה אתו בכל אשר יפנה ואשר ישפוט על אודות עמנו, על כן הנני מבקש מאתך להזכירני אתו לטוב בחסדך, למען ישא גם את שמי על לבו, והיה כי יבצע ה' את מעשה אדוננו הקיסר יר"ה להכין בתי ספר לעברים בכל הארץ, יזכיר גם אותי להמציא לי מקום מורה באחד מהם, כי עד היום הזה לא יכלתי למצוא מחיה נכונה, ועודני נע בקנה ואפתר יומם ולילה פן יסכר מקור מוצא טרפי, ואנכי ברך אותי ה' בשש בנות ובן יחיד, וצרכי מרובים מאד, ובעבור זה לא אחדל מדאוג כל עוד אשר אין שרש לעץ לחמי, וכי אך במקרה אמצאנו יום יום. ימים רבים קויתי למצוא בבית הספר אשר בעירנו משען מאומה, אך לשוא תוחלתי, אף לא אחת ולא שתים רמוני בתקות נכזבות ויפתוני בחלקות כי יספחוני אל אחת הכהונות, ואחרי כן ראיתי כי אין בפיהם נכונה, וכי הדיחוני במרמה, לא אדע על מה ולמה, לכן עתה הפעם אבקש מאתך, כי ידעתי את יושר לבבך, וכי מעולם הטה אלי חסד אהבתך, להושיעני בזה, ואקוה כי תמלא את שאלתי בכל מאדך, ולא תרף ידך מאוהבך ומכבדך לעולם

יעקב אייכענבוים.

ב"ה יום ה' י"ח שבט תר"נ קרעמניץ.

שלום לידידי החוקר חכם וסופר, אשכול הכופר,
כבוד מו"ה יעקב רייפמאנן נ"י.

מכתבך הנעים מן ג' בשלח קבלתי תבול ע"י הפאסט, ושמתתי עליו כעל כל הון, בראותי בו דברים טובים ויקרים, אך על זאת עגמה נפשי מאד כי לא איכל למלאות חפצך הטוב לכתוב אליך פעם בפעם; הן ידעת או שמעת כי אנכי איש ידוע חולי מנעורי, ובפרט בימים ההם, וקשה עלי

הכהיבה מאד (כאשר התנצלתי בהקדמת ספרי ב"י) ובמעט בנפשי הוא; אך למען כבודך שלא להשיבך ריקם, אספתי כחותי וקמתי ממטתי וכתבתי אליך תשובה על דבריך היקרים והנעימים לי. ראשונה אשיב לך על שאלתך בדבר התרגום שני. דע ידידי, שהתרגום הזה הוא אחד מן המדרשים המלוקטים בערך זמן חבור התנא דבי אליהו ומדרש תנחומא, בסוף זמן הגאונים, והמלקט סדרם וערכם, וכתבם בלשונו, והוסיף גם מריליה. ומה שנמצא שם בתרגום הזה ספורים משלמה המלך ומלכת שבא וספורים מהצלחת שלמה המלך וחכמתו וממשלהו וכדומה,. תדע ידידי! שהספור הזה של מלכת שבא, זכרתי שנזכר גם ביוסיפון לרומיים, אך לא אזכור כל ענייניו בפרט, אך בספר תורת הישמעאלים (אלקורן) אשר שאלתני, הנני זוכר, כי קראתי בו, וזה ענינו המסופר שמה: כאשר שמע המלך שלמה שהמלכה באלקים תבוא אליו, צוה לעשות רצפה הדר: מזכוכית או מראות, וכאשר באה אליו המלכה, חשבה שיש מים ברצפה, הרימה את בגדיה, וזה תמצא ג"כ בתרגום שני, אך מה שמוסיף התרגום שני, שראה שערות רגליה לא נזכר שם. ואולי יש באלקורן עוד ענינים מזה אך לא אזכור, אך זאת אזכור מהיוסיפון לרומיים שאומר שהמלכה זו היתה מלכת מצרים וארץ כוש (עטיאפיען) והוא בספרו הקדמוניות. גם מספר (שם, או בספרו „נגד אפיאן") שמצא כתוב בספרי קדמוניות למלכי פיניציען (ר"ל צור) שהמלך חירם היה חכם גדול בחידות, ומכל העולם באו לשמוע חידותיו ופתרוניו, וגם שלמה המלך היה מחבבו בעבור זה שנתן לו פתרונים על כל החידות ששאל ממנו; גם אמר היוסיפון זה ששלמה המלך חבר ספר גדול בהשבעת השדים והמזיקין, ועוד בימיו של יוסיפון הראה איש אחד ושמו אלעזר עניני השבעות מספרו של שלמה זה, ועוד היום מאמינים אנשי פרס וכל אנשי מזרח שהיתה לשלמה המלך טבעת אחת שבכחה היה מושל על כל הרעות ונקראת הטבעת זו של שלמה בשם נגיז, וכמדומה לי שנזכר בתלמוד שחתם בגושפנקא את האש"מ־אי במאמר. ותדע כי המונים המונים ספרים נמצאו אצל הערביים וגם אצל הארמענער וזולתן מהאומות המזרחיות, המיוחסים לשלמה המלך, וכל ענין של חכמה ששמעו שקרה בעולם המה מיוחסים לשלמה המלך, ובלתי ספק שמחבר התרגום שני אסף וקבץ מהספרים האלו וכמו שאנו נוהגים היום ליחס כל ענין של גבורה המסופר, לגבור אחד מפורסם בעולם, וכל דבר הלצה למליץ אחד מפורסם בעולם, כן נהגו בארצות המזרח ליחס כל ענין של חכמה לשלמה המלך, גם כל דבר נפלא, וכל עניני השבעות וקמיעות, הכל מיחסים אליו. וכל מה שנמצאו במדרשים ואף בתלמוד מענינים זרים כאלה באו להם מן הספרים הללו של הערביים או מפי השמועה, כגון המעשה של אשמדאי, וכן המסופר בתוספות מנחות דף ל"ז ע"א *) ועיין שם בהבונה. ודע שכבר

*) שאשמדאי הוציא מתחת קרקע אדם בעל שני ראשים לפני שלמה המלך ולקח אשה

קריתי בספרי היונים הספור הזה ממלך חכם ערבי, וכדומה ראיתי זה כבר בספר שער השמים (שחבר אביו של הרלב"ג) כמדומה לי שהביא זאת בשם אבן סינא. עוד תדע, שמה שאמרו קדמונינו ששלמה המלך בא על מלכת שבא בתשמיש המטה וילדה לו בן, ממש כמעשה הזה יסופר בספרי היונים על אלכסנדר מוקדון עם המלכה טאלעסטרים מלכת הסקיטען, כאשר באה אל אלכסנדר לבקרו בביתו, ובכלל אומר שממש מעשה אחר הוא בכלל עם המעשה הזה שקרה עם המלכת שבא ועם שלמה, ועיין בספרי ב"י צד 140 בהערה מענינים הדומים לזה.

ומה ששאלתני על כרכא דקיטור הנזכר שם? דע ידידי! שאין הכוונה במלכת שבא לדעת התרגום שני על שבא שבארץ ערב, הלא קרובה היא לארץ ישראל, ושם נאמר שהיתה רחוקה מהלך שלש שנים, לכן בלתי ספק שכוונתו של התרגום אל ארץ הודו, ושם ג"כ היתה עיר ששמה סַבָּא גם עיר צַבָּא גם עיר סַבָּרוֹ. עיר גדולה שהיתה מפורסמת מאבני השהם (דימאנטען) הרבים שיצאו משם, וכן מעידה התורה: אשר שם הזהב ואבן הבדלח והשהם (בראשית יב) ושמה על הנהר גאנגעס הנודע היתה עיר גדולה ושמה קוֹטִירָא, ונראה גלוי שזה כרכא דקיטור שכוון אליה התרגום שני והיתה מפורסמת העיר הזאת על דבר הפלפלין הרב והמובחר שיצא משם *) עוד תדע שהמסחר הרב בימים הקדמונים היה מארץ הודו דרך ארץ ישראל וארצות שכניהם הפיניציים (ועיין ספרנו העודה בישראל צד קע"ו). ועתה תבין מזה כל הענין הסופר בתרגום שני! אף שהוא ספור מבולבל והמבהל את הקורא, אך הנח להמחבר הזה, כי הוא כתב הכל כמו שמצא בספרי הערביים והדומים להם, שספרו המעשיות הללו משלמה המלך, וגם הנח למו, כי המה ספרו ענינים כאלה כפי זמנם וכפי הנהוג בימים קדמונים, וכפרט בארצות המזרח שדרכם לספר כל דבר על אופן הפלא והגם ובענין זר מאד.

ועתה אבוא להשיב אותך דבר על שאלותיך בספרי תעודה בישראל. כפי הנראה לא ראית את ספרי בית יהודה, כי שם בסופו נמצא קצת לוח התקון לספרי תב"י ועוד הרבה תקונים יש בידי לתקן שם, אך המדפיסים שהדפיסו את ספרי בית האוצר הבטיחו לי להוסיף בסוף הספר לוח התקון הגדול הן לספרי תב"י והן לספרי בית יהודה אשר שלחתי לידם, אבל לא קיימו הבטחתם והתנצלו לפני כי הרבה השמטות וחסרון מכמה שורות יחסרו לפעמים בספרים הללו כי רחוק אנכי מבית הדפוס שמוגים פרסאות. וגם הסופרים המעתיקים ספרי לבית הדפוס מעלים שגיונות וטעיות תמיד אין

והוליד בנים כיוצא בו בשני ראשים וכיוצא באשתו בראש אחד, וכשבאו לחלוק בנכסי אחיהם וכו' עיי"ש א):

*) ומזה תבין גם דברי המדרש קהלת רבה (פרשה ב) בפסוק ונטעתי בהם עץ כל פרי אפילו פלפלין וכו' ושולח להינדיקא וכו':

מספר, ועלי היו כלנה אחי״כ להשיב לשואל דבר, אשר לפעמים לא חטאתי ולא עויתי. גם מלבד שכל אדם עלול לטעות, אנכי עלול לזה יותר מכל האדם, מחולשה כחי, כמו שהתנצלתי בהקדמת ספרי בית יהודה, וחוץ לזה אין ספרים בביתי כלל, ולפעמים הנני עומד ומצפה על ספר אחד שני ימים רצופים עד אשר יבוא לידי, ובין כך וכך יש לי לעיין בכמה ספרים זולתו מענינים שונים, ועפ״י רוב לא השגתי כלל הספרים הנצרכים לי, כי אינם מצויים בעירי, גם הנני פה כערער במדבר, באין חבר ורע בלמודים הללו שאנכי עוסק בהן, וגם באגרות רצוא ושוב עם חכמים וסופרים בעולם מוכרח אנכי לראבון נפשי, למנוע מחולשת כחי, ובפרט כי רוב הימים הנני מוטל כאבן דומם על ערש דוי, עת כי תגבר מחלתי, ועוד כהנה דברים העומדים לשנינה לי, כנודע לכל באי שער עירי. לכן כל מי שהוא איש אוהב אמת ודן אותי לזכות תבוא עליו ברכה *) והאיש אשר חפץ בכל כחו לבקש חטאים זולתו ולהתכבד במו ומתאמץ לדון אותי לכף חובה דוקא, הוא כסיל ובער שוטה רשע וגם רוח, לאנשים כאלה אינני רוצה להשיב דבר מעולם, אך לך ידידי! יען ראיתי כי באת רק כשואל, חובה עלי להשיב אותך דבר, א) „בדבר העשר נקודות״? ב) „נקוד על איה?״ תמצא בתקון בסוף ספרי בית יהודה ושם בתעודה נחסרה שורה אחת, כמו שתראה שם, ואז לא יקשה בעיניך. ג) „המים הרו וילדו אופל״, אמרתי שהוא במדרש? יוכל להיות, ואנכי מצאתי הדברים האלה בספרי המקובלים הקדמונים וכלם מביאים בשם ספר הבהיר ומהם מפרקי היכלות *) ויוכל להיות שהמדרש לקח משם; כי כל המדרשים שבידינו כלם לא יצאו מפי מחבריהם או מקבציהם ראשונה כמו שהם, אך בכל דור ודור הוסיפו עליהם המעתיקים והכותבים. ד) „במדרש הבא בתוספות כתובות״ ושאלתני: מדוע לא ציינתי מקום המדרש, והוא בתנא דבי אליהו? לא ארע מה לנו ולבקיאות כאלה (מחלה חדשה המתרגשת היום בעולם) וכי ידענו כל הספרים בעל פה? די לי כי מצאתי הדבר הזה בתוספות בשם המדרש, ויש לסמוך על בעלי התוספות שבודאי לא מלבם הוציאו הדברים האלה, ואם אמרו שנמצא במדרש, יש להאמין לדבריהם, ומה לי אם אציין מקום המדרש או לא. ה) מה שהבאתי בשם רס״ג בשם ספר חסידים, אמרתי שהוא מדברי הרמב״ם? לא אבין שאלתך, הלא בדף הזה ממש בצד שלפניו הנני מעתיק דברי הרמב״ם אלו שאתה מרמז עליהם, ובכוונה רבה הבאתי גם מספר חסידים (כי גם שם נמצא המאמר הזה) כי

---

*) וכבר עמד החכם השלם מהר״א ניינער והתגלל בעדי שלא בידיעתי במכתב מיוחד לחכם אחד בברלין במה שיש בו די, ודבר נפלא הוא, שזה הרב החכם ניינער מתגורר רחוק ממני מרחק רב (כי מושבו בברעסלויא) ונודע לו כל מעמדי ועניני, כאלו גר עמי בעיר אחת, ויפה אמרו קדמונינו: לבות החכמים יש להם עינים.

**) ומצאתי בספר הזוהר (פרשת וירא דף ק״ג ע״ב) „מיא אעדו ואולידו חשוכא״.

לספר חסידים ישמעו ההמון יותר בענינים כאלה מלדברי הרמב"ם. ו) אמרת: ששמתי את אבלט הנזכר בתלמוד לתוכן גדול ואין רמז מזה בשום מקום? עיין בשלהי במסכת שבת, וכן הוא בשה"ק! וביחוד ביוחסין דפוס זאלקווא חלק שני (דף מ"א ע"ב) ואבלט חכם גדול בתכונה חבירו (של שמואל) כדאיתא בשבת, וכן ממש נמצא בסדר הדורות. ז) „רבי חנינא בר חמא"? עיין יוחסין דפוס הנ"ל חלק הנ"ל (דף ק"ח ע"ב) והמצא כדברי, וכן הוא בסדר הדורות, וכן בשלשלת הקבלה (דף כה ע"א) עיין שם והמצא כדברי, ולא אמרתי שנכנס עם רבינו הקדוש לבית אנטונינוס, וכתבתי כלשון השלשלת הקבלה וכסדר הדורות. ח) „נגיד בלשון ערבי מנצח?" דע ידידי, שכן הוא, כן מצאתי באיזה ספר זה כבר בכתבי ספרי זה תב"י, זה לי עשרים ושתים שנה, ועתה בהשתדלותי מעט בלמוד לשון ערבית, הנני יודע שאמת הוא. שנגיד (אלננד) פירושו הגבור המנצח במלחמה או בשום דבר חכמה. ט) „ר' אברהם בר חייא ור' אברהם הנשיא אחר הוא"? דע יקירי, שאנכי הלכתי בזה בעקב השארית ישראל, והצמח דוד והשפתי ישנים וסדר הדורות, כי בפיהם שנים המה, וראה נא דבר חדש, שהשפתי ישנים אמר: „ספר מגלה המגלה ר' אברהם בר חייא הנאזי" ובלתי ספק צריך להיות הנזיא, ואחריו נמשך גם סדר הדורות וכתב בשמות בעלי המחברים: ר' אברהם בר חייא הגמוי", ומביא זאת בשם השה"ק ובע"ם ואברבנאל עיי"ש, ובאמת להיות ספר צורת הארץ. של החכם ר' אברהם בר חייא והוא באמת הנשיא ג"כ, נעתק ללשון רומית, ושמו של החכם הזה היה מפורסם מאד בין חכמי הנוצרים, מסתמא קראו אותו האומות Hanasi ר"ל הנשיא. והמעתיקים העברים אח"כ שהעתיקו שמו מהרומית, לא ידעו שהוא מן העברית, וכתבו ג"כ „הנאזי" ואח"ז נשתבש הנאזי וגם הגמזי, ובעבור זה עשו עליו נקודות כמלה זרה מלשונות אחרות, וכן נהגו כמה מחברים עברים עם ר' אברהם זכותי, שכתבו זאקוטי. כמו שקראו אותו הנוצרים בהברתם. ואגב אודיעך שר' אברהם בר חייא זה היה נקרא צאחיב אל צירטא (עיין רד"ק בפירושו לירמיה ט). י) „ר' אברהם בן רש"י"? הלכתי בזה אחר השפתי ישנים וסדר הדורות, וזה בודאי טעות, ואולי היה צריך להיות „בן בנו של רש"י" או אולי הוא רש"י אחר, ובאמת בפתח שער בת רבים בספר (של ספר שפתי ישנים) לא נזכר כלל שם ר' אברהם בן רש"י, אמנם צריך שתדע כי לו הייתי כותב סדר הדורות אז הייתי מדקדק מאד על ענינים כאלה, אך מגמתי בספר הזה היתה רק להראות לעין הקורא שרבותינו היו ג"כ חכמים בחכמות, נגד דעת הרבנים וההמון, ולהכלית זה היה לפעמים די לי לסמוך, על אלה אנשי מופת היוחסין וסדר הדורות ושלשלת הקבלה, ולפעמים לא היו הספרים הנצרכים לזה מצויים לא לבד בביתי אף לא בעירי, ולא בעירות הסמוכות. יא) תרגום יונתן נתחבר וכו'"? עיין בספרי בית יהודה צד רפ"ט בהערה ותמצא חידתך. ועל שאלתך ששאלת ממני לפרש לך בקינה

איכה ישבה חבצלת, לא אוכל הפעם להתת לך מענה. ואתה ידידי רייפמאנן! מה שאמרת במכתבך שיש לך עוד הערות על ספרי בית האוצר, בקשתי מסך לשלוח אותם אלי, ותשלח מכתביך מהיום לבראדי, ואז יגיעו לידי, אך אל תקוה ממני להשיב אותך דבר פעם בפעם, מחולשתי.

דברי ידידך החפץ באהבתך כל הימים י״ב לעווינזאהן. *)

P, S. בקשתי לדרוש בשמי בשלום ידיד לבי ואיש בריתי מנוער, הרב החכם השלם, הגאון החריף אמתי, היקר לי מאד מוהר״ר צבי הירש חיות שיחיה אב״ד דק׳ זאלקווא והקרייז שלום לו ולכל ב״ב. אמור לו כי הגיעני לנכון מכתבו היקר, ויהי לי לשמחת נפש, גם ראיתי ממנו שחבר כמה ספרים, וכבר יצאו לאור, וצר לי מאד שלא זכני ה׳ לראות אף אחד מהמה, (כי אין להביא ספרים מחוץ למדינה) ואין ספק אצלי שספריו מלאים זיו ומפיקים נגה, כי שכלו זך וישר, ולבו לב חריף, ובהיותו עוד נער רך בן שלש עשרה שנה, והיה שוקד על דלתותי, כבר היה למופת לבני גילו, בעיר בראדי, ומי לא נבא עליו אז כי יהיה בימים הבאים נזר הזמן, וצבי תפארת ישראל.

תר״ג, פרק כ״א

ב״ה עש״ק י״ט שבט תר״ג אדעססא.

כבוד אדוני היקר והנכבד, גבר חכם בעוז, דורש טוב לעמו ורצוי לרוב אחיו, הרב השלם המפואר מו״ה י״ב לעווינזאהן נ״י.

מאז יצא שמך המפואר על הארץ. וכשמן תורק שמך, ומאז יצאו לאור ספרי אדוני הנחמדים מלאים אהבת ה׳ לעמו, וזכיתי גם אני לקרוא אותם, ואף כי אחרי אשר בא דודי הגביר הנכבד ר׳ משה פישל פריעדענבערג נ״י בברית אחוה עם אדוני ע״י אגרות, ויעמידני כמליץ בינותיכם, להביא את דבריו אל אדוני בכתב, מאז ועד עתה, אהבתי את אדוני אהבת עולם!

והנה בנסיעתי לארץ פרייסען דרך גאליציען בחדש תשרי העבר, שמח לבי בקרבי, כי אמרתי עתה אזכה גם אני להתראות עם אדוני פנים אל פנים, וכן צוה עלי דודי היקר, או בנסיעתי שמה, או בשובי הנה, אולם לא יכלתי כי ירט הדרך לנגדי לבוא לברעסלויא קודם היומא דשוקא, ונגמרתי

---

*) תשובה על המכתב הזה ימצא הקורא בספר ילקוט ריב״ל מן צד נ״ז עד נ״ט. המו״ל ספרי ריב״ל.

בדעתי, בשובי בשלום לביתי, אשים פעמי דרך עירו ואבקרהו בהיכלו.

בעיר הגדולה לאלהים ברעסלוי אחרתי כששה שבועות, שם ראיתי את האדם הגדול באחיו, הרב המפואר אדון דר׳ אברהם גייגער, ושמעתי את דרשותיו שם בבית הכנסת הנחמד למראה וטוב להשכיל, וה׳ נתן חני בעיני הד״ר, וכבדני בשאלות לבוא כל פעם אל ביתו לבקרו. פעם אחת שאל אותי על חכמי ארצנו אנשי השם, ובראשם על כבוד אדוני, ובקש ממני לדרוש בשלום אדוני באהבה רבה בשמו, כאשר אסע דרך מקומו, ועל שאלתי, אם יש בתוך ספריו גם ספרי אדוני? השיב לי שרק השני ספרים תעודה בישראל ואפס דמים, אשר נעתק בימים האלה בשפת אנגליא ע״י הד״ר לעווע, נמצאים אצלו, ויקרים המה לו במאד, ומדי דברי בו זכור אזכור, שבמחשבתי היה לספר לאדוני ע״י איזה הזדמנות בא ספרו אפס דמים לדמשק, ועתה אכתוב זאת לאדוני: מיד אחרי אשר באה השמועה משם מעלילת רם הנה אלינו, ע״י אנשים ששבו מארץ הקדושה, ועברו פה קאראנטין, לקח דודי הגביר שלשה עקסעמפלארין מספרו א״ד ושלח ע״י הדאמפפאסט אל החכם הכולל לחלקם ביעקב ולהפיצם בארץ ישראל, ואלה הספרים היו הראשונים אשר באו שמה, ומהם בא אחד ליד הד״ר המפואר לעווע והעתיקו בשפת אנגליה. וחוץ לזה הסגיר דודי כמה עקסעמפלארין ביד הרבני מו״ה דוד דבית הלל. וכאשר לקחתי עמי מביתי את ספרו היקר בית יהודה, חליתי את פני הד״ר גייגער לקבל אותו במתנת ממני, ויקחהו לקרוא בו ויהלל אותו, ויתן לי גם את ספריו כתובים בשפת אשכנז. וטרם שמתי פעמי לבערלין, נתן בידי מכתב מליצה להחכם המהלל ד״ר צונץ, וגם ראיתי את האדם הגדול הזה בביתו, וזכיתי לדבר עמו כשעה אחת. ובשובי משם לברעסלויא הזכירני הד״ר גייגער עוד הפעם לבלי שכוח לדרוש בשלום אדוני בשמו לאהבה, וכבדני באגרות מליצות לקראקויא ולבראדי, לאנשים נכבדים בעלי תורה וחכמה. אמנם מאד צדקו דברי מלכנו החכם: לב אדם יחשב דרכו, וה׳ יכין צעדו. בלעמבערג נחמתי מנסוע דרך בראדי, כי מוכרח הייתי ללכת לקראת טשערנאוויץ, ובכן אבדה תקותי ותוחלתי נכזבה לראית פני אדוני כראות מלאך ה׳ וירצני. ואף כי ראיתי על נסיעתי זאת אנשים חכמים וגדולים מבני עמנו. אולם כל זה איננו שוה לי, אם לא זכיתי לראות פני אדוני, להתענג בנועם חברתו ולהתעלס אתו באהבים, למען אוכל למלאות בזה רצון ופקודת דודי הנכבד.

בבואי הנה, ראיתי את אשר כתב אדוני בטובו על אודותי, ושמחתי בעל כל הון, בראותי שמוכן היה אדוני לקבלני ברצון, אבל השתוממתי על המראה, באמרו במכתבו: „אולי לא יתנו שונאי את יעקב לבוא אלי״. מי היה ביכלתו לעצרני מלבוא אליו? אין גם אחד! לא אוהבי ולא שונאי אדוני, אולם מה׳ מצעדי גבר כוננו, והוא עצרני מבוא לאדוני ומי יאמר לו מה תעשה?

גם נפלאתי ינון בראותי באגרתו, כי שונאיו יסבבו לו כעס ועצב, ובעביר זה לא בא אליו הד״ר ליליענטהאל לבקרו, יען הלשינו את אדוני

לפניו, והביאו דבתם רעה אל הד"ר. ודודי ספר לי כי בעת אשר היה הד"ר באדעסא והתאכסן בבית דודי, הרחיב דודי הדבור עם הד"ר על אודות כבודו, ואמר לו שכל אחיך הכירוך ויכבדוך, כי הקדשה את כל עתך לבני עמך, וגם החוסר והיסורים של אהבה אשר הוכיחך ה' לא מנעוך מזה. והד"ר הצטדק לפני דודי מדוע לא הלך לאדוני לבקרו ויתן טעמים נכונים על המניעה הזאת, אבל לא קבל על ארוני לשון הרע חלילה, ויודע כי צדיק אתה. גם ראה הד"ר את כל ספרי אדוני.

נכספה וגם כלתה נפשי לדעת מתי יוציא אדוני לאור עוד איזה חבור, ואם ייטב בעיני ארוני לכבדני בתשובה יודיעני נא בחסדו. בתוך המכתבים אשר נכבדתי בם מהחכם ד"ר גייגער היה מכתב אחד להמשכיל ה' שור בבראדי, וכאשר פסחתי על העיר הזאת, נשאר המכתב אצלי, וכקראי בו, מצאתי כמה טורים המפארים את שם אדוני, ויגידו צדקתו נגד המבקר שור, אשר בקרניו ינגח את אדוני, ובי שור נגח הוא מתמול שלשום. ואלה המה הטורים האלה: „איין מאנן וויא הערר לעווינזאהן, דער אללער וויססענ-„שאפטליכען בעוועגונג פערן לעבט, אונד אוים זיך זעלבסט שעפפען מוס, „מוס מיט נאבזיכט בעאורטהיילט ווערדען, אונ זיינע אבזיכטען זינד זא עדעל, „זא וויא זיינע ווירקזאמקייט פיר רוסלאנד פאן זאלכער בעדייטונג, דאס מאן „איהם [illegible]יא פאללסטע אנערקענונג ווידערפאהרען לאססען מוס".

ואתה אדוני שלום. יתן לך ה' עוז ועצמה, ותחדש כנשר נעוריך ל[illegible]דיל תורה ולהאדירה כחפצך, וכאות נפש הצעיר והדל בין אוהביך ומוקיריך.

יעקב הערמאנן.

בחדש אדר ב' תר"ג אדעסא.

אל כבוד ידידי היקר והנכבד, הרב השלם החכם המהלל, אוהב חכמה ודורש תושיה, המקדיש ימיו לטובת עמו מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י שלום עד בלי ירח!

מהר"ר ליליענטהאל הגיעוני כמה מכתבים מפ"ב, אולם לא מצאתי בהם שום דבר חדש לגלות גם את אזן אדוני מזה. ורק זאת אגיד לך מחמדי, שבעת היות הרב ליליענטהאל בביתי, לא עזבתי הזמן, ודברתי עמו פעמים רבות על אודותיך ולטובתך. גם לא חדלתי מלשאול אותו, מדוע לא שם פעמיו אל מקומך להתראות עמך, גם שמתי לנגד עיניו את גודל ההכרח שהיה להתיעץ עמך בענין הגדול הזה, הנוגע לכלל ישראל, בטרם יםתיק סוד בבית הועד בעיר הממלכה, וכי אתה ידעת נגעי לבב עמך, כאשר הואלת לבאר היטב בספריך היקרים, ושם נמצאים גם מזור ותרופה למכאובינו. אמנם

הרב הד״ר הצטרק והתנצל לפני מאד בדברים הנכנסים ללב, ושלא עשה זאת במרד ובמעל חלילה, ועוד חזון למועד, ותקוהו עוד להתראות עם אדוני או לכל הפחות להריץ אליך אגרותיו. ומאלה הדברים אשר אכתוב לך עוד פה תבין ותשכיל על המותר, כי לחכם כמוך יספיק הקצור, וכה אמרתי לו:

אין כחכם יודע העתים ומחלת עמנו כאדוני, ולא נמצא בהיכנו רופא חולי עמו ישראל כמוך יקירי היודע את מכאובם ומבין למצוא תרופה למכתם, ואם נחוץ יהיה עצת רופא משכיל שם, או הכרח גדול לקרוא את אדוני לבית הועד שמה, כי אף אם יביאו רופא אחד אמן במלאכתו מארץ נכריה, אבל אם עוד לא נודע לו האיקלים של ארצנו, וירצה לרפאות החולים כאות נפשו. וכאשר הסכן הסכין במקומו ומדינתו, לא יצליח, והלואי שלא יזיק — ולכן אין טוב כי אם להמתיק סוד עם רופא ארצנו היודע טבע יושביה מהותם והנהגותיהם, מה יועיל ומה יזיק להם. ומי כהחכם היודע פשר דבר, ולהקן המעות יותר מאדוני?

כדברים האלה וברומה להם דברתי עם הרב הד״ר והודה לדברי, וכמדומה לי כתב הרב לאדוני עד עתה, כאשר הבטיחני, ואם לא כתב עוד, יכתוב לאדוני בודאי במהרה. והקותי חזקה, שבאם הדרוש הממשלה בכבוד מאדוני לשום פעמיך לפ״ב, לא תחדול מהפיק שאלתה, כי הלא טובת אחיך אתה מבקש, וכל כנבתך לראות אשרם והצלחתם המדיני והמוסרי, ואף שידעתי שתש בחך ורב מסך הדרך, על כל זה תוחלהי כי לא תקפוץ ידך מאחיך, ולא המנע רגלך מלכת מהר לעזרת בני עמך, והנותן ליעף כח, ישנם מ[illegible]יך ויעזרך כגבור לרוץ ארח, תרכב והצליח כחפצך. הנני עבדו הנאמן ה[illegible]וסח באהבתו ומתפאר בשמו

משה פישל פריד;נבערג.

ב״ה כ״א כסלו תר״ג קרעמניץ.

שלום לידידי המשכיל המליץ הנפלא מו״ה אב״ג הכהן נ״י.

מכתבך מן אור ליום א׳ יו״ד כסלו לנכון הגיעני ע״י משרתי, והודה לך עבורו, ועתה אבוא להשיב אותך דבר על מכתבך זה ועל מכתבך הראשון ממה שנוגע לספרי בית האוצר וספרי בית יהודה על הסדר:

א) שאלתך על „אברך ואפוטרופס״, דע ידידי ששניהם הכוונה אב של ילדים, ד״מ בתחלה קראו אותו נער עברי ואח״כ אבי נער ר״ל אבי נערים׳, וכן היה נקרא יוסף ראשונה נער עברי ואח״כ אב לפרעה. ודע שהשטות אינם שומרים הדקדוק כלל. ועיין בסוף ספרי תעודה בישראל מה שהקנתי שם במלת אברך.

ב) „שקראו המצריים למשה מיניוס" נעלמו ממך כל דברי מאנעטאן המצרי שמביאים סופרי העמים וגם היוסיפון לרומיים, לכן אודיעך: הסופר המצרי הזה חי ערך שמנה מאות שנה אחר יציאת מצרים, והוא כתב שטנה נגד תורת משה, ואמר שהיהודים בדאו לםו שם משה, ומיחסים אליו חכמה ונצחון של המחוקק מיניום, ולא דקדקת היטב בדברי שם, שכתבתי די באר: „קראו אותו וכו' בזמן מאוחר בשם זה".

ג) „אסתר איינע גרינענדע מירטהע" ואמרת שמקור הדברים מן געזעניוס אך לא חפצתי לקרוא שמו על זה. לא כן דברת, כי כמה פעמים הבאתי דבריו בספרי זה במקום שהצדק אתו, אך בדבר הזה המה דברי יאבלאנסקי ונשנו הדברים בראזענמיללער, בספרו שכתב על מצב העירות שבתנ"ך, ולו הייתי יודע מקודם מן הדבר הזה, הייתי מונה גם הענין הזה מגנבותיו.

ד) „ב' אבנים בונות שני בתים וכו' כמו שכתבו הקדמונים". אמרת שלקחתי הדברים מן אוצר נחמד בפירושו לספר יצירה, ומדוע מיחס אנכי לקדמונים, יוכל היות שגם שם נמצאו הדברים האלו, ובלתי ספק לקח הוא אותו מן ר' סעדיה גאון ובעל אוצר ה' בפירושם לספר יצירה, כי רוב פירושו לספר יצירה וכמעט כלו לקח האוצר נחמד מן הראב"ד ור"מ בוטרילו ויתר המפרשים הקדמונים. ועל יתר שאלותיך ששאלתני על ספרי בית האוצר לא אשיבך דבר כי לא ירדת לכוונתי. ומה שאמרת שכאשר קרית אלה הדברים בגעזעניוס: אסתר איינע גרינענדע מירטהע, אז אמרת שלזה כוונו חז"ל אסתר ירקרקת היתה, עד כאן דבריך. הגע בעצמך, אם נאמר גרין בלשון אשכנזית במקום פריש הנכון לומר כן גם בלשון אחרת? ולפי דעתך כוונו התלמודים אל לשון אשכנזית, והרי הוא בעיני כאלו היה רוצה איש לכתוב בלשון עברית על דורש אחד שאמר איזו פירוש לא טוב, ויאמר: הוא אמר פשט ירוק, מפני שאומרים בלשוננו יהודית־אשכנזית: „ער זאגט איין גרינעם פשט". גם תדע שאין זה דבריך, אולם לקחת מן הספר יוסיפון לרומיים שנדפס מחדש ממנו בלשון אשכנזית שני ספרים ברפוס פראג 1826 עיין שם צד 56 בהערה. גם לא אמת דברת שהוא נמצא בגעזעניוס, כי אינו כלל בגעזעניוס. ואחר זה מצאתי גם בבן עזרא במגלה אסתר שאמר מה שאמרו חז"ל: אסתר ירקרקת היתה, היא על שם הדסה.

ועתה אבוא אל שאלותיך בספרי בית יהודה, אך טרם אשיבך דבר אומר לך ראשונה ששלחתי זה לו שלש שנים או יותר כמה ענינים לספר כרם חמד, ונלוה אליו גם תקונים לספרי בית יהודה, וגם לווילנא שלחתי בצירוף ספרי בית האוצר לדפוס התקונים הללו כפלי כפלים מאשר שלחתי לטארנאפאל אל בעל הכרמים, אך המדפיסים מווילנא התנצלו לפני שלא יכלו להדפיס את התקונים הללו כי רבים המה, והבטיחו להדפיס כאשר אדפיס בקרב ספר אחר, ובעל הכרמים לא אדע אם הדפיס או לאו. אך הבטיח לי בכרם חמד כ"יך שביעי להדפיס. היוצא לנו מכל הנ"ל, שהתקונים לספרי בית יהודה אשר תקנתי בעצמי המה מתבודדים בעולם היינו בטארנאפאל ובווילנא וגם פה

בקרעמניץ יודעים המה, כי הכותב ר' נחום אורונערנער העתיק אותם כמה פעמים, והראיתי ג"כ לכל אדם, ובין התקונים האלה אשר שלחתי נמצאו שלשה מאלה אשר שאלה אתה והם הנחה ר' שמעון ב"י „בשירים נאים" לא אשקר לך, כי יודע כל שער עירי, עדים המדפיסים אשר בווילנא שעדיין התחת ידם התקונים, עד המשכיל גאלדענבערג מטא-נאפאל כי הנם בידו ואולי כבר הדפיסם, ור' איציק רוכל אמר לי כעה שהוא אמר לך ההשנה של ר' שמעון בן יוחאי, ובוודאי שכחת, ועתה אעתיק לך דברי מה שכתבתי בהתקונים, וז"ל שם: הלכה על משקל חֲרָדָה אֲנָחָה, ובאמת השרשים האלה היינו: ילך הלך ינח נוח משותפים המה, וגם בעלי השרשים משתפים הוראתם זה בזה עיין שרשים לרד"ק ושרשים בן זאב. וביחוד אצלי שהנחתי ליסוד מוסד בספרי בית האוצר (עיין שם המבוא) שרק שתי אותיות המה השורש כדעת חכמי התלמוד ורש"י ומנחם בן סרוק, וגם החכם בן זאב בשרשיו, לא אזכור מקומו, אומר, שגם הוא נוטה לדעה זו שדרך בה היום ר' שלמה פפנהיים.

„ר' שמעון בן יוחאי" — אמת הדבר שכן הוא בתוספהא אולם סמכתי על הגאון בעל נצח ישראל שגרס ר' שמעון סתם, ובאמת במסכת מגילה (דף ו"ין ע"א) איתא ר' שמעון בן מנסיא אומר ומביא מהתוספתא ובתוספתא שם איתא ר' שמעון בן נחמיה, ומדוע לא הרגשת? וכן הראיתי זה לו שלש שנים לר' איציק רוכל, כאשר בא גם הוא בטענה זו. — בשירים נאים, עיין היטב איך כתבתי שם בספרי כי לא כתבתי בְשִׁירִים כי אם בְשָׁרִים כי כן הוא בתרגום יונתן תמיד על מטוה של שיראין שָׁרִין, ועשיתי רק תמונת עברית, וכן הוא בעין יעקב בהלמוד נזיר דף ב' (סוטה דף ב' טעות הוא) וגם כונתי היה על שיראין, אך המדפיסים שגו בזה שהשמיטו מכאן כמה שורות כאשר ההנצלו לפניו המדפיסים, כמו שהשמיטו כמה פעמים שורות הרבה, וכן הוא כפי שלימותו: ספר תורה נאה ואכרכנו בשירים נאים וז"ל הרמבים (יד החזקה חלק ג' סוף הלכות אסורי המזבח) בכל דבר שהוא לשם האל הטוב (צריך) שיהיה מן הנאה והטוב וכו' וז"ל הגאון בעל העיקרים (מאמר רביעי פרק שלשה ועשרים) וצריך שיהיו בדברים הנאמרים סהם ערבים אל השומע וכו' ולזה נבחרו השירים וכו' עיי"ש. ועיין במדרש שיר השירים בהחלתו מענין השירים לה' יתברך ולהלן שם במדרש בפסוק השמיעיני את קולך אמרו שם וירא העם וירונו (ודשו נטריקון) שירה נאה אמרו עכ"ל, וכל הענין הזה נשמט מהמדפיסים, וכדברים האלה ממש השיבותי זה ארבע שנים לבריסק לידידנו הגביר הרב ר' יודל עפשטיין, כי גם הוא שלח לי מגלה רבה על שאלה זו, וגם שלחתי לו המכתב של המדפיסים, המדפיסים חיים וקיימים, ר' יודל עודנו חי, ור' שמואל ליב ג"ב עודנו חי, וכן הראיתי לאלפים אנשים אשר באו לגבולי בדברי על ענין זה, וכן השמיטו המדפיסים בספרי בית האוצר כמה פעמים שורות הרבה, וכן בספרי אפס דמים, ומה אעשה שאנכי רחוק מבית הדפוס, ומלאכתי נעשית ע"י אחרים. וכן בספרי תעודה בישראל החליפו במקום

אחר כמה שורות שלא במקומן. ועתה אשובה אל שאלותיך אשר אתה המתבודד בהם ולא שאלני זולתך:

א) צד 20 במלוך טיטוס על רומא, צדקת מאד, וגם אני יודע שאביו הלך להחריב עיין ספרי תב״י בדברי על תולדות יוסיפון, וכפי הנראה רציתי לומר בזמן טיטוס וכדומה, מחמת שטיטוס היה איחו בעובי הקורה בחורבן זה, והוא גמרו, ונקרא תמיד על שמו.

ב) משמרת: הבאור נוטה לבאורי ובעבור זה רשמתי שם עיין הבאור שם, ואין בידי הבאור כעת לעיין עליו. ועיין רמב״ם ח״ק ג׳ הלכות „בית הבחירה" פרק שמיני וז״ל: שמירת המקדש מצ״ע עשה וכו׳ שאין שמירה אלא כבוד לו.

ג) עדות: אמרת שדברי ממש דברי בעל אוצר השרשים, עיינתי כעת בשרשים ואין דבריו דברי.

ד) מצוה: יש באמת קצת מדברי בעל אוצר השרשים, ולא ארע מה בזה, ובאמת הם דברי הרד״ק ויתר מפרשים. כלל דבר! ראיתי בכל שאלותיך שלא ידעת מלאכת הבקיר בספרים כאלה, ולו היה עמדי הייתי מעמידך על כל הענין הזה ממה שנוגע לספרי, אך בכתב קשה עלי מאד. ומה שכתבת שנירון קיסר לא נהגייר, דע יקירי! שחכם גדול מחכמי ישראל מופלג בהיסטוריה העברית ונוצרית ודה״י למלכי קדם (עיין יוחסין דפוס זאלקווא ח״א דף ל״ה ע״א מה שהביא שם החכם ש״ש) ומראה מספרי דה״י לנוצרים הקדמונים שדברי חז״ל אמת בזה. ואם יש בידך להראות הפך הענין הזה מה טוב ומה נעים. ואולם אקרים לך דבר אחד שאל תאמין לבעל איזה ספר מדברי הימים הקדמונים שכתב אולי הפך הענין הזה, או מספר ממיתתו, יען כי רבים הכזיבו בספוריהם ממה שנוגע לחיי הקיסרים ממעמים הרבה, כמו שכבר הוכיחו חכמים רבים וכן שלמים, אך אם תוכל לברר דבריך מכמה סופרים שונים שחיו לא בזמן אחד ולא במדינה אחת אז יאמנו דבריך, ועל השיר הקטן בספרי שרשי לבנון צד 264 ששאלת: הגם מנחם במשוררים? וההרעמת עלי שתבוא מעות מזה להקוראים שיחשבו עליו שהוא מלומד או משורר, דע ידידי, שאנכי עשיתיו בלשוני מלשונו העלגית.

וזאת תשובתי אליך על מה שכתבת לי במכתבך השני: דע שהרמב״ם הלכות עכו״ם פרק ראשון אמר שאברהם אבינו חבר ספרים בעקרי ה׳ עכ״ל. ובלתי ספק שלא נשארו הספרים הללו, וכי אמרתי אני שלא חברו ספרים קודם נתינת התורה, אולם אמרתי שלא נמצאו, ר״ל היו ויאבדו.

ומה ששאלת אותי בעל פה מה שכתבתי בספרי בית האוצר מחברת ב׳ צד 208 בהערה מענין אחורים ואמרת שגם בקדושה יש אחורים, שאלו סמני זה כבר, ובאמת טעות נפל שם וצריך להיות סטרא אחרא.

הנני ידידך י״ב לעווינזאהן

ב"ה

לידיד לבי הרב החכם הנכבד המופלג וחריף כבוד מו"ה
יצחק מיכל מאנים נ"י.

שני מכתביך הנעימים הגיעוני, ומחולשת כחי לא השיבותי אליך דבר עד הנה, אך עתה כי כבדתני במכתבך השלישי לא אוכל למנוע ממך תשובתי. — — — ומה שכתבתי בספרי בית יהודה צד 288 בהערה שרש"י בכתובים אינו מזכיר כלל את התרגום הארמי של כתובים, אולם מזכיר לפעמים שם את התרגום יונתן ותרגום אונקלוס מהתורה והנביאים, והסתירה הנראת מפסוק אל הנחילות (תהלים ה') אמרתי שהוא טעות הבעל מגיה שמציין תהלים י"ח, אבל צריך להיות שמואל ח' כ"ב, שגם שם נזכר ונחלי בליעל, ע"כ תוכן דברי שם, ושאלתני ידידי הפעם שמצאה ברש"י בתהלים בפירוש שמביא את התרגום הארמי ומכנהו בשם יונתן, והוא בתהלים ע"ד פסוק י"ט: אל תתן לחית נפש תורך וכתב רש"י וז"ל: נפש תורך תור שלך יונתן תרגם לשון תורים ובני יונה עכ"ל רש"י, ועד כאן לשונך. דע ידידי שעיינתי שם בתרגום הארמי ותרגם מאלפי אוריתך ור"ל תורך מלשון תורה, ואם כן נראה בחוש שלא כוון רש"י אל התרגום הזה, ועוד קשה איך יכנה רש"י את התרגום הזה בשם תרגום יונתן, ויונתן לא תרגם כלל הכתובים. אמנם לי נראה שאחד מן המדפיסים ובעלי מגיהים הקנו זאת ברש"י מבלי הבין כוונתו, ולדעתי המלות: יונתן תירגם נשתבשו מהם וכך צריך להיות תורך תור שלך. יונתך תור לשון תורים ובני יונה, והבעל מגיה עשה מן המלות „יונתך תור" „יונתן תרגם". וזה באמת תמיד דרך רש"י לחתך ראשונה התיבה מבלי נתון לה עוד באור ואח"כ הולך ומבאר, וכן כאן מחתך ראשונה התיבה תורך תור שלך אך לא נדע עדיין באור מלת תור. ולזה הוסיף באור ואמר שתיבה תורך כמו יונתך, והולך ומבאר יותר תור לשון תורים ובני יונה, זה נראה לפי עניות דעתי.

דברי ידידך החפץ באהבתך כל הימים י"ב לעווינזאהן.

ב"ה י"ט כסלו תר"ב פה קרעמניץ.

אלהים יענה את שלום ידידי היקרים הנכבדים והמשכילים איש
איש לפי מהללו הנגידים ה"ה הנדיבים כבוד מו"ה ישראל
טוביה וואלקאף וכבוד מו"ה יוסף ראבינאוויטש נ"י.

אדוני וידידי! אל תחשבו לי און על אשר לא כתבתי לכם תשובה עד הנה על שתי אגרותיכם הנכבדות אשר כבדתם אותי, חי אני! כי כבודכם

יקר מאד בעיני, אך סבות רבות היו לשטנה לי, וזה שנה תמימה גברה עלי מחלתי, והנני שומר את יצועי, ולא אוכל לעסוק בשום דבר למודי, וגם הקריאה קשה עלי, וביחוד בנפשי הוא אם אשב לכתוב כל שהוא, ולזאת קבלתי על עצמי להרחיק על זמן הלמוד והכתיבה, — ואת אשר הואלתם להעתיק את ספרי אפס דמים ללשון רוסיא, תמה אני מדוע לא כליתם מעשיכם, כי מלאכתכם בזה מלאכת שמים היא! וכבר נעתק ספרי זה אפס דמים ללשון ענגליש ע"י הרב החכם המפורסם ד' לעווע מלאנדאן, ונדפס זה שנתים בעיר לאנדאן, בפקודת ובהוצאות השר הגדול ליהודים ר' משה מונטיפיורי נ"י מלאנדאן, וכבר שלח לי השר הזה כמה עקסעמפ' בלשון ענגליש, והמה בידי הפעם. — ובכל מגידי חרשות מהללים ומפארים את ספרי אפס דמים אחר שנודע היום בעולם ע"י העתקה זו שהזכרתי. ומי יספר כל התהלה והשבח אשר כתב עליו החכם הגדול הישיש כבוד מו"ה יוסף מענדעלסאהן נ"י מברלין, הוא בנו של הרב ר' משה מדעסויא ז"ל ראש חכמינו.

התנצלות זו שכתבתי לכם ידידי! על אשר לא כתבתי לכם עד הֵנָּה, אקוה כי די תהיה להצדיק את נפשי, בפני ישרים כמוכם. — וזאת תצדיקני אם אמנע מהיום והלאה לכתוב אליכם בתמידות, כי בנפשי הוא, והנני רוצה לשלוח לידכם מספרי שהדפסתי היינו: בית יהודה, ושני חלקים בית האוצר, אך לא אדע על יד מי אשלח לכם, ועל איזה אופן יגיעו לכם הספרים הללו. לכן אם יש לכם בעיר ברדיטשוב איזה ידיד ורע, הודיעוני ואשלח לידו, ומידו יגיע לידכם. — והרבה ספרים שלחתי בעולם ונאבדו בדרך, ונתקלקלו, ואין קץ לעמלי בדבר הזה, ובפרט איש כמוני הסגור בביתו, ורוב ימי יהלמני חלי עז וקשה, ומי יחוש על קנין כספי? ומלאכתי נעשה ע"י אחרים, וכל איש רק את תועלתו יבקש, ואל מחיר יארוב. — ידידי היקרים! אם יש את נפשכם להועיל לי בימים ההם, אנא זאת עשו, הקבצו למעני פרענומעראנטען בגבולכם על ספרי כתיבת יד אשר אנכי מוכן להדפים אי"ה בשנה זו. וכבר מסרתי המכתבים הללו לחכם אחד זמננו, והוא יתאמץ להביאם לדפוס. והנה כל הרבנים הגאונים מבראדי וכל חכמיה וכל גביריה נתנו לי חתיכת ידיהם וגם נתנו כסף מחיר הספרים הללו ראשונה, למען אוכל לבצע את מעשי, וכן עשו הגבירים בברדיטשוב ודובנא. ובעבור החסד הגדול הזה אשר תעשו עמדי ארוני, הנני להת לכם תודה כל ימי חיי, ובפרט כי לאיש חולה ונכאה, זקן ותש כח כמוני, אשר לא יוכל להביא טרף לביתו, למצוה רבה תחשב אם תשתדלו לתת לו יד עזרה, ובגלל הדבר הזה יברך אתכם ה'. — ולא אהלל פה את ספרי החדשים אשר אנכי מביא היום לדפוס, הלא כבר תמצאו אי"ה בראש הספרים הללו תודות ומהללים מכל גדולי חכמי ישראל וראשי אלופיו, מארץ אשכנז ויתר הארצות המערביות, והן אלה הספרים:

א) ימין צדקי. ספר יקר ונכבד, והוא התנצלות בעד דתנו והתלמוד, ובעד עם ישראל בפרט, נגד כל כותבי שטנה שקמו בימים ההם וחברו ספרים נגד דתנו ונגד עם ישראל ונגד התלמוד, דברים קשים ומרים. — הספר הזה הוא בשני חלקים גדולים בלשון הקדש, ויהיה נ"כ מועתק ללשון אשכנזית צד מול צד, והמעתיק הוא ראש חכמי זמננו ידיד נפשי החכם הגדול יאסט נ"י מבערלין, כעת איתן מושבו בפראנקפורט אם מיין.

ב) שרשי לבנון חלק ב׳, וענינים שונים חלק ב׳, והמה מחברות ג׳ וד׳ לבית האוצר, ונלוה אליו גם ספר יהושפט, והוא בקרת לספרים חדשים, וגם הוא בכלל ספר יקר מאד.

ג) שבט סופר כולל מכתבים מכל חכמי תבל אשר כתבו לי ואני אליהם בעניני תורה וחכמה, וגם הוא ספר גדול מאד. (כוון וס׳ באר יצחק)

הספרים הללו ביחד יעלו אחר ההדפסה ערך ששים באגען, בתבנית ספרי שרשי לבנין הנדפס.

אחי וידידי! אל נא תהי לכם למשא בקשתי זו, והנני מבקש מכם לכתוב לידידיכם ואוהביכם והנודעים לכם בעירות הקרובות לכם, מענין הזה, והאספו בחסדכם למעני קבוץ כסף מהחותמים הללו, והסלחו לי בחסדכם הגדול כי העמסתי עליכם משא כבד כזה. גם תסלחו לי כי לא בחרתי לדבר עמכם במליצה זכה וצחה כראוי לאנשים כמוכם, אך מה מעשה כי קשה עלי לקבץ רעיוני בימים ההם, ודי לי כי אספתי כל כחותי לכתוב על כל פנים אגרת זו כמו שהיא, אקוה כי תסלחו לי בדבר הזה. דברי ידידכם הכותב בידים רפות על רפידתו וערשו ערש דוי.

אוהבכם ומוקירכם יצחק בער לעווינזאהן.

יום ה׳ כ"ז ניסן תר"נ קרעמניץ.

שלום לידידי היקר מ׳ פישל סג"ל.

מכתבך הנעים הגיעני, ועל דבר פליאהך אשר נפלאת על דברי שכתבתי בספרי בית יהודה בכמה מקומות, וביחוד בצד פ"ה בהערה שיש מן המאכלות האסורות וכן מטומאה וטהרה יש מהם השייכים לסוג דת הנמוסית וכו׳ ואמרת שחלילה לומר שיש מצות ההולכות ע"ד הרפואה וכו׳.

לא ארע מדוע תתפלא, והנני להביא לך ראיה שגם חז"ל חשבו שיש הרבה אזהרות בתורה שהמה שייכים לדת הנמוסית והולכות ע"ד הרפואה ד"מ: המשהה נקביו יזיק לו, ועובר בזה על מצות הרופאים לבד, כי המה אומ־ים שהוא מזיק לגוף, ואין השכל גוזר שיהיה בזה איזה חטא דתי, ובכל זאת אמרו חז"ל: המשהה נקביו עובר על לא תשקצו את נפשותיכם, והפסוק הזה הלא נאמר באכילת שקצים ורמשים (ויקרא י"א מ"ג) ועיין רש"י שם. והנך

תראה כי גם אכילת שקצים ורמשים הוא ממצות הנמוסיות, מפני שהוא מזיק לגוף, ועיין רמב"ם יד החזקה חלק שני הלכות מאכלות האסורות פרק י"ז הלכה כ"ט, ל', ל"א, ל"ב, לענין בל תשקצו ולענין איסור דברי מיאוס. ועיין מורה חלק ג' בטעמי המצות.

הנני ידידך י"ב לעווינזאהן.

ערב ראש השנה תר"ג אדעססא.

אל כבוד הרב החכם, גבר חכם בעוז, דורש טוב לעמו, ושוחר טוב ותושיה מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

על יקרתך אשר כבדתני בה בחורף השיבותך זה כבר, ועתה החייתני אדוני בדבריך הנעימים, ובכל עת אשר אני קורא בהם אמצא ענג, מרפא לנפש ושקוי לעצמות. ועתה הבאת לי פרי חרש מעצי הלבנון, נחמד למראה וטוב להשכיל, ראיתי ושמחתי התהלכתי בין שרשי הלבנון, ופריו מתוק לחכי. יישר כחך וחילך, יפוצו מעינותיך חוצה, מי יתן והיה לב אנשי דורנו הגדולים והחשובים שלם ותמים עם ה' ועמו כלב אדוני, אז תרבה החכמה והדעת. האמונה והיושר יתגברו בארץ, ועולתה תקפץ פיה. ששתי בשמעי כי נקראת מאת השר המיניסטער עבר עב לבוא לעיר המלוכה, יהי מכירך ברוך, אמנם ידעתי שכבד ממך לנסוע מרחק רב כזה, אכל חסד ה' יסעדך, וזכות הרבים תגן בעדך, להגיעך למחוז חפצך וחפץ כל עדת ישראל.

אלופי ורבי! עיני עסך בך תלואות, אמנם הגדלת לעשות ע"י ספריך היקרים, ועל ידם הבאת מרפא לעמנו, ובנעימות לשונך נתת לנו אמונה ישרה ושלמה, ורצונך וחפצך טובת כלל עמנו, לחדש בו רוח דעת והבונה, ולהציגו לנס עמים.

ואף כי כונת אלה הנבחרים להגיע עדיך, אבל יש איזה מהם שתועים מן הדרך, וכלם חושבים כי לחפצך הגיעו. אמנם מי יתן שההיינה מחשבותיהם כמחשבותיך, ואז יאמרו: לא אלמן ישראל, כי יש בהם חכמים ונבונים להמליץ עבורם לפני מלכם ושריו הישרים; ויהיו נא אמרי אלה אשר התחננתי בעד אחי לפניך אדוני לרצון, ואז תשמח נפש עבדך החפץ בשלומך ובאהבתך ישגה תמיד.

משה פישל פריעדענבערג.

תר"ד, פרק כ"ב

יום ב' זיין כרחשוון תר"ד בריסק דליטא ישועתה לה'!

נועם ה' יהי על ראש ידידי הרב החכם החוקר האלהי, הדרת החכמים, תפארת המשכילים ועטרת המחברים כש"ת מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

הגיעני מכתבו בצרוף ספרו בית האוצר, ולפלא היה בעיני שאחר עד עתה, ואני אמנם השגתיו זה שנה, ולא אמנע מהודיעו, כי כמה ענינים הנאמרים בו המרו את רוחי, והעכירו והעציבו את לבבי עד להשחית, עד כי בא מכתבו הזה ושם באר ידידי מר כי ראשית אונו הוא, ומימי הנעורים המה, אז רפתה רוחי ואחדל מלדבר על משפטו. אפס דבר אחד אעתיק לו מה שרשמתי בגליון ספרו בעת אשר השגתיו, והוא רמ"ד בהערה נגד ספר הזוהר מה שהביא שהיה רשב"י עסקן בדברים, זה לשוני שם בגליון זה: טעה בזה ששם (חולין פרק ג') נאמר על ר"ש בן חלפתא לא על רשב"י ויתר המאמרים שהביא המחבר כל מעיין שופט בצדק יראה שאין מזה אף דמות ראיה לומר, שהיה רשב"י מנגד להדברים היוצאים מהיקש הטבעי וחוששים לו מחטאת שהעיים עין מהמאמרים המפורשים בגמרא המפליגים את ערכו על רשב"י מהקצה אל הקצה. א) הוא רשב"י שאמרו עליו (שבת י"א א') לא שנו אלא כגון רשב"י וחבריו שתורתן אומנתן אבל כגון אנו כו'. ב) הוא רשב"י שאמר לר"א בנו: די לעולם אני ואתה (שבת ל"ג ב'). ג) הוא רשב"י שאמר יכולנו לפטור את כל העולם כלו מן הדין (סוכה מ"ה ב'). ד) הוא רשב"י שכל מקום שנתן עיניו מיד נשרף (שבת שם). ה) הוא רשב"י דאשכחיה ריב"ל לאליהו דקאי אפיתחא דמערתא דרשב"י א"ל אתינא לעלמא א"ל אם ירצה האדון הזה (סנהדרין צ"ח א'). ו) הוא רשב"י דאזיל אליהו ומכריז קמי דריב"ל ואשכחיה לרשב"י דיתיב אי"נ הכהכי פיזא ושאל לו אם נראתה הקשת בימיו (כתובות ע"ז ב'). ז) הוא רשב"י שאמר ראיתי בני עלית והמה מעטים עד אם שנים הם אני ובני המה ומסיק שם הא דעיילי בבר הא דעיילי בלא בר (סנהדרין צ"ז ב') ובשאר מקומות. ח) הוא רשב"י שאמרו עליו בפירוש שהיה מלומד בנסים (מעילה י"ז ב'). מכל אלו המאמרים נראה בעליל שהיה התנא הקדוש הזה מופלג על כל בני דורו ונעלה על כל בני גילו — עכ"ל בגליון. ובגוף החקירה בענין ספר הזוהר אך למחסור היה למר לכתוב ולדבר מאומה כי את הקושיות והספיקות הנופלים עליו כבר העיר בצדק הגאון המבקר הגדול יעב"ץ ז"ל ואשר ידידי מר כותב בשמו של הגאון הזה שעל! מסנו קרמותו וקדושתו במחילה מכבודו ש...ר ענה בשם היעב"ץ ז"ל אם שהספר מטפחת ספרים יתחיל בלשון הזה: הנה כל דברי הזוהר המה

בעצם השמים לטהר, וכל המהרהר אחריו כו׳. והוא ראיה שאין עליה תשובה כי אם היה היעב״ץ מסופק בקדושתו לא היה מביא מאמרים שלמים מס״ה לאמר מדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו וימים הנוראים והחגים והגאון הזה לא היה מסגנבי דברים חלילה והלואי לא היה כותב מה שהיה נראה לו אבל שיכתוב מה שאינו נראה לו ולצוות ולשום לחוק קבוע לומר קדוש על שאינו קדוש לדעתו שהוא דבר וכו׳ יעלה על הדעת. ובצדק יאמר בענין הגאון יעב״ץ על דבר ספר הזהר: אין שבחה של מטרוניתא כשהיא מתקלסת מפי קרובותיה אלא כשהיא מתקלסת מפי חברותיה (הצרים אותה) ואם כי לדעתו ז״ל לא חברו הרשב״י (כמו שהוא מסודר לפנינו — לא זולה) אבל כל בניניו בכמה מקומות אין מספר בונה על ס״ה, עיין מר בסדור הנפלא שלו חלק א׳ ב׳ ג׳ וימצא כי כנים דברי בעוה״ת. ואם אומר כי רצה ידידי מר להודיע שגם דעתו של מר עם המאמינים בנסים שאחורי הטבע, הלא ספריו שהדפיס כבר יכזיבוהו וישימו לאל מלתו ולשונו, כי בכל ספריו לא מנע מר לקיים שכל דברי רבותינו ז״ל אמת, ומביא כמה ענינים נאותים ומחוכמים המחזקים את דעת המקובלים הנאמנים, המה היהודים הנבזים והשפלים, וא״כ בחנם טרח והדפיס, ולא ידמה ידידי מר שאנכי מהעוסקים בקבלה או מהמתנהגים על פי סוד, חס לי בבאלה. אפס זאת נהאמנה אצלי מימי הנעורים, שאם היות אמרו ז״ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל גם הסוד והנסתר בו אמת ויציב, ברם גמרא ומדרשים ודאי יוצאים מידי פשוטם, ולפי דעת המתחכמים הכופרים בקבלה ובסודות התורה ומדרשים ופוסקים ומאמרי רז״ל לפי דרכם המקולקלת וכונתם הנשחתת, ודעתם המושפלת, אין לך טפשים בעולם שידברו דברי שטות כנראה מפשוטן לפי פירושם, ואף כי להגידם ולהעלותם על ספר בהמון ולכנותם בשם קדש קדשים, אתמהה? אבל הטיבו את אשר דברו הצדיקים והחסידים המקובלים והפלסופים מהראשונים ז״ל כי דבריהם ז״ל יש להם סוד עת לחשות. ואבקשה מידידי מר לסלוח לי על מכתבי זה כי אהבת האמת ואהבה ידידי מר הוציאוני מגדרי להגיד אפס קצהו הקבור במעמקי לבי. ספרו ימין צדקי הלואי שיהיה מעלה חן בספרו אפס דמים — אפס זולתו. הנני ידידו ואוהבו הדו״ש ומתהדר בכבודו.

יודל הלוי עפשטיין.

לריב״ל מהרב החכם ר׳ דוד ביכוועד תר״ד.

קיצור דברי המשטין. האריך לגדף התלמוד מלא מדברי נבלות (והביא בעצמו שהתלמוד מחמיר בענין נבלות פה, ובכל זה לא נזהרו בזה כמה אמוראים לדבריו הנכזבים) בהלכות ובאגדות. ובהלכות העתיק ממסכתות קדושין וכתובות בעניני ביאה ושלא כדרכה וטענות בתולים ופתח פתוח וכי״ב.

ובהאגדות העתיק אלו המאמרים הנרשמים למטה כאן *). ומפרש"י בחומש ושפתי חכמים העתיק כמו 80 מקומות כי"ב. והואיל לבאר שלכן בחורי בני ישראל רובן פרוצים בתאות ופריצות וחולים מחמת זה (שהנקבות על שאינן לומדות התלמוד הן צנועות ובריאות) ומנעץ שפירש"י בחומש לא ילמדו כלל עם הילדים, ועכ"פ לא ידפיסו מקומות הנ"ל שרשם לדעתו, ושלא ילמדו תלמוד עם נערים עד לאחר ט"ו שנה, כמו ששנו באבות, והביא דברי השל"ה ובנו בווי העמודים ודברי כבודו בחבורו ודברי יאסט בזה.

והנה לבד אשר הצענזוריע ואחרים קמו לנגדו והכזיבו העתקותיו בכ"מ, סדרתי התשובה מפי הרבנים מהקאמיסיע שנדרשו ג"כ על דבר ההעתקה וע"ד עצתו הנ"ל בקצרה (כי התשובה היתה בהסכם המשטין עצמו הנהפך כלו. ע"כ מצאנו טוב לקצר כל האפשרי) איך שבאמת בהלכות ודינין הכרחיים אין מקום טענה כלל אם בהכרח נזכרו איזו דברים שלא היו אפשרי לשנותן בל' אחר, וכמו הרופאים בספריהם על רפואת אברי ההולדה וכח ההולדה, ובספרי חכמת המילדות שלא לבד שמוכרחים לדבר דבריהן באר היטב, הנה גם מוכרחים לצייר לעין רואה פרטי ועניני נתוח האברים בזה. ואין להאשים התלמודים אם בעניני אשות ונדה וכי"ב כו'... לא היו מדקדקים בלשונם אבל באמת נהפיך הוא, כי אף בענינים אלו בחרו חז"ל בלשון ערומים וכבוד, וכאשר כל המלות שהשתמשו בזה תשמישי ביאה שלא כדרכה וכי"ב כולן באמת לשין כבוד מאד. וכאשר בכלל בלה"ק כל המלות בזה לשון נקי כמ"ש הרמב"ם במורה שלכן נקרא לה"ק כידוע. רק כשזה המשהין העתיקם בל' רוסיא, לא מצא מלות מוסכמות כאלו שבלה"ק והוכרח להוסיף מלין לבאר יפה, אשר ממילא אבדו כסוי היפה והנכבד שהיה להן בלה"ק. וע"ד הילדים הנה מסכתות קדושין וכתובות לא הותרו ללמוד לילדים כלל עפ"י הפאלאזעניע בשנה 1844 וכן מתנהגים. ובמסבת שהילדים לומדים לא יבואו מלות כאלו כ"א למעט והמלמדים מדלגים על פירושן שלא לבארם וכן בפרש"י בחומש. והנסיון יורה בהפך צניעות ילדי ב"י, ושהן חפשים ממחלות הבאות מהפרישות לפי ערכן יותר משארי ילדי עמים. אף כי מילדי עמנו בארצות אחרות שפרקו

---

*) וזה הדוגמא שפי' בהא דאיבריה דר"י בר' יוסי. מאמר זה הוזכר בתלמוד ללמד דוגמא לטהר המחשבה מהתאוה לכל אדם תיכף אחר קיום הוכת הזכור לקיום המין המצווה בתורה. והנה ידוע שחז"ל הזכירו תקנת עזרא ותקנת חכמים לטהר בעל קרי אחר הזווג מטומאת קלות ראש של הזווג במים, ושיערוהו חכמים בתשעה קבין מים אשר עיקרו מכלי אחד ומצטרף גם מן ב' וג' כלים. וזהו שרמזו במאמרים אלו. כי ידוע שלשון האמת לא כמלא במקרא כ"א לכלי של מים בהגר. וז"ש דאיברי' דר"י בר' יוסי היה דומה ברוב פרישותו באמת של מים בת ט' קבין כלומר שהיה מטהר מחשבתו מן התאוה תיכף כאלו הוטל באברו עצמו טהרת מים ט' קבין תיכף. ור' יוחנן ורב פפא שהיו אחריו היה פרישותן במדרגה קטנה נגד ר"י בר יוסי והיה מחשבת טהרתן כאמת בת ה' או בת ג' קבין, לומר שהיו צריכים לטרוח יותר לצרף מחשבותיהן לטהרה וקדושה ב' וג"פ עד שיתקבלו לערך ט' קבין לטהרה.

עול התלמוד מעל שכמם. והאגדות כבר כתבו בכלן שהן משלים ומליצות ואין להפשן כפשוטן, וכאשר האריכו בזה המחברים ז"ל.

וע"ד אחור למוד התלמוד אחר ט"ו שנה, הנה לבד שעפ"י עיקרי הדין ודאי שמשנה זו דאבות לא נשנית רק קודם חבור תלמוד הבבלי, ואז היה התלמוד שלהן בענין אחד לגמרי ועיקר הלמוד היה אצלם המשנה. אבל לאחר חתימת תלמוד הבבלי הבלול במשנה ובתלמוד והוא העיקר לסמוך עליו להלכה, ולצאת בו ידי חובת מצות הלמוד תורה הגדולה מתרי"ג המצוה, ודאי נקבע זמן למודו בזמן התחלה המשנה בדורות ראשונים, אחרי שהמשנה כלולה בו, והארכתי בזה בראיות אין כאן מקומם. באמת בזמננו זה שרוב הילדים לא ילמדו מרבן יותר מן זמן ט"ו שנה, אין מקום טענה בזה כלל, כי אם לא יתחילו למוד התלמוד קודם ישארו הילדים משוללי ידיעה התלמוד לגמרי המחויב להן יותר מהמשנה כנ"ל.

תר"ד. פרק כג

ב"ה יום ב' ער"ח כסלו תר"ד לפ"ק פה קרעמניץ.

אלהים יחנך יקירי! המשכיל כבוד מו"ה אה"ש נ"י.

מכתבך הנעים עם התשורה הבכורה ספר תולדות רש"י להרב החכם זשלם צונץ מברלין העתקה העברית להחכם ר' שמשון בלאך הגיעוני לנכון זה חדש ימים, ומאד שמחתי על התשורה זו; כי ידעה כי מחוסר ספרים הנני, ובפרט חדשים אינם מצוים בכל גבולנו, אך מעט היו הימים אשר השתעשעתי בו, כי שלטו בו ידי זרים, אהה! ואיננו.

ועל דבר שתי ההשגות בענין אחד שהשיג שם בהערותיו ר' שמשון בלאך על ספרי תעודה בישראל, כאשר עוררתני יקירי במכתבך זה, דע שעיינתי בדבריו אלה, ובכולם אין ממש, רוח העבור עליהם והטהרם, ועתה שמע נא דברי ואתה תשפוט!

שאלה א. השיג עלי מה שכתבתי שר' שמחה ויטרי חבר מחזור ויטרי בחכמת הכוכבים, והמחזור הזה אינו אלא ספרי דינים?

תשובה: יען שראיתי שני חכמים, היינו השפתי ישנים וסדר הדורות (והמה הבקיאים המופלגים בענינים כאלה, כי זה מלאכתם) אמרו שניהם שהמחזור ויטרי הוא על חכמת הכוכבים, ומרמזים שניהם על תשובת מהרי"ק לעיין בו, וסמכתי עליהן גם אני כעל דבר ברור וידוע, וחשבתי למותר להזכיר שמם על הדברים הללו ולא השתדלתי אז לחפש אחרי תשובות מהרי"ק כי'

אין ספרים בידי. אף שלא היה נעלם ממני שיש במחזור ויטרי פסקים ודינים; כי כל ספרי הפוסקים הקדמונים מביאים ממנו פסקים ודינים. וכן כתב התשבי ערך ויטרי שהמחזור ויטרי הוא ספר פוסק, והאבודרהם (בשמינה עשרה של חול) יכנהו ג"כ בשם סידור. עיי"ש. ולא היה ספק אצלי שהגאון בעל סדר הדורות שהיה בקי מופלג בפוס[illegible] [illegible]אי ידע שיש במחזור ויטרי דינים הרבה ופסקים, ואולי חשב הגה, הזה כמו שאני חשבתי, היינו או שיש שני מחזור ויטרי, או יש בו הרבה נ"כ מחכמת הכוכבים מוסיף על הדינים והפסקים, ומי הגיד לר' שמשון בלאך שלא היה במחזור ויטרי הרבה מחכמת הכוכבים? כמדומה לי שר' שמשון בלאך לא ראה מעודו את המחזור ויטרי, כי לא בא לדפוס מעולם *) והנמצא אולי בכתיבת יד באחד המיוחד מאוצרי הספרים בעולם, ואולי גם שם חסר היום החלק הזה המדבר מכוכבים, וידוע לכל שכאשר כתבו קדמונינו סידורים הוסיפו עליהם גם דינים, וגם קידוש החדש ועברונות, וכל השייך לידיעות הללו מחכמת הכוכבים, כנראה מספר אבודרהם, ועיין הוספות ברכות (דף ל"ז ע"א) בד"ה הכוסס חטה, שמזכירים שם את מחזור רבינו תם בדינים, והמעדני יו"ט על הרא"ש שם (באות שי"ן) כתב וז"ל: „כך היה דרכם (של הקדמונים) לכתוב הדינים הנהוגים מעניני איסור והיתר וברכות במחזורים שהאדם משתמש בהם. עכ"ל המעיו"ט.

ומצינו שרק הדינים היו מועתקים תמיד מיד ליד בלי חסרון והשמטה שום דין, אך ענינים באלה אשר לא היו שייכים לדיני איסור והיתר וברכות השמיטו לפעמים המעתיקים, יען אינם דברים השוים לכל נפש, ומכ"ש שהשמיטו דברי החכמות והמדעים. וכן נהגו באמת המדפיסים האחרונים עם ספר אבודרהם, השמיטו ממנו את סדר העבור, ובדפוס וויניציאה נמצא, אבל בדפוסים שאחר זה, היינו בדפוס אמשטרדם ובדפוסים זולתו השמיטו, ואמרו שם המדפיסים כמתנצלים טעם להשמטה זו: „מפני שהענינים הללו אינם שוים לכל נפש". וכן השמיטו היום בהרבה מהדורות האחרונים מספרי יד החזקה להרמב"ם בסופו כל הלוחות והציורים של קדוש החדש מטעם זה. הרד"ק ז"ל בהקדמתו לספרו השרשים מוכרח היה להשביע את המעתיקים באלה ובשבועה בשם ה' שלא יניח אדם ברצונו איזה השמטות מספרו זה, עיי"ש. והרי נראה מזה שאף בספרי כתבי יד לקדמונינו נהגו המעתיקים להשמיט מאמרים וענינים מהספרים. ורבנו זרחיה הלוי בפתיחתו הנפלאה

*) אינגו רחוק שהיה ר' שמחה חכם בחכמת הכוכבים כרבו רש"י, וכבר העידו גם סופרי האומות על רש"י עיין לדוגמא Depping הסופר המפורסם לצרפתים, שמכיח על רש"י שהיה חכם מופלג בחכמות, ונודע שספריו של ר' שמחה נעשו עפ"י רבו רש"י, וכמו שיבוא אח"כ. ר' שמחה מת עם רבו רש"י בשנה אחת.

לספרו המאור כתב וז"ל: „ואני משביע בחי העולם לכל מעתיקי ספרי זה שיעתיק הפתיחה זאת עמו ולא ישליכנה אחרי גוו כמנהג מעתיקי הספרים בארצות האלה" עכ"ל (ר' זרחיה גר נ"ב בארץ צרפת מקום מגורת ר' שמחה ויטרי 1) ועפ"י רוב לא היה המעתיק (דער קאפיסט) חכם ובקי בענין שלפניו, ולכן השמיטו, ויש עמדי להראות הרבה דוגמאות כאלה המאמתות את דברי אלה. ומה לנו לחפש דוגמאות ממקומות רחוקים ומאנשים רחוקים בזמן, הלא זה ר' שמשון בלאך בעצמו יהיה לנו לדוגמא בזה, כי בהעתקתו ללשון הקדש את ספרו תשועת ישראל השמיט שם את ההקדמה הארוכה והנפלאה של החכם הרמבמ"ן ז"ל, ולא העתיקה. וגם בגוף הספר תשועת ישראל לא העתיק ענין אחד מלשון לאטינא הנמצא שם, והנצרך מאד 2), וגם הערה אחת גדולה בגוף הספר מאת החכם הרמבמ"ן מענין „ממשלת זדון" השמיט ר' שמשון ראשונה; יען היה לו הענין הזה בכלל כספר החתום (כי אף מבוא בחכמת הדקדוק לא היה לו, וכנודע לך ולכל רעיך) ולולי בא אח"כ ידידנו החכם אלהי ר' נחמן קראחמאל והעתיק לבקשת ר' שמשון ללשון הקדש כל ההערה זו של הרמבמ"ן, ומסר לידו להדפיסו, כאשר שמענו מפיו הקדוש של ר' נחמן. וכנודע כל הענין הזה גם לידידינו החכמים השלמים ה"ה הרב הגאון ר' שלמה ליב רפאפורט והרב המופלג ר' ישראל בודק והמליץ הנפלא ר' מאיר לעטערים והחכם השלם ר' יעקב אייבענבוים 3) וזו"לתם, וגם בספר זה הנוכחי תולדות רש"י השמיט ר' שמשון ענין אחד ארוך המדבר מחכמי הנוצרים המזכירים בספריהם את דברי רש"י, והתנצל ע"ז ר' שמשון מה שהתנצל.

ומכל האמור עד כה נוכל לשפוט על המחזור ויטרי, וכאמור לעיל, ובאמת

---

1) ולא נעלם מכל קורא מבין שהשמיטו המדפיסים האחרונים בספר היוחסין ענין גדול בדבר מציאות ספר הזוהר, ממה שנמצא מודפס בדפוס קאנסטנטינא שנת שכ"ו. גם עוד אגיד חדשות שאלה הסופרים החדשים שהעתיקו מן היוחסין דפוס קאנסטאנטינא המאמר הזה בדבר מציאות ספר הזוהר, גם הם השמיטו סוף המאמר הנמצא שם ביוחסין דפוס זה, היינו דברי המדפיס המחוכם מ' שמואל שולם מה שהוסיף הגהה על המאמר הזה המתחיל: „הנך רואה סכלות הדוברים על צדיק עתק" וכו'.

2) והתגלל על השמטתו זו מן הלאטיין בהתגללות שוא, היות שהראה המאמר הזה בעיר וויען לכמה תלמידים (מפוקדי בית המדרש לנוצרים) ובקש מהם שיעתיקו לו הענין הזה, ואמרו לו שהוא דבר שלא יבינוהו. והתגלל עוד יותר לאמר שגם הרמבמ"ן לא הבין מה שכתוב בו, וע"כ לא העתיקו ללשון אשכנזית. ובאמת הרמבמ"ן סמך על הקוראים הנוצרים (כי לחכמיהם העתיק זה הספר) שהמה מבינים לשון רומית להיותה לשון כללית, וכן נהג הרמבמ"ן בכמה ספריו שחבר, שהביא שם מאמרים בלשון רומית ולא העתיקם.

3) החכם הזה טרח ויגע הרבה בספרי ר' שמשון לתקן שגיאותיו וסקל אבני נגף מהם בכל דף מהמונים שגיאות, טרם נתנם ר' שמשון לדפוס.

איך אפשר שבעל שפתי ישנים (שהיתה מלאכתו וחכמתו רק בענין הזת להזכיר ספרים ומחבריהם ותוכן הספרים הללו וכדומה, וראה הרבה ספרים גם בכתיבת יד בבתי עקד רבים) שיוציא מפיו דבר שקר כזה, שלא ראת ולא ידע? ועוד הלא הוא מביא שם בשפתי ישנים אחר זה עוד ספר אחר מר׳ שמחה ויטרי המכונה בשם מחזור הפסח. וגם על זה הוא אומר שהוא ממהלך הכוכבים, ובי עיני אנשים ינקר! וכן הלך אחריו הגאון בעל סדר הדורות גם בזה.

גם מה שתפס בזה ר׳ שמשון את הבעל שפתי ישנים שמציין לעיין מזה בתשובות מהרי״ק ואמר ר׳ שמשון שלא נמצא כלל מחבר הדבר הזת בתשובות מהרי״ק, אמת הדבר שאינו נמצא במהרי״ק המודפס, (וגם אני בדקתי כעת במהרי״ק) אבל יוכל להיות שנמצא הדבר הזה במהרי״ק כתיבת יד, כי לא באו בדפוס מתשובות מהרי״ק רק המקצת בעדות המדפיסים הקדמונים, וראה לשונם בסוף הסימנים הנרשמים בסוף הספר: „וברור ויודע כי יש עוד מתשובותיו (של הגאון מהרי״ק) בנמצא וכו׳, ואשר נמצאו בידינו נדפסו״ עכ״ל. וכן כתב השה״ק שהלמידיו של הגאון מהרי״ק קבצו רק קצת מתשובותיו ואגדו יחד יעיי״ש.

ובכלל אומר לך יקירי! שלא אוכל להבין מה תורה ומה חכמה נרויח בדקדוקי עניות כאלה שמטפל בם ר׳ שמשון לפעמים ולהראות בקיאות כאלה, והשגות כאלה? וכי מי שיודע זאת הוא חכם! וכי בזה יחכם האדם כאשר יתעסל למצוא איזה מחבר חדש או מאמר חדש הבלתי נודע ומפורסם לכל, או פן ימצא איזה דבר מתמיה באיזה ספר, גם זה הבל*) ואפשר טעה באמת החכם בעל שפתי ישנים או המדפיסים, יען שזה ר׳ שמחה חבר עוד ספר והוא ספר מחזור הפסח שהזכרנו, והוא במהלך הכוכבים, נפל בקל הטעות על ספרו מחזור ויטרי, והגאון בעל סדר הדורות הלך אחר ספר שפתי ישנים ולא דק אחריו. ולי נראה אם הוא באמת טעות, מקור הטעות הוא מספר שה״ק שכתב וז״ל: „רבינו שמחה בויטרי אשר חבר מחזור ויטרי על פי רש״י רבו,

---

*) מעיד אני עלי שמים וארץ כי בשנת תקע״ס בהיותי בלעמבערג כמה הדשים רצופים, ובהיותי פעם אחת בשבת בבית ידידנו הגאון רש״ל ראפאפורט תוך קבוץ כמה משכילים, נתגלגל הדבר לדבר מספר הזוהר ומהרבה ענינים ומאמרים מתמיהים שם, והראיתי גם אני בזוהר (פרשת יתרו) דבר מתמיה מאד שהיה לפלא גדול בעיני כל הקבוץ, (עוררני עליו זה לי כמה שנים זקן אחד מופלג בתורה ובקי גדול בספרי הזוהר) ואמר כמה ימים בא ר׳ שמשון לראפאפורט והראה לו הגאון הזה המאמר הזה המתמיה בזוהר לדבר חידוש, ואני בבואי אחר זה לברארי, מקום מגורתי, אזי הראה לי ידידנו החכם ר׳ יעקב שמואל בוק מכתב מר׳ שמשון שכתב לו לפני כמה ימים, ומתפאר מאד לפניו במאמר המתמיה זה מהזוהר, וכתב לו בזה״ל: ראה זה דבר חדש ומפליא אשר מצאתי בספר הזוהר! כן אלה דרכיו, ועוד ועוד ועוד.

כנראה במהרי"ק סמן קע"ו ומקומות אחרים" עכ"ל השה"ק. ובאמת המעיין במהרי"ק בשרש קע"ה ימצא באמת הדבר הזה, וז"ל: „והנה דבר ידוע הוא כי מחזור ויטרי נתיסד על פי רבינו שלמה עכ"ל מהרי"ק. וע"כ יוכל להיות שכוון בעל שפתי ישנים במאמרו: „עיין תשובות מהרי"ק שורש קע"ז" היתה כונתו רק על מה שהיה ר' שמחה תלמיד רש"י וחבר ספרו ע"ש רבו רש"י ולא עיין השפתי ישנים כלל במהרי"ק עצמו, אבל רק בשה"ק, והשמים כל דבריו המדפיס בטעות. גם החליף המדפיס קע"ו בקע"ז ואחריו הלך הגאון בעל סדר הדורות, ובאמת צריך להיות קע"ה כמו שכתבנו. ומעתה פליאה רבה על ר' שמשון בלאך, כי אחר שהפש במהרי"ק בשרש קע"ז ולא מצא, היה לו עכ"פ לחפש ביתר מקומות.

שאלה ב השיג עלי איך שכתבתי שרבינו יצחק ב"ר שמואל נכדו של ר' שמחה ויטרי הנ"ל היה חכם בכל החכמות והדבר הזה לא ידענו ולא שמענו?

תשובה: בעלילה בא עלי, לא היו דברים מעולם, לא כך כתבתי אולם כתבתי שרבינו יצחק זה וחבורתו הגדולה הכוללה ששים חכמים בעלי ההוספות אנשי הישיבה שלו היו מופלגים בלשונות וחכמות כנראה מפירושם ברוב מקומות הש"ס, (עיי"ש בספרי העודה בישראל במקומו צד ק"ז) ודרך משל אם נאמר: שחברת חכמים מחברי ספר הקאנווערזאציאנס לעקסיקאן היו חכמים בלשונות ובחכמות וכנראה בספרם זה ברוב המקומות. האם ההיה הכוונה על כל איש פרטי מהם? או על הרידאקטור? בודאי הכוונה על כלם יחד, וזה אמת.

ועל אשר נפלאת מאד יקירי על קצת עניני דקדוק שמצאת בהערותיו של ר' שמשון בתולדות רש"י שם, שנושא על שפתיו. כמי יצאו אלו הדברים? דע יקירי! כי כל דבריו אלה בדקדוק שכתב שם העתיק אות באות מספר בנין שלמה וספר יסוד הנקוד לר' זלמן הענא, ואם יש בידך או בעירך הספרים הללו, עיין בהם והמצאם.

יקירי! כבר אמרתי לך שמעט היו הימים אשר השתעשעתי בהשורתך זו, ולא ראיתיה עד כה, והיה צריך לי עוד לעיין בדברי החכם צונץ אם העיר על רש"י בחמשה דברים אלו שאסדר לפניך. בין כך ובין כך שמע נא יקירי אלה הדברים, כי ראוים הם לשמוע.

א) רש"י ז"ל האריך מאד בפירושו למסכת עירובין, סוכה, יותר מכל המסכתות, ומעט הדבר תמצא בלקוטי מהרי"ל הלכות סוכה.

ב) רש"י ז"ל נהג בפירושו להשיב תשובות מבלי הזכיר השאלות, אבל חכם מבין יעמוד על השאלות בעצמו מכח התשובות. ועשה זאת למען הקיצור. וכמו שמרמז על ענין זה החכם ר' יוסף קנדיאה (בקונטרס אחוז) בדברו מן האפודי על המורה.

ג) הפירוש רש"י על מסכת תענית וכן על מסכת אבות מיוחסים לו בטעות ואינם ממנו, כמו שבררו כבר כמה חכמים.

ד) ברש״י הנמצא על האלפס יש בו הרבה מאד הוספות לפעמים שלא נזכרו כלל בפירוש רש״י על התלמוד. וראה נא דברי הגאון המחודד בעל תוספות יו״ט בספרו מעדני יו״ט על הרא״ש במסכת ברכות סוף פרק שמיני סימן ג׳ בד״ה זו ברכה שכתב וז״ל: ומיהו הפירוש ההוא (של רש״י על האלפס) לאו דסמכא; דלא ידעינן שם מחברו, ובכמה מקומות מצאנו לו פירושים שלא נזכרו בפירוש רש״י שבגמרא, ולא פירשם, אלא מדנפשית זאת שמו לא הגיד לנו, עכ״ל הגאון בעל תוספות יו״ט שם.

ולי הכותב יש ראיה ברורה, שלא היה רש״י המחבר של ההוספות הללו, כי באלפס מסכת מגילה פרק הקורא עומד *) עיינתי ברש״י שם על האלפס בד״ה: שלא עקר רגליו עד לאחר עבודה, ראה זה מצאתי שם ברש״י ז״ל ופירש רש״י ז״ל וכו׳.

ה) התוספות (סנהדרין סוף פרק הנחנקין דף צ׳ ע״ב) מכנה את רש״י „מאור הגולה״ וז״ל התוספות: דכתיב באליהו ובדברך עשיתי וגו׳ ופירש רש״י מאור הגולה בפירושי נביאים ובדברך עשיתי שהקרבתי בשעת איסור הבמות עכ״ל התוספות.

והנה יש בזה כפי הנראה עוד דבר חידוש; כי כמדומה לי לא נמצא בשום מקום שיזכיר התוספות הפירוש של רש״י על נביאים וכתובים, ואפילו פירושו על התורה, (ורק פעם אחת מצאתי אגב גרסאי במסכת קידושין (דף ס״ט) בתוספות בד״ה: לבנות לה בית, וז״ל התוספות שם: וכן פירש רש״י גבי ויקרא לה נובח בשמו שהוא רפה לפי שלא נתקיים לה שם זה עכ״ל התוספות ועיין רש״י בחומש שם) ובאמת היה מהצורך לבעלי התוספות להביא פעם בפעם דברי רש״י על התורה, כי פעמים רבות מפלפלים בעלי התוספות בדברי רש״י שבגמרא, ודבריו של רש״י בענין הזה לפעמים יותר מבוארים בפירושו על התורה, ולפעמים מפרש שם רש״י באופן אחר. ובאמת הגדולים שהיו אחר בעלי התוספות כגון הרמב״ן והמהרש״א וכדומה בפירושם על התלמוד, מביאים בפלפולם בפירוש רש״י בהלמוד פעמים רבות גם ראיות גם סתירות מפירוש רש״י על התורה מזה הענין שביאר רש״י בתלמוד.

אגב אעירך יקירי! על דבר אחד אוילי שנהג ר׳ שמשון בלאך בכל הספר הזה בהערותיו, והוא: שמכנה את איש משכיל המיד בתואר „מול בערלת לב״. ומלבד שהוא תואר הבלי, נראה ג״כ שלא ראה ר׳ שמשון פי׳ המלות הללו בפירושו של הרד״ק (ירמיה ט׳), שהכוונה על כל מ״ל ועל כל אשר בערלה, ר״ל על ישראל ועל האומות הערלים (עיין שם ברד״ק).

היה בטוב יקירי! כחפצך וכחפץ ידידך י״ב לעווינזאהן.

---

*) שהוא פרק רביעי באלפס ובפירוש המשנה להרמב״ם. ובגמרא דילן הוא פרק שלישי. כי יש חלוף בפרקים הללו.

תר"ד. פרק כד

ל"ג למספר בני ישראל, תפלא רצון ד"רשך לפ"ק פה ראססין.

אלהי המערכית, יריק רב ברכות, על ראש הרב הגדול בתורה והעורה, מחזיק בדק בית יהודה, מרים דגל החכמה וקרן הורשיה. אוהב ורע לכל באי שעריה, מדריך ת"עים בדרך סלולה, החכם הכולל הנעלה, גאון עדתו ותפארת לאומו, החוקר הגדול בקדמוניות עמו, הר"ר יצחק בער לעווינזאהן. שלום לאדוני ולחכמתו, ולכל המסתופפים בצל קורתו.

מאז נפקחו עיני לראות ביקר החכמה, מאז זרחה שמש ההשכלה ותפיץ אור בחדרי לבבי, מני אז, לכל במקרה איש אשר לא ראה אור מיום הולדו עת יבים לפתע פתאום באור השמש, הלא אז לא מרפא בכנפיה תביא לו אך תכה עיניו בעירון עדי יקומו מראות יקרני גם אני — מני אז החלותי לדרוש מעל ספרי חכמי זמננו המנהלים את האדם בנתיב החכמה בתבונת כפיהם, (נתיב אשר מצעירי ימים נוקשו ונלכדו בעברם בו מבלי מורה דרך ומנהל), למען אדע במה יזכה נער כמוני את ארחו לשמור את החכמה מבלי התנגד אל האמונה הטהורה; למען אדע את החכמות והמדעים אשר הדבק בהן נפש האדם, אפס לא מצאתי מרגוע בהם, כי המה רק מהמדעים בכלל ידברו, רק זאת שמו לאבן פנה ליסד עליה חומת ספרם, אבל לא על כל חלקי החכמות והמדעים למיניהן שמו עינם ולבם, עד שמצאתי ארוני שאהבה נפשי, המה ספריך היקרים, בם יצאת לישע עמך להאיר עיניהם וללמד תועי רוח בינה.

את בית יהודה ראיה כי רופפו עמודיו אשר הוא נשען עליהם, כי נהרסו גדריו באשמת רועי צאן קדשים, צאן איבדות, המה הרבנים העומדים בראש עם ישראל, את שתי קצותיו אכלה אש ותוכו נחר, עד אשר היה כמעט לערמת עפר; מקצה מזה החסידים החדשים המתפרצים עתה לרוב. ולא לאמונת אמת גברו בארץ, הציתו אש בארמנות הדת, בבראם מלבם מצות חדשות, מצות אשר לא צוה אותנו ה' על ידי משה עבדו, רק רעיוני רביהם המוצצים כעלוקה את דמם ודם זרעיהם, הרו גם ילדו ילדי שקר האלה לבצוע בצע, ומקצה מזה, המשכילים החדשים אשר לא ממרש בן מנחם יצאו, העמיקו הרחיבו מרורתה, כי תחת אשר הוא ואחוזת מרעיו המשכילים הראשונים נלחמו בכל עוז בעד דתנו ואמונתנו ואת קרנה הרימו למעלה ראש. — המה בהשכלתם יורידו לעפר כבודה, יכחשו בה ויאמרו לא היא. הראשונים, רק על מנהגים זרים אשר על ברכי אמונת הבל נולדו שפכו

חמתם, והאחרונים גם על המצות אשר בהררי קדש הדת יסודתם, פרקו מעליהם עול המצות, לא לבד המצות אשר בין אדם לה' אבל גם המצות אשר בין איש לרעהו, אך זדון תאותם הוא דתם ואמונתם. וגם תוכו נתך מאש תאות הצבועים המתקדשים והמטהרים בעבור אגורת כסף אחת אשר יקוו להשתכר, ועל פת לחם יפשעו אלה הגברים הנבערים. יד כל אלה היתה ראשונה במעל הדת להוריד עדיה מעליה ולהבישה בגדים צואים, בגדרים אשר לא נסתה ללכת בהם, המה חללו יפעתה, וישימוה לשמצה בקמיה, ותחת אשר עד כה ראוה חכמים, ויתפלאו, מתוקקים וישימו ממנת בבליהם, ראוה עתה הזילוה, כי ראו ערותה.

עד שקמת מושך בשבט סופרים בישראל, יצאת לישע עמך, אבל הה! שחת עמך, פרו מהר מדרך אבותם אשר סלסלו את החכמה וירוממוה, עשו להם ענל מסכה וישתחוו לה, היא האולת אשר רבים חללים הפילה, ועצומים הרוגיה, לא יביטו אל הפעולות הגדולות אשר תפעל בעדם, אפס אתה אל תרד מהר מֵהַר האלהים, הר החכמה. אל תשבור לוחות לבבך לוחות כתובים משני עבריהם, מעבר מזה אהבת התורה והמדע, ומעבר מזה אהבת אנשים בכלל ואהבת עם ולאום בפרט. אל תרף מעשה ידך, פתח לפניהם דלתי לבבך ויזובו פלגי חכמה ולאם לאט תרך לבבם הקשה. עוד ימים יבואו ויעל הענן מעל בני ישראל, אז ידעו כי ישר הוא ויהנחמו על אשר לא שמעו בקולך.

כמעט אדוני עברו חצי מכתבי ממך והלאה ולא שמרו את המטרה אשר הצבתי להם, כי לא להללך קבל עם פני מועדות, כי מה יתן ומה יוסיף תהלת צעירימים כמוני אחרי תהלת חכמים מצוינים גדולים ממני בחכמה ובשנים אשר נתנו לך? אבל דע אדוני! כי לא אוכל לגשת לפני כם חכמתך לנסות דברי אליך מבלי אשר תברכך נפשי ותאציל התודות הראויות לך, כי מי הורה לי דרך תבונה? מי הפיח בקרבי רוח התשוקה ללמוד לשון וספר זולת שפתנו המסולאה? הלא אתה אדוני בספריך היקרים רק אתה העירות את לבבי להעתיק מלשונות זרים לשפת עבר כל דבר טוב ומועיל לתועלה אחי בני עמי. והנה כי כן אדוני, כי לא אהיה עליך למשא בשאלתי אשר אנכי שואל את פיך היום במכתבי זה.

לפני איזה ירחים החלותי לכתוב מחברת קטנה כוללת בקרבה הספור הנודע מהאשה ושבעת בניה באורח שיר, אבל משכתי את ידי ממנה והעצר המלאכה כפאת כי לא אוכל ליעד את הזמן אשר בו קרה המקרה הנורא הזה, ושם הקיסר העריץ אשר מידו לקחו בני ציון אלה את כוס התרעלה, כי הספור הזה הובא במקומות רבים באופנים מתחלפים, עד כי ילאה כל חוקר אמת להוציא מהם דבר נכון וברור, ואין בכחו לשפוט את דברי מי יבחר ויקרב.

במדרש איכה רבתי נמצא שם האשה מרים בת ביתום, (היא מרתא בת ביתוס הנזכרת בפ' הניזקין) אבל לא נזכר שם הקיסר אשר שפך דם

נקי כמים, ובמס' גמין פרק הנ"ל לא נמצא לא שם האשה ולא שם הקיסר, אולם ביוסיפון העברי פ' י"ט נמצא שם המושל האכזר אנטיוכוס, ושם האשה חנה אבל כבר ברר אדוני בספריו בראיות מכריחות, כי הוא מזויף וזיופו נכר מתוכו, ואי"כ אין לסמוך עליו, ודבר הנראה לעינים הוא כי המחבר בעצמו נתן לה זה השם מטעם כי אצל חנה אם שמואל הנביא נמצא כתוב „עקרה ילדה שבעה" והיוסיפון לרומיים האמיתי אינו ת"י לעיין אם נמצא גם בו כדברים האלה, גם בספרי האפוקרופא נמצא זה הספור, אבל לא אוכל לעלות על זכרוני את הכתוב שמה ולא נמצאו בעת בגבולי לא בלה"ק ולא בשפה אחרת. סוף דבר, לא אוכל להוציא דבר אמת למענהו, מכל המקומות האלו, ולא אדע בפי מי אשים את דברי במליצה היכוחית הנזכרת. והנה בראשונה חפצתי ללכת בעקבות חז"ל במדרש איכה הנ"ל, אם כי לא דקדקו הדק היטב בדברים הנוגעים לתולדות העתים, כמו שבארת אדוני בספרך בית יהודה בהערה לפרק ס"ח בשם החכם הגדול ר"ע מן האדומים, אבל המון הספקות אשר החלו להתעֵר בקרבי גדרו בעדי מלכת הלאה.

על כן אדוני הנני מבקש מאת כבודך, להשיב לי על שאלתי זאת, למען אדע פשר דבר, איך להשלים את אשר החלותי בעזר השם, ואל תחשוב לי זאת לעון אם אטריחך על עת מצער, כי לא אדע אל מי מזולתך אפנה. הן רק אתה הוא האבן הראשה בין אבני נזר חוקרי קדמוניות המתנוססים על אדמת רוסיא, ועתה מי מבלעדיך יתיר לי את ספקותי? מי יאיר את עיני בדבר הזה? ובפרט כי דבר נקל הוא אצלך להשיב לי על שאלתי, כי מי כמוך בקי בספרי קדמונים ואחרונים? הן כלם חקוקים המה על לוח לבך, ולפניך נגלו תעלומות חכמה. אקוה כי מלא תמלא את חפצי, ולא תשליך אחרי גוך גם בקשת צעיר המשכילים כמוני, ואתך הסליחה לכפר על שגגותי.

יוסיף ה' ימים על ימיך ויעלך מעלה מעלה, לשמחת לבב כל אוהביך, ולשמחת מוקירך ומכבדך כל הימים, כל"ב אמת ותמים.

יחזקאל פייוויל ראטהשטיין.

P. S. והנני לכתוב לך אדוני איזה דברים קטנים, והמה כעין הערות לספריך. בספרך תב"י צד מ"ג כתבת, כי פילון היהודי היה מבני הכהנים. ונשאלת על זה מהרב הגאון מ' שלמה ליב ראפאפורט, מאין לך זאת? ואנכי מצאתי מפורש כי היה כהן, בקורות התבל הכללית בשפת אנגלית חלק י"ב שנעתק לשפת אשכנז ע"י זיגמונד יקב בויטגארטען נדפס בהאללע שנת 1752 צד 688. עוד דבר נפלא ראיתי שם, כי אפיאן, המהנגד הגורע, אחרי אשר הרבה לעג על מצוה מילה אשר אצל היהודים, נלחץ גם הוא למול את בשר ערלתו, בעבור מחלה עזה אשר עברה עליו, בפקודת הרופאים; אמנם

לא לעזר ולא להועיל, כי אחרי אשר עלה רקבון במכתו ותבאש, מת מיתת משונה ובזויה, כן יאבדו כל החפצים לראות ברעת עם עשוק ורצוץ כעמנו.

בספרך בית יהודה צד קמ"ב, אמר המחבר פליאה נשגבה וכו', ולי נראה כי כונת הגמרא ששאלו לשמואל בעת אחר ר"ל ביטיו בבית האוצר במכתב המדבר בדבר החכם ר' שם טוב, המחול ארוני לעיין בס' מלא חפנים להחכם הגדול הרב ר' אברהם גייגער, ובס' המאסף לשנת תק"ע צד כ"ח בדברי החכם המליץ ר"ש כהן.

משנת תריד

לידיד לבי הרב הגדול החוקר המצוין החכם המפואר המליץ הנשגב כ"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

כמה וגם כלתה נפשי אחריך מאז, אך המצרים חצצו בינינו, גבול נתן ה' ביני ובינך, אולם אם גויותינו רחקו, נפשותינו קרובות, ולבבי ללבבך הומה תמיד, בקהל אוהבי חכמה ודורשי תושיה כי אבוא, ההלתך בפי, ולשמך ולזכרך תאות נפש כלנו; מכבוד מחברים כי ארברה, בראש ספריהם ספרך, אענדהו עטרות למו. אל קצוי ארץ כי אעופה, במסלות ברזל ברכב וסוסי אש, באניה שָׁטָה ברוח להבות ותמרות עשן (דאמפפשיפע) גם שם אגדלה שמך ויקר חכמתך על כל ארומם, לאמר: זה יולד שם!

לא אפונה כי נודע לך גבר חכם בעוז מספרי כתבתי, אשר אוציאו לאור בקרב, והוא חיי וקורות המגיד ר' יעקב מדובנא, מאורעותיו, שיחותיו, חידותיו ודרשותיו, ועל כל נלוה אליו מאמר פלוסופי, הנקרא בשם: חכמת המשל והשיר, נפלאות עשיתי בו, וכל חכמי לב יעידוני ויענדוהו בכל פאר ותהלה, ובכל מקום מדרך כף רגלי ירבו אוהבי ומכבדי, והיה תפארתי על הדרך הזה. מי יתן ואזכה להקריבו לפני עין בקרחך, כי מי כמוך חכם ומבין, שופט כל דבר לאשורו, ומעריך כל חבור לפי ערכו.

מה יהיה מהקול אשר עבר במדינתנו, כי יכונו בתי ספר בארצך, ומחכמי הזמן יקבלו רבנים ומורים בראשם, אנשי דעת ויקירי רוח, אשר האמונה והתורה, הדת והמחקר יחד בם קוננו? ואם אמנם קראתי מכתב מגדול אחד במדינתכם להח' הד"ר יאסט, אולם איך יפול אחרית דבר לא ידעתי. על דברת העם, יהיו בראשי הכנסיה הזאת הח' מונענדהאלד בווילנא, ה' שמערן מארעסא יהד"ר ליליענטהאל, ועל פיהם יצא ויבוא כל ענין וכל

מעשה, אולם לא ידעתי אל מי אפנה ועם מי אשים דברתי, אקוה כי גם בזה עצתך תנחני.

מכבדך ואוהבך בכל לב יצחק מיכל מאנים.

בחודש אדר שנת תר"ד.

מורי ורבי! יאר ה' פניו אליך ויברכך בברכת אברהם תלמידך!

ביום אורה ושמחה ששון ויקר הגיע לאחינו, שולחים מנות איש לרעהו כאשר קבלו עליהם ועל זרעם', זה יבוא בכפולים, וזה יבוא במרובעים; הרצים יוצאים דחופים, מריקים קערותיהם וימלאו כיסיהם. ביום טוב זה הגיע התור לקדם פניך במנחה, כל היום אשיחה עם לבבי, מנחה מה תערב לנפשך אשר תרצני ותברכני בגללה? ידעתי כי יין לא ישמח לבבך, כי הנך נזיר קדש, יין ושכר לא תשתה. ואף גם בנעוריך לא באת במקהלות שותי שכר, ולא הצהלת פניך בסעודה שמנה, ומני אז הבדלת והקדשת ימיך לקדושת התורה, כלוא אתה בעליתך, ותמיד מדי אבקרך, אמצאך יושב על ערשך ערש דוי, הוגה בתורת ה', הן כל אלה שמעה אזני, ראתה עיני, ותבן נפשי כי לא כאלה המנות תתענג נפשך. אשר ע"כ אמרתי אבוא במגלת ספר כתובים עליו ברכות לבבי, ושא נא אבי! אם לא מנקובי שמות הנה, כי כמה קולמוסין משתברין וכמה דיו משתפכה כדי לכותבן, ורק בקצרה אברכך: יחדש ה' כנשר נעוריך, ולאורך ימים עוד תתהלך בקרבנו להחיותנו ולהקימנו מאשפות הסכלות. גם סלח אבי, כי עוז התאזרתי לבוא לפניך במכתב כתוב עברית, ידעתי כי קטנתי בערך תלמידיך, אולם מדעתי ענותך, אשר גם לשונאך לא תלבין פנים, אף כי תרע כי בקרבו ישים ארבו ולשונו כתער מלטש, ואף כי לבנך אשר מתוך להבת אש אהבהו דובר אליך. בוחן לבבות יודע כי לא להתנאות באתי לפניך בכלי חרס אשר בידי להתהלל בו לפני אמן חכם, במלאכת הזהב ותרשת המעשה, אשר אם אך יגע בו, ישברהו ויכתתהו כתות לא יחמול.

רצה נא אבי מנחתי הקטנה וברכת לבבי, חי חי כמוני יודה לשמך ותהלתך יספר. היה ברוך, כמשאלות לב בנך תלמידך,

אברהם בן דוב יורש.

תר"ה, פרק כה

ב"ה קרעמניץ כ"ד תשרי תר"ה.

לידידי א"ש בריתי משכיל ודובר צחות מו"ה יעקב נ"פ נ"י. *)

— — — ועל דבר התפלה ביחוד, כבר הבאתי מהאלפס ורבינו יונת (עיין ספרי בית יהודה פרק ל"ז בהחלתו), ועיין שם בספרי זה פרק ק' בהערת לצד 217 מה שהבאתי בשם מהר"ם חגיז ז"ל שכתב בספרו המצות שתמיד היה מתפלל ביחוד בביתו, וכן בימינו הרב החסיד ר' ליב שרה'ס שגר בראדיוויל, לא בא לבית הכנסת כ"א ביום כפור על שעה אחת לשמוע ברכת כהנים. ועיין מה שכתב מהרי"ל הלכות עירובי חצרות, וז"ל: פרק כיצד משהתפין תנן אין מתירין עירוב תחומין רק לסמוך עליו לילך לדבר מצוה כגון לבית האבל או לבית המשתה, אמר מהר"י סג"ל דלא ראה בשום פוסק שמותר לערב תחומין לילך לבית הכנסת כדי להתפלל בעשרה וכו' א"ל הר"ר מינקא ולא יהיה פחות מבית המשתה? אמר לי הרב להתפלל בעשרה אינו כל כך מצוה; דיכול לכוון תפלתו בביתו, דלא אשכחן אשר הצריכו חכמים להתפלל בעשרה, אבל בית המשתה מצוה היא, ודוקא סעודת נשואין ולא סעודת רשות, וכו' עכ"ל.

דברי ידידך לנצח י"ב לעווינזאהן.

קרעמניץ אלול תר"ח

לידידי היקר החכם מוהר"פ שלום וכל טוב סלה!

— — — — ואשר בקשתי ממני לעיין היטב בכוזרי דפוס פראג, עם באור החכם ר"ר ברעכער מאמר רביעי סימן י"א בד"ה: וכמעט שאומר וכו' ועבדת שם וכו' ונשנה פעמים וכו', כי אני לא אוכל להבינו כלל. גם בקשת ממני לעיין באוצר נחמד שאינו בידך, אולי מבאר הוא ביתר באור, וספר אוצר נחמד אין בידי הפעם לעיין עליו.

---

*) למותר חשבתי להביא עוד הפעם את כל המכתב שנדפס בספר הזכרונות צד 76,
המו"ל ספרי ריב"ל.

עוד אומר לך כי הבנתי בכמה מקומות מהכוזרי, ומצאתי שהמדפיסים תקנו וכתבו המורת „נוצרים" „פרסיים", ולדוגמא מאמר ד' ס' כ"ב, בצרוף מאמר א' ס' קי"ג, וכמו שמציין שם המבאר הזה, ועיין גם מאמר א' ס' ה' בתחלתו, וזכרתי כי ראיתי בימי נעורי כוזרי עם פירוש ריים דפוס ברלין, והיה שם בהתחלת מאמר א' הרבה סרת הנוצרית, ולפנינו פה חסר.

גם אומר לך שלדעתי המלות „חוץ מן הנוצרים" בהתחלה הספר, שורה ב', הוספה מאוחרת, שהוסיפו בכוונה. וראיה לדברי אלה, תמצא אם תדקדק היטב בדברי החכם קרדנאל (הנזכרים במכתבו של החכם לוצאטו אל החכם המבאר הזה, בראש מאמר שלישי) בהתחלה דברי הכוזרי, ולא נזכר שם שלש מלות הללו „חוץ מן הנוצרים" והבן. — — — — —

דברי ידידך בלב ונפש י"ב לעווינזאהן.

מאת ריב"ל להרב החכם מ' י"ה תר"ה.

ועל שאלתך אשר שאלתני בספרי אבני מלואים (צד 291 סימן ז"יין) מה שהעתקתי מן הירושלמי (דשקלים פרק חמישי) שאמרו על ר' עקיבא שהתקין מקרא ומדרש והלכות, ושאלתני שכוונת התלמוד בזה שהתקין בודאי שהוא הוסיף איזה היקונים בתנ"ך, וזה דבר המתמיה עכ"ל.

נראה לי שר' עקיבא הוסיף איזה יחוסים בספר דברי הימים, כי בספר סדר עולם, (שהוא מיוחס להתנא ר' יוסי בן חלפתא) וכן ביוחסין בסופו ובשלשלת תמצא סדר הנשיאים הקדמונים אחר זרבבל על זה הסדר: זרבבל, משולם בנו, חנניה בנו, ברכיה בנו, חסדיה בנו, ישעיה בנו, עובדיה בנו, שכניה בנו, שמעיה בנו, נעריה בנו, חזקיה בנו, ואמרו שם ביוחסין שיש אומרים שחזקיהו. זה הוא הלל הזקן, והשלשלת אומר שהוא אחיו של הלל הזקן. ואם תעיין בספר ד"ה א' ג' בסופו המצא שם כל האנשים הללו הנזכרים פה מן זרבבל עד חזקיה והוא בכלל. וידעת שעזרא כתב ספר דה"י, ועזרא היה עם זרבבל בזמן אחד, ופה נזכרו עשרה דורות רצופים בזה אחר זה אחר זרבבל; וזרבבל מת בשנת שבעים לגלוה בבל, ערך ג' אלפים תמ"ח, וחורבן בית שני היה ערך ג' אלפים תתקכ"ח, והלל היה בערך ג' אלפים תתכ"ח, כי היה בערך מאה שנים לפני החורבן בית שני, וא"כ בין עזרא הסופר שכתב ספר דברי הימים עד הלל יהיה ערך של שלש מאות ושלשים שנה וכמו כן נזכרו הכהנים הגדולים המאוחרים על זה האופן בנחמיה י"ב: ישוע הוליד את יויקים ויויקים את אלישיב וגו' וכל אלה כהנים גדולים היו עיין רש"י שם. בודאי גם זאת הוספה היא מאחרונים, ואולי ע"י ר' עקיבא.

ווילנא דען 1 טען סעפטעמבר 1845 תר"ה.

הערן ר"ב לעווינזאהן אין קרעמניץ.

גאטט וויס, מיין ווערטהעסטער הערר לעווינזאהן, נאך וויא פיל יאהרען דעם שטיללשווייגענס זיא היטע ווידער איינינע צייל פאן מיר צוזעהן בעקאממען. דאך קיינעסוועגס מיססען זיא דיס זאנדערבארע פערפאהרען פיר דיא פאלגע ערקאלטעטער פריינדשאפט אדער פערשערצטער אכטונג האלטען. איך ליבע אונד שעטצע זיא. עס איזט וואהר, ניכט מעהר זאווארם וויא זאנסט, זאנדערן נאך ווערטער, נאך איננינער, מיט איינער אן ברידערליכער ליבע גרענצענדען ליידענשאפטליכקייט, אונד טראין דעם שווייגע איך אונד ווערדע אימטער מיך שוויינענד נעגען זיא פערהאלטען, זא וויא איך עס נענען אנדערע טהוע, דענען איך אייך אורזאכע האבע דאס פאלל'ע הערץ צו צו ווענדען.

אונד וויססען זיא, וואס דיא וואהרע, וואס דיא איינציגע אורזאכע דאפאן זייא? מענען זא אנדערע לעבערליך, פיר איבערטריבען האלטען, מיר לינט וועניג דאראן, ווענן זיא נור טהייערסטער פריינד, פאן דעם איך מיך יעצט ענטשולדינען וויל, דיא וואהרהייט אונד אין דען שמערץ, דער איהר צום גרונדע ליגט, איינגעהן.

דיא אורזאכע בעשטעהט אין פאלגענדעם: איך לעבע היר מיט פינף קליינען קינדערן, זא אהנע אללע נעבען פערבינדונג פאן פערוואנדשאפט, זא טרויעריג איזאלירט, זא גאנץ אויף מיך אליין הינגעוויזען, פאסט אימטער דען ווירטה דען לעהרער מיינער קינדער, דען צענזאר, אפט אויך דאס קינדערמעדכען פערטרעטענד, דאס איך ניכט נור שאן דער פילפאכען מיהע אונטערלינע, זאנדערן וואס נאך מעהר איזט, וועהר אפט פאן דער אנגסט היימגעזוכט ווערדע, דאס דיזע טהיירע וועלען, ווען איך דאס אוינע שליסע, ווירקליך פערלארענע שאאפען גלייכען ווערדען.

פינען זיא נאך איין טיף אין מיר וואורצעלנדעס קערפערליך ליידען הינצו, דאס וואהל נעכסטענס ויינען לעצטען קאמפף אלס זינער מ"מ מיר אויסשפילט, אונד איך פראגע זיא, אב מאן אין זאלכער אומגעבונג, אין זאלכער נידערביינונג דען זיסען געפיהלען איינער פערגען פריינדשאפט נאכ־צוהענגען, אונד דיא פאן איהר אויפגעלענטען פפליכטען צו איבען אים שטאנדע זייא? איך העטטע מיך קיינעסוועגס איהנען זא אפפען מיטגעטהיילט, ווען איך ניכט ערפאהרען העטטע, דאס זיא נאך שלימטער אין דען טאגעס מיהען איהרע בעטטען קרעפטע צו פערצעהרען פאם שיקזאלע געצוואונגען זינד, אונד זא האבע איך גרונד צו האפפען פאן איהנען ליידער פערשטאנ־דען אינד ענטשולדיגט צו ווערדען.

דים דינע מיר בייא איהגען ווערטהסטער פריינד, צו איינעם טרויריגען כסות עינים, וועו מיך פילע מיינער ואנסטיגען פריינדע דעם אבפאללס פאן דער פריהערען זא שווערסערישען הינייגונג אנקלאגען זאללען, אבער אומס היממעלס וויללען, מאכען זיא זא ניכט פרעסרע, נאך וועניגער פראפאנע וועלט־מענשען ראמיט בעקאנט, דען איך מעכטע ניכט גערנע איינעם גראסען פובליקום אין נאכלעסיגער נאכטראכט צור שויא הינגעשטעללט זיין.

זא פיל פאן דעם, וואס זיא האפענטליך איבער דען צו שטאנר מיינעס הערצענס אין בעצוג אויף זיא צופרידען שטעללען קאן, איבער איהרע אייגענע אנגעלעגענהייט, פיהלע איך מיך יעצט חורך דיא איגליגענדען בריפע דעם הערין נאטאנזאהן אונד בן יעקב אללער מיטטהיילונג איבער האבען אונד זא מעהר דא דיא דריקער זעלבסט יעצט אבוועזענד זינד. נעהמען זיא צום שלום דיא טרייע פערזיכערונג דער פריינדשאפט אונד אכטונג הין וואמיט איהגען עווינ פערבונרען בלייבט איהר פערעהרער.

וו. טוגענדהאלד.

ב"ה ח' תמוז תר"ה קרעמניץ.

אלהים יענה את שלום ידיד לבי מנער ה"ה הנגיד המהלל חכם וסופר הנכבד בעמו כבוד מו"ה דניאל הארטענשטיין נ"י.

עברו למו כמשלש שנים מיום נתתי ספר בריותות למלאכתי מלאכת סופרים, כי הזקנה ותשות כחי יעצרוני למשוך בשבט סופר, וגם למאהבי ומכבדי העומסים עלי אגרות ממרחבי ארץ. לא אוכל להשיבם דבר, ואין שכר לי בעמלם, כי אם אשלם יום יום דמי קבלת האגרות, אקראם ולבי עלי דוי, כי לא אוכל להשיבם מענה. — וגם להספרים הרבים כתיבות יד אשר הגם באמתחתי, אמרתי נואש. לא אחת ושתים נסיתי לשלוח לקבץ ע"י איש עתי חתימות, וארא כי לשוא עמלתי, המשולח די כסף מאסף, ולי אין כל, שכר טרחו ומזונו, ושכר עגלה, (והעלמתו עפ"י רוב) מאבדים כל כסף הנאסף, הנדיבים החותמים ישישו על חסדם עמדי, כי ישביעוני די שובע, ואני, לבי עלי יכאב אגוע ברעב ובחסר כל. נגשי רבו כמו רבו, כי היו למשען לי בעת צר, זה בכסף מזומן, וזה במזון, זה הלוה לי משכון, כי חמלו על מעמדי, ועל מחלתי לעתים כי הגבר עלי; ויהי בחורף העבר, ואני נהייתי ונחליתי, ומחסורי הורידני לעפר, קראתי למות ויסתר מעיני, והוסכם בין אוהבי ורעי המעטים אשר בקרוני, להעמיד לי מעמד קבוע בעירות הקרובות לי במקום, ואיש איש יסעדני שנה בשנה במסת קבועה, נעתרתי לדבריהם בכל לבי, אמרתי הפעם אושעה, אך זאת אמרתי שתהיה מסת

נדבתם קלה מאד מאד, אבל קצובה ופן תעלה מסתם לסכום רב, עד מהרה יפול המקרה, ותהי לאין, ויבואו בעירי קצת נדיבים על החתום בדי כבוד. (ישלם ה' פעלם!)

ועתה אדוני ורעי! הן כבר ידעתי את נפשך ולבבך הנטויה אלי שכם יהר על אחינו, ומאז הייתי לאיש עד עתה, לא חדלה לעזרני במתת כסף לעזרה, ומי יתן והיה לבב כלם כמוך, ולזאת אחלה פני כבודך אדוני, אל תמנע את ידך מלבוא גם עתה על החתום בין נדיבי עיר ראדוויל, כי כלם עונים: אם אתה אדוני תלך בראשם, ילכו גם המה אחריך, וממך אדוני יראו וכן יעשו, ואם חדלה הפעם, גם הם חדלו, אף כי לא חדלת ממני מסת כסף, לכן אדוני! חזור מהסכמתך, בטל רצונך הטוב מפני רצוני, למה ארד שחת בלא עתי? כי אל מי אפנה? האם אל הקדושים אשר בארץ? או אל חברתם? או אל דלת העם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ומהעדר חכמה בצל כנפי החסידה יחסיון? (ולא ידעו להיטיב כי אם אל ההולכים בנתיבתם) האם אל קצת משכילי עמנו העניים ודלים אשר ישועו לאכל כמוני?

ידידי כנפשי! אל תשליכני לעת מצוא זו חמול ואל התמהמה, הנע בנפשך מתי הלאיתיך בדברים כאלה? מתי הכברתי מלים אליך לדבר דבר נגד הסכמתך ורצונך? זה יותר מחצי שנה אשר שלחתי לראדוויל ביד ידידנו המשכיל ר' משה יאקובזאהן לבקש על זאת מכם הנדיבים בראדוויל, ושמתי יד לפה ואדום עד עתה, יען אדע נאמנה, כי בלעדי חתימת ידך אדוני לא יעשה דבר. קמתי הפעם ובמעט עברתי על שבועתי אשר נשבעתי בפקודת הרופאים למנע מכתיבה, וכתבתי אליך אדון נכבד! אך לא ארבה במלין למען לא יראה כאלו אפונה במובהך, ואקצר ואומר שלום לך ולכל מרבית ביתך, הנני אוהבך ורעך הקשור בנפשך כל ימי צבאי.

ייב לעווינזאהן.

ישועתה לה'. בריסק ב' אדר ראשון תרי"ד.

החיים והשלום וכל טוב סלה ימצאו בית כבוד מר חביבי,
הדרת החכמים ותפארת המחברים, פאר עמו ועטרת קהלו,
הרב החכם החוקר אלהי, חכם תלמודי, בש"ת מו"ה
יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

הגיעני מכתבו ע"י משולחו מכ"ז, ואגיל ואשמח הרבה מאד על דברי מכתבו כי אין ספק אצלי שבדבריו הנעימים יסתור דברי הפלמוני עד להשחית בן ויאבדו כל אויבי ה' והורתו, ויסיר מאתנו כל נגע ומחלה טבעית. אינני בשלמות בריאותי, הרחמן ית"ש יחזקני. את אשר מצאה ידי לעזור למשולחו

עזרתי, ודברתי על לב אוהבי ומכירי השומעים לדברי ולעצתי, וירשמו שמם בספר הזכרונות.

ידידי, על מכתבו מאשתקד י"ט כסליו תר"ד עוד לא השיבותיו, כותב בו ששגגה יצאה מלפני בכל האגרת, וכונת מעכ"ת היה על הנאמר בספרו תב"י צד 74 וצד 122 ובסוף דבריו סיים וז"ל מר: ואין זה שולל מרשב"י שהיה בעל מופת ובעל נס, וכי מי שהוא בעל מופת לא יאהב בעבור זה החקירה הטבעית? דבריו אלה כבר סותרים דבריו בבית האוצר צד 244 כי שם כתב בפירוש: „שלא יפה עשה רמ"ד שבחר לכנות את הזוהר בשם רשב"י מחמת שהוא היה ממאן בכל דבר היוצא מגדר הטבעי והשכל הישר יותר מכל חכמי זמנו". א"כ איזה מדבריו צודקים את הנדפס או את הנכתב, אתמהה? אבל באמת רבתה התימה, ועצמה הפליאה על ידידי מעכ"ת כי מה ששולה לעיין בס' תב"י, עיינתי בו והנה בצד 122 כותב סתמא רשב"י היה עסקן בדברים כדלעיל 74 ובשם מביא ידידי מעכ"ת וז"ל: והחוקר בטבעי יצורים הוא הנקרא בפי ההלמודיים עסקן בדברים, כאמרם (ויקרא רבה פ' י"ט, ודברים רבה פ' ה') רב אסי הוה עסקן חמא חד עורב וכו'. רבי שמעון (סתם ר' שמעון הוא רשב"י) הוה עסקן בדברים. רב ייגא הוה עסקן בדברים. ר' שמעון בן חלפתא הוה עסקן בדברים, עכ"ל מעכ"ת. והנה בתחילה מכת"ר חלום חלם ואיננו שם כלל וכלל, כי בויקרא רבה פ' י"ט נמצא שם רק רבי אסי הוה עסקן חמא חד עורב כו' לא זולת; ובדברים רבה פ' ה' איתא על פסוק: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" רבנין אמרי וכו' אמר רשב"י מעשה היתה ומצאו בבור שלה ג' מאות כור מה שמכנסת מן הקיץ לחורף, לפיכך אמר שלמה: „לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם" אף אתם התקינו לכם מצות מן העוה"ז לעוה"ב. המאמר הזה הוא מאמר מוסריי לא פלסופי! אמר ר"ש בן חלפהא מעשה בנמלה אחת וכו' עכ"ל המדרש שם. ולא נמצא שם לא רב ייגא שמביא מעכ"ת בשם המדרש, ולא סתם ר"ש אשר עליו מסגיר כ"ת בין חצאי עגולים סתם ר"ש הוא רשב"י ולא שהיה עסקן, גם על רשב"ח שהיה באמת עסקן כמובא חולין נ"ז ב' לא נמצא לשון עסקן כאן רק המעשה המובא ממנו מוכיח שהיה עסקן, ובמאמר רשב"י שתפס ג' מאות כור אין ספק שגוזמא קאמר כדרך כל המאות שבש"ס, ועיין פסחים קי"ט א' ברשב"ם דהמשוי שלש מאות כו'. עתה ישפוט נא כ"ת מה היה לו, מי מאתנו שגה, ומסידור לשונו בצד 74 שהעתקתי לעיל נראה שיש מדרש מפורש ר"א הוה עסקן, רב ייגא הוה עסקן, ר"ש הוה עסקן, רשב"ח הוה עסקן, ובמדרש שיש ת"י רפוס שקלאוו לא נראה ולא נשמע ומסתמא בכל המדרשים לא נמצא, ומאין יצא למעכ"ת שרשב"י הוה עסקן.

כותב עוד במכתבו הקטן מאשתקד וז"ל: „ומה שאמרתי שרשב"י אהב את החקירה, ויש לי ראיות המונים משני התלמודים ומדרשות ומדברי הרמב"ם ז"ל" בחסדו יביאם נא אלינו ונדעם. ואף כי כנים דברי מעכ"ת במכתבו (לא בספרו) שהעתקתי לע"ל שאין זה שולל מרשב"י שהיה בעל מופת ובעל נס

ובי מי שהוא וכו', עכ"ז חפץ הייתי לדעתם. קצרו של דבר כבודי מחול, אבל כבוד האמת האהוב אשר עליו אנו מבלים ימינו באמת או במדומה, אבל דבר אמת תמיד בפינו ובכתבינו, זה אינו מחול. ואבטח בכבוד ידידי כי לא ימנע מהביא באחד מספריו אשר יביא בדפוס בקרוב, את השגגה הזאת בצחות לשונו. והנני ידידו ואוה"ג המתהדר בכבודו וחפץ בטובתו ורוצה בהצלחתו הזמנית והאלהית כותב בלא לב ולב.

יודל הלוי עפשטיין.

P. S. האמנם כי אף שהיה רשב"י עסקן בדברים, עכ"ז מובא ממנו מעשה בגמ' סנהדרין נ"ט ב' מעשה נסים יעו"ש.

תר"ה. פרק כו

ב"ה ר"ח תמוז תר"ה קרעמניץ.

אלהים יענה את שלום ידידי הרב הגאון החריף ומשכיל הגביר כבוד מו"ה יודל הלוי עפשטיין נ"י.

את אגרתו החמודה מן ז' מרחשון תר"ד קבלתי אל נכון, והשיבותי לו מענה על השגותיו (על מאמרי „עיד ספר הזוהר" בספרי בית האוצר), אך לא נתקררה דעת מעכ"ת מתשובותי וכתב לי עוד הפעם במכתבו היקר מן ב' אדר ראשון תר"ה, ועודו מחזיק בהשגותיו אלה, ומסיים שם אגרתו השניה שמובטח בי בשאדפים איזה ספר לא אמנע להודות ברבים על השגגות הללו. ולכן באתי הפעם להביא מענות מעלת כ"ה ומתירותי על השגותיו אלה, נגדה נא לכל קורא חכם השוקר בלמודים, אשר ישית ידו על שנינו, להוציא לאור משפטנו, מי משנינו שגה, ואם אנכי שגיתי אודה ולא אבוש. ואציג פה בקצרה מענותיו דמר בשתי אגרותיו אלה, ואחר אזכיר מענותי נגד השגותיו אלה, כיד ה' הטובה עלי:

א) מה שכתבתי שם במאמרי על דבר ספר הזוהר, בהערה לצד 244 שהיה ר' שמעון בן יוחאי עסקן בדברים, (ד"ל חוקר בטבעי היצורים) ורשמתי לעיין בספרי תעודה בישראל צד 74 וצד 122, כי שם כתבתי שבמדרש ויקרא ודברים ובהלמוד (חולין נ"ז ע"ב) נזכרים במה תנאים ואמוראים שהיו

עסקנים בדברים, כגון רב אסא *) רב יינא, רבי שמעון בן חלפתא, ובתוכם גם ר' שמעון. (וידוע שסתם ר' שמעון הוא ר' שמעון בן יוחאי).

וכתב על זה מעכ"ת שאנכי מעיתי מאד, כי לא נמצא בשום מדרש שהיה ר' שמעון (סתם, שהוא באמת ר' שמעון בן יוחאי) עסקן בדברים. ורק במדרש דברים ה' נמצא שרבי שמעון בן יוחאי מספר שם מעשה שהיה ומצאו בבור של נמלה ג' מאות כור מה שמכנסה מן הקיץ לחורף לפיכך אמר שלמה לך אל נמלה וגו' אף אתם התקינו לכם מצות וכו', והמאמר הזה הוא מאמר מוסרי ולא חקירה טבעית.

וסיים כבוד מ"ת את דבריו בזה הלשון: במחילה מכ"ת חלום חלם! לא נשמע ולא נראה בשום מדרש כלל וכלל שיתואר ר' שמעון זה בתואר עסקן בדברים, עד כאן תוכן דבריו באגרותיו אלה אלי.

ועתה איש הלוי! ישא נא עיניו עוד הפעם, ויחזה בעינים פקוחות במדרש ויקרא רבה פרשה כ"ב, וימצא כדברי בעזר השם, וז"ל: ר' שמעון הוה עסקן בדברים הוה ליה חד פרדס, חד זמן הוה יתיב ביה וכו' חמא חד רזכיפת דעבד ליה קן בגויה וכו' אזל ר' שמעון וסתריה וכו' מה עבד ר' שמעון וכו' וכו' **). עוד אומר למעכ"ת שבמדרשים ממהדורות ישנות יש נוסח במדרש זה כזה: „ר' שמעון בן יוחאי הוה עסקן בני' ר"ל חוקר טבעי גדול, כמו שמעתיק דברי המדרש אלו בספר בן יוחאי, ועיין מה שמראה שם באצבע אל זוהר שמות ו' ב'.

ב) מתפלא עלי מעכ"ת ואמר: שכתבתי שם (בצד 240 בהערה) „שהרב יעב"ץ שולל מספר הזוהר קדמותו וקדושתו" והוא דבר שלא היה ולא נברא, ואם היה היעב"ץ מסופק בקדושתו לא היה מביא מאמרים שלמים מספר הזוהר לאמר מדי יום ביומו ומדי שבת בשבתו וימים הנוראים והחגים? והיא ראיה שאין עליה תשובה, גם בונה לרוב הרב יעב"ץ על ספר הזוהר בכמה מקומות אין מספר בסדור התפלה שלו חלק ראשון ושני ושלישי, עד כאן דברי פליאתו דמר עלי.

ראשונה אומר: שבעלילות דברים בא מעכ"ת עלי, לא כתבתי „ששולל ממנו קדמותו וקדושתו" אולם כך כתבתי שם: „הגאון יעב"ץ בספרו המטפחת ששלל ממנו קדמתו, ובעבור זה קדושתו" ור"ל אם אינו קדמון, ממילא אין בו קדושה, כי כל קדושתו הוא יען שהאמינו שחברו הקדוש התנא ר' שמעון בן יוחאי, ואם אינו לרשב"י אינו קדוש.

והראיה שהביא מעכ"ת שהגאון יעב"ץ מביא ממנו מאמרים ולאמרם

---

*) ובתלמוד נכתב ביו"ד תמורת א' כזה: רב אסי והנקרא בתלמוד מופת הדור, ר"ל גדול הדור (עיין יוחסין חלק שני אות א).

**) אגב אעיר שם בדברי המדרש אלו, על תיבה אחת הצריכה תיקון לדעתי, „ושרפה" נראה לי שצריך להיות „ושלפה" (ר"ל הוציאה).

בכל יום וכו' שאינו ראיה כלל משני טעמים. א) כי אף נאמר שר' משה דיליאון הצרפתי חברו, וכי בשביל זה אין בו מאמרים יקרים והראוים להאמר? ב) טעה מעכ"ה מעיקרא דדינא, כי ספר המטפחת חבר הרב יעב"ץ בסוף ימיו, והסדור חבר בנעוריו, בעוד היה מאמין כאחרים לפי תומם שהזוהר כלו הוא מעשה ידי הקדוש רשב"י. ועוד אומר איך היה לפי דעת מעכ"ה ספר הזוהר קדוש בעיני הגאון יעב"ץ, כמו שכתב לי באגרותיו אלה בטענות ואריכות דברים; הלא כל מי שיש לו עינים לראות יראה די גלוי בספרו המטפחת ויתר ספריו שחבר זה הגאון יעב"ץ בסוף ימיו, שצועק כברוכיא על ספר הזוהר וביחוד על התוספתא ומדרש הנעלם והתקונים וזוהר חדש שאינם מרבי שמעון בן יוחאי, ורק מעשה ר' משה דיליאון, וכעדות שמעתיק מדברי היוחסין דפוס קאנסטאנטינה משנת שכ"ז, שכל ספר הזוהר הוא מעשה ר' משה דיליאון, גם מראה הגאון יעב"ץ שיש בזוהר הרבה מלמודי השלוש, יעויין לדוגמא בספרו „שכם לנו כסילים".

וגם כבר כמה גדולים מחכמי ספרד קודם הרב יעב"ץ החליטו שהזוהר הוא מעשה ידי ר"מ דיליאון, וכן הגאון הגדול מופת דורו ורב הכולל רבי אליהו דעל מעדיקא בספרו בחינת הדת, הוא אומר בפה מלא ובראיות נכוחות שהזוהר אינו מרשב"י ורק מר"ם דיליאון (ומי לא ידע את גודל מעלת זה הגאון רבי אליהו, ויראה נא מעכ"ת גם בהשובות הגאון רבינו מהרי"ק (שרש נ"ד) שכותב אליו תשובה ומהארו ברמים, וז"ל: „מצרף לחכמה וכור להבונה, ויהי ידיו אמונה, כל אמרהו צרופה, מנופה בשלש עשרה נפה, ה"ה הותיק ידיד נפשי הר"ר אליהו" ואחריו של הגאון ר' אליהו דעל מעדיקא החזיק גם הגאון המופלא מופת דורו ר' יהודה ממודינא (בעל ספר הכונה על העין יעקב, ועוד המון חבורים נפלאים) בספרו ארי נוהם, שמראה ג"כ בראיות נכוחות שהזוהר אינו מרשב"י ורק מר' משה דיליאון. וגם הגאון ר' יוסף קנדיאה בספרו מצרף לחכמה שחבר נגד ספר בחינת הדת הנזכר, ששם מתאמץ לתרץ ולפשר שרוקא ר' שמעון ב"י והלמידיו חברו ספר הזוהר, סוף סוף בהשלמת ספרו זה אומר בפה מלא שלא בתם לבבו התנצל בעד ספר הזוהר שהוא לרשב"י, כי עשה זאת למען אחד מאוהביו אשר בקש ממנו, ואם היה מבקש ממנו איש אחר לכתוב ההפך, אז היה כותב ההפך, ובאמת בספרו המכונה אחוז שכתב לעת זקנותו, שם אומר בפה מלא, שהזוהר הוא מעשה ידי ר' משה דיליאון, ומוכיח בראיות, ופוסל כל דברי האומרים שרשב"י ותלמידיו חברום. ור' יוסף זה היה בעצמו מקובל גדול וחבר הרבה ספרי קבלה, וחכם בכל החכמות, ורופא מובהק, וגאון בהלמוד, והיה בנעוריו אב"ד בהמבורג.

ג) מתפלא מעכ"ת הפלא ופ"א על כל דברי שכתבתי שם (בהערה לצד 244) וכתב אלי בזה הלשון: „חוששני לו מחטאת שכתב על רשב"י שהיה מְנַגֵּד תמיד להדברים היוצאים מהיקש הטבעי" ומעלה כבוד תורתו הולך ומזכיר שם מאמרים הרבה מהתלמוד כגודל מעלת ר' שמעון ב"י, וכי

היה ר' שמעון בן יוחאי בעל נס ובעל מופת וכו' וכו׳. וכל זה לפי דעת מעכ"ת הוא הכל בהפך ממה שכתבתי שם בהערה הנ"ל, ובספרי תעודה בישראל כנ"ל.

ראשונה אומר שגם פה בא אלי מעכ"ת בעלילה, כי לא אמרתי שם בהערה, „שרבי שמעון בן יוחאי היה מְנַגֵּד תמיד לדברים היוצאים מהיקש הטבעי", אולם כך אמרתי שם „שרבי שמעון יוחאי הוא מְמָאֵן ע"פ רובי ממאן אינו מנגד, וע"פ רוב אינו תמיד. והיתה כוונתי (וכמו שיראה כל מעיין בדברי שם על הסדר) שע"פ רוב בפירושיו ובמאמריו בתלמוד ומדרשים אמר דברים המסכימים עם שכל הישר, ולפעמים אהב החקירה הטבעית, וכעדות המאמרים שהעתקתי שם לדוגמא מהתלמוד והמדרשים, יראה נא שם כל קורא בצדק וישפוט, אם יש אחד מהם שהוא נגד ההיקש הטבעי, ומלבד המאמרים שהבאתי שם, יש להוסיף עליהם כהנה וכהנה, ולדוגמא אזכיר פה עוד שני מאמרים של רשב"י בביאור פשט הכתובים העומדים לימין צדקי.

א) בספרי (פרשת ואתחנן פסקא ל"א): „רבי שמעון בן יוחאי אומר ד' דברים היה ר' עקיבא דורשן, ואין אני דורשן כמותו. ודברי נראים מדבריו. הרי הוא אומר ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק, שעבד ע"ז, ואני אומר לא לענין הזה, אלא לענין ירושה, כשבאו לחלוק היה ישמעאל אומר לו אני נוטל שני חלקים שאני בכור, לכן שרה אמרה גרש את האמה הזאת ואת בנה*) ודברי אני רואה מדבריו. כיוצא בו אתה אומר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם את כל דגי הים יאסף להם, אפילו אתה מכנים להן כל צאן ובקר ספוקין הן להם (ר"ל היספקו להם בתמיה)! דברי רבי עקיבא, ואני אומר אפילו מכנים להם כל צאן ובקר שבעולם, סופן לדין אחריך ר"ל בכל זאת יהיו מהרהרים אחריך; כי רק עלילה הם מבקשים) ודברי אני רואה מדבריו וכו' וכו'" עי"ש. ומי לא יראה מזה ראיה עצומה למה שכתבנו. גם באמרו „ודברי אני רואה מדבריו" זה מורה באצבע איך היה חביב בעיני רשב"י דבר המסכים עם שכל הטבעי והפשט הפשוט במקראות; כי באמת גם בדברי ר' עקיבא יש דרוש הגון, וא"כ במה ראה את דבריו יותר קרובים לאמת מדברי ר' עקיבא? אם לא בזה בראותו שדברי ר' עקיבא בדברים הללו המה דרושים רחוקים, אבל דבריו המה יותר מתקבלים על הלב, ועל לשון הכתוב, כי הלך דרך קרובה והמסכמת עם שכל הישר. וד"מ: הדרוש של ר' עקיבא על מלת „מצחק" שהוא ע"ז, הוא דרוש רחוק, לא כן דברי ר' שמעון בן יוחאי שלענין ירושה נאמרו דבריו. המה קרובים אל שכל הישר. ולשון הכתוב מעיד לו (כמבואר בהערה הקודמת) גם הדרוש של ר' עקיבא אפילו אתה מכנים להן וכו'

---

*) פה נראה שמסכים מלה זו „וגו'" כי עיקר ההוכחה היא מסוף הכתוב הזה: „כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק.

היספיק להם? הוא דבר קשה ורחוק; כי באמת אם היה ה׳ מכגים להן אף חלק אחד מאלף מהצאן והבקר הנמצאים, בודאי היה די להם והותר, אבל דברי רשב״י המה דברים המסכימים עם שכל הישר, כי הוא אומר אף אם תמלא בזה בקשתם, אז ימצאו עלילה אחרת; כי רק עלילה הם מבקשים.

ב) ברייתא דספרי (הובא ברש״י בראשית ל״ג פסוק ד׳): יש שדורש נקודה זו (על וַיִּשָּׁקֵהוּ) לומר שלא נשקו בכל לבו, אמר ר׳ שמעון בן יוחאי הלכה הוא (ר״ל מקובל הוא) בידוע (צ״ל וידוע) שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו״ עכ״ל. ומי לא יראה פה שר׳ שמעון ב״י העמיק יותר בפשט הכתוב כי הרי נאמר שם וַיִּבְכּוּ, ומי לא יראה בזה שהיה מְמָאֵן בדרוש רחוק.

ועל דבר המאמרים מהתלמוד — שסידר מעכ״ת — המורים על גדולתו של ר׳ שמעון ב״י, וגם שהיה בעל נס ובעל מופת, כבר הלא השיבותי לו במכתבי הראשון וגם היום עוד אשנה דברי לאמר: וכי בשביל זה שהית רשב״י גדול ונעלה מאד על פני דורו, וגם היה בעל נס ובעל מופת לא היה יכול להיות גם חוקר וחכם בחכמת הטבע וכדומה? כאילו החקירה בטבעיות היא דבר איסור, וחלילה לאיש קדוש לחקור בשום חכמה, ומעתה יהיה נגד איש קדוש וירא שמים „איש משולל מכל חכמה וחקירה״ ונגד איש חוקר וחכם בחכמות „איש משולל מכל קדושה ויראת שדי״. מעתה הרמב״ן ז״ל שהיה חוקר וחכם בחכמות ורופא מובהק, לא היה איש קדוש וכו׳? והוא הלא נודע ומפורסם בקבלה מעשיות, וכמעט ראש המקובלים וגם מלומד בנסים, וכדומה לו הרבה מהרבנים וכן מהאמוראים והתנאים, שהיו מהם חוקרים ופלסופים, ור׳ שמעון בן חיפתא הלא עסקן בדברים היה, האם בעבור זה לא היה איש קדוש? וכן רב אסא שהיה עסקן בדברים. האם בעבור זה לא היה קדוש? והוא הנקרא מופת הדור (וכמו שכתבנו) והיה חכם גם במעשה מרכבה (חגיגה י״ג ע״א). ואדרבא לפי דעת הרמב״ם בכמה מקומות מספרו, אף הנביא אלהי לא יוכל להשיג שפע נבואתו, אם לא ישתדל בתמידות להשיג סודות מחכמת הטבע, וסבה הנבראים בכלל וסתרי המציאות וכדומה, יעיין לדוגמא במורה חלק ב׳ פרק ל״ב ול״ח. ויעיין היטב מגודל ידיעת משה רבינו ע״ה בחכמת הטבע. שם במורה ח״ר פרק נ״ר, ובפירוש החכם רש״ט. וכבר ביאר לנו הרמב״ן ז״ל בריש פרשה בראשית שהמ״ם שערי בינה שאמרו חז״ל שנמסרו למשה המה חכמת הטבע כפי ענפיה עיי״ש, ויראה נא מעכ״ת בהדרת זקנים לדון יצחק אברבנאל (פרק כ״א) שישיבת משה רבינו בהר סיני ארבעים יום היה בכדי להשתלם בחכמת הטבע וכו׳ וכו׳ עיי״ש.

ועוד אומר על המאמרים הרבים האלה, שמסדר מעכ״ת מהתלמוד בענין הזה, הלא רובם ככלם דברי אגדה הם הנאמרים על דרך המשל והדוגמא והגוזמא וההפלגה והבאי, וחז״ל בעצמם הניחו כלל גדול ואמרו אין מקשין באגדה, גם האגדות חלוקות הן, ולפעמים מן הקצה אל הקצה,

וסוהרות אהדדי. והנה ד"מ ר"ש בן יוחאי ז"ל האמור בהלמוד בכמה מקומות שהתורה תהיה עיקר וקבע, והמלאכה עראי, ובברכות דף ל"ה ע"ב ת"ר ואספת דגנך מה ת"ל לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו' (יהושע א') יכול דברים ככהבן ה"ל ואספת דגנך הנהג בהן מנהג דרך ארץ דברי ר"י, ר' שמעון בן יוחאי אומר אפשר וכו' אמר אביי הרבה עשו וכו'. הוא בעצמו הלא אומר (והובא במדרש הנחומא פרשת בשלח): לא נתנה התורה אלא לאוכלי המן! ויעיין שם כל המאמרים לפניו ולאחריו, והוא ר' שמעון בן יוחאי האומר (מנחות פרק שתי הלחם) אפילו לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים מצות לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו'.

ד) מה שחושב אותי מעכ"ה למהנגד חלילה על חכמת הקבלה בכלל, זו מנין לו? ואומר לו ששגה ברואה, וספרי שחברתי בעזר"ה וביחוד התחלת המאמר (בדף 240) בדרוש זה — על דבר ספר הזוהר שאנחנו עוסקים בו, הוא מבטל דברי מעכ"ת בזה. וגם בזה לא צדקו דבריו של מעכ"ת נגדי בדבר הזוהר בכלל, היינו שמוחלט אצלי שאין לרשב"י ותלמידיו שום חלק בספר הזוהר, לא כן דעתי באמת, כמו שיראה מעכ"ת שם בצד הנ"ל.

ועתה יקירי איש הלוי! כמו שמעכ"ת בקש ממני בדי כבוד סליחה ומחילה על השגותיו נגד מאמרי אלה בדבר ר' שמעון בן יוחאי זצ"ל, כן גם אנכי מבקש מכבוד מעלה כ"ת סליחה ומחילה בדי כבוד, על השגותי אלה עליו בדבר רשב"י זצ"ל.

ויהי נועם ה' עליו, ויאריך ימיו, ונפשו בטוב הלין סלה, כחפצו וכחפץ ידידו הקשור באהבתו

י"ב לעווינזאהן.

תר"ו, פרק כז

פ"ב כ"ה אלול תר"ו לפ"ק.

לריב"ל מהחכם ר' אריה ליב מאנדעלשטאם.

שמוחים לפני שתי אגרותיך מן ח' אדר ומן י"ב אב לראות מדוע עצרתי לך את תשובתי על הראשונה, ואיך אשיבך דבר היום על השנית, כי לבי יודע מרת נפשי אז כאשר לא יכלתי לעשות את אשר חפצתי. והנה אבוא אליך בכתב אשר לא כרת, כי יקרת לי למאד, אשר אמרתי ביום אשיאך לדבר אחר, ומובטח אני בך שלא תצא לי קלקלה על ידך.

בהיותי לבוש חדשה בחורף העבר זכרתי אותך ואת רמ"א גינצבורג,

שניכם סופרי ישראל, ואשר נמצאו בני עים צבוע להשכיחכם מלב הדור הזה; ותהי דברי אליך אלופי ואל רעך הלו, ואשים לעיניכם את אשר לכם לעשות; בין כה ובין כה נשאני הרוח אל אשר התהלכתי, ויהי בשובי הביתה וארא כי שמע רמ"א לעצתי, ואתה אלופי, בתם לבך וכדרך כל יושבי אהל לדעת משטר הכוכבים בשמים ולא תהלוכות החיים על הארץ, הלכת בדרך אחר, סביב, סביב, הרחק הלאה מאד; לא אדבר אליך את דברי בעת לבעבור תראה כי שגית, חלילה לי מעשות כדבר הזה אחרי רואי ממכתבך הראשון כי גם קצרה ידך מהושיע לך על אודות המעתיקים: אכן אספר לך מעשה שהיה לראבון נפשי. כי כבוא מכתב השרים על אודותיך מעבר משם, וספרי רמ"א עם אגרתו הנאוה בענות חן בדרך הישרה, ויבולע גם לו בגללך, וישאר הדבר עד עת מצוא גם לשניכם.

ואנכי בכל זאת התחזקתי, ואמצא תקוה לכם, אשר, אם ירצה ה' את מעשי, לא תאחר מבוא יותר משנים שלשה חדשים; אבל הגד נא מה אעשה לך בעת הבינים, וידי אני קצרה עדנה מעשות לך רב; הנני למצותך עד ה' ארסעניעוו, ואת אשר יתן ה' בפי אותו אדבר. ויהי לבך נכון ובטוח אשר לו תמצא בשורה בפי כי עתה לא התמהמהתי, ואם גם אתמהמה, חכה לה, כי אם רק יתן ה' לי חיים וברכה, לא אשקוט ולא אנוח עד אשר אמצא לך בית נאמן, לבל תהי שרוי בצער בימי זקנתך. ודע אלופי, שאם לא תמצא לפעמים במכתבי יושבי הבירה תשובה שלמה על כל שאלותיך. לא תכעס, ולא יכאב לבך, כי הבירה אין בה לא שכחה ולא עצלות ולא מרדא, כי אם אולת יד, ובלתי־יכולת תעצור לפעמים בעד רצון איש, ולעמת זה הם לפעמים כצדיקים גמורים שאומרים מעט וכו' וכבר אמר ר' שמעון בן גמליאל כל ימי גדלתי בין החכמים וכו', ושלום וברכה לראשך מאת מוקירך

אריה ליב מאנדעלשטאם.

Кандидатъ состоящій при департаментѣ народ. просвѣщенія въ Петербургѣ

יום ד' י"ב חשון תר"ן אדעססא.

אל כבוד ידיד נפשי היקר הרב המפורסם החכם השלם, דורש טוב לעמו מוה"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י בקרעמניץ.

שתי שנים לא הייתי בביתי, כי נסעתי עם אשתי לארצות נכריות לבקש מזור ותרופה לעיניה, ובכן עזבנו את ביתנו והלכנו למקומות הגדולים בחו"ל לדרוש שם בעצת הרופאים החכמים והמהללים בתבל.

שמתי כבעל כל הון יקר, בראותי שבכל המקומות הגדולים שם ידידי

נודף כשמן הטוב למרחוק, ותבוריו היקרים ידועים שם לתהלה ותפארת, רבים מחכמי עמנו כמו הרב הד"ר גייגער, הרב הד"ר פראנקעל, והרב הד"ר מאנהיימער ובדומה שאלו ודרשו בשלומו הטוב. וביחוד שמח לבי בקרבי כאשר זכיתי לראות בברעסלויא את פני הרב הד"ר לעווע, כמה ימים התענגתי להיות בחברתו, כי לקח אשה שמה ושב אתה לאנגליה לגור שם. האיש היקר הזה שאל ודרש בשלום כבודו, ודברתי עמו ממעמדו הרע, וידאג ויאנח, ויאמר לי: אם היה אפשר לו לדעת אם מכר את הספרים שהעתיק ללשון אנגליה, הוא הספר אפס דמים, אזי מוכן הוא לשלוח לו חמשים עקסעמפלארין, אולי יהיו לו הספרים האלה לתועלת.

הנני אוהבו החכם בשלומו משה פישל פרידענבערג.

תר"ז פרק כח

כבוד ידיד יקר לעמו. גבר חכם בעוז, ה"ה הרב התורני החכם השלם מוהר"ר יצחק בער נ"י לעווינזאהן בקרעמניץ.

את ד"ש במכתבך אל ידידי הנכבד רש"ש ראיתי, ותודה לך כי זכרתני. הלא הדע ידיד יקר כי אשר הגיעך ע"י בן עירך ר"ז שלחתי לך אחרי צאתי חפשי מכהונתי, ולכן יהי לבך בטוח כי גם לימים יבואו אם אשב בסביבה זו, לא אשכח בך. ועתה דבר סתר לי אליך, אחלי גם כותלי ביתך לא ישמעו דברינו בענין הנוכחי, וסוד ה' ליראיו.

באין ספק לקחה אזנך שמץ מאשר קרני, ושרש דבר הלא נמצא בי, כי נעשה הכל בסתר. אולם עוד מעט ותדע גם אתה כר"ש, וכי על לא דבר נפלתי לפני בני עולה, אשר כתבו עמל על ספרינו בכלל. ועל ספר העין יעקב הנדפס בזיטאמיר, בפרט, ואשר עוד ידם נטויה להוסיף חטא על פשע להתעולל אתי עלילות ברשע ובדרשי טובת עמנו, כבוד ספרינו, גם טובת עצמי, עלה ברעתי לכתוב התנצלותי נוסדת על אדני האמת וצדק נגד כל העלילות אשר נתכנו לספרי ע"י לסכור פי מסטינינו, ולהצדיק בזה גם נפשי בלי דעת און, באשר חובת כל אדם באשר הוא אדם להצטדק לפני הממשלה. אולם צר לי מאד, כי בכל הימים האלה תלאות רבות סביב שתו עלי, המון מרדות עסקי ביתי סבבוני, עד אשר אני מוכרח ללכת ולנוע ממקום למקום, והזמן כצל אחרי הולך וחולף, מלבד זה מלאתי כעס ועצב, בהיותי מורדף בלי חשך על לא חמס בכפי, ומלבד זה גברה עלי מחלת הרעמאטיזם, היא השבת מנוחתי ולא התנני שבת על כסא אף שעה שלמה

כל אלה מנעוני עד כה לבצע את אשר זמותי, ולענות דבר על אפניו, בשנם יש לי, בחסד אל עלי, רב ענין ומלאתי מלים כאבות חדשים להשיב על דברי רוח היוצאים מפי מסטיניני, אשר משנים קדמוניות הציקו בהם לאחב״י ושפכו בוז על דברי חכמינו ז״ל, הן כבר המה כתובים על ספרים שונים, כן בלשוננו הק׳ וכן בלשונות לועזיות, אך מן ההכרח לשבת איזה זמן בודד במועדי לקבץ הנפזרות ולהביא הכל בספר בסדר נכון, אשר זה לי לע״ע, כאשר הגדתי מעלה, מהנמנע. ובדעתי כי אומנתך תורתך זולתי, כי הרבה מענינים כאלה כבר באו בספריך אשר חברת, לכן אמרתי לפנות אליך בזה הענין ואגיד לך:

א) נשענתי על אמון רוחך ותוסך להאמין בך ולשלוח לידך פה מוסגר פתשגן הכתב, והוא פתגם המלך, הבא הנה בסוד, ואשר על ידו נעהקתי מעל כני, קרא נא במכתב הזה ותראה תואנות אשר בהן רק אה נפשי בקשו, ושרשם פתוח אל מי אכזב, ולכן אם נתחקה עליהם הלא כרקב יבלו, ועמהם יתר שם רשעים האורבים לדם נקי חנם, ומשימים דופי בתורת ה׳ וחושבי שמו אשר על כל מוצא פיהם נחיה מימי קדם, בכל תלאותינו על פני האדמה.

ב) ולכן ידיד יקר, אם ככחך אז כן עתה למשוך בקסת סופר, עשה נא למען אהבהך לאלהיך, עמך ותורתם, ואולי גם למעני, קח לך מועד לשפוט מישרים, ולכתוב נגד כל ענין וענין ההנצלות בלשוננו הק׳, ובאשר התואנות בנייר המוסגר פה, כאשר דאה הנך באו בכלל בלי מראי מקומות בספר הע״, אך למען הקל מעליך העיון, עמלתי למצוא מחשבות הכותב במקומם, וצינתי בפנים המכהב באלפא ביתא עברית, ובצדו הבאתי המאמרים כהוייתן, אשר יכולתי לבוא עליהם, ואלה אשר נעלמו ממני יוכל להיות אתה תגיע אליהם ותמצאם, או תוכל לענות עליהם בכלל.

ג) ואנכי, בהניח לי ה׳ כמעט מרגזי ועצבי, לא אשקוט עדי אעתיק גם דברי על ספר, באשר יחנני ה׳ דעת, כי לא נופל אנכי מאיש. ולה׳ תקותי כי פי ולבות בני אדם ישרים ודורשי טובת הכלל שוים תמיד ונבונים אל האמת, ואמת מארץ תצמח, אז לא אמנע מלהושיט לך גם ספרי עמלי, ולעת כזאת אמרתי לשלוח לך העתק ממכתבי אשר אני מריץ היום הזה להחכם ה׳ מו״ה לפ״ב (כי נקרא לשם בעניני ספרי העברים), בו תראה אפס קצה מחשבותי בענין הזה, גם תומי ונקיון כפי, — ראה אח יקר גם ראה איך לא העלמתי ממך כל דרכי, ולכן

ד) לא תעלה סורי לזולתי, וכבוד חכמים הסתר דבר, היה בטוח כי בשלומי גם לך שלום. ויגדל נא חסדך זה האחרון למהר מעשיך בהיות לאל ידך והריצו אלי בלי אחור, בלוית פתשגן כתב הדת, גם ההעתק ממכתבי לה׳ מו״ה אשר הנני שולח לך היום.

ח) ובטרם תקרב אל המלאכה תשיג את ספרי העין יעקב דפוס זיטאמיר, ד׳ חלקים אשר נתבקרו על ידי, ותודיעני חות דעתך בענין זה.

הנני אוהבך ומכברך כל הימים יוסף זייבערלינג.

קיוב, דען 5 טען מארט 1847 (תר״ז).

לריב״ל מהחכם צבי גרינבוים (המכונה פעדראוו).

המשכלת ליבע יאקעלסאהן מזיטאמיר הודיעה אותי ממעמדך אשר ברע הוא. אם לא באתי אנכי עד היום אל המנוחה ואל הנחלה, נחלת כהונה, כי עוד לי להיות בהאוניווערסיטעט כשלשה חדשים, בכל זאת התאמצתי בכל כחי לקבץ למענך מסטודענטין העברים איזה רו״כ להיות לך לעזר. בראשון לחדש מארט שלחתי לזיטאמיר על שם ידידנו קוילישער י״ג רו״כ, ועתה לך בעצמך על שמך עוד חמשה רו״כ. אקוה כי כבר קבלת גם הי״ג רו״כ, כי כן בקשתיו לשלחם לך בפאסט הראשונה. אם יצלח בידי אז אשלח לך עוד כחמשה רו״כ כאשר אקבצם, כי כן הבטיחוני איזה אנשים לכבדני מהונם.

המשכיל מאנדעלשטאם כתב למענך להצענזור שלנו זייבערלינג לבקש מאתו כי יתן לך איזה שרות וכהנה בבתי ספר העברים העומדים להבנות. זייבערלינג אמר לי לשאול את פיך אם בכחך למלאות כהונת רוססיש (вступить въ русскую службу) (כי כן אמר לי אשר שמע מרבים כי חולה הנך ולא תשיב רגליך מפתח ביתך חוצה). ע״כ הודיעני ידידי בפאסט הראשונה מה הוא בדעתך בדבר הזה. אם לא נס עוד כחך, גלה נא את אזני ואודיע לזייבערלינג, אולי יצלח בידו באמת לתת את שאלתך ובקשתך, ולמלאות בקשת מאנדעלשטאם.

חפצי לעשות הכרה עם האיש הזה מאנדעלשטאם. אתה תדע אותו כפי הנראה, וכל מעשיו, אם כן איפוא ידידי, הודיעני מה הוא ומה שיחו, אם יש בו ממש, ואם הוא איש הגון ויודע, חפצי כי תדבר עמו בפאסט הראשונה אודותי, ותגד לו מי אני, מה למדתי, תכונת רוחי וכל אשר תדע ממני, והיה כאשר ארע כי כבר נתת עדותך הטובה עלי אז אכתוב אליו מכתב, כי צורך לי לעשות עמו הכרה מכמה טעמים. אקוה כי לא תשיב פני ריקם ותמהר לכתוב אלי בדבר הזה. אם יש ביכלתך העתק נא מכתבך אליו במכתבך אשר תכבדני בו כי קבלת המעות ועם תשובתך על דבר הכהנה, הלא תדע כי בשלומי לך שלום. מדעתי כי טוב היה מאד אם היה ביכלתך לשלוח לו את מאמרי בדבר הנבואה והשיבותי על יש״ר, אשר

יש בידך זה כמה, כי אז ראה מה שרש נמצא בי ומה כחי בשפת עבר, הודיעו כי העתקתי את הספר ירושלים*) (מרעתי כי ראית קצת ממנו), כי עתה אני בהאוניווערסיטעט, בפאקולטעט פהילאזאפיע וכדומה, גם תגד לו כי כבר בן שלשים אני והלאה.

התאמץ נא ידידי וחגור חיל ובתוב מכתב לי גם למאנדעלשטאם ביחד

ידידך ואוהבך לנצח פעדאראוו.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ב"ת נ' דחומ"ם הר"ו קארלין.

לכבוד הרב החכם הנודע לשם ה"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

ידעתי כי ארוני שמח בטובת עמו וחפץ באשרו, על כן מלא לבי לחלק לו מהענג אשר שבעתי בהיותי אורח בעיר מינסק, זה כשבועים לפנים, בראותי את אחינו הולכים הלוך וגבוה להשכיל בלמודים, קרעו את ספר כריתות אשר כתבו המתקדשים לתת להחכמה ויכתבו לה ספר ארוסין, שם חרות באותיות גדולות: לפקוח עינים עורות. בהתלמוד תורה מצאתי כמאה נערים ובמדרש האזרחים כמאה וחמשים, לבד מבני הסוחרים אשר להם בית הספר מיוחד. כלם לומדי מקרא עם העתקה אשכנזית, תלמוד, שפת רוסיא, חשבון ומדידת הארץ, מהנהגים על צד היותר טוב למלאות תכלית הנדרש מהממשלה ותכלית הידיעות הנלמדות שם, דמעות גיל נזלו מעיני לראות כזאת מבטן ליטא אחרי בלותה, הסדר נעים וההשגחה נפלאה ואת כל אלה עשתה יד נדיר אחיו, גביר ומשכיל במדעים ולשונות הרב ר' דוד בהגביר המפורסם ר' אהרן לוריא. הוא הרים קרן בית הספר הראשון אשר יסדו הגוב' ברצון הממשלה, אף הוא יסד, והולך ובונה את הבית ספר השני אשר לאזרחים, לא ראיתי כמוהו נדב עתותי חייו לטובת עמו ולטובת ילדים אמללים. משכים ומעריב בעין שוקדת, ביום השבת הוא מגיד לפניהם ס' מסלת ישרים בהסברה נכונה, כל בחי השכלה אשר שם מקנאים את ערך הסדר הנעים והנהגתו הטובה, ולא חשך ממנו המיניסטר מכתב תודה בעד פעלו, הגדתי לו כי אספר לכבודו את ההדר וראיתיו מלא רצון בזה, כי חפץ מאד לקנות לו הכירות כבודו, ולבא אליו בשאלות איזו

---

*) הספר הזה נדפס עוד בחיי המחבר, על הוצאותיו בעיר ווינא, בדפוס של געארג ברעג, תחת השגחת הרב החכם ר' פרץ בן משה סמאלענסקין, ולא חפץ להציג את שמו מפורש כי אם שם: „שוחר טוב לישראל".

המו"ל ספרי ריב"ל.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

פרטים לטובת בתי הספר, לכן בי ארוני! למען בקשתי ולמען הטוב שיסובב מזה, ייטיב נא לכתוב לו תודה על טוב פעלו ולאמצהו בברכה ולהרשות לו לפהוח שערי קארעספאנדענץ, ובזה תמו דברי עבדו ואוהבו צמא לשלומו

קלמן האכבארג.

ב"ה א"ח פסח תר"ז קרעמניץ.

החיים והשלום לידיד נפשי החכם וסופר הגביר הנכבד
ארון יקר מאר נעלה, דומיה לו אך תהלה, כבוד מו"ה
בעריש טראכטענבערג נ"י

מכתבך היקר והנכבד הגיעני, גיל וששון הרנני, ישע ועוז הלבישני, אך באחת הלאני בראותי בו, כי לא כלכלתי — במכתבי הקודם — די בְּאַר סלי, כי לא פרש בו מהקבלה שנה שנה, זה לי שש שנים, ממסת נדבתך שלשה רו"כ, ומנדבת אלופי הוא אהובנו יקירנו השר אפרתי שבעה רו"כ. דע חביבי! כי כל זאת לא נעלם ממני, ולא מש מזכרוני, והודה לכם תמיד בלבי שמורה, ועל שפתי ערוכה, ואיך אשכח שד נדיבים ממנו אינק? הן כל מטיבי מעודי עד היום כלם חרוהים על לבי, גם בחרט אנוש כתובים בגליון באצבע ממני. ודע כי ספות מתת על אחת משנה מסך ארון יקר לא חפצתי, ולא עלתה על לבי, מתנתך לשנה שלשה השקלים, שלשת ככרי כסף הם בעיני, א"כ אפוא תשאלני ומה חפצתי ממך ידידי במכתבי הראשון? „שלש רגעים בשנה הקדיש למעני" זאת חפצהי מקדם ומאז, ואותה אבקש לי ממך ארון רב חסד גם היום, יען נהנך אלהים לנכבד בעירך, וגביר לאחינו הגרים שמה, ולהיותך מיודעי ורעי מנעורי, ע"כ פניתי אליך, כי אין זולתך לגאול! והיתה שאלתי מאז שתדבר בחסדך על לב הנדיבים המישרים ארחותם בעירך, שגם המה בחסדם יצעדו בעקבותיך, לכלכל את שיבתי, ולהקל מעט את מחלתי, עד יום אשאף כעבר צל, לבוא אל המנוחה ואל הנחלה מקום מגורת אבותי. והנה זה לי שש שנים אשר שטחתי אליך כפי ואתנפל לפניך בדבר הזה, וארוני עד הנה לא עשית מאומה בדבר הזה, ותישנהו על ברכיך וירדם עד כה. הה שש שנים! לא יום ולא חדש הוא, כי עיני לישועתך, ותכלינה שש השנים באפס הקוה.

ועתה אלופי ומיודעי! קחה נא עוד הפעם את האגרת הקרומה בידך, שים עיניך בה, ועפעפיך יבחנו דבריה, או אז תראה, כי דברתי אליך נכוגה גם לא היה מבטי לשפוך חמתי על ראשך, כאשר אמרת עם הספר, חלילה לי מאון! חֵמות תרד על קדקד אויבי ה' ומשנאיך, וחסד וברכה מלא חפנים,

יריקו השמים מעל, עליך שר ישראל, ועל כל הגלוים אך, וחיים ושלום עד העולם.

ובזה אשים קנצי למלין מהעדר אונים, כי קשה עלי הישיבה והכתיבה, ולכן אם שגיתי מה באמר במכתבי הקודם או בזה, אתך הסליחה אדוני יקירי! והואל לדון אותי לזכות, כי כל מעיני נסתרו, וראשי כמטיל ברזל, וכל עצמי יכאיבוני, ואשא ואסבול מוסר שדי אלהי עושי, יהי שמו הגדול מבורך!

היה בטוב אלופי! וקוה לקבל ממני אי"ה בעבור איזה ימים עוד אגרת תשובה על עצתך היקרה לבוא לעיר אדעסא מקום משכן כבודך, ולע"ע הנני להביא לך תודה וברכה חלף עצתך זו הנכונה, כי בזה ראיתי כי נגע בלבך המהור מעמדי כי ברע הוא, יואל ה׳ ויוסיף לך חיים שלום וברכה כחפצך וכאות נפש אוהבך הקשור בך כל הימים

יצחק בער לעווינזאהן.

ה׳ אייר זר"ת.

כבוד הרב החכם הכולל, אשכול המדעים מופלג ושנון המפורסם מו"ה יב לעווינזאהן.

קטנתי מכל הכבוד אשר עשית לי חכם נכבד, במכתבך הנמסר לי מידידנו ה׳ פיעדאראף, ואני אחד מהמון העם, נושא משך כהונה כבדה באין מרגוע, מבלה ימי ועתי היקרה בספרי מוסר, פלפול וקבלה ההובלים הנה חמרים, ומורף נפשי באף מגידים על רעיהם חסד ויראת שדי יעזובו.

במקרה הכתוב באגרתך גם אני קרני, כי אף אנכי מאז שמעתי שמעך ראיתי פעלך בקרב עמנו הודעת, בנתי לרעך מרחוק, יקרת גם נכבדת בעיני, אך כל ימי שבתי פה לא היהה סבה נכונה לקרבתנו אשר חפצנו, עתה ברצות ה׳ דרך שנינו, הנני מודיעך, כי בטרם עוד נקראתי בגללך מדורשי טובתך, עניתי לשואלי פה דבר, המלצתי טוב וחן בערך כיאה לך, ולה׳ תקותי כי בהמשך הזמן אוציא לאור מגמתי.

בדבר הכהנה למענך, דע יקירי כי היא קלה ונקיה, כאשר יודיעך בפרט ידידנו ה׳ פיעדאראף, ושגיא־כח יחזק ידיך הרפות וברכיך הכושלות יאמץ. המצור והבטלה (?) תרפו לפע"ד מיתרי בריאתך והכשילו כחך, אשר אתה כ"ית כלה על ערש יצועך אוית למושב לך כל ימיך, ובהגיח לך ה׳ ממצוקתך, ההרוחה וההגועה יקימך, וידעת כי שלם נוך, ופקדת רוחך ולא

ולא

תחטא, ולכן שלח נא דברך הנה, כאמור במכתב ה׳ פ׳, ותרפא, ויודע לך אשר אדם אתה ללון ביקר, ולא לשבת בית.

קח נא הבטחתי, כי יקרה אהבתך לי, והנני אוהבך מכבדך ומוקירך הדורש טובך בלב ונפש וטוב לעמו יוסף זייבערלינג.

פראסקורב 2 מייא 1847 תר״ז.

לכבוד ידידי הרב המהלל מליץ מפואר חכם וסופר מהיר דורש טוב לעמו ורצוי לרוב אחיו מו״ה יצחק בער נ״י שלום!

במנחתי ההולכת לפני אמרתי אכפרה פני אדוני להסיר תלונתו ממני, כי בושתי וגם נכלמתי להרים עיני מול פני כבודו. מרעתי כי אשמתי גדלה מאד, בשמעי צרת נפשו ורבות אנחותיו מתוך ערש דוי בחליו, בהתחננו במכתבו אלי לסעוד לבו במשען לחם ולא עניתיו. אף לא קדמתי לשחר פניו בזמנים המאוחרים לדרוש ולדעת שלום מצבו ומעמדו. ולמה ארבה בהתנצלות וסבות אשר עצרו בעדו מלהיטיב עמו, הלא את כלם ישא הרוח, ולא יועילו כלל לצדקני במשפט עמו. והאמת כי השכחה וההתרשלות מצדי המה היו בעוכריו; וכפי המורגל בפי ההמון: שהשבע אינו מניח לו לאדם להאמין ברעבון חברו.

ידעתי גם ידעתי שלא יצאתי ידי חובתי נגד כבודו ונגד אנשים ישרי לב (המעטים במספר ונער יכתבם) המבקשים לחזק ידיו הרפות למען יחליף כח עוד בימי זקנתו לעבוד עבודתו עבודת הקדש, ולשאת משאת העם על שכמו להמליץ בעדם לטוב להם, כאשר עד כה היו ידיו לאל אמונה, והקדיש כל עתותיו רק לטובת עמו. אמנם חלילה לך אדני לחשדני כי מזדון לבי או להקל בכבודך, זאת עשיתי, חי נפשי! יקר כבודך בעיני כמו אז כן עתה לא אשקר בבריתי ולא אבגוד באהבתי לך לעולם, כי על אדני אמת נוסדה, ורוח עועים לא ישלוט בה להרסה ממצבה. אכן האמנתי כי גם אתה אדוני עודך מחזיק בתומת אהבתך אלי, וזה יהי לי לאות נאמן כי לא שניתי, אם בא תבוא לכבדני באמרותיך הנעימים והחנני בסליחתך אז אדע כי חפץ תחפוץ בי.

אוהבך המתכבד בכבודך וחפץ קרבתך כל הימים יהושע הארענשטיין.

תר"ח, פרק כט

מכתב מהרב הגאון מו"ה ישראל אב"ד דק"ק בייטהען בארץ פרייסען, ובו שאלות בספר ב"י, מה שכתב להמופלא מוהרמ"פ מרובנא, והוא שלח את המכתב הזה לריב"ל המו"ל.

ב"ה בייטהען כ"ז טבת תר"ח לפ"ק.

לכבוד ידידי הרבני השלם כ"ה מרדכי פ' שלום!

הנני משיב לידידי את הספר בית יהודה, אשר היטיב עמדי להשאילני, התענגתי מדי קראי בו, כי הוא מלא חכמה ודעת, והוא מעיד על רוחב בינת לב המחבר מלא תורה וחכמה, ואם אמנם בקצת ענינים, רחקה דעתי מדעת המחבר, וביחוד במה שהרבה והגדיל כבוד חכמינו עד בלי די, לתת התורה בידם כחומר ביד היוצר, למשרי קטרין ולהתיר איסורין כאות נפשם, ומדעה זו ציץ הזדון פרח מטה הרשע בעו"ה במדינת אשכנז, עד שקמו אנשים כופרים וזדים לעקור כל התורה עד היסוד בה, באמרם כי הם מורשים לשנות כפי הזמן והמקום, כנודע. אף גם זאת חלילה לי לחשוב את המחבר כאחד מהם, כי הוא ביראת ה' כל מגמתו להגדיל תורה ולהאדירה, ולא הרשה להתיר ולשנות, כי אם לחכמים מוחזקים בתורה וביראה, אשר דבריהם נשמעים לכל ישראל בכלל כדרך שהיו הסנהדרין בימים קדמונים, ומחכמים כאלה לא יצא משפט מעוקל.

ואשר בקש ידידי לרשום לו בכתב איזה דברים, שאמרתי לו בעל פה, מה שנראה לי להעיר באיזה מקומות על דברי המחבר, הנני נדרש לשאלתו, ואך דברים מעטים ובקצור נמרץ ארשום למען יהי לו למזכרת, ולי לעדה כי עיינתי בספר הזה הנחמד, והיה בזה שלום ממני ידידו הר"ש הק'.

ישראל אב"ד דק"ק בייטהען.

צד 18 בהערה, וז"ל: „ופליאה נשגבה בעיני, כי עוד לא היו השבעים זקנים בהיותם באיל"ם שהיה תיכף בצאתם ממצרים, והע' זקנים נבחרו בשנה שניה לצאתם ממצרים בהיותם בקברות התאוה כעדות הכתובים" וכו' עכ"ל. ופליאה נשגבה בעיני על החכם הזה, איך שכח מקרא מלא בפ' משפטים: ויעל משה ואהרן ושבעים מזקני ישראל, (ולזקנים אלו היה להם איזה התמנות ומשמרת מבואר במס' ר"ה כ"ה ע"א עיי"ש) הרי שכבר בשעת מתן תורה היה להם שבעים זקנים. ומה שהוצרך למנות ע' זקנים בקברות התאוה, אם שהיה התמנות הזקנים האחרונים שונה מהתמנות של ראשונים ומשמרתם

של אלו שוה למשמרתם של אלו, או כדברי חז"ל בילקוט בהעלתך רמז תשל"ז בהראשונים אתו לסבות האמורות שם. עכ"פ אין כאן קושיא על דברי חז"ל:

צד 20: ויהי במלוך טיטוס על רומי וכו' גם ירושלמי ובהמ"ק החריב עכ"ל. שלא בדקדוק כתב כן, כי בשעת החורבן עדיין לא מלך טיטוס כ"א אביו אספסינוס כמבואר במס' גיטין וטיטוס לא מלך כי אם כשמונה שנים, אח"כ אחרי מות אביו כידוע בקורות העתים.

56—69 פרק ל"ה: כל מה שכתב המחבר בפרק זה ועוד במקומות שונים וביחוד בפרק נ"ה דהיינו א) שהתורה בבאור רחב בע"פ לא היתה מסורה רק לכהנים והיה אסור למסרה לישראל רק ליחידי סגלה. ב) שתורה שבע"פ היתה כתובה על ספר אצל הכהנים והיא הנקראת „משנה תורה" שעליה נאמר: וכתב לו את משנה התורה הזאת, כל אלו דברים חדשים לא שערום קדמונינו חכמי התלמוד אנשי הקבלה, גם לא שמענום בלתי היום מהמחבר הזה אף אין שקול הדעת מכרעת כדבריו. שבמס' עירובין דף נ"ד גבי כיצד סדר משנה, נראה שכל מה שלמד משה לאהרן וזקנים למד ג"כ לכלל ישראל, והרי ראינו שהעמיד השי"ת את יהושע במקום משה ולא העמיד אחד מבני אהרן הכהנים התחיו, אלמא? שלא היה חפץ ה' למסור התורה דוקא לכהנים, וכן הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שמהם נשתלשלה הקבלה לא היו כהנים, ועתניאל בן קנז שאמרו עליו חז"ל שהחזיר הלכות שנשתכחו בפלפולו (הרי א"כ היה בקי בשקלא וטריא הרחבה) וכל שאר השופטים עד עלי הכהן לא הוי משבט לוי (עיין סוכה כ"ז ע"ב) ובכל מ"ח נביאים שעמדו להם לישראל לא היו כ"א כהנים מועטים. ואע"פ שאמרו ז"ל (יומא דף כ"ו) לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא משבט לוי, דכתיב יורו משפטיך ליעקב וכו' הא תני נמי יששכר ומה שמחלק המחבר בין קודם שמואל או אחריו אין לו ראיה. ועוד משמע התם בכל שבט לוי בכלל ולא הכהנים בלבד, וכן משמעות הכתוב שהרי: „האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו" חוזר על הלוים בכלל לא על הכהנים, ועליהם הוא אומר: יורו משפטיך וגו'" גם אין דעת התלמוד שלכך לא מורי אלא שבט לוי, לפי שלהם לבד נמסרה הקבלה, דא"כ מאי שנא יהודה דמורי ולא סליק לי' אליבא דהלכתא כמובן, אלא סייעתא דשמיא היא שזכו לה לוי ויששכר מטעם הגלוי ותוכן לבות בלבד, וכדרך אמרם: אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא סייעתא דשמיא היא. ואם אמנם נודה שהכהנים היו מוכשרים יותר להיות מורי הוראה ושופטים, לפי שהיו פנויים מכל עבודה ואשי ה' יאכלון, גם נודה שלא היו מוסרין סודות התורה להמון עם כמאמרם: כבשים ללבושיך, וכדרך שאמר ר"ג כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס לבהמ"ד. אולם שנאמר שהיה אסור למסור באור רחב למי שאינו כהן, והוא דבר שאין הדעת סובלתו, כי התורה הפקר לכל, לכל איש ירא ה' הרוצה ללמוד לשמה, ואין התורה ירושה לכהנים בלבד, ומה יפה אמרם ז"ל הובא ברש"י (דברים כ"ט ו' ג') אותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, באו כל ישראל לפני משה,

אמרו לו: משה רבינו! אף אנו עמדנו על הר סיני וקבלנו את התורה וניתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עלינו וכו׳ והיה משה שמח בדבר וכו׳ עיי״ש. ויהיו הדברים כפשוטן או לא. ראינו מכל דברי חז״ל שלא עלתה על דעתן שיהא לכהנים יתר שאת בהורה, ואלו היה כדברי המחבר, איך יתכן שנשתכחה הקבלה הזאת שנמשכה לדעתו כמה מאות שנה (מימות משה עד שמואל) ולא נשאר לה שום רמז זכרון בדברי חז״ל. ומנהג זה שכתב המחבר לא היה נוהג אלא בכהני האלילים המתעים את העם בתרמיתם. לכן אסרו את הלמור להמון העם, ומנעו מהם סודותם כמפורסם בכהני מצרים לבל יפקחו העם עיניהם ויבינו ערמתם. לא כאלה חלק יעקב, כל איש בר לבב מישראל ראוי לכל סודות התורה כיד ה׳ עליו, לבד בסודות המרכבה ומ״ב שהתנו בהם תנאים מיוחדים, אבל זולת זה לא מצינו מעולם שום איסור ללמוד וללמד את כל דברי התורה בפרטיה ודקדוקיה, ועל המחבר להביא ראיה לדבריו והוא לא הביא ולא יביא לעולם.

גם מה שכתב שהיתה תורה שבע״פ כתובה על ספר והיא הנקראת: משנה תורה, אינו נראה ג״כ מטעם הנ״ל שאיך נשכח כל זה, עד שדרשו חז״ל ההפך ממקרא שבתורה: כתֹב את הדברים האלה, ולא תורה שבע״פ, ועוד איך צותה התורה למלך שיכתוב לו את משנה התורה הזאת, המצוית אצל הכהנים, ולא פירש בתורה בשום מקום שהיה אצל הכהנים משנה תורה כזו, שהרי (דברים ל״ד כ״ד) נאמר: ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת, ויצו משה וגו׳ לקוח את ספר התורה הזה, ולא נזכר שכתב „משנה תורה" ולא מצינו שכתב תורה אחרת חוץ מזו אלא ודאי שלא כתב כלל פירוש התורה, ומלת „משנה" כדברי המפרשים העתיק מלשון „שני" ומה שנאמר: מלפני הכהנים הלוים הקפידה התורה שיעתיק המלך כפרו מהספר הגנוז ומשומר אצל הכהנים, שהוא בודאי ניצול מכל שגגה וטעות, מכל תוספת וחסרון, משא״כ בספרים שבין שאר העם, כבר אפשר שיפלו בו נוסחאות מוטעות משא״כ בכהנים הזהירים וזריזים, וגם הספר קדוש ומונח בארון, ולא יעיז אנוש מעולם לשנות בו שום שנוי. שוב ראיתי שבס׳ נן נעול כתוב גם כן בפירוש „משנה תורה" כדעת המחבר, אולם הוא לא כתב שהיתה תורה שבע״פ כתובה אצל הכהנים, ועליו נאמר „על ספר" וגו׳ אלא שהכהנים ימסרו למלך על פה הבאורים שעל ספר התורה והוא יכתבם עי״ש. ואנכי הנלע״ד כתבתי.

70 פרק מ״א. מה שגדר המחבר וחקק שמלות „הורה והוראה" לא נאמרו אלא על החקים שאין להוסיף עליהם ,ילמוד" לא נאמר אלא על המשפטים שיש להמציא בשכל ויש עליהם מופת שכלי. הנה מצינו רבים יוצאים מן הכלל (דברים ו׳ א׳) וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה וגו׳ ללמד אתכם, הרי מלת ללמד חוזר גם על החקים, שאל״כ היה לו לומר ללמד ולהורות. ונאמר תהלים קי״ט, י״ב ק״ז, ע״א, קל״ה, קע״א, ובין למוד על

החקים. ומצינו גם במשפטים לשון הוראה (דברים ל״ג י׳) יורו משפטיך ליעקב (תהלים קי״ט) ממשפטיך לא סרתי כי אתה הורתני. וגם בדברי חז״ל (ברכות דף ו׳ ע״א) דין היינו תורה, הורה ר׳ טרפון בלוד (ב״מ פרק הזהב) ובפרשת עריות נאמר את משפטי תעשו ואת חקותי תשמורו, ושמרתם את חקותי ואת משפטי, הרי שקרא איסור העריות חק ומשפט, והנכון בזה מה שכתב הסבאר לנתיבות השלום על פסוק וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי עיי״ש היטב. ומה שכתב עוד המחבר שלכך לא בא במשנה תורה באור במצות הכהנים, לפי שאסור להוסיף במצות האלה ע״כ. תמה אני, שלפ״ז לא היה ראוי שיבוא שום באור על כל מצות החקים בכלל, שהרי על כלם אין להוסיף, והרי בא פ׳ עגלה ערופה, יבום, כלאים, פסולי המוקדשין, מעשר שני ובכורים, וכהנה רבות נלאיתי מלספרם.

99 פרק נ״ח. — הערה ד׳; מ״ש שספר דברים, הוא משנה תורה, היתה כתיבתה אסורה לכלל ישראל. לפי שזה בכלל תורה שבע״פ. הנה זה אומדנא בעלמא בלי שום ראיה לדבריו, ואין הדעת נותנת כן. שהרי ס׳ דברים נאמרו בו תוכחות ואזהרות יותר מבכל שאר הספרים, וגם הרבה מצות שלא נתפרשו בספרים הקודמים, ואיך נאמר שהעלים ספר זה ואסר לכתבו לישראל, ואיני רואה בשום אופן, איזה הפסד יוכל להגיע להאומה ולדתה ע״י פרסום ספר הזה, והרי אדרבא כפי הקבלה צותה התורה לפרסם ענינים הרבה מזה הספר להמון עם אנשים ונשים וטף שהוא מצות הקהל. ודעת חז״ל בודאי אינה כדעת המחבר, שהרי הוציאו מצות כתיבת ס״ת לכל איש מישראל, מן הכתוב: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, והיינו לפי שאין כותבין התורה מגלות מגלות, וא״א א״כ אמר שיכתבו השירה בלבד כלו׳ שיכתבו כל התורה שיש בכללה גם השירה, כמ״ש הרמב״ם בהל׳ ס״ת ואחריו כל הפוסקים, וא״כ איך יתכן שנאסר להם כתיבת „משנה תורה״ שבה השירה ועליה עיקר המצוה בכתוב אדרבה היה מקום לומר שכתיבת משנה תורה בלבד מצוה ולא שאר הספרים כמ״ש בשו״ת שאגת אריה סי׳ ל״ד, אבל לאסור כתיבת משנה תורה אי אפשר בשום פנים לדעת חז״ל.

ומה שאמר עוד שהספר אשר נמצא בבית ה׳ בימי יאשיהו היה ספר משנה תורה לפי שלא היה מצוי ביד העם, משא״כ שאר הספרים אי אפשר שנשתכחו ע״כ. גם זה אינו נראה, דא״כ מה כל החרדה שנתחדש לו ע״י מציאת הספר, שהרי משמע מהכתובים שע״י מציאה זו נודע לו שעברו ישראל על דברי הספר, כמבואר במלכים כ״ב כ״ג ובדברי הימים, והלא כל התועבות שנעשו אז כתובים באר היטב בשאר ד׳ הספרים, וכן מה זה שאמר: עשו פסח ככתוב על כפי דברי הברית הזה, והלא מצות הפסח מבוארת בשאר הספרים, אלא ודאי שהתורה בכללה נשתכחה אז ע״י המלכים הרשעים.

101 פרק נ״ז, המחבר הסכים לדעת המאמרים, שהתורה ניתנה בכתב עברי, וכ״כ בפרק ד׳, והיא מחלוקת ישנה בין חכמי התלמוד וגם בין החכמים האחרונים. אולם לפי דבריו, שלא בדקדוק ב׳ לעיל צד 18 שע״י הערובת

הכותים עם בני ישראל נעשה אומה חדשה ועל ידה כתב חדש, שהרי הכתב הנשאר לכותים ונהג ביניהם הוא כתב עברי כמ"ש המחבר עצמו לקמן פרק צ' ועיין מאור עינים פ' נ"ו מ"ש בשם הרמב"ן וכתב עברי הוא הכתב הישן שבו ניתנה תורה ואיננו א"כ כתב חדש. ואפשר כוונתו שע"י הכותים נעשה לישראל כתב חדש דהיינו כתב אשורית, ולשיטתו אזיל שכ' בפרק צ', שהנהיגו כתב אשורית, כדי להפרד ע"כ מן הכותים, וא"כ הכותים הם הגורמים כתב חדש לישראל.

125 פרק ס"ג הערה, וז"ל: ואני בעניי לא אדע לכוין מנ"ל לרש"י ז"ל שאמר שם שהיו מודיעין להם אותן שבאו מן הצרות, דא"כ מה רבותא היא? עכ"ל. ואני מתפלא על החכם הזה, איך מצא הוא ידיו ורגליו בסוגיא ההיא דיבמות דף י"ד והלא דברי רש"י מבוארין שם באור נגלה אין לנטות ימין ושמאל, ומי יתן ואדע, איך אפשר לפרש דברי התלמוד באופן אחר שלא בדברי רש"י. וגם אלו דברי רש"י איך יעלה על הדעת באם שנחלקו באיזה דין זה אוסר וזה מתיר, ולדעת האוסר הוא איסור דאורייתא, שיעבור על מה שהוא אסור מן התורה לדעתו, כדי לעשות נחת רוח לאיש החולק עליו מפני דרכי שלום (אם לא שהחולקים רבים שאז בטלה דעת היחיד עפ"י צווי התורה: אחרי רבים להטות, וחייב היחיד לשמוע לדעת הרבים אף להקל נגד דעת עצמו). והרי אמרו (חולין קי"ג ע"ב) חס לי' לזרעא דאבא דלוספו ליה מידי ולא סבירא לי', וכן הסכמת הפוסקים, דמי שנוהג איסור באיזה דבר, לפי שלדעתנו אסור מן הדין, אסור להמתיר להאכיל הדבר להאוסר (עי' בי"ד ס' קי"ט ובש"ך שם ב'). ודוקא פת עכו"ם התירו משום איבה לא שאר איסורים. ומה שהק' דא"כ מאי קמ"ל, תמה אני, שהרי אמרו שם „להודיע שהיו נוהגים אחוה וריעות" כלומר שלא היו קנטרנים ושונאים זא"ז, ולא נתכוונו לקבוע כדעתו בעל כרחו, אלא אעפ"י שבני הצרות היו כשרין לדעת בית שמאי, מ"מ כיון שלדעת ב"ה הן מסורים היו ב"ש מודיעים לב"ה כדי שיפרשו מבני הצרות, והיו נוהגין כבוד לדעת החולקת עליהן, וכן ראוי לכל יראי אלהים החולקים לשם שמים לנהוג אחוה ורעות, ודבר גדול השמיענו השלמים הללו, ברוך שבחר בהם ובמשנתם. שוב ראיתי שהרגיש המחבר בזה בהערה בסוף הספר ורצה לתקן, ולא עלתה בידו, וכל דבריו פטומי מלים בעלמא, שאין כאן שקלא וטריא בזה, אדרבא כתחלה רצו להוכיח שלא עשו ב"ש כדבריהם דאל"כ אמאי לא נמנעו וע"ז אמרו דלהכי לא נמנעו משום דמידעי, אבל מעולם לא עלתה על דעתם שמשום דרכי שלום לא נמנעו *) ומה שהיה סבור כתחלה שלא עשו ב"ש כדבריהם, היינו משום דב"ה רובא ודוק.

145 פרק ע' בהערה. מ"ש בשם הריב"ש סי' קע"ו לא נמצא שם,

---

*) הלא בפירוש אמרו שם בגמרא לקיים והאמת והשלום אהבו ומבואר יותר בתוספתא.

אבל הוא בסימן קע"א, ומה שהמה על הריב"ש, המעיין שם יראה דלק"ט, שכבר העיר שם שמצינו שהגדילו חז"ל לפעמים בחומר עונש איזה דבר לאיים ולגזם, ומלבד זה אין חומר העונש של העובר במזיד ראיה שיהרג ואל יעבור באונס, שהרי בעכו"ם, ג"ע, וש"ד חייב למסור נפשו אבל אבזרייהו כמבואר בפוסקים, ואעפ"י שאם היה עובר במזיד לא היה חייב אלא מלקות גרידא ושבת שהמחללו במזיד חייב סקילה נדחה מפני פקוח נפש, לכן אין לנו בזה אלא מה שמנו חכמים (ועי' אבן עזרא שמות כ"ב).

146 הביא גמ' דסוטה בג' מקומות הלכה עוקבת את המקרא, ופירש הלכה היינו מנהג, ולא ידעתי מניין לו זה שיהא המנהג עוקר מקרא מן התורה? וכבר הביא הוא עצמו דברי הפוסקים במנהג עוקר הלכה וירע מה שפירשו בו. ורש"י בסוטה פירש בהדיא, הלכה, היינו „הלכה למשה בסיני" והוא האמת.

147 פרק ע"א הערה. מ"ש שהכותים בזמננו יש להן דין גר תושב, האמת כדבריו, וכבר הארכנו לברר זה בראיות, אבל מה שהביא בן בשו"ת הריב"ש סי' קי"ט, המעיין יראה שאין משם ראיה של כלום, גם לא ידעתי למה לא הביא דברי התוס' ע"ז דף ב' ע"א ד"ה אסור ששם מבואר ממש כדברי הריב"ש.

150 פרק ע"ב. כתב שרבית הכותים אסור כמו רבית דישראל, לפי שהכותים דינן כגר תושב ורבית גר תושב אסור עיי"ש. והמה אני על החכם המחבר, איך עשה שקר בנפשו להדפיס דבר שהוא שקר מפורסם, שאעפ"י שמפשטות המקרא נראה לכאורה שרבית גר תושב אסור, מ"מ משנה מפורשת היא (בבא מציעא דף ע' ע"ב) שלוין ומלוין ברבית לגר תושב, ושם דף ע"א הקשו ממקרא זה דאל תקח מאתו וגו' ופירשוהו, וכל הפוסקים איש לא נעדר התירו רבית של גר תושב, ואף אם כוונת המחבר רצויה, להסיר מעלינו תלונות שונאינו המונין את ישראל על דברת היתר הרבית מאינו ישראל, ובפרט שהוא כונן ספרו להשובה שאלת רוזן נוצרי, אף גם זאת, חי נפשי! לא טוב עשה להתנצל בדבר שקר וכבר אמרו חז"ל (יומא דס"ם ע"ב) מתוך שיודעין בהקב"ה שאמיתי הוא לא כזבו בו, ורעי איוב יוכיחו. ומה יעשה המחבר הזה, אם יוכיחו בו דברי התלמוד והפוסקים ונכזב, ועי"כ יחשיד את כל ספרו למזויף מתוכו. ואתה הקורא דע לך, כי הטענה על היתר הרבית, היא טענה של הבל ובטלה מעיקרא. כי באמת יש שני מיני רבית, א) המלוה לחברו מעות ולוקח ממנו דבר קצוב כפי חקי המדינה, בדרך השערה שנקל ללוה להשתכר בסכום מעות כזה הרבה יותר והוא הנקרא בלשון אשכנז צינז (Zins) והלוקח דבר קצוב כזה לא עלתה על דעת שום אדם בין כל העמים החכמים והשלמים שיהא כזה שום עול, וגם אין השכל גוזר לאסור זה. כי כשם שהאדם רשאי להשכיר ביתו שורו וחמורו וכל אשר לו לרעהו, ולקחת טובה הנאה כמה שחברו נהנה בקנינו, כן ראוי למלוה מעותיו לחברו המשתכר ומרויח בו לקחת מאתו קצת טובת הנאה. ב) הלוקח רבית יותר

מהראוי, והוא המלוה לאדם בשעת דחקו ומחמת אונס הלוה הוא מוכרח להת ככל אשר ישאל המלוה שלא בטובתו, ובדרך השערה אי אפשר לאדם להשתבר כל כך, עד שיוכל לתת הרבית אשר הושת עליו ולהחיות נפשו ביותר, וע״כ נכסי הלוה מתמוטטין, והיא כאש עד אבדון תאכל, ולכן אסורה בכל המדינות המסודרות ומתוקנות (ציוויליזירטע שטאטען) והוא הנקרא בלשון אשכנז וואכער Wucher. והנה ממין השני הזה לא דברה התורה כלל ואין לה שם מיוחד בלשון הקדש, כי הוא בכלל „גזל ועשק״ וכבר הקשו בתלמוד לאיזו צורך הזכירה התורה איסור רבית הרי הוא בכלל גזל ואונאה, והשיבו שאינו דומה, לפי שהלוה נותן מדעתו (ב״מ פ׳ הרבית) וזה יצדק במין הראשון, אבל במין השני אכן בהדי שאינו נותן מדעתו, וזה דומה למה שרגילין הז״ל לומר בדרך משל: „נקטי׳ בכובסא דלשבקי לגלימא״ וא״כ הרי הרבית הנקרא „וואוכער״ כגזל ממש, וכיון שגזל העכו״ם אסור, הה״ד רבית העכו״ם העושק דל להרבות לו, ואולי על זה כוון הכתוב: מרבה הונו בנשך וגו׳ שאמרו עליו לא נצרכה אלא אפילו לרבות עכו״ם, אלא שחז״ל כללו בו איסור אפילו ממין הראשון חוץ מכדי חייו או לת״ח, כדי שלא ילמוד ממעשיו ואולי הכונה שילמוד ממנו לקחת רבית אפילו יותר מהראוי כדרך שהעכו״ם בזמנים ההם היו רגילין לעשות, ולזה לא אסרו לתת ולשאת עם העכו״ם בטעם שמא ילמוד ממעשיו והבן.

אלם המין הראשון אין הדעת נוהגת שיהא בו שום איסור ועול, ואעפ״כ אסרה לנו התורה לקחה מישראל שום רביה שבעולם, ואפי׳ נשתכר הלוה במעות שהלוה אלף אלפים אסור להמלוה לקחת ממנו אפי׳ פרוטה אחת, ואסור להלוה ליתן אפי׳ פרוטה, ולכך אמרו חז״ל שחידוש הוא, וחייבים אנחנו עם בני ישראל לקיים גזרת הבורא עלינו כדרך שאנו מקיימים שאר החקים כשעטנז ואכילת בשר בחלב וכדומה. וממוצא הדבר תשכיל שאין לשאול מרוע התירה התורה מין זה מן הרבית לקחת ולתת בגר תושב, בשם שאין לשאול מרוע לא אסרה התורה השעטנז וכל שאר החקים שנתיחדו בהם ישראל, לגר תושב, שהרי אין כאן עושק ועול, אדרבה השכל נותן שהוא מותר ולמה תאסרנו התורה? אבל להיפך יש לשאול, מרוע אסרה התורה רבית כזה לישראל? ואם אמנם כל משכיל על דבר יש להמציא טעם וסברא, שיהא עליו בזה טובת הכלל אם יסכימו כל העולם לאסור כל מין רבית. עכ״פ אין להתפלא, אם נקח רבית מאומות אחרות שאינן מסכימין לאסור הרבית, ואין רוצין להלוות מעותם בחנם, ואיך יבקשו שאנחנו נלוה להם בחנם. אבל באמת אין אנו אחראין לידע טעם האיסור, ודי לנו לומר. כן גזרה חכמתו יתעלה עלינו, כיון שבמנהג האיסור הזה אין מגיע הפסד לשום אדם זולתנו, ודי בזה להסיר תלונת היתר ברבית מגר תושב, וזה אות ברור.

160 כותבי התהלים מורשמים בס׳ תהלים בפירוש הם שמונה עכ״ד, ובפ״מב אי אתה מוצא אלא שבעה, לפי שהשכים איתן האזרחי.

176 פרק פ"ח. כ' יושע בן גמלא היה בזמן הלל ושמאי ערך מאת שנים לפני החורבן ע"כ. אולם יומא י"ח, יבמות ס"א מבואר שהיה בעל מרתא בת ביתוס, והיא נזכרת בפס' גטין בזמן החורבן, גם מבואר בספר מאור עינים בשם היוסיפון, שאגריפס שהיה בימי נירון קיסר מנה את יושע ב"ג לכה"ג, ואגריפס נודע שהיה בשעת החורבן.

186 הערה. מענין התפלה המדברת על הגלות שנתקנה אחר החורבן. עיין שו"ת תשב"ץ חלק שני סי' קס"א.

224 הערה. האריך בפירוש מלות: „תנא תונא" והעלה שאין לקרות תונא בשורק כנהוג, אלא בחולם והוא בינוני פועל, והשיא את דברי רש"י נ"כ לכונה זו עיי"ש היטב. ואין זה אמת בדעת רש"י, שהרי במס' חולין דף מ"ד ע"א כ': ותנא דינא, תנא דידן כמו אחונא אבונא עכ"ל. הרי מבואר שהקריאה הנכונה תונא בשורק ופירושו תנא דידן וא"כ „תנא" הוא העבר, כלומר תנא שלנו נ"כ שנה כך ודברו המה סייעתא.

259 הערה. וכדברי בן זאב נמצא במ"ב פ' נשא בקרבן דן. וז"ל ד"א כנגד ב' פעמים שכתוב עליו ששפט את ישראל כ' שנה, וישפוט את ישראל בימי פלשתים עשרים שנה. והוא שפט את ישראל עשרים שנה. ללמדך שכ' שנה שפט את ישראל בחייו, וכ' שנה היה מוראו של שמשון על פלשתים וישבו בהשקט, עכ"ל. וידוע שמדרש רבה הוא אגדת ארץ ישראל ומסכים לרב עם הירושלמי. אולם לא אכחד שהרבה מגמגמים על ס' דברים רבה בכלל, לומר בסגנון לשונו מורה שלא נתחבר ממחבר שאר ספרי רבה, וסדר נשא בפרט משונה בכמותו ואיכותו משאר סדרים כנראה לכל מעיין.

357 — כנון בענין גלוח הזקן שכ' המקובל וכו' רמ"א מפאנו עפ"י סודות הקבלה שבחוצה לארץ יש למנוע איסור זה, והוא בעצמו היה מרבה לספר את זקנו בתער עכ"ל המחבר.

ואני תמה ומשתומם על דבר זה, איך אפשר שאיש אשר בשם ישראל יכונה יתיר עפ"י הקבלה דבר שהוא לאו מפורש בתורה „לא תשחית את פאת זקנך" ואמרו חז"ל שעובר בה' לאוין, והוא חובת הגוף ונוהג בארץ ובחו"ל, ואיך יצוייר שהרב מנחם עזרי' שהיה אדם גדול בתלמוד יתיר לעצמו לעשות מעשה בכמו זה. אולם עיינתי בקונטרס אחרון של לחם הפנים סימן קפ"א (דפוס פיורדא שנת תקכ"ז) וראיתי שלא נזכר שם בענין זה שמותר לגלח בתער ח"ו, אך כלפי שהביא שם בשם כמה מקובלים שאסור לגלח הזקן כלל וכלל, אפי' בלא תער מטעם המקובלים. ע"ז אמר שאפשר לחלק בזה בין יושבי ארץ ישראל לחו"ל, ובחו"ל אינו אסור אלא פאות הראש, והזקן מותר, והיינו ודאי שלא בתער והעיד על מהרמ"ע שהיה קרח בראשו ומסתפר כמנהג איטאליא עכ"ל. ואטו מנהג איטאליא הוא לעבור על התורה ולהשחית הזקן בתער? ח"ו לא תהיה כזאת בישראל, וכל המעיין שם בלחה"פ יראה ברור שהוא כדברינו. ושארי ליה מריה (המחבר שתלה בוקי סריקי ברמ"ע ונתן מכשול לפני המעיינים.

השמטה: 120. 162. בענין רבי ורבן. ראיתי בתוספתא סוף מסכת עדיות וז"ל: מי שיש לו תלמידים קורין אותו ר', נשתכחו תלמידיו קורין אותו רבן, נשתכחו אלו ואלו קורין אותו בשמו, עכ"ל. ולא ידעתי מהו „אלו ואלו" דקאמר, ואולי יש כאן חסרון וכצ"ל. נשתכחו תלמידיו, תלמידיהם קורין אותו רבן. וצ"ע.

קצת תשובות

אל שאלות הרב הגאון מו"ה ישראל אב"ד דק"ק בייטהען במלכות פרייסען.

צד 18 בהערה בדבר השבעים זקנים, ואמר שבזמן קבלת התורה כבר היו זקנים? סוף סוף הלא במרה היו קודם מתן תורה, ועדיין לא היו אז זקנים, וא"כ יפה נפלאתי. גם נראה שאלו הזקנים הן המה שנבחרו בשנת השנית כמו שהזכרנו, והא ראיה שהמשנה בסנהדרין (פרק א' משנה וא"ו) אמרה: מנין לסנהדריא גדולה שהיא של שבעים ואחד? שנאמר (במדבר י"א) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ומשה על גביהן עכ"ל המשנה, ומדוע לא הביאה המשנה ראיה מן אלה שהיו במתן תורה שהיה קודם לזה, מכאן שאלו הזקנים שבמתן תורה לא היו כלום. ודברי המדרשים נדחים תמיד במקום שיש להם איזו הכחשה, ומכ"ש שנדחים נגד הגמרא ומכ"ש נגד המשנה. ודברי הרב הויי"ט (שבועות פרק ב' משנה ב') צריכים עיון. ואם חפץ אתה הנני להביא לך גם מהמדרש ראיה לדברינו, וז"ל הבראשית רבה (פ' וירא) סוד ה' ליראיו וגו' סוד זו מילה וכו' עד שאמר אברהם וכו' סוד וכו' שבעים וכו' ומעמיד אני מהן שבעים זקנים שנאמר (במדבר י"א) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל עכ"ל. ואינו מזכיר השבעים הראשונים.

20 ויהי במלוך מיסום. אמת אמר שמעיתי.

56—59 יראה הקורא אי"ה בספרי זרבבל על הסדר, וביחוד במבוא במחלוקת השלישית ובפרק מ"ם, כי שם הלכתי דרך אחרת. גם לא רק הרב השואל היטב כדברי פה. גם ידע הקורא שהיו כמה מצות מהחוקים בתורה שלא רצה ה' שידעו מהן כל ישראל כ"א ראשי האומה, וכתב הרמב"ן ז"ל (בפרשת מטות בתחלתו בפסוק וידבר משה אל ראשי המטות וגו') וז"ל: ומעם אל ראשי המטות? כי אין צורך ללמד לכל בני ישראל תורת הנדרים,

ואולי צריך להעלים אלה החקים *) מהם שלא ינהגו קלות ראש בנדרים, אבל לחכמי ישראל ראשי שבטיהם למד המשפט, וירמוז עוד וכו', והטעם בזה כאשר אמרתי: עשה התר נדרים והשבועה כסתרי התורה שלא יאמרו אלא לראוים להם, ונכתבו ברמיזא עכ"ל הרמבין • ומזה תבין דברי התלמוד (בפ"ג דנדריט) וז"ל: הרוצה שלא יתקיימו נדריו וכו' סבר רב הונא למדרשיה בפרקא (וכתב המפרש וז"ל: סבר למדרשיה בפירקא, הרוצה שלא יתקיימו נדריו וכו' א"ל רבא תנא מיסתם לה סתומי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים ואת דרשת בפירקא עכ"ל. וכמה דברים טבל ללמוד מזה אל שטתנו בכלל בענין הזה שכתבנו בפרקים הללו, וכבר הבאתי שם שגם כמה מעשים וספורים שבתורה העלימו מהמון, כאמרם על כמה מאמרים שנקראים ולא מתרגמים, כמו שכתבנו שם, ומה שהתפלא הרב השואל על מה שכהבהי שלא הניחו ללמוד בראשונה מהחכמות לכל אדם כ״א לכהנים, ידע הקורא שלבד מה שלא הניחו אף בימים מאוחרים ללמוד הסתרי תורה באלהות ובטבע כ״א ליחידי הסגולה כמבואר בתלמוד, אלא אף חכמות זולהן מנעו ללמדם לכל אדם, ועיין מורה בהקדמתו ובחלק ראשון פרק ע"א • וכבר מצאתי בספרי קדמונים שהיו חכמים מסתירין אף חכמת העבור מן העם, מפני שחכמה זו בנויה על חכמת הכוכבים, וחכמת הכוכבים היתה אז משותפת עם אצטגנינות ופחדו פן יפול העם באמונת הבל ובעבודת כוכבים עכ״ל. ולי נראה עוד טעם אחר כי חששו שידע העם ההמוני שדבר זה תלוי בב"ד, כמו שאמרו אשר תקראו אתם, אם קראו אתם מועדי, אתם אפילו וכו' וכו'. וכי היה רשות בב"ד לעשות חרש עיבור כפי רצונם, ואם היה יודע זאת ההמון היו מקילים בחגים וכצום וכדומה, כמו שבארנו זה במקום אחר • ובעבור זה יקרא העבור בשם סוד, ולהיות ראשונה הכהנים לזריזותם ולקדושתם, ולהיותם פנוים מכל עבודה ומלאכה בפרנסתם, ורק לה', ע״כ היו המה היחידי סגולה באומה, וא"כ היו כל הסודות והחכמות רק בידן ראשונה וכמו שבררנו שם.

ומה ששאל הרב בדבר משנה תורה?

דע יקירי! שאיתא במדרש דבה, (הובא גם בילקוט יהושע סימן ד') וז"ל: תניא אמר ר' שמעון בן יוחאי ספר משנה תורה היה סגנו (של יהושע) בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו וספר משנה תורה בידו, א"ל חזק יהושע אמץ יהושע! לא ימוש ספר התורה הזה מפיך עכ"ל המדרש. הרי נראה מזה שספר משנה תורה היה ספר בפני עצמו, כמו שאמר פה: „מצאו יושב וספר משנה תורה בידו" ויש מזה ג"כ ראיה לכל הענין שכתבתי. ולדעתי נראה מה שנאמר בתורה ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים

*) מכנה אותם בשם חקים, כי כן קראם הכתוב שם בסוף הפרשה, שאמרה: אלה החקים אשר צוה ה' את משה בין איש לאשתו וגו'.

(דברים ל״א) הכונה התורה כולה חוץ ספר משנה תורה, וכשנאמר אח״כ עוד הפעם ויצו משה את הלוים לקוח את ספר התורה הזה, ושמתם אותו (שם בפרשה זו) חכוונה על ספר משנה תורה לבד. ועי״כ קורא אותו בל' זכר שהוא נמשך אל ספר (ודברי רש״י שם ידועים) וכן כאן ביהושע נאמר לא ימוש ספר התורה הזה, והכוונה על משנה תורה לבד כנ״ל. והכתוב כשכוונתו על משנה תורה לבד, יכנהו לפעמים בשם ספר ולפעמים בשם משנה התורה ר״ל משנה של התורה, ר״ל באור של התורה וזהו וכתב לו את משנה התורה הזאת, ר״ל משנה של התורה הזאת על ספר (ר״ל בפני עצמו) מלפני הכהנים הלוים (דברים י״ח), ואם ישאלני השואל הלא יהושע כתב על האבנים את משנה התורה, הרי שהיה בגלוי ולכל? וכמו שצוה משה בתורה, לכתוב כל התורה (דברים כ״ז), כבר בא״ו קדמונינו שלא כתבו רק כמה מצות והברכות והקללות ופרשת האזינו. וזהו לדעתי אולי מה שדקדק הפסוק ביהושע (שם פרשה ח׳) ויכתוב שם על האבנים את משנת תורת משה אשר כתב לפני בני ישראל, והכוונה על הקללות והברכות ושירת האזינו כמו שנאמר בתורה ולמדה את בני ישראל. ואם נאמר שהכוונה שכתב יהושע כל ספר משנה תורה כמבואר שם, יקשה לנו הלא כתוב בתורה בפירוש שצוה משה לכתוב כל דברי התורה, ויש בענין הזה באמת עוד עיון רב, וצריך עוד עיון גם במפרשי התורה, ובידי אין כל מספרים.

70. מה שתפס עלי בבאורי למלת תורה שאמרתי שהכוונה רק הורת כהנים? דע יקירי! שמצאתי הפעם און לי בדברי הרמב״ם בפירוש המשנה (בהקדמתו לסדר טהרות) וז״ל: עתידה תורה וכו׳, משכחת דיני הטומאה והטהרה, וכן שאל את הכהנים תורה, והנה היא התורה בסתם. היא הלימוד בטומאה וטהרה וידיעת דינם, וכן אמרו בטהרות הן הן גופי תורה (כוון אל דברי המשנה באבות, קנין ופתחי נדה הן הן גופי תורה) עכ״ל הרמב״ם ועיין שם כל הענין, וברוך ה׳ שהנחני בדרך אמת.

146. מה שתפס עלי מה שאמרתי: „ופירוש הלכה היינו מנהג", לא העתיק כראוי דברי, עיין שם במקומו. גם יעיין הקורא במרדכי (בפרק השוכר את הפעלים) וז״ל: כדאמרינן „אין הלכה נקבעת עד שיהיה מנהג" עכ״ל המרדכי, ודבר זה נמצא במסכת סופרים (פרק י״ב) ועיין היטב בתשובת הגאון מהרי״ק שרש ח׳ וביחוד שורש ט׳ ועיין שם ג״כ שורש נ״ד וזולתן מהמקומות.

150. מה ששואל מענין גר הושב לענין רבית מהתלמוד, (ואני מצאתי גם דין זה ברמב״ם הלכות מלוה ולוה פ״ה) תשובה על דבריו תמצא בתיקונים שלי לבית יהודה פה שהקנהי.

גם הדע יקירי! שהענין הזה בכלל, בגר תושב לענין רבית יש בו עיון גדול, עיין היטב הרמב״ן על התורה (שם בפסוק הזה ויקרא כ״ה ל״ה שהזכרנו) שמעתיק מן התרגום אונקלוס, על פסוק זה: „ידור ויתותב וְיֵחֵי עִמָּךְ" והוא בכלל נגד הגמרא זו דבבא מציעא הנ״ל, ואמת הדבר שבתרגום אונקלוס

שלפנינו לא נמצא כך, אך מסתמא כבר חלו בו ידי מגיהים המדפיסים, ונמצא ממש כדברי אונקלוס (שמעתיק הרמב"ן) בתרגום יונתן שלפנינו היום *) ומדברי התוספות בבבא מציעא (דף קי"א) בד"ה: מגרך וכו׳ נראה די ברור שהיתה לפניהם שם בהלמוד בבא מציעא (דף ע׳ ע"א) הנזכר לעיל, גירסא אחרת בגמרא, ועיין פלפול ארוך מזה הענין בכלל במיני תרגומא (פרשה בהר) ועיין שם גם בפסוק מ"ז שם יד גר תושב. ועיין ספרנו תעודה בישראל (פרק ס"ג) מה שכתבנו מזה. גם בעקרים (מאמר ג׳ פרק חמשה ועשרים) כתב בפירוש שלא הורה הרבית לקחת לישראל רק מגוי עובד עבודה זרה, אבל מגר תושב אסור עיי"ש בד"ה ולא תתיר הרבית **).

תר"ח פרק ל

יום ה׳ כ"ג כסלו תר"ח אדעססא.

שלשת שפטי הרעים: שלשול, הקאה וצומת הגידים הנאחזים במכת החלי־רע.

ישגבך אלהי! ויצילך מקטב מרירי זה, המתהלך כעת בארץ החיים, ותהיה בריא אולם, אתה וכל אשר לך, אחי יקירי!

לא טובה השמועה אשר השמעתני, באמרך עם ספרך אשר כתבת אלי שהחלי־רע תהן את חתיתה בעירות הסמוכות לקרעמניץ, והנסה את כחה גם בעיר הזאת לצודד נפשות. השמועה הזאת נגעה עד לבי ודאגה מלאתי, אבל אחי! גם בפי אין בשורה מוצאת, כי אם מעין רעה זו המתחוללת גם סביבותינו ובקרבנו באדעססא, לאמר: שהחלי־רע אשר עזבה את העיר הזאת זה שבועים והלכה לה למרחבי ארץ להרבות שם חללים, שבה משדה קטל, מניא הרגה הנה ותשתרר בנו ובמחוזות הקרובות והרחוקות מזה, בכל מקום אשר תפנה תרשיע לעשות, תקימה מזבח והאכל מזבחי מתים, תריסה מצבות ותרבה עצבים בארץ, המלא בתי עיר ועיר שקוצים וגללים עד אפס מקום; שם אנוש אנוש כרע קרס על יצועו, ויפליט פלים באין מעצור, כאלו נשבע באשמת פעור לבלתי ישבות מעבודתו זאת עד בוא חליפתו, ונקי יהי

*) אין זה דבר חדש בתרגומים, כי הרבה דוגמאות מצינו בדברי רבותינו האחרונים שמביאים מתרגום אונקלוס נוסחאות אחרות שלא כנוסחאות שלפנינו.

**) העקרים שלפני הוא דפוס ישן נושן, דפוס איטאליא משנת רפ"ב.

לביתו; שם נשים הנצמדוה לבעליהן, עומדות בית הבעל וסקטרות לפניהם; שם בנים ובנות יושבים בקברים, דורשים אל המתים בעד החיים, ושם משפחות משפחות יושבות ומבכות את התמוז; ככה הדיחה את יושבי ארץ בתועבותית ושקוציה, הדיחה אותם בחשכה ואפלה מנודח.

החלי־רע המרשעת הזאת באה הנה בראשון לחודש תמוז, ימים שלשה נחבאה אל הכלים, לבלתי יכירוה הרופאים, ואל המשחיתים אשר אתה: שלשול הקאה וצומת הגידים, שלשה מלאכי אכזרי, אשר מלאכתה נעשית על ידיהם, צותה לרגל את העיר, לתור ולראות מושבות העם, מאכל שלחנם ומשקם, שבתם וקימם וכל דרכם, השוכני בתי חומר המה ומעונם צר? אם בחדר המקרה ילינו בלילה, וכהתגלות לבם ילכו לרוח היום ביום? אם בכוס יתנו עינם, וצנון וחזרת לא יפסקו מעל שלחנם? אם בשר גופם מגואל ובטונף, ובגדיהם נתעכים ונאלחים? הרעים והחטאים בנפשותם אלה בידם נתנו, למען ענותם בחלי־בטן ומעים, ועל משכבם יריקו כליהם, שבע ושבע יקיאו, וישוב קיאם אל חיקם שבעתים, וישורנו עליהם המיתרים, וכפרת סוררת במוסרות ישכבו אסירי עוני אלה על ערש דוי. באחת המכות האלה צותה ליסרם, אך שלש אלה לא יעשו להם עד יום פקדה אותם. ככה חלפו ימים שבעה ואסון לא היה, ע״כ כחשו הרופאים לאמר: לא היתה בזה חלי־רע, אך אחותה הקטנה הטובה ממנה, חלידינע, משחקת בעיר, והוא נפש אדם לא תחבול. פתאום והחלי־רע יצאה ממחבואה, ובכבודה ובעצמה נשאה כוס רעל, כוס מלא מסך, משלש מכות אלה. שתו לעו דלת העם, ונפל ממנו כעשרים איש ליום, אך אל האצילים אשר בעם לא שלחה את ידה. ואם גם עליהם עבר כוס, אך מעט מזער הרעלו, לא כביר.

עתה אחי, נבחינה נא אפוא ערך האצילים האלה לדעת תארם ומשפטם, נתארם בשרד ומחזנת אומני הרופאים, שעל פיהם המה הרכים והענגים בעם, השוכנים בבית מדות, ורוח עבר עליהם והטהרם, הרוחצים בשרם במים, ובגדיהם לבנים בכל עת, אלה אשר לא ימלאו בטנם טרף, ויין לא ינסכו לתאותם, אלה אשר נזורו מכל מאכל אשר תקוץ בו נפש הרופאים לעתות בצרה, אלה השאננים, אשר מפחד פתאום לא ייראו, ודאגת מחר לא ידעו; אנשי רוח ותרדים כאלה, השומרים מצרה נפשם, אינם נאחזים במצודה, ופח יוקשים ינוקשו בם בני אדם לעת רעה. כן אחי! כן יחליטו הרופאים, אכן נראה נא אם יאמנו דבריהם, אם לא כחשם בפניהם, יענו אלה השרידים הנותרים מהחלי־רע הראשונה והשניה.

הן אלה יאמרו: זכרנו את הדגה, את הקשואים, את הבצלים ולחם הקלוקל אשר אכלנו אז על כוס יין מלא, ולא נגענו; כזאת וכזאת אחי שמענו וגם בעינינו ראינו, אבל עוד זרות הראינה עינינו, זרות לא נוכל לה, פה איש אדמה, כורם או יוגב, יושב על סיר בשר פגול, ועל קערה מלאה אבטיחים כבושים במי מלח, ממולחים בחציר ושומים ושאר ירקות; ושם רך וענוג אשר ארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו רק בשר תורים עם חלות

מצות מסלת נקיה, גם כנפי יונה צלי אש, נחפה במרקחת מעט, גם עתה ראה גם ראה, הראשון מנה את מאכלו מאכל מצרי, ויאכל וישת, ויקם וילך, ויבז את החלי־רע, והשני מבני העליה, זה אכל אך בריה קטנה, והחלי־רע שפכה כוז עליו, הלא תשתומם על המראה! אבל עוד תשוב התפלא, שנים יושבים על שלחן אחד, ועל קלחת אחת חלק כחלק יאכלו, כי כיס אחד וגורל אחד לשניהם יחד, כמעט כלו לאכול, והעלתה עליהם החלי־רע מיד שני גורלות, זה יעמוד חי, וזה נשלח לעזאזל. נפלאים מעשיה ונעלם ממנו פתרונה! האומנם, אם נשפטם במשפטי הרופאים, וכדרכם ועלילותם הקצא המצא לנו תשובה לאמור: זה הנשאר בחיים, היה איש אשר לו זרוע עם גבורה, קבתו מטיל ברזל ומעיו אפיקי נחושה, וכל דבר הקשה הבא אל קרבו, יטחן עד אשר דק לעפר, איש כזה בחלי רע יתקלס ומכותיה משחק לו, אבל מה נעשה אידות השני? מה עול מצאה באיש בריא זה, אשר ידע שלו בבטנו, והתאוה תאוה אל התורים ובני יונה אלה, וחמל לאספם ביתה? הכי כי לא זר מתאוהו, וטעם מן המרקחת, קמה החלי־רע מארבות ידה, ותשב אותם מארבותיהם ואותו מהבל תנדוהו? כל חכם לב השומע זאת יענה כי אין לו דמים, רק הרופאים הואנה מבקשים ואף בעלילה יבואו. וכמוהו גם השני הנשלה לעזאזל אין אחד מהם פותר מקרהו באמת וצדק, ואנחנו על דרך האמונה כמאמינים בני מאמינים, פשר דבר נמצא לאמר: זה לא בעונו מת, כי אם חטאת הקהל נשא עליו אל ארץ גזרה.

מלבד אלה אחי, יש ויש פליאות רבות ועצומות שהרופאים משיבים דבר על כל, אף שאינם יודעים כלום, ואחדלה להביא תשובתם פן יחשדני שומע לאמר: בעת צרה וינון לציון חסד לו! אי לזאת אעזבה נא אותם, כי כל הדברים האלה יגעים מבלי מצוא חידתם, רק נוציא משפט זה כי עת ופגע יקרה את כלם, כיושבי עליות מרוחים, כחונה במחלות עפר וכפים, כאוכל פת בג המלך כאוכל זרעונים, כסובאי יין כנזיר מיין ושכר, וכל אדם אשר יעלה עליו הגירל יקח חלקו בד בבד. ואם למראה עיניו ישפוט איש, מדלת העם עצומים הרוגיה ומהאצילים אך מתי מספר, שנה ברואה. כי להמון נתנו הרבבות ולהאצילים המאות, אי לזאת העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממכסת נפשות ביתו תרומה לה'. אשתוללו אבירי הרופאים, כל חכמתם התבלע, רפאות העלה לחלי רע זה לא מצאו. ואם יקר מקרה כי יועילו לאחד בסמים למרפא ועלים להרופה, או בדבלת תאנים וזבובי מות, כי ימרחו על עור בשרו, כי יבלעו קרח וקפאון על פי קבתו או המון עלוקות כי יעלעו דמו חנם ויקום מחליו, הלא בעצם רפואות אלה אשר החיו את האחד יפילו תחתיו עשרת מונים, יפלו ולא יקומו.

מדי דברי בהרופאים, לא למותר יהיה לתמיך דברי במעלליהם שבהם יהנכרו מדרך השכל, כי זה בעשרים וחמש שנה, אשר יצא נחש שרף זה מתחת אבן אפל וצלמות אלינו לנשוך אותנו, ההרוס הרסו שניו בפיהו? אם עקרו חמתו מתחה שפתיו למען אשר לא יוסיף לשחת כל בשר על הארץ?

הן חכמי חרשים ונבוני לחש אלה, התנפלו עליו להסיהו אך ב׳חשיהם, ולא ידעו כי חרש הוא ולא ישמע לקול מלחשים. ואף גם אחרי אשר נפל מהעם רב, ויושבי בשבת החכמוני לעם ועם נוסדו יחד לעורר אבירי הרופאים אשר להם בינה יתירה לחקור ולדרוש אחר שרש נחש זה, והאיש אשר ישכיל לשרשו מארץ החיים, יעשרנו עושר רב, ורבים הקיצו משנתם עקב רב, ואזנו וחקרו ותקנו ספרים הרבה, אך אחרי כל עמלם ויגיעם, מה עלתה בידם? עצה לא הפליאו, תושיה לא הגדילו, כי אם איש איש יספר חלומו בענין החלי רע הניהן לפניו לענות בו, ופתרונם שבקו לחרטומין, אשפין, גזרין וכלדאין.

אחי! כי תאוה נפשך לדעת פתשגן מכתבי עמל אלה, אשר כתבו בזעת אפם ובעמל נפשם ויגיעת בשר, שים לבך אל המראה אשר אערכה פה לנגד עיניך, כי ממנה תוציא משפטך עליהם ועל ספריהם. שים נא לנוכח עיניך עמוד גדול למראה, עץ גבוה ורם הקומה כתמר מקשה וחָלק מעשה ידי חרש במעצד, וממעל לראשו צרור הכסף נכון לאשר יעלה ויגיע למרום קצו. התבונן נא אפוא, איך איש ואיש ינסה אתי כחו ויעפיל לעלות, בזרועותיו וברגליו מאַחֵז פני העץ, ולעזר ולסעד יקרא מבחר עצמיו, ממתנים ועד ירכים, משוקיו ועד קרסוליו כלמו המה בעוזריו, אף יחזיק את רגליו בססמרות נטועים לבלי המעדנה בחלקלקות, וכה הלוך ילך על גחונו, ווזחל כזוחלי עפר מעלה מעלה עד מקום יאחזהו השבץ, ויתבונן על מקומו כי לא הגיע למרום קצו, וכי עוד רב הדרך בינו ובינו, ויסוב לאחור ויספר מעשיו ברנה, כי בהשכל ודעת עלה מעלה מעלה, ובחכמה ובהבונה ירד מטה, ובלבבו יודה לה׳ חסדו כי על מקומו שב ובא בשלום, ולא שבר מפרקתו, זאת אחי הורת העמוד ווזחליו, וזאת תורת הרופאים ווזחליהם וספריהם לכל חקותם ומשפטם.

סוף דבר! הרופאים לא עמדו בסודה ולא ידעו את אשר אתה בבית. כי מי מהם שמע את הברית אשר כרתה את מות? מי קרא את החקים והמשפטים אשר שם לפניה. שעל פיהם הקרא לעיר אחת שלום ולעיר אחרת מלחמה, הימים אשר תעשה בהם מלאכתה, והימים אשר תשבות שבתה? לאזן מי גלתה רז זה? על מה ולמה תסתיר פניה תשב בסהר אהלה ימים אחרים ותעצור מבוא ברמים, ופתאום לפתע תשוב לקדמותה בזעף אף וחמה עזה, ותקם בעוד לילה והכה אבות על בנים ובנים על אבותם? מי ראה את האמנה אשר עשתה עם מלך בלהות להטוף עניי עם משדה בוכים ועשירי עם מן המחוללות? מי ידע מספר גדודים אלה והימים והשנים חוצצו לה לקבצם יחד בעמק רפאים?

אחי! כמה שנים יחלופו וכמה עתים יעבורו עדי יקום מושיע ורב, אשר יורנו את העץ בו ימתקו המים המרים והמאררים האלה, אשר מררו חיי בני חלד, אך לאל דעות, לו לבדו נתכנו עלילות, ואדם מה? וכה אחדלה מרמיונות וחזיונות, ואך איעצה עליך עיני על דברת האזהרות והגזרות

זגזרות לגזרות אשר גזרו הרופאים במאכל ובמשתה, ובזה אשים קנצי למלי ואומר: אל נא אחי! אל נאמין בשוא נתעה, כי לא בשגעון תתנהג, לא כן! שם שם לה חק ומשפט, בהם תלך ואותו תשמר לעשות ולא תשנה דין כל בני חלוף. רק אויל הרופא, משגע איש הרוח הלזה ממראה עיניו אשר יראה ולא יבין, ואיככה ישען אדם על בינתו כי הוא לא יתן את המשחית לבוא הביתה? אי לזאת, כל אֱסר אשר אסרו על נפשתנא, וכל היתר אשר התרו לנו לאמר: את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, לא שרירין ולא קימין. נשימה מבטחנו בה', בידו נפקיד רוחנו ביד רופא נאמן ורחמן כזה הרופא לשבורי לב ומכות חדרי בטן, המחבש כל שבר ומחבש לעצבות גבר; נשב שלאנן ובטח על שלחננו אשר יערכו לפנינו יום יום, נאכל לחם חוקנו במדה, בשעור ובקצב, ונברך לאלהינו שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

ואהה שלום יהיה לך. שלום לכל ביתך, שלום לכל אנשי משפחתנו ולכל הנלוים אליהם, ושלום לכל בית ישראל, ובכל מקומות מושבותיהם. את הברכה הזאת הנני שולח לפניך, קחה אותה לרצון מאת אחיך.

ליבוש לאנדעסבערג*)

תר"ח קרעמניץ. תשובה מריב"ל להח' יוסף זייבערלינג
על אחת משאלותיו. (ראה ספר הזכרונות צד 88)

——— ובכל זאת לא אבין מה קול הרעש הזה, אם נגרע מתפלותינו ומנוסחאותינו כמה מליצות קשות כאלה, כגון „השתא עבדי" „ושבור עול הגוים" וכדומה? ומה לחלל שבת מפני פקוח נפש, ואפילו מספק פקוח נפש, מותר לנו, ולמצוה תחשב, ומכ"ש בדברים קלים כאלה, שאין איסור אם נפסח עליהם, במקומות אלו שחושדים אותנו שיש לנו בהם כוונה אחרת, והיכל להגיע לנו רעה, שנאה ואיבה.

„השתא הכא" וכו' כבר נודע שהמאמר הזה כהא לחמא וכו' נתקן בעבור העניים שיבואו לסעוד על שלחננו, או בעלי בתים הנצרכים, שיחסר למו איזה דבר לסעודה זו, ולזאת פותחין אז הדלת ובקול גדול יקרא: כהא

*) המכתב הזה הוא השלישי, שילא מעט הסופר המפואר הזה בשפתנו הקדושה, מכתבו הראשון הנקרא בשם „אל אחי הנאנחים והנאנקים" נדפס בספר בית האוצר, מכתבו השני נדפס בספר הזכרונות, שבו הקדיש הסופר הזה כל חושיו ורעיוניו לשאול לשלום רעו ריב"ל ולברכו ליום מלאת לו שבעים שנה, וזה הוא המכתב האחרון, אשר קבלתיו במתנה, מאחד ממוקירי שפתנו, סופר מהיר ומשכיל ה"ר נתן הלוי הורוויץ מאדעסא, ולגודל חין ערכו אמרתי להדפיסו פה בין יתר המכתבים מגדולי הסופרים והחכמים, למען תת למחברו שם טוב מבנים ומבנות.
המו"ל ספרי ריב"ל

לחמא, כל דכפין, כל דצריך וכו׳ למען ישמעו שכנינו ויבואו העניים שבהם והנצרכים אל שלחננו, ונתקן בלשון ארמית שהיתה אז המובנת להדיוטים, ויש במאמר הזה דברי פיוס להעניים, כי כן מחובת איש הישראלי הנותן צדקה לחברו שצריך לפייסו בדברים כי בוש יבושו בזה, ומכ״ש מי שסועד על שלחן אחרים עולם חשוך בעדו. ונאמר פה לדעתי המאמר הזה **השתא הכא** וכו׳ ג״כ לפיוס להורות שגלגל הוא החוזר בעולם, ומי שהיום עני בשנה הבאה יתעשר, והעשיר היום ירד לשנה הבאה, העבד היום יצא לחפשי בשנה הבאה ויהיה בן חורין, וכן בהפך, ולא נאמר: השתא עבדי אנן אבל סתם השתא עבדי ר״ל כל מי שהיום עבד יוכל להיות בן חורין, וכן בהפך, וזה פיוס גדול לאלה העניים, כאלו אמר מי יודע מה ילד יום. ואולי בשנת הבאה תהיו אתם העשירים ואנחנו נסעוד על שלחנכם, ומה שאינו מזכיר אופן השני בפה מלא? מטעם שלא נפתח פה לשטן, ואולי בעבור זה מתחיל המאמר הזה כהא לחמא **עניא**, להגיד שאף הלחם שאנחנו היום סועדים, גם הוא לחם **עני**. ואין אנחנו גרועים מכם.

ידידך הקשור באהבתך י״ב לעווינזאהן.

20 טען מארט 1848 קיוב שנת תר״ח.

להרב המפורסם המשכיל היקר מו״ה יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

האם גם כבודך היקר נגדי? ואם גם ידידי מנוער לא לי — אבל לצרי ולצריך? — הלא התחננתי לפניך, איש יקר, לגלות תיכף את אזני מאשר תגזרו אתה ומאנש״ט אומר אודותי, מבלהי תת לי חנינה, באשר יאמר משל הקדמוני: „אהוב סאקראט, אהוב אפלטון והאמת משניהם". אולם הוחלתי עד בוש, והנה אין קול ואין קשב, הלא תדע ידיד יקר, כי אם לא אשיג את הכהנה הידועה, אז ברעתי לבקש עבודה אחרת כי עוד יאצל לי מושל ארץ ברכה, אולם בטרם אדע איך נפל הדבר ביניכם לא אוכל לעשות קטנה או גדולה; ומדוע תחרוש ידידי אם העת לדבר? הואל נא ידיד יקר וכבדני במלים מעט או כביר, אבל הודיעני מה היה אחרית כל דבריכם ומה עצתך, לך נגלו כל תעלומות לבבי ואתה הדע אותי ידיעה שלמה וזכה— ואם גם אתה לא תכירני אנה אשים פני לבקש עזרה. הלא תדע ידידי כי אין הצר שוה בנזק היהודים, כי שור נגח הוא מתמול שלשום, והבצע מטרת כל מעשיו ופעולותיו, ומדוע תאמין לאשר הביא את דבתו עלי רעה לפני מאנש״ט. יהיה איך שיהיה, עשה נא עמדי חסד ואמת וגלה את אזני תוכן גזרתכם ואם יש ממש בדברי הידוע. אנה יחוג מש״ט את חג הפסח ואם אוכל לכתוב לו מה.

להמשכלת יאנקעלאהן העתקתי את כל דבריך ללשון המובנת לה והנה כבר קבלתי את תשובתה, כי לא תוסיף להשבית את מנוחתך במכתביה, אם כי

רע ומר תצעק מדוע העזבה עתה, כאשר חפצה למצוא בך משען ומשענה. ואם ברצונך ידידי, הואל נא להודיעני כמו כן על אודותיה, אם תוכל היא להוציא את התבולותיה ומחשבותיה אל הפועל בדבר הפענסיאן. ידידך ואוהבך לנצח המצפה לתשובתך כאל מלקוש.

פעדעראוו.

תר"ח, פרק לא

על דבר ספר קיצור תלמוד ירושלמי ובבלי להחכם משה פיננער.

לשמחת לבבי היתה הבשורה שבשרני החכם הזה שהחל להעתיק ש"ס בבלי וירושלמי ללשון אשכנזית, כפי הדוגמא מדף אחד ממסכת בבא מציעא שהראני החכם הזה בבואו לבקרני בימים ההם, גם מלאתי רצונו הטוב בנפש חפצה לבוא על החתום ולהגיד משפטי כאשר עם לבבי, וברוך ה' אשר העיר את לב החכם הזה לעבודה זו עבודת הקדש, ויואל ה' ויוסיף לו כח ואונים לעשות מלאכתו בזריזות לבצע את אשר החל, והבטיח לי לשלוח חלק ראשון מקיצור תלמוד ירו"ב שהדפים זה כמה שנים, והנה זה חדש ימים שלח לי בן אחותי את הקיצור ש"ס הזה תשורה מקרית מלך רב עיר מאסקווא, ואחר העיון בו עלה ספק בלבי ונעשה שרטון, אם יהיה לאל ידו להוציא מחשבתו מכח אל הפועל, הכי יכול איש אחד לגמור דבר גדול כזה? ובפרט שקבל על עצמו — כמבואר שם בקיצור ש"ס הזה — לחבר עוד ענינים רבים הנוגעים לענין הזה? ולא באתי הלום חלילה באלה הדברים לקרר בו את רוח החפץ, חי אני! כי מלאכה גדולה ויקרה הוא עושה — כמו שכבר מלתי אמורה בבואי בין החותמים המסכימים על ידו — אך כוונתי, שיקל מעליו קצת עבודות ויעמוס על אחרים, גם אבוא הפעם להזכיר את החכם הזה, לתת לו עצה טובה — אם יאבה ואם ימאן — לבל ידפיס הפרק השלישי בחלק השני שמזכיר תוכן ענינו בחלק הראשון בהקדמתו. גם נפלאתי מאד שאמר שם בתוכן הפרק הזה: „וינעתי על יד מופתי פילוזופיא להראות כי מחשבות בעלי הספקות האלו (על סה"ו) הבל המה". מה שאמר „וינעתי" אמת בפיו, ולא יסתפק בזה כל משכיל, אבל היה לו להוסיף בסוף המאמר הנזכר עוד שתי תיבות אלו: „ולא מצאתי" — מה לו להעמיס עליו עבודת חנם, כי בין כך ובין כך לא יפה עושה בזה, כי אם מאמין בלב תמים שמחשבות בעלי הספקות האלו הבל המה, אזי הראה בזה קוצר שכלו, ואם נאמר שיודע בלבו שמחשבות בעלי הספקות האלו בנויות על יסודות האמת ומוצקים כהררי אל, ובכל זאת רוצה להוכיח נגד האמת אשר בלבבו, או לחנף יחשב לו, ורק זאת תהיה מנתו ושכרו, ולא ימצא נחת

בעטלו זה, ואם כבר מאה פעמים סתרו את הבנין הזה הבנוי מקורי עכביש, יהיה הפעם הזאת מאה פעמים ואחד, ואם כה יאמר, אנכי שמתי מבטי בזה למען הפיק רצון המון וקצת לומדי תורה המחזיקים בו, באופן זה היה לו בלי ספק לבחור רק השתיקה; לא להשמאיל, כי הוא נגד רצונם, וגם לא להימין; יען שאין בכבם שום ספק עליו, ואינם רוצים לשמוע כל טענות המתנגדים (כי בהכרח יצטרך להזכיר טענות המתנגדים ראשונה ולהשיב עליהן) לכן לא יהיו נהנין מהמופתים אשר יביאו למו לחזק דעתם המושרשת אצלם משדי אמותם, יאמרו המפורסמות אינן צריכות ראיה, והמביא ראיות לחזק המפורסמות האלה כבר לחטא יחשב לו, ובכלל אפיקורסים ימנה, ונחשד בעיניהם שכבר עלתה מינות בלבו, כמו שנחשד בעיניהם כל חוקר באלהות ובהשארת הנפש ותורה מן השמים וכדומה, אף שהחוקר הזה צורח בקול מר לאמר: שמעו ותחי נפשכם, כי לחזק מוסרות עולם באתי ומתת יקר לכם הבאהי מראשית מופתי השכל והחכמה, לחזוק האמונה ולקיים את העקרים האלה; לא יאבה המון שמוע לו, ומה לנו לערותן של חוקרים? ע״ה! עלה! יאמרו לו, ראו הביא לנו האיש הזה מרקחת וצרי אשר הכין לרפאות אותנו מחולי המינות ואפיקורסת, ואנחנו בריאים ושלמים, אין נגע ואין פגע, אין זאת כ״א חפצו החלנו, כי הלוקח סמי רפואה והוא לא חולה מביא חלאים עליו, אף כי מי יודע אולי מות בסיר, ואם טובים הסה לנפשו, אות היא כי מכתו אנושה, לכן שומר נפשו ירחיק מהאיש הזה, פן תדבק בו מחלתו ויהיה נגוע כמוהו.

צד 71. ר׳ שמעון בן גמליאל אומר משום רבי שמעון בן הסגן; האריך שם בהערה אשכנזית ובהערה העברית וסוף דבריו שאין לגרוס בן הסגן כ״א הסגן, ואמר שהוא תואר לרבי שמעון שהוא היה בעצמו סגן ע״כ תוכן דבריו, וזה טעות מוחש, כי ר׳ שמעון זה היה בנו של ר׳ חנינא סגן הכהנים כמבואר ביוחסין, וה׳ הסגן היא ה׳ הידיעה כי אביו היה מפורסם בתואר זה בין חכמי המשנה, וענין הסגן ידוע, ועיין רש״י סוף תענית ועיין יוחסין (דפוס זאלקווא ח״א דף נ״ב) והיא ההמנות גדולה מאד, ונודע שלא היו בוחרים בכל פעם כ״א סגן אחר ולא יותר כמו כהן גדול אחד, ועיין היטב רמב״ם הלכות כלי המקדש (פרק ד׳ הלכה כ׳) ועיין שם בכסף משנה זה שהביא מהספרי פרשת שופטים, וכל התמנות שהיתה בישראל היתה לאדם כל ימי חייו, כמו שהביא השה״ק (דפוס זאלקווא דף י״ח ע״ב) בשם התלמוד דכריתות פרק קמא. ואם נאמר שבנו ר׳ שמעון היה ג״כ סגן, אין זאת כ״א מ״א מקום אביו אחרי מותו, ואולי היתה גם התמנות זו בירושה כמו כל המנויין בישראל עיין בתלמוד כריתות שם ועיין בספרי דברים, וכתב לו את משנה התורה הזאת, ומהכלל המונח שהזכרנו שהיתה התמנות לאדם כל ימי חייו א״כ היה ר׳ חנינא עד יום מותו סגן, וידוע שרבי חנינא זה ובנו ר׳ שמעון היו ג״כ אחר החורבן (כמו שמוכיח היוחסין, שם) וכאשר נחרב

הבית במלה התמנות הכהן גדול וכ"ש התמנות הסגן שהיה שני לכהן גדול לשמש תחתיו כשאירע לכהן גדול פסול, ואיכ נראה מזה בעליל שלא היה ר' שמעון כלל סגן, לכן הגירסא בן הסגן עיקר.

וכן משתבש הרבה (במחילה כבודו) בבאור המלות (עטימאלאגיע) של התלמוד גם בלשון העברית שבהקדמתו והצעתו שגה מאד מאד, ועוד מצאתי בו זולה זה הרבה ענינים שיש עליהם להשיג, אולם משכתי ידי מפני חולשת כחי, גם אין זה מלאכתי להיות מבקר, אם לא במקום ההכרח.

בעיר קרעמניץ, י"ב לעווינזאהן.

דען 9 טען יאנואר 1848 (שנת תר"ח).

ה' עלי שנותיך — יחיו, ולבל בהן חיי רוחך, יחליפך ויחייך לארך ימים!

בין המון המרדות אשר סביב שתו עלי, חשבתי למשפט נחוץ להודיעך ידידי כי זה בשלשת ימים הגיעה לפה פקודת המניסט' אוואראף לחנני במתנת חמשים רו"כ ממעות נרות ש"ש, לפי הפרעטסאוולעניע של המניסט' וגומרנע' דיעל съ уваженія къ бѣдности — קראתי אלה וקראתי: „זו שכרה"!! בכל זאת אבקש שימולא הדבר בלי התמהמה, ואנכי מצדי בעזר ידידי היקר ר' שמואל שווייצער נשלח לך ג"כ מה בעוד ימים אחרים, כתר זעיר מחמדי.

ומדי דברי בך לא אמנע מהגיד, כי בטרם עוד הגיעני מכתבך האחרון עניתי לשואלי דבר בדבר „השתא" „ושבור". כה יהי האל בעזרנו כי קלעתי אל השערתך ולא חטאתי אף על חוט השערה, באשר האמת תורה דרכה לכל דורשיה, כן בהפוסקים וכן בהמפרשים ראיתי הכל, ושרש דבר מצאתי באבודרהם דף ס"ז ע"ב. (וצחקתי לתשובת אחד מאחינו יודע לשון וספר, שנשאל ג"כ בזה במקומו, שקבל מאמר הזה „לתפלה" והלך בעקבות מגיהי ווילנא או מדפיסי סלאוויטא, לתרץ עבדי ליצה"ר, בני חורין מהשטן וכדומה; אולם אל תאשימני ידידי אם תראה הערות כאלו גם בספרים אשר יצאו מידי, כי לא לי הערות אלו, ואך למלאות רצון בעליהן הניחותין). והנה יקירי, באשר באמת עוד לא תדעני, וידיעתי במלאכתי — לדעתי — עוד נעלמה ממך, אמרתי לשלוח אליך פה מוסגר פתשגן הכתב אשר הובל למקום החפץ מידי, תקרא בו מקרא, ואחרי כן — בבקשה גדולה ממך — תשיבנו לי בפאסט ראשון דוקא, ועין זר לא תשור בו. על אהבתנו הבלתי תלויה בדבר בטחתי כי לא תשנה מבקשתי זו הקטנה. ודע לך ידידי, כי בארתי הכל לפי הצורך, היינו לפי הסבה המקום והזמן, ולכן אל תתפלא אם

בענין אחר לא בארתי כל פרט ופרט ובשני הארכתי כמעט. ומה גם כי במקום אחר הבאתי... תמצא במעני על ברור, כי המאמר ושבור וכו׳ נוסף להפלת אהבה רבה, ומי תקן אז התפלות, ואיזו נתקנו ע״י אנשי כנה״ג. דבו בזה הדעות, על איזה מהם מורה החכם רפאפורט בבכורי העתים שנת תק״ץ, והחכם צונץ בספרו פֿארטרעגע וכו׳. קח נא אהובי סדורי יוזעפֿאף או היוצאים כעת בזיטאמיר, ומה גם סדור קרבן מנחה, ושים עינך עליהם, אז תראה כי כמה וכמה תפלות (הנוספות) ומאמרים רבים נעתקו מעל כנם, ומאמר „ושבור עול הגוים", כמו כן „הרחמן הוא ישבור" וכו׳ לא ימצאו בשום סדור אשר יצאו מבקרת שלי, וכבר זעקו עלי מרה, ואנכי באחת ומי ישיבני? ומה מאר תבחל נפשי בהערות נוסדות על שקר נראה בעליל, ומעידים בנו שקר חלילה.

מביאת החכם ה׳ מש״מ למחוזנו, הגיעה פה זה כבר ידיעה אפֿיציעלע אך עד היום הזה איננו, על דעתי כי מדי לכתו מווילנא לזיטאמיר יהי בעירך, ולו יקדים ביאתו הנה, אז בבלי ספק אמלא דבריך, אגיד לו חפצך ובקשתך, ומנפשי אבקשנו בזה, האמנם כי...

הקשית לשאול אותי בדבר פֿ— רחוק הוא ממני במקום ובלבב, וזה בטבע, מעת החל האדם להפרד מהרומה לו בארץ — לעת מצוא אגלה אזניך, ועתה שא נא אם מנחיצת הטרדא אקצר אמרים. מה נשמע בסביבותיך ממחלת החליירע?

לתשובתך בהשבת הכתב המוסגר פה, מצפה אני בפאסט ראשון בלוית חות דעתך עליו באמת ואמונה, וחלילה לך לשאת פני אף בדבר קל, כי לא אשא פניך בגלל זה, רק האמת תדבר ותוריעני, כי מעודי הסכנתי להודות על האמת, ולתת תודה לכל מלמדי אשר השכל ישכילני.

דברי אוהבך תמים יוסף זייבערלינג.

תריי״ג. פרק לב

בע״ה יום ו׳ עש״ק כ״ח ניסן תרי״ג בוהאב ישן.

לכבוד הרב החכם השלם המפירסם דורש טוב לעמו נכבד לאמנו כ״ש מוהר״ר יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

מכתבו מן ו׳ ניסן קבלתי לנכון. מימי החג ואח״ז מאשר יד ה׳ בעו״ה יצאה בי ונהפך ששון חגי לאבל שנפטרה בתי בימי עלומיה מסבת לידתה— לא יכלתי להשיב לו עד כה. והנני להודיעו כי אחרי שנודעתי שהקאסיר

שלנו נסע קודם חג העבר לפ"ב, אף כי קויתי שמכתבי נדון החמשים שלחו לי במקומו לאשר הוא שב בודאי ומילא כבר הדבר משם, בכ"ז לא התרפיתי מלכתוב אליו היום (אשר קמתי מאבלי ה' ינחמני) שנית לפ"ב לזרזו בהשילוח... גם ע"ד המעתיק ר' ראובן קולישער שלפ"ד כעת שמה וכתבתי לשם לדבר עמו בזה, ע"ד חבור הקצר „תער הסופר", אם אין זכרוני בכזיב לי כמדומני שימצא כבר במכתבו מכבר, שבקשתי לשלוח לי אותו יחד עם המחברות האחרות מהזרבבל למען הוציאם לאור יחד אי"ה, אשר מצפה אני שילוחם מכבודו בעז"ה. ואשר אמר ידידי עם הספר פן יקרנו אסון, חלילה לחשוש בזה בשילוח ע"י פאסט וע"ד המשמושים והיה נכון לבו בטוח שבעז"ה אוכל בכ"ז לקרותו ולהבין כוונתו הטובה. ואף כי הנתיבות עולם אין אתי, ואי"ה כשנהיה מוכנים אל ההדפסה, אשר זה יהיה בבצע מעשה ההעתקה ללשון רוסיא אשר היא עיקר ההצטרכות לנו כעת, אז אשיב לו לדעתי המחברות האחרות שישלח כי נעתקים פה ביחד ברור. וגם קונטרס ההגדות שלו... בדבר הקדשת ספרו לאהד השרים, עוד לא השיב כבודו על פרט א' משאלותיו, והוא אם הגראף טאלסטאי הנה זה הוא הממונה כעת דירעק' בדעפרטמענט אינאסטראניך ספוואיעדני במנו"ר, וזכות לבבו הטוב ברוחו פי שנים לעמו יעמוד לו להחלימהו ולהחזיקהו להוציא לאור כל מעשי אצבעותיו לטוב עמו בית ישראל כנפשו ונפש

דוד לוריא מבוחאב ישן.

אל המשכיל ר' ראובן קולישער יםחול נא כבודו לכתוב בעצמו ג"כ לבקשו שיקבל עליו עול העתקה למענו, (כאשר ידעתי שהעוסקים באוניזוער־סיטעט אין להם פנאי מרווח כ"כ לעסקים אחרים) ושלא יכביד במחיר ההעתקה באשר הדבר נוגע לכבוד וחפץ ידידי.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בע"ה יום ו' עש"ק ער"ח אלול תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו כבוד שמו מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י

שמתי יד לפה עד כה לכתוב לכבודו, כי בושתי להרים עיני אליו עד בוא דברו שנתקיימה הבטחתי בשלוח החמשים, וכאשר הוחלתי עד בוש. וכבר נודעתי משותפי הג' ר"י זעלקין במכתבו מן כ"ו תמוז העבר ששלח (או ישלח) בפאסט ההיא לידו החמשים, וחשבתי למשפט שכבר הגיע ברור לידו, ומעתה העדר מכתבו ע"ז לא יכלתי להלות כ"א שיחשוב לי עון על אשר לא השיבותיו דבר זה כמה ומאתו הסליחה. ענין ההעתקה וההוצאת לאור הדפוס בעת שרפו ידי עסקי במסחר שותפות שלנו מצוק העתים וסבות
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

שונות (והיא היתה בעוכרי שאחרו פעמי שלוח החמשים והרבה טרחתי בזה וכידוע גם לידידנו ר"ל זעלצר מוויטעבסק) יומשך ודאי עוד זמן ואי"ת אודיענו כשאראה העת מוכשר לכך, ויקבל שלום כנפשו ונפש ידידו.

דוד לוריא מבוחאב ישן.

ערב יוהכ"פ תרי"ג.

לריב"ל מהחכם ר' יוסף זייבערלינג.

אחרי אשר הריצותי אליך בחפזי אגרתי מן 80 ח' העבר, הגיעני מיד ידידנו ר"א קאמעלאנסקי מכתבך. גם אנכי יקירי, זה כבר, ומה גם היום, זעקתי חמס על בני עמנו, כעם ככהן, אשר יעמדו מרחוק לעתות בצרה, וכי לא יושיטו יד לאנשי לבב, היודעים עד מאד להיות לפה ולמליץ בעד עמנו ותורתנו, אך השמן לב העם הזה וכו', ואם נרבה כחול דברים מה מנו יהלוך? לו ידעת אוהבי פרטי דבר מאנשים אשר מפחתים ורביתים, ואשר נשאתים על שכמי, וכעת — ילכו עמי קרי, כי אז השתוממת, אולי יתן ה' ונהראה פא"פ אז תשמע מפה לאזן, ותהי זאת נחמתי, כי בחסד האל עלי עוד תקותי לא נואשה, עוד אשנה חיל, כאשר עיניך תחזינה בהעתק מכתב ידידנו הנכבד ה' מו"ה הסגור פה למראה עיניך. ועתה אחת אמרתי ללכת אל קרית מלך רב, שמה לא אנוח ולא אשקוט עד ארגיע משפטי לאור כלם, ולה' הקותי בי לאמת יצא, באשר ארח צדיקים כאור נוגה, — הולך ואור..,

ועתה נפנה לענינינו: גם נפשי יורעה מאד כי להשיב לאינו ב"ב תשובה מקובלת על הלב, הוא דבר בלהי אפשר, וכבר אמר החבר (מאמר ג' י"ג) „ואני מודה לך, מלך הכוזרי שבנברא דברים שאינני יכול להטעימך בהם טעמים מספיקים". אולם דברי שקר אין להם רגלים, נשוף בהם רוח ויפלו. הן זה ימים מועטים נגשתי אל המלאכה, ונגולו כשמים לפני הספר בכל פרטיו ודקדוקיו וכו'. ואחרי רואי אז, ראיתי גם הלום כי רק בעלילות באו עלי. עד כה עזרני ה' לתת לי לשון למודים לעוה את יעף דבר, הלא ינעתי ומצאתי הרבה דעות ומאמרים של רז"ל, שכתבו עליהם סרה. בכמה ספרים לועזים מחכמי הנוצרים, אשר גם המה קבלו דעתם, או באו להם להחכמים מסקורים אחרים, כמו סירום נח, מעניני מלוכת מלכי ישראל וכו' ומכל התואנות רק לאבן נגף לפני"... אולם ה' החונן דעת ישכיל גם בזה פי, ונראה איך יפול דבר, כי כבר אמרתי לך שאוביל פרי מחשבתי לך ידידי. זבכל זאת אל התכה אלי.

הואל נא יקירי והורני דעה בעל המאור עינים במאמר שני פרק י"ד... הדברים עתיקים! אך בקשתי בס' ב"ח ולא מצאתי, ובכן נפלא מני, מה זה

בשנית מאגרתו הששית והשביעית. הלא המחוקק לא כתב אגרות, ורק שלוחיו. גם בל ארע מי הוא ראש חכמיהם? ואיזה ספר כתב נגד מאנ"י? אולי תדע ידידי השמיעני נא בחסדך.

במכתב הח' ה' מ"ה, והיא תשובה על דברי, (וכה כתבו לי הרבה מיודעי ומכירי מפ"ב, כמו כן מכירך החכם ר"ל ר"ש), כי השטנה וכל הרעת יצאו ממקום שבתי בפרט ומסתננו בכלל, זה מנת חלקי תחת אשר התהלכתי כל הימים באמת ובתמים! ואם כמה אנשים פערו עלי פיהם, על אשר באתי בברית את החסידים, (שקר ענו בי) כאשר גם אתה העירותני בזה, הלא תראה ידיד יקר, כי אך רגלי המטלא מקומי דרכו על מפתן בית הבקור, והנה יצא לאור ספר מיד אשר חבר אחד מצדיקינו, ובדעתך מהות המחבר, בנקל לך לשפוט על איכות החבור. האלהים! כי זמן רב התגלגל הספר הזה בקדושתו מקוצץ מלאכיו הקדושים תחת שלחני, כמלכי קדם תחת שלחן אדוני בזק, ובכל זאת לא הרשיתי להביאו בדפוס, בשנם כי רבים מאנשי כת הרב הזה הצירו לי, ומלאו את ידי בכמה מאות רו"כ, והמבקר החדש מכר ספר בעד נעלים. מלבד זה באו בברית אתו המדפיסים למען יכתוב מליצה והצטדקות על ספרי קבלה שכבר נאסרו, וידרש להם בכל לבו למען מאדם, נשבעתי בכבודי, כי לו קראתי דבריו בענין הזה בפרט, ובדבר כל ספר ישראל בכלל, כי אז נבהלת בראותך איך זבובי מות הבאישו הביעו שמן רוקח, כי דבר סרה על עמנו ותורתנו בכלל, וסכלות הוקיר מחכמה וכבוד תורת ה' התמימה. צחוק! הנאורים שמחו עלי רעתי, כי נפטרו מאיש לימא, וכי בעת תצא תורה והשכלה מקיוב, כצאת השמש בגבורתו.

צר לי כי מוכרח אני לקצר דברי מיום הבא — הלא מחר נצב ה' לריב את יריבי, וענתה בי צדקתי ביום מחר, כי שבת שבתון קדש לה' מחר, לכפר כל חטאת בי, ויתמו חטאים מן הארץ.

יתחסך האל הטוב לחיים ולשלום כרצונך וכרצון אוהבך תמים

יוסף זייבערלינג.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ב"ה יום ד' א' מרחשוון תרי"ג פ"ב.

כבוד הרב החכם הכולל המפורסם דורש טוב לעמו, יהי ה' עמו לברך מעשי ידיו להתפאר לטוב בית ישראל מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

מכתבו מן ז' תשרי לידידנו המשכיל מו"ה ל. זעלצר ראו עיני ועיני אחי ורעי וישמח לבנו. והנה לוטה פה החמשים כסף להוצאת ההעתקה בכבתבו, ויהי נא טובו בבצעו מעשהו לשלחה אלי (כשמי החתום מטה)
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ויבואו נא דבריו וכבדנום. זאת ראיתי לי חובה להודיעו. באשר חפצנו להעתיקו כולו או רובו (מהענינים אשר הם הכרחיים יותר) ללשון רוסיא ולהדפיסו, למען יהיו למראה עיני שרי הממשלה, לסתום פי המלעיבים בעברי ה׳ חכמי התלמוד ומתעתעים בדבריהם הקדושים, זו לענם להם, כי חרפת נבל ישאו עליהם וההלה ישימו במלאכי ה׳ (ובשובי שלום לביתי אי״ה אקוה לשלוח לו העתק מאמר אחד מיוחד שבהם). לזאת ישים לבבו לערוך מלא לעצת המטרה הזאת, וככלות מעשהו וישלחנה אלי. בל ימנע להודיע או, אם נמצא מעתיק ללשון רוסיא במקומו שלפני עיניו ולבו יעשנה, כי אז יכונו הדברים בעברי ורוסי יחדו יהיו תמים, ואם אין, אזי נבקשהו נמצאהו במדינתנו שיעתיקנו עפ״י השגחתי, ולהיותי מכין לדרך פעמי לשוב לביתי שלום בימים אלו בעזר ה׳, ע״כ היו דברי מעטים, ואתו הסליחה, ויתברך לטוב מה׳ הטוב, כחפץ מוקירו ומכבדו

דוד לוריא מבוחאב ישן.

בע״ה יום ד׳ ג׳ דחנוכה תרי״ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו יקר רוח

כש״ת מו״ה יצחק בער לעווינזאהן נ״י.

בבואי לשלום ב״ה לביתי מפ״ב אחזתי דרכי למינסק לפקוד שלום אחי הנ׳ מו״ה אהרן לוריא נ״י ושאר מיודעי שמה ואחר עד עתה זה ימים באתי אל המנוחה אל ביתי, ומצאתי מכתבו היקר מן כ״ה מרחשון להשיב נפשי העיפה מעמי הדרך. והנני להשיבו כי המאמר מכותב השטנה שכתבתי שבבואי לביתי אפשר (כן כתבתי, ולא החלטתי הדבר בטח, ייטיב נא לראות במכתבי) אשלח לכבודו. הנה לא עלה בידי לקבל העתקה מזה קודם נסיעתי, ואם אקבל משם בל אמנע לשלחנו לידידי אי״ה. ואלה דברי המשטין בקצרה, ואף כי דעיקר דבריו אשר שם חרפת דברי נבלה בתלמוד השבנו די להעביר מטרתו אשר ירה חציו המשטין אליה, עם כ״ז לא ימנע גם כבודו לדבר בזה, באשר ראיתי כי זולת המשטין גם האשכנזים האריכו מענה בזה עד שיש מהם (צונץ בספר מורה נבוכי הזמן. אשר הוציא מקרוב לדפוס, בלבוב ומיחסו להמנוח ר״נ קראכמאל. אולם נחשד בעיני שצונץ עצמו הוסיף בו דברים אשר לא טובים מלבו, ולא מהרב ר״נ יצאו הדברים) אמרו שמאמרים כאלה נתוספו מדברי בדחנים תוך דברי התלמוד. והטובים שבהם (החכם שי״ר מפראג בספרו ערך מלין שהוציא בפראג זה מקרוב) אמרו ג״כ שהוא הוספת הגאונים. לכן בדאי הדברים לחוב לכם כי״ב יקח מצוה זו לעצמו להראות לדוגמא איזו מהן לפני העמים והשרים מליצתן היפה הנגלית בהסיר מעטה המסוה מעל פניהן, ומהן יקחו משל על השאר. וכאשר יראה

ידידי במו"פ דוגמא א' מאמר פ' הפועלים איבריה דר' ישמעאל בר' יוסי (אשר גם סימים קדמונים יתלוצצו בו המשטינים כבתוב בספר יוחסין ועיין מהר"ל מפראג בס' באר הגולה) שהציג המשטין ראשונה לדבריו, אשר כמדומני שדברי ימצאו מקום לשמע אזן בני דורנו... וגם בדבר ענין למוד התלמוד לילדים קודם ט"ו שנה, אשר המשטין החזיק דבריו. גם בדברי כבודו בחבוריו ודאי לתועלת גדול יהיה אשר כבודו בעצמו יבאר דבריו, שבעת שבלא זה רוב ילדי הזמן לא ילמדו אצל רבותיהם יותר מן ט"ו שנה. אין מקום להנהיג כן. ועוד יוסיף בה דברים כחכמתו. גם חבור גרינאריעוו הנדפס בפ"ב 1847 בשם Секты Евреевъ ודאי ישנו אצל כבודו, ואם אינו אצלם שלחתי מו"פ הקיצור ממנו הנדפס אז בזורנאל מנו"ד הנמצא ת"י. גם אליו ישים כבוד ידידי עיניו לסתור דבריו, אף כי דבריו (הנלקטים אך ורק מחבורים שלפנינו) ודאי כבר נפלו נשברו בדברי כבודו. ובאשר אני חושש בעיני ל"ע בעת לא אוכל להאריך עוד יותר בעת לכבודו. ואצא בברכה לברכו שפועל ידיו ירצה ה' לבצע מעשהו אשר החל, וצדקה תהי לו לשם עולם כנפשו ונפש

דוד לוריא מבוחאב ישן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ב"ה יום ו' עש"ק יד טבת תרי"ג בוחאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם דורש טוב לעמו שמו המוב הולך למישרים כבוד מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

מחצית חבורו היקר בג' כרכים קבלתי לנכון ט"ו טבת העבר. והמכתב לזה (הנכתב נ"ב ביום ה' דחנוכה) נתאחר על הפאסט (והגיעני למאהליב בהיותי שם כל שבוע העבר) וע"כ לא השבתי לכבודו הוס"י קבלה על זה. והנה מפאת נסיעתי למאהליב היכף בקבלת חבורו היקר לא יכלתי לעיין בו כראוי עדיין (כי משמרי הבטחתי לכל תשורנו עין לא רציתי להובילו עמדי למאהליב) והמול באתי. ולא אוכל עדיין לכתוב לו רק דרך כלל, כי שני הכרכים האחרונים טובים ומועילים. ואך בכרך הראשון כמדומני ימצאו דברים לעניני ההגדות וכיב שלפי עניני הזמן בעת דעת לנבון נקל שיהי ההכרח לשנות בהם דברים. ואקוה אי"ה שבוע הבע"ל להודיעו ברוח יותר בכ"ו. גם אקוה לקבל דבריו על המאמרי אגדה ובצרוף בשורת שובו לאיתן בריאותו בעזר ה', אשר מאד דאבה נפשי ונפש כל יודעיו ומכירי ערך ספריו על חליו. ישלח ה' דברו וירפאהו בקרוב כנפשו ונפש

דוד לוריא מבוחאב ישן.

P. S. ימחול נא להודיע בקצרה העצה אשר יעץ במכתבו מן ה' דחנוכה להודיעני בענין ההרפסה וההעתקה.
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

בע"ה יום ו' עש"ק ט"ב אדר ראשון תר"ג בוהאב ישן.

כבוד ידידי הרב החכם השלם דורש טוב לעמו נכבד בעמים
יקר לעדהו כבוד שמו מוה"ר יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

מכתבו מן כ"א שבט העבר קבלתי לנכון. גם מכתביו דכבר מן כ"ו טבת עם הקונטרס על האגדות כלו יפה אך עליו נאמר „כי קצורו הוא חסרונו". כי היה מהצורך לבאר עוד איזה שרשמתי לו, ונגד זה מה שהעריך כבודו הדברים כמדבר לנוכח נגד המלגלג, זה יהיה נצרך לשנות ולהביא הדברים בסתם דרך ההנצלות ובאור על המאמרים שמלגלגים מהם (הקראים או כי"ב) בלעו ש"ד הדברים ישרים. ועד כה מחמת שהייתי מוכרח לנסוע מביתי... שנשלחו בקשות מכמה מקומות להממשלה לבקש חסד בענין הכבדת הגאבארין על אב"י יותר מעל שאר העמים. וה' יתן שיתקבלו לרצון לפני אדוננו הקיר"ה הרחמן, אשר הענין הזה הגדיל עלינו החיוב העסק בו יוהר מהנ"ל. עתה פניתי לעסוק אי"ה בענין אשר החלונו עם כבודו. ואך הנני מצפה להשובתו על מכתבי מן כ"ט טבת. ובעיקר על הפרט שדרשתי מכבודו שימחול להודיע אשר כתב העצה שיש לו בענין ההעתקה וההדפסה בלשון רוסיא (אשר זה הוא עיקר הכוונה והתועלה לדעהנו) ובמכתבו מן כ"ג שבט (אשר חבר לו יחדו למכתבו מן כ"א שבט הנ"ל) אמר: „כי בפאסט שאחריו יכתוב תשובה על כל דברי". וכאשר אקבל דבריו אלו הנצרכים אל המטרה, אז ארע איך להנהיג הענין ואציע לפניו בענין ההדפסה, אם טוב שתהיה ע"י עושי רצונו, או שהעשה ע"י אחרים... גם חבור נגד הקראים כדבריו כן הוא, כי הם המה אשר נטעו שרש פרה רוש ולענה בלב כמה מחברים על ההלמוד. ולהועלת גדולה יהי חבורו קטן הכמות ורב האיכות לפ"ד לחברו עם זרבבל יחד, ויקבל פ' שלום כנפשו ונפש ידידו,

דוד לוריא מבוהאב ישן.

P. S. ראיתי להזכיר לכבודו, אשר גריגאריעוו בחבורו טעה להטיח דברים על מאמר: פשוט נבילהא בשוקא כו' להוכיח מזה חמדת ממון של בעלי ההלמוד ח"ו. ונהפוך הוא שמאמר זה בא לעורר לב העם אל המלאכה ולהרחיקם מן הבטלה, ישלא יהיה נבזה בעינם נמאס אף מלאכת עבודה הנמבזה שבעולם, אך לא להתפרנס מהבריות ע"י הבטלה מחמת כבוד המדומה.

תרט"ו . פרק לג .

ב"ה היום יום ג' כ"א כסלו תרט"ו לפ"ק ווילנא .

כבוד ידידנו היקר הרב המפורסם החכם השלם ומופלא כ"ש
מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י שלום וכט"ס !

שני מכתביו הגיעו לנו במועדם הא' מכ"ה מרחשון קבלנו ביום ד' שבוע העבר, והשני מי"ח לחדש זה הגיעני כיום שלשום. והן אמנם נפלאת היא בעינינו כי פנה ידידנו אלינו בדבר הדפסת ספרים באשר לא נעלם מכבודו כי אנחנו רק את ספרי הקדש לבד הדפסנו פה וגם אלה זה שנה ויותר כבר נשלמו בדפוס ואני אז נתקו כל מוסרות התקשרותנו עם המדפיס וכל דבר אין לנו עמו עוד, ואנחנו שוקדים רק על עסקנו המר הזה כי ברע הוא מתהפוכות הזמן ותבוסת המלחמות, וגם ז"ז אנחנו טרודים עד מאד זה בכה וזה בכה כל היום, ובכ"ז לבלתי השיב פני מעלת כבודו ריקם ומפני הכבוד שלחנו ביד איש עתי לדבר עם המדפיס בזה, והאיש הזה יודע מבין בכל תהלוכות הדפוס מוצאיו ומובאיו. וכאשר פללנו מראש כן היה, כי ע"ד שכר הדפסה דרש קצה האחרון 10 רו"כ לכל בויגין וזה הוא באמת קצה האחרון לפי דעתנו המקחים שלו. ע"ד זמן פרעון שכר ההדפסה דרוש ידרוש לשלם לו המחצה בחצי המלאכה והנותר בסוף המעשה היינו בתשלום הדפסת הספר, ולפי דעתנו אם יפן כבודו בעצמו בזה אל המדפיס יכיל להיות כי יאות לכבודו להוחיל לו כל שכר ההדפסה עד סוף המעשה ואולי עוד יותר. ע"ד נייר לא נדע אם יש להשיג כעת פה נייר כאותו שנדפס ספרו עליו ממש, אבל יש ויש מיני נייר שונים להשיג ולבחור פה משני פאבריקען שונים הכל מאשין פאפיר ובמקחים בלתי גבוהים וכאשר נחשוב אנחנו יעלה לו נייר יפה, וטוב ויפה מנייר הראשון שנדפס ספרו, רק עד שלשה רו"כ לערך ואולי גם פחות מזה, אבל לנייר נחוץ ונצ"ך מזומן במוקדם ולא זולת. הגדתי למעלתו בזה עצם הענין כמו שהוא ומעלהו יחשב דרכו וכטוב לפניו כן יעשה. ואם יפן כבודו בעצמו אל המדפיס, ידענו כי ישא המדפיס את פניו בדבר, ודבר גם בתשלומי שכר הדפסתו וגם במשך זמן ההדפסה להחיש ולמהר ברצונו, ואנחנו כאשר כבר רחקנו מעסקי דפוס ומוקפים טרדות אחרות וזרות לרוב, לא נדע אם תמצא ידנו להיטיב או אף גם להשגיח ע"ז כראוי, כי נוסף על פוור הנפש בעסקנו ההולך עקלקלות, והולך הלוך ודל יום יום הושם על צוארי עול צבור אשר לא ידעתי נפשי מה לי ולהם, ואין לי מנוחה יומם ולילה מעבודתם כי קשה וכי רבה היא, אבל מה לעשות? — ושלום רב לכבודו ולכבוד תורתו וחכמתו כנפשו ונפש המכבדו ומוקירו הרם והנשא הרוש"ת בלונ"ח.

יצחק אייזיק בן יעקב .

נם אנכי דורש שלום כבוד ידידנו הרב הנכבד נ"י באהבה: והנה זכרתי כי גם לפני ערך שנתים ימים כתב ידידנו אלינו ע"ד הדפסת ס' חדש שלו, ומהרנו והשבנו לו או נכוחות, ספרנו לו את כל עמלנו ולחצנו, וכי כל אשר אך נסינו לעשות במלאכת הדפוס גם במעט ספרים אחרים, בכלם נכוינו ברותחי הזמן ובקרת רוח החפץ אשר לבני עמנו בארצנו לספרי השכלה, או גם לספרי ההורה והדת, עד אשר נמרנו אמר לבלתי נשוא ידנו עוד בכל מעשה הדפסת ספר מה, ודי עמל ותלאה אשר מצאונו בהדפסת התנ"ך אשר אין להעלותם במקום קצר כזה, ה' ירחם עלינו. ועי"ב לא ידענו להבין מה זאת אשר גם עתה פנה ידידנו אלינו, אשר באמת אין לנו דבר בזכות הדפוס, ולא ערך מלין אל המדפיס עצמו. אמנם ידענו כי גם הוא ידידנו חכם, ויבין רע לברוח ממנו כאשר גם ברחנו גם אנחנו ונמרנו ואמרנו: רדנו לא נבוא אליך עוד! ועתה ידידנו ישמע נא השובת ידידי רעי ושותפי החכם נ"י בשם המדפיס הזה — וידע ויבין גם בחכמתו איך ואנה יפנה במלאכתו זו, וה' עמו בכל אשר יעשה, כחפץ אוהבו מוקירו ומכיר תורתו וחכמתו כל הימים,

אד"ם הכהן לעבענזאהן.

בע"ה יום ו' עש"ק כ"ב אדר שני תרי"ג ביחאב ישן.

כבוד הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו נכבד לאומנו כ"ש מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

מכתבו מן כ"ו אדר ראשון בא אלי במישור, והשני מן כ' הנ"ל דרך ווימעבסק באמצעות ידידנו ר"ל זעלצר הגיעוני בבואי שלום לביתי זה ימים (כי אף שלפי מכתבי הראשונים לכבודו חכיתי להיות מיושבי ביתה, אך לא ביד אדם עתותיו. הוכרחתי לנסוע עוד הפעם להתראות עם אוהבי באיזו ענין) וראשית אודיענו כי שלחתי כהיום מכתב להקאסירער שלנו שישלח לו בהקדם החמשים רו"כ כבקשתו. אקוה שיקבלם קודם הפסח איה"ש לנכון. עתה אבוא לענין מכתבו היקר.

ראשונה גם דעתי היתה החלה שההעתקה תהיה נדפסת בפני עצמה. וכאשר מצאתיה נצרכת לדעתי בלשון רוסיא וחשבתי רק על איזו מאמרים יותר הכרחיים ולא על הכלל של החבור כלו, שיארכו הדברים מאד בהעתקם כולו. ומי יודע אם יהיה הכל מוכשר להדפיסו בלשון רוסיא כידוע וההעתקה שהמציא כבודו שתהי לאשכנזית ע"י יאסט, טוב הדבר. ויהי נא טובו להודיענו מזה להח' יאסט ולהודיענו תשובתו ובאיזו אופן והוצאה. ובדבר ההדפסה בלה"ק בווילנא כתבתי לידידנו ר"ל זעלצר ועוד לא השיבני דבר. אולי דרך לו כעת (אשר הושם עליו עבודת פקודת הגענ' גוב' בוויטעבסק) ישלח נא

כבודו אלי מחצית השנית, ואשימה עיני עליו לטובה אי"ה. ואציין הענינים שלדעתי נצרכים יותר להעתקה בלשון רוסיא. ויודיעני כבודו אשר אמר מכבר עם הספר שיש לו עצה בדבר ההעתקה רוסיש, איך ומה. גם הנה במחברת הראשונה כבר הודעתיו שנמצאים דברים שלפי מצב עניני האגדות כעת אצל הממשלה, הכרח יהיה לשנות מעטם. יודיעני נא כבודו אם מסכים לכך שאשנה אותם פה ואשלח לכבודו נוסחאתם. על הכל יודיע דעתו כאר היטב.

הב"ד או"נ דוד לוריא מבוחאב ישן.

ב"ה יום ב' כ"ח אייר תדי"ר בוחאב ישן.

לכבוד הרב החכם השלם המפורסם דורש טוב לעמו נכבד לאומים מו"ה יצחק בער לעווינזאהן נ"י.

עד כה לא כתבתי לו גם לא השיבותי אליו החבורים כי חשבתי אולי יעלה בידי לתת לכסף מוצא על הדפסתם. אך עתה לפי קושי הזמן במסחר בכלל ופרט חדלתי מלקוות ע"ז. ועל כי כבודו אלצני במכתביו אלי וכמו כן לידידנו השלם מ' ליפמאן זעלצר מוויטעבסק, הנני משובב לו בשלמותם.

הנני ידידו כנפשו דוד לוריא מבוחאב ישן.

תרמ"ז, פ"ק לד

ווילנא תרמ"ז. להרב החכם השלם הנודע ביהודה ובעמים גדול שמו כמוהר"ר י"ב לעווינזאהן.

שמח לבי לשמוע מפי המשכיל כמו"ה מרדכי שפירא היושב אתנו זה ימים, כי בעברו דרך עירו סר אל ביתו ואל נוהו לראות פניו וימצאהו שלו ושלם, וידבר אתו רבות ומדי דברו עבר גם זכרי על פיהו לטוב; ויגל כבודי בהתנדב רוחו לקחת מאתי ספרי החדש שירי שפת קדש מחברת שני', והוא ישלחנו מעיר זיטאמיר לעירו ולידו בשמי למנחה, עם מכתבי זה ההולך עמו לשחר שלומו. וכאשר לא קרה מקרנו לבוא באגרות שלומים איש אל רעהו עד כה, הוקרתי המקרה הזה ויהי לי לנחת ולחדות לבב, לבוא עמו בדברים. אף כי להביא את ספרי זה אל תחת עינו לבקרת, אשר היא המטרה אשר אליה יכונן כל מחבר ספר כזה בדורותינו אלה להביא אף מעט מספריו ליד חכמי

בני עמו מתי המספר. ואני נפשי מתנשאה כי ישא ספרי זה חן בעיני מבינתו, וכאלה לבר, היה כל שכרי בכל אשר עמלתי והדפסתי מעודי ועד כה, וכל שבר וכל כבוד מבלעדי אלה לא ידעתי, וגם לא אקוה עוד. ועתה קויתי כי עוד תשלם משכרתי זו, בכבדו אותי בתשובתו היקרה, והגיד לי כי בא נכון הספר אל ידו והשמיעני עוד גם משפטו החרוץ מאת חכמתו, והיה זה למשיב נפש אוהבו וחובבו מרחוק ומברך שלומו וטובו מקרוב ומקרב לב ונפש.

אד"ם הכהן לעבענזאהן.

ב"ה יום ג׳ ח׳ אייר תרט"ז קסנטין ישן.

ידידי הרב החכם המפורסם מוהר"ר יצחק בער לעווינזאהן.

אחרי שובי לביתי נחמתי כי הייתי בקרעמניץ. מה בצע במעט רגעים אשר ראיתי פניך, לא שבעה עיני לראות ואזני לשמוע ובטרם רותה נפשי מעדן מדברותיך והתענגתי מזיו פניך והנני רחוק ממקום משכן כבודך ומי יודע אחרי מהי עוד אשוב לראות באור פניך? מי יתנני קרוב אליך אדוני הנכבד עוד כל ימי חיי שותה בצמא את דבריך ומתאבק בעפר רגליך!...

זאת תורת האגרת אשר הכינותי לשלוח לווילנא לידידי החכם פין בתוך שאר דברי אליו, ואי"ה בשבת הבא (י"ב לחדש הזה) תצא מזה ע"י הבי דואר:

„הפעם אשלם את נדרי אשר נדרתי ונשבעתי לאיש חכם וירא אלהים, ה"ה הרב דקהלתנו כבוד מוהר"ר יצחק ליב פרענקיל ז"ל בטרם הלך למנוחות. הרב הנ"ל גלה את אזני קודם פטירתו שכל דברי ר׳ מענדיל ל"ב מקרעמניץ בענין משפט שלמה. אשר אסף בעל הבאורים החדשים לתוך באוריו לספחם אל התנ"ך, לא מלב ר"מ יצאו ולא על ברכיו נולדו, כי אם גנובים הם אתו מאת הרב ר׳ יצחק ליב הנ"ל. ומעשה שהיה כך היה: זה יותר משלשים שנה בשבת רי"ל הנ"ל בבראדי (כי הוא היה לפנים אחד מנכבדי כנעני בראדי ומשכיליה) בא ר"מ פעם בפעם לקבל פניו ולשמוע תורה מפיו מדי בואו לבראדי להביא משם מרכולת, ובתוך שאר דברים שמע מפיו גם הפירוש על משפט שלמה. ולא די שלא אמר ר"מ הדברים בשם אומרם והתעטף בטלית שאינו שלו, אלא שקלקל דבריו ולא באר אותם יפה בכונת אומרם האמתי. ורי"ל ז"ל הרבה דברים ובאר לי הכתובים באר היטב. הדברים האלו נאמרו לא לי בלבד, כי יש עוד עדים כשרים ונאמנים ששמעו הדברים מפי רי"ל המוחזק לירא אלהים וסר מרע כל ימיו, ורק עלי היתה גזרתו לפרסם הדבר ולהציל עשוק מיד עושקו. וכמדומה לי שגם להרב הגדול מאור עינינו מהרי"ב לי"ו הדברים האלה ידועים, כי היה רי"ל הנ"ל מאוהביו ומכיריו וקבל לפניו על העול שנעשה לו, ואולי יזכיר הרב את המאורע באחד מספריו שיוציא אי"ה לאורה. יהיה איך שיהיה, אנכי עשיתי מה שנגזר עלי ויצאתי ידי חובתי לקיים דברי המת. והנני מבקש מכבודך להראות

הדברים להחכמים מדפיסי התנ"ך. ואם אמנם רבה רעת האד"ם ע"י, אקוה כי יכיר דברי אמת ולא יפנה הפעם אל רהבים, כי איש חכם הוא, ועם אלהים שלם לבו, ובמקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד אפילו לרב אמהי ומכש"כ למי שמכנה עצמו רב בלא משפט. עדי בשחק כי לולי הביאני ההכרח לכך לא התעברתי על ריב לא לי אבל מה אעשה ואיש גדול וחכם גזר עלי למלאות רצונו. הנני אוהבו נאמנו לעד ולנצח מכבדו כבן את אביו.

אברהם בער הכהן גאטטלאבער.

פטרסבורג 20 מארט 1856.

אלהים יחנך כבוד ידידי המשכיל היקר נודע לשם ולתהלה
בקרב הארץ מ' יצחק בער לעווינזאהן.

זה כירח ימים אשר שלחת לידידי קאפיע מהפרעדסטאוולעניע מהמיניסט' קיסיליאף, וכאשר אח"ז מטעם המיניסט' וונוט' ד' כתב להגוב' מוואלין לשאול את פי ידידי בזה, ולא אפונה כי נשאול נשאלה ידידי הנכבד מה חפצך; ולכן עד אשר יבואו דבריך לא ארע מה לעשות בעסקך. וגם זה לא כביר כתב המיניסט' וונוט' ד' להגנ"ג דקיוב, ובהתו עדותו בך, כי איש ישר ומועיל מאד אתה ובספרו בשבחך, בקשוהו לשום עיניו עליך לטובה, ולהעלותך לכהנה שתהיה אצלו Чинов. особыхъ поруч. בדברים הנוגעים להיהודים. ואם כי ידעתי כי מחולשת כחך ורפיון ידיך, לא תזוז ממקומך ללכת ולנוד למרחוק עיר הגדולה קיוב, ואנשים בה מבני עמנו מעט. הלא לכבוד ולתפארת הוא לפניך, כי המיניסטר בעצמו העלה זכרונך לפני השר וואסילטשיקאף, ואחרי דבריו תפיק רצון מאת הגובערנאטארים, אשר ישמעו את שמעך, וטוב שם משמן טוב!

כאשר ידעתי ידידי ממכהבך אלי לכאן, כי במצור ובמצוק אתה, וימי המצות קרובים לבוא, ולכן ביחד עם ידידנו הי"ד ליב ראזענטהאל מבריסק דליטא, היושב גם הוא כאן, אספתי עבורך סך מאה וחמשה רו"כ, אשר שולח אני לך לוטה פה, ואת שמות המתנדבים המצא ידידי בנייר הדבוק, ואם אאסוף עוד מה אשלח לך בעוד איזה זמן, כי לא חפצתי לחכות עד תום כל האסיפה, כי בידעי כי נחוץ לעת הזאת לחם עוני, וגם ברבור אבוס ושמלה חדשה, וגם לשלם להנושים. כי איך תשיר את שיר ה': הללוהו עברי ה', ועבד לוה לאיש מלוה? אנכי אשאר עוד פה, ואחוג פה את החג, ולימי האביב אשוב לביתי לקיוב, ומשם אפלס נתיבי עם רעיתי לנסוע מחו"ל להרחצה, ואז נעבור דרך עירך ידידי היקר, ואשבע שמחות לראות את פניך, ונדבר מכל, גם מילדי עשתנותיך, הרית כעצב, וילדת בעמל, ואם יחננו ה' בחיים, אקוה כי עוד תראם (את ספריך) סביב לשלחנך יוצאים

מהדפוס, אך חכה נא לי מעט, עד אשר יניח לי ה׳ מעסקי, ואשובה מארץ אשכנז, ואז בכל נפשי ומאדי אצא לעזרתך, כי לשמך ולזכרך תאות נפשי. היה ידידי ונכבדי בטוב ונחת, ובשיבה טובה תנוב, כחפץ ידידך, אוהבך אהבה שאינה תלויה בדבר,

אהרן רייך.

ב״ח ב׳ דהוהמ״פ תרט״ו קרעמניץ.

ה׳ עמך ישר בארם, משכיל וסופר, הגביר הנכבד איש חמודות,
זך הרעיון ונקי הדעת הנדיב הגדול כבוד מ׳ אהרן הכהן רייך.

הקאפיע מהפרעדסטאוולעניע גם מכתבך היקר לי מן יום 20 מערץ עם התשורה מאה וחמשה רו״ב, הכל קבלתי לנכון בדי תודה וששון, ואברכך מקירות לבי על המון טובותיך עמדי, ועל תנחומיך כאיש אשר תנחמנו אמו, ועל הבטחותיך לעתיד. נתת שמחה בלבי בבשרך כי אראת פניך אי״ה בקרב, ואז אנשקך, ואשפוך לפניך שיחתי, תודתי וברכתי וכל אשר בלבי, ויואל ה׳ ואוכל כברך נגדה נא לכל עמי, והיה זה לנפשי מרגוע, ואנפש! סלח לי כי אקצר, חי ה׳! כי כתוב ושבת חרבות לגופי, ובנפשי אני עושה, וכל מלאכתי נעשה ע״י אחרים, אך מפני כבודך אמרתי יהי מה, כי יקר לי לדבר במו פי ע״י עטי עב״ך. — לכל הנודבים הישרים, לאיש איש כבבודו הנני נותן את בריתי שלום וברכה ותודה רבה, ושמותיהם הכבודים אענוד עטרה לראשי, ואחרות אותם על לוח לבי לברכם בשם ה׳!

לידידנו המשכיל וסופר, איש חמודות, הנגיד ונדיב, איש בריתי כבוד מהרי״ל ראזענטהאל אומר שלום שלום! ותודה כפולה בעד דבריו אלי, והוא ידע בנפשו כי אהבתיו אהבה רבה מאז הכרתיו ומשתחץ על אהבתו סלה.

דברי האדון המהלל הנכבד וואסילי וולאד. ראזין, היו צרי לנפשי ושקוי לעצמותי, ואברכהו ואבקשהו לזכרני פעם בפעם ולשמור אהבתו אלי בלבו, כאשר אשמור אהבתי אליו בלבי מעתה; יואל ה׳ ואוכל להשיב לו אמרים בכתב כראוי לנכבד וחכם כמוהו, ואקוה כי בימי האביב הבאים, אם יחזקני ה׳ ואמצא קצת מזור לגופי הנחלה, הנני אי״ה לכתוב לו בידי מכתב מיוחד, ולברכו בשם אל עולם, ויהי ברוך גם על נדבתו כ״ה רו״ב.

האדון הגוב׳ מזיטאמיר שאלני במכתב ע״י הפאליציי דפה בשם המיניסט׳ וו׳ ד׳ מה חפצי בעד ערך ב׳ אלפים ספרים ביה יהודה? וגם הודיע לי שיהיה לי אי״ה נאגראדע. והשיבותיו: מקח כל ספר הוא א׳ רו״ב וחמשים קאפ׳, אך למען אחי ועמי לתת להם יד עזרה בהשכלה, גם למען הממשלה הטובה המהאמצת בעד הצלת אחי, הנני למכור כל אחד א׳ רו״ב, וגם יש בידי הרבה הקונים בספר הזה, כי שבושי הדפוס רבו מאד במהדורא

הראשונה, וגם בארתי במקומות רבים באורים הנחוצים להשכלה, ממה שחנני ה׳ בימים הרבים ההם.

ועתה אתה מטיבי ואיש חסדי, אקוד ואשתחוה מרחוק מול כבודך הנשגב, היה בטוב אתה וכל הגלוים אהך מבית אביך ומשפחתך ואשה חיקך ובניך היקרים, כלכם תקחו ברכה מאת ה׳ ותעלו מעלה מעלה, ויברכו בכם כל מודע ואהוב, וכל איש טוב וישר סלה, ובתוכם גם אני הקשור באהבתכם סלה.

י״ב לעווינזאהן.

P. S. בקשתי מאד להודיעני בחסדו אם תגיע לידו זאת האגרת. כי בפאסט שלנו אין זאת חדשות שתאבד בדרך, ואני קשה עלי הכתיבה, והנני נותן תודות לה׳ כי יכלתי עכ״פ בעזרתו לכתוב כמה טורים אלה, וע״י אחרים לא אוכה לכתוב לאיש יקר כמוהו, וחביבה עלי השעה מאד, כי אדבר עמו בפה אל פה בעצמי.

ב״ה ר״ח שבט תרט״ו קרעמניץ.

אלהים יחנך ארון נכבד, מטיבי המשכיל וסופר איש אמונים כבוד מ׳ אהרן רייך.

אם אמנם כתוב ושבת יכבדו עלי כמשא כבד, אולם דבריך הנעימים היו לי טל תחיה ואגלי צרי, ואקום היום בבקר, אחזתי עטי להגיד לך חסדך יקר בארם עמדי! דברי ברכותי המה דק צל רעיוני לבבי, מהמון כבירים תודות וברכות אשר תהמה לך נפשי, כי ראיתי בדבריך כי עד לבבך נגע מעמדי, אמצתני וחזקתני בבטחון לימים יבואו, ובכל עת קראי אליך תעגני בחסדך, יהי אלהים עמך ויעלך עלה לרום האשר, כי למחיה בחר ה׳ בך, להחיות לב נדכאים.

תחפוץ לדעת מספרי ימין צדקי והעודה בישראל מהדורא שנית, דע יקירי! שספרי תב״י אך יצא מהדפוס בימים ההם יפה ומהודר בתכלית היופי, ובתקונים מידי (ראה ספר הזכרונות צד 101) ולא לבד ספרי זרבבל הוא כבר נשלם עד גמירא ומוכן לדפוס, אף גם עוד הרבה ספרים יקרים הי״ל אשר נגמרו ונשלמו כאשר יראו עיני כבודך אדוני, בראש דבר שאני שולח מוסגר פה, והוא כהקדמה למהדורא תנינא מספרי תב״י. אך מה אעשה כי אין לאל ידי להדפיס את ספרי אלה, וגם אין בכחי לחשוב בדבר הזה, כי כל כחותי עזבוני, ועיון כל שהוא ומחשבה ורעיון כל שהוא אפילו בעסק

החמוני, יזיק לי, והנני כאיש נדהם. ואני בראותי מעמדי זה, וגם זקנתי ושבתי ולא אדע יום מותי, ואני פה בקרעמניץ כערער במדבר וכל משפחתי הקרובה והקטנה באודיסא, לזאת כתבתי בימים ההם לב"א, והנני מוכן לשלוח לידו כל כתבי יד שלי, ויהיו בידו עד יערה רוח ממרום להוציאם לאור, פן יזדמנו עליהם חושקים, ופה קרעמניץ לאחר מותי אם ישארו ילכו חלילה לאבוד, ואני עבדתי יומם ולילה, ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה משום תענוגי בני אדם, וישבתי סגור ומסוגר, וכל מעיני היו בם. יאמין לי אדוני שאם היה רוצה איזה איש טוב להדפיסם, כלם או מקצתם, הייתי נותן לו במתנה גמורה, וכל השכר אשר יהיה מהם יקח לו, ורק שאדע בטח עכ"פ שיצאו לפעמים לאור. ואנכי אמנם כבר נתיאשתי לראותם בעיני מודפסים. מה אגיד לך יקר באדם? ומה אהלל לפניך את ספרי אלה החדשים כלם, המוזכרים פה בראש דבר והבלתי מוזכרים שם, האמין לי כי כל הספרים שהדפסתי עד הנה, המה נגד ספרי אלה החדשים כעולל ויונק לפני איש זקן וחכם, וכקוף בפני אדם; ומה אעשה אם גזר עלי חלילה ה' כאשר גזר על משה רבינו, אחרי כל העמל והטורח שנשא מישראל עד הביאם לגבול ארץ ישראל, והנה קול שדי אליו: **שמה לא תבוא**! ועל תחנתו השיב לו: רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה! ומי יתן ויעמיד גם לספרי החדשים גואל אחר תחתי, כמו שהקים ה' לישראל את יהושע בן נון! (*)

גם נמצא בין הכתבים שלי כמה כתבים יקרים מאד, היינו דעקרעטין ממלכי פולין הקדמונים בענין בטול עלילות דם, ובתוכם גם הרבה פריווילעגיען לטובת עם ישראל, והדעקרעטין ופריווילעגיען הללו שבידי המה העתקות פארמאלנע מאקטען, ובחתימות האקט, והמה באמת דבר יקר וסגולי מאד. ועוד ועוד יש אתי כתבים וענינים נכבדים שלא אוכל לפרטם על הנייר. כל הדברים והספרים הללו המונחים בתבה מיוחדת מוכרח אנכי לשלחם בימים האלה לאדעסא, כי אירא פן יפלו חלילה ביד זרים, ויהיו לאין, ולא אדע גואל טוב איש ישר אשר ירצה לקחת עליו הטרחא הזו, לעמול בהם להוציאם לאור, ובן אחותי זה לעווינזאהן הוא טרוד מאד בפרנסתו, ולא ייטיב הזמן נהה נגדו.

לכן אנשק פה בדמעותי את פיך מרחוק יקר באדם! אולי יביאך ה' בקרב אל המנוחה לשבת בביתך שקט ושאנן, ותזכור אז בספרי אלה, ותכתוב בחסדך אז אל ב"א זה באדעסא, אולי תוכלו אז לתת לספרי אלה איזה עזר

---

*) יסלח נא לי הקורא, כי לבלתי השחית את כל המכתב הזה, הייתי מוכרח להביא עוד הפעם את הדברים האלה, בשנוי מעט, המוזכרים בספר הזכרונות צד 77 מן „אך מה אעשה" עד „יהושע בן נון.

וסמך להוציאם לאור, ואני טרם מותי, וכמו היום ובכל יום, אשא רנה בעדך לה׳ ואקרא לו בעד חייך וארך ימיך והצלחתך, והצלחת כל הגלוים אתך, כי לבי אומר לי: כי אתה תהיה גואלי ומסעד לספרי אלה היתומים האמללים, אשר נפשי להם ולא אוכל להושיעם *).

ואקד ואשתחוה לפני הדר כבודך יקר באדם, ואנשקך בתם לבבי, אוהבך ואהובך הקשור באהבתך סלה.

י״ב לעווינזאהן.

תרמ״ז

ווילנא דען 7 טען יולי 1856.

מיין פיעלגעליעבטער פריינד!

— — — — — איבער איהרע יעצטיגע בעססערע שטעללונג, פרייע איך מיך אונגעמיין, אונד ווינשע איהנען דאס זיא דען רעסט איהרעס לעבענס אין דער איהגען צוקאמענדען בעקוועמליכקייט פערלעבען מעגען. איך לײדער וועהע קיינען זאנפטען אבהאנג דעם לעבענס פאר מיך ליגען, מיינע אויגען וואללען מיר נור שפערליך נאך דינען, אונד דיא איבריגע לאנגע גלייכט דיעזעס ליכטלאזען צו שטאנדע, דאך דער נאמע דעם העררן זייא געפריזען, וויר געהערען איהם אן, אונד אללעס איבריגע איזט אייטעל, דאך אויך דאפאן גענוג. מיט אונגעדולד וועהע איך דער נייען אויסגאבע איהרעס בית יהודה ענטגעגען, אונד פערבלייבע דיא איניגסטע פערעהרונג פיר זיא העגענד איהר אונגעהייכעלטער פריינד

וו. טוגענדהאלד.

---

*) לדאבון לב כל מוקירי ספרי ריב״ל, נקטף האיש היקר הזה אהרן בן מרדכי רייך, בעודו באבו בעיר אדעססא, בשנה זו שמת בה ריב״ל, ולא זכה להדפיס את ספרי כ״י של רבו ומורו אחרי מותו. יהי זכרו ברוך!

המו״ל ספרי ריב״ל.

תרי"ז פרק לה

פאניעוועז אשר במחוז קאוונא י"ג אלול תרי"ז.

לריב"ל מאת החכם המליץ יהודה ליב גארדאן.*)

לפני שלשה ירחים ימים הגשתי לך ארוני מנחה את ספרי הדל ראשית בכורי הגיוני; ולמשפטך עמדתי עד כה בעינים בלות, ואין מענה. כמעט הביאה שתיקתך זאת מרך בלבבי, כי יראתי כי אמרתי אך שב וישיש אתה רפת כח ומטל על ערש דוי, ואהיה עליך למשא, אבל אחרי כן שבתי נחמתי ואמר אנסה נא אך הפעם אולי יהיה נורלי כגורל דיוגנים התלמיד הותיק ואמיץ הלב אשר נתן נוו לשוט אנטיסתנס מורהו ולא נסוג אחור עד כי נכמרו רחמיו עליו ויביאהו תחת כנפיו.

והנה אחרי שלחי את ספרי הראשון על פני חוצות כאבן בחן לבחון לבב קוראי ולנסות גם את כחי, הנני שב עתה להוציא לאור ספר אחר, רב תועלה מהראשון, והוא ספר משלים בשירים (פֿאבעלנבוך) כספרו של לפונטן הצרפתי וקרילוף הרוסי ודומיהם. וזה דבר הספר: קבץ קבצתי מיטב כל משלי עזאפים והבאים אחריו, ושמתי עליהם נוספות משלים מהללים הרבה אשר יסודתם בקדש בספרי האגדה ובמדרשים, ורבים גם מילידי רעיוני; וגם את פני רוב ההעתקות שניתי לרוח שפתינו ולרוח הקוראים העברים למען ימצאו בו את אשר תשמע אזנם ותבן, ואת אשר נדרש לחפץ הזמן והאומה בכללה, עד כי רבות גם מהגה יצאו מכלל העתקות — כאשר תראינה עיני כבודך כמעט המשלים הרצופים בזה לדוגמא, וכל אלה כתובים בשירים נעימים וקלים, חרוזים ושקולים, לא אבד המשל יפיו והדרו מפני השיר מאומה, כי על אף לעססינג האשכנזי וגינצבורג העברי הנמשך אחריו, האומרים שניהם, כי הכותב משלים בשירים, הרי הוא כמבשם את הכשם, הראה גם לפונטן גם קרילוף ומרעיו לדעת כי יוכל המשל והשיר לעלות בקנה אחד ושניהם כאחד יהיו טובים, ולפונטן עשה לו שם עולם במשליו ושם פלורין לא יזכר ולא יפקד בין המושלים; וגם אני בעניי לא אבין במה נתקלקלו הבשמים בהבשמם בבשמים אחרים? הלא יעשה סהם או מרקחת בלולה בטובה כמרקחת סמי הקטרת? אפס כי בזאת הצדקה עם Patru הצרפתי כי נדרשת למלאכה הזאת זהירות יתירה ויתרון הכשר חכמה לבלי יאבד המשל תפשיותו ונעימותו בשום עליו רהוקות השיר ולבלי יסותר

---

*) בספר הזכרונות דף 118 נדפסו ראשיתו ואחריתו של המכתב הזה, ומאשר יקרו לנו דברי יל"ג, אמרתי להביאם פה בלי מגרעות.

המו"ל ספרי ריב"ל.

ויאבד העוקץ המוסרי בין שושני הזמרה; אבל בעזרת ה׳ אלהי ישעי אקוה כי תמצא מלאכתי שלמה ומתוקנה בכל אופניה, כי בכל מאמצי כחות נפשי עמלתי לעשות את כל המוטל עלי במלאכה הזאת כיד אלהי עלי לטובה.

את הספר הזה כתבתי לתועלת נערי עמי בית ישראל המבקרים בתי הספר, ולומדים את השפה העברית בסדר נכון ובשיטה ישרה כשאר לשונות העמים; למען יקל לעולי ימים אלה ללמוד שירים אחדים בעל פה כדרכם, ובעלילותם בלמוד לשונות אחרות, לנסות בם את מבטאם ומוצא שפתיהם ולזכור את הלשון, את הידיעה ועל כלם את המוסר הטמון בתוך המשל. וכבר ארבעה ספרים הכוללים קרוב למאה משלים ממשלים שונים ערוכים אתי לצאת בדפוס, ובראשם מאמר מחקרי רחב ידים על דבר חמר המשל צורתו ותכליתו; תועלתו הרבה לבני הנעורים ולהדומים להם; מעמד המשל בזמן הנביאים, ובזמן התלמוד. ביאת משלי עזאפוס לבעלי התלמוד ע״י ר׳ מאיר מושל המשלים, אשר למד מרבו החכם הגדול בחכמה יונית, ועוד דברים רבים יקרים ונכבדים. ויש את נפשי להציג את ספרי זה לעיני הממשלה הרוממה, אולי תהי בעזרי להוציאו במצאה את פעלי זך וישר ומועיל לרבים.

אי לזאת הרהבתי עז בנפשי לבא אליך היום אתה אדוני אשר רבות פעלת בימי חייך לטובת עמך ואחיך ותעש לך שם עולם חרות במכתב אלהים ועל לוח לבם לדורותם, לבוא ולהביא לפניך משלים אחדים מכל הבא לידי מספרי הנ״ל והנני מתנפל ומפיל תחנתי לפניך כי תשים עינך עליהם לדעת ההצליח ה׳ חפצי בידי אם לא? כי מי כמוך אדוני יבין וידע את רוב התועלת אשר יצא מספר כזה לצעירי הימים? ומי כמוך מבין דבר מתוך דבר ושופט וגוזר מן המעט על הרב ומן הקל אל החמור? ונכון לבי בטוח כי בין תבין מאת אשר לפניך את כל מחשבתי ומגמתי בספרי ואת פעולתי אשר פעלתי; ואם יפיק מעשה ידי רצון מלפניך, אנא אל נא תחשוך ידך מתת לי הסכמתך, אשר תתנוסס כאבן חן בראש ספרי וראו כל השרים וכל הקוראים כי שמך נקרא על מעשה ידי וידעו כי טוב הוא. ועל משמרתי אעמודה ובכליון עינים אצפה לראות מה תענני. אני אני עבדך מכבד שמעך ומוקיר את שמך אוהבך מבלי ראותך ומחבבך מבלי הכירך. מתאבק בעפר רגליך מרחוק ושותה בצמא את דבריך.

יהודה ליב גארדאן.

—◦❧◦—

עַל יוֹם אֵאָסֵף לְעַמִּי
בְּגֶגַע קִשְׁרֵי בְּבוֹא יוֹמִי.

. .
.

יוֹם אֶגְוַע, יֶאֶנְחוּ אֹהֲבַי,
גַּם יִשְׂמְחוּ לִי אֹיְבַי,
אֵלֶּה מִיגוֹן יִמָּלְאוּ, יֶאֱבָלוּ,
וְאֵלֶּה סָבְאִים מִיַּיִן, יִתְהֹלָלוּ.

. .

אַךְ לוּ יַשְׂכִּילוּ שְׁנֵיהֶם,
אָז יָמִירוּ אֶת־־מַעֲשֵׂיהֶם,
עָרַי, יִמְצוּ כּוֹס־־שַׁמָּה,
רֵעַי יִינְקוּ מִשֹּׁד נֶחָמָה.

. .

הֵן, מִבֵּית הַכְּלוּא לַחָפְשִׁי
תְּעוֹפֵף אָז עַל נַפְשִׁי,
אֶל קַדְמָתָהּ תָּשׁוּב, הָאֳהֶלָה,
אֶל מֶלֶךְ הַכָּבוֹד, סֶלָה!

ה׳ שבט ערבי ורבעי זרי״ת לפ״ק.

י״ב לעווינזאהן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

קרעמניץ, כ"ד שבט תרי"ז

מריב"ל להחכם אב"נ.

את הספר היקר לי מאד — ובפרט בעיר ציה זו עמק עכור או אחור קרעמניץ — „ביצד מעריכין" ? קבלתי לנכון, ומי יודע כמה חדשים היה, נע ונד בארץ עד הגיע לידי, וכמה הרפתקאות עדו עליו, — הספר הזה נעלה ונעלה מאד מאד, והיה לי למשיב נפש, כי ידעתי כי הנני יושב בערבות קרעמניץ, בין הררי עד בין חגוי הסלעים, כיונה פותה אין לב, כי לבי הלך לו, לא אראה לא אורח, ולא מגיד חדשות, ולא ספר חדש, והלואי היו לי ספרים ישנים, ומי יודע זולהך עיר מושב זה קרעמניץ — הכל תלוי במזל! זאת העיר השוממה, עיר הריקה כאחד הכפרים, יצאה לה שם בארץ כי היא עיר כלילת יופי, מאלה חכמים וסופרים וספרים, באחת הערים הגדולות, ובאמת המעט מן האורחים המשכילים הבאים לפעמים לעירנו זו, ובפרט מעת שהג' הגדול ג"ב מחזיק בגבולנו את האקציז — המשכילים הללו יאחזו שער ראשם ויתפלאו, הזאה נעמי? הזאת העיר כלילת יופי מלאה סופרים וספרים? ולמראה עיניהם ישתוללו, וירקו שבע פעמים ויקראו הלחש „עיזי דבי טבחא וכו'" ופונים והולכים לדרכם.

ידידך ואוהבך לנצח י"ב לעווינזאהן.

תרי"ח. פרק לו

בעז"ה ז"ך תשרי בשנת החכמה תחיה בעליה פאניוועז.

ארך ימים, וששון עולמים, ושיבה טובה, ורפואה קרובה, לחכם החכמים ולפאר המשכילים, הרב החכם והמשכיל הגדול כו' כו' כמוהר"ר י"ב לעווינזאהן בקרעמניץ.

בשלישי לחוה"ם סכות העבר קבלתי את דבריך המסלאים מפז, ואשמח עליהם שמחה גדולה ויתרה, ויהי לי מכתבך הנחמד כעדן גן אלהים ומבין שורותיו שמעתי את קולך בהדר מתהלך, כקול ה' אלהים בהתודעו לברואיו מסתר עליון!! ברוך ה' שהחיינו וקימנו ליום הזה, וברוך אתה לה' אבי כי לא הבישותני משברי! ואם כי אהבתך העזה להורה ולתעודה ולשפת יהודה הגדולה פעלי הכל בעיניך והחי קסם על שפתיך להללני יותר מאשר יש בי, הנני נכון למרוח עד אשר אצדיק דבריך בעצת המשורר: ואם הללוך מאשר אין בך, שקוד עד תהי צדק מלהם. (ר"ש הנגיד בספר בן משלי).

אבל אבי ואדוני! הניחה לי ואהיה כבן שמתחטא לפני אביו, כחוני המעגל לפני אביו שבשמים. לא כך שאלתי ממך! לא מכתב תהלה בקשתי להלל מעשי שכבר עשיתי, למען התהדר בו לעיני העם; כי אם מכתב הסכמה ועצה טובה בדבר החדש אשר אנכי עושה; ואנכי שלחתי אליך אחרונה ספר ארוך תוכו רצוף תוצאה קטנה מספר המשלים אשר כתבתי ואתה היית כמחריש מזה במכתבך היקר אשר כבדהני בו. אחלי ארוני! הואל נא למשוך חסדך אלי שנית ולהודיעני דעתך בדבר זה, ואם מצאתי חן בעיניך ונתת הסכמתך בפתח ספרי, ככל אשר בקשתיך במכתבי הקודם, והנה אתך תלמידי שני בני רש"ף אשר יביאו לך מכתבי זה. ועל ידם תתן גם תשובתך בנשאך פני למלאות בקשתי.

ואנכי ידעתי כי יש עולתה בי בהעתירי עליך דברי בימי שיבתך ואהיה עליך למשא; אבל ידעתי גם את טוב לבך ואת ענותך הרבה כי תיטיב שאת לפשעי. וה׳ יאריך ימיך בתוכנו לשמחת לבבנו, וישביע נפשך בצחצחות, ועוד תנוב בשיבה דשן ורענן תהיה לראות בישע עמך בהרים קרן ישראל בתוך העמים אשר סביבותיהם, ולמען תרא בעיניך את הדור החדש העולה כיונק לפניך, פרי הלולים מן הנטע אשר נטעת על אדמת קדש. עבד עבדים לך

יהודה ליב גארדאן.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

תרי"ח. פרק ל

התנצלות ריב"ל.

נודע לכל שמלאכתי בבית הדפוס נעשה ע"י אחרים, מחולשתי, שלא אוכל לנסוע בעצמי, גם לא אוכל להוסיף בכל ספר את לוח התיקון בעבור המרחק הרב ביני ובין עיר ווילנא, כי טרם שיגיעו לידי הספרים שלי הנדפסים, כבר נתבדרו בעולם, כי המדפיסים קנו ממני הספרים הללו בכתיבת יד ומדפיסים על הוצאותם, ולזאת מוכרח אנכי להעמיד לוח התקון מכל ספר, זמן רב אחר ההדפסה, היינו בספר החדש אשר אנכי שולח לדפוס, כה משפטי כל הימים להעמיד לוח התיקון מכל ספר לא בספרו, כי אם בספר אחר הבא אחריו.

ואני בראיתי מאז שהדפסתי ספרי תב"י וא"ד, כי נפלו בם בדפוס טעיות רבות. לזאת קדמתי בהדפסת ספרי בית יהודה לבקש את המדפיסים שלא יסמכו בהדפסת ספרי זה על הבעל מגיה שבדפוס, כי טרוד הוא מאד, אולם יעמדו על הוצאות שלי מבקר מיוחד שיבחרו לזה, וכן עשו,
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

אך כפי הנראה לא היה האיש הנבחר לזה מסוגל כלל למלאכה זו, או נתעצל, או מי יודע מה, והעלה בספר זה קמשונים אין חקר. גם לא קיים המבקר זה כל התנאים שהתניתי עמו ע״י אגרות ששלחתי לו בדבר הזה, זה גורל האיש שמלאכתו נעשית ע״י אחרים, בכל דבר שבעולם, ובפרט בענין הכתיבה ומלאכת הגהה, אך מה אומר ומה אדבר? הן רבים וכן שלמים קובלים וצועקים חמס על זה, וזה ימים לא כביר ראה ראיתי לידידי החכם המפואר יאסט שצועק כברוכיא על ספר אחד בלשון אשכנזית שהדפים מחדש וסמך לתומו על איש אחד להיות המשגיח והמגיה בספרו זה בבית הדפוס, וכאשר יצא לאור הספר הזה מצאו בו קמשונים ושגיאות רב׳, עד שהעיז מבקר (קריטיקער) אחד בעלים החדשים לדבר עתק על החכם יאסט וישלול ממנו ידיעת לשון אשכנזית על בוריה!! וכן התנצל החכם רפאפורט במכתבו אלי לא אחת ושתים וקובל מאד על הטעיות הרבים שנפלו בדפוס בספריו.

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

ב״ה יום וא״ו כ״ח שבט תרי״ח לפ״ק ווילנא,

כבוד הרב החכם הגדול אוהב טהר לב ודורש אך טוב לעמו עם ישרון אשר לו דומיה תהלה כק״ש כמו״ה

יצחק בער לעווינזאהן נ״י שלום רב!

נם דבריו היקרים מו״ך לחדש העבר הגיעוני אל נכון במועדם, ואגידה לידידי בזה כי איזה ימים אחרי בוא דבריו היינו ביום ג׳ שבוע העבר הלכתי אל המדפים והראיתיו לו דבריך וגם קרא אותם ואמר לי שכבר הוחל להדפים וכבר נדפסו מספרו שנים שלשה פֿארמעם (פֿארם היינו חצי בויגען) ורשות נתן לי להשגיח על זה כרצונו וכרצון המחבר. ואלם אנכי כפי ידיעתי במלאכת הדפוס ויודע את הבעלי מלאכות שלו וערכם וטיבם דברתי בו בזה ארוכות וקצרות ושמעתי הכל והגדתי לו כל אשר מצאתי לשדות נרגא בדבריו, עד אשר קרא אל האיש אשר על ביתו ויצוהו ללכת עמדי להראות לי הכל וראיתי כל אשר ידעתי מראש טרם באתי שמה, ואנכי הפצרתי בו לתת לי מסדרי אותיות פלוני ופלוני אשר ידעתי מכבר ואשר רק על ידי אלה יש לקוות כי אולי ישלימו עד ראשית מארט הבא את חלקו הראשון מספרו, והוא נענע לי ראשו והבטיחני למלא אחרי בעוד ימים אחדים כאשר יכלו מלאכתם בספר אשר עסוקים עתה בו. כה היו דברי ואלה עשיתי בראשית בואי שם ועזבתי את הדפוס והלכתי. שלשום שבתי והלכתי שם שנית, ומצאתי עוד הכל בקדם כי לא נפנו עוד הבע״ם אשר דרשתי ולא כלו מלאכתם עוד. בין כה
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

וכה צר לי כי עבר עוד שבוע ימים ולא נושע ידידי יותר ואינני רואה לע"ע התקוה או בירק התקוה למלא משאלותיו להשלים אף הח"א כספרו עד זמן הנ"ל . ולא ידעתי נפשי אם טוב לפניו להוסיף בזה דברים אל המדפים כי לא יספיקו לבוא הלום לפני בוא הזמן הנ"ל , ובכל זה אם לא ייטיב הפעם לזה לא ירעו דבריו לימים הבאים .

ומדי דברי בהדפסת ספרו אספרה לידידי כי בהיותי ברפוס ולקחתי אותו בידי לחפש ולראות כמה מחזיק חלק הראשון ממנו ולחשוב את ימי הדפסתו נגלה לעיני בדרך מקרה דבר אחד אשר לא כפי האמת , ובשובי אל ביתי נתתי לבי לקחת ספרו אשר עמדי בידי ולעבור עליו אף בלי עיון אולי אמצא עוד דבר ודבר להעיר לי אזן ולתקן ולהעמידם על האמת , ובפרט בסדר הדורות וזמן כל גדול וגדול מעמנו אשר יש לברר זמנם אל נכון או בקירוב , ואנכי יש לי ת"ל ידיעה קטנה באלה לרגלי מלאכתי בספרי שם הגדולים להג' חיד"א אזולאי ובספרי אוצר הספרים אשר אנכי עוסק בחבורו זה כמה שנים . ולכן אערכה לפניו בזה אשר מצאתי וראיתי נכון לתקן בספרו , וידידי לפי רוחב מבינתו יצוה לתקנם עתה ברפוס שני ואלה הם :

דף **110** : „ורבינו הראב"ן בספרו מאמר השכל וכו'" ידידי נמשך בזה אחרי דעת ר"א היידענהיים הנשען על דברי הג' חיד"א הנ"ל בשם הגדולים , אבל כבר בטלו דבריו כמה גדולי זמננו לפי שנזכר בתוכו הסמ"ג וגם הראב"ן הנפטר ערך ה"א ל' בלשון ז"ל , והראב"ן חי בימי רש"י ור"ת שחיו ומתו במאה הט' והיו"ד לאלף החמישי . ועיין בשם הגדולים שלי הערה יו"ד בסוף הס' .

דף **160** : ס' זכריה חברו זכריה הנביא בן ברכיה בן עדו הוא עדו החוזה הנודע שהיה בזמן רחבעם וירבעם . אמנם כן פירש"י בשם סדר עולם אבל הוא דרך דרש ואגדה המקרבים את הרחוקים בזמן בש' ות' שנה ואין משיבין על הדרש כנודע . ובס' כזה לפי"ד אין מקום לזה .

דף **297** בערך ד"א ת"ת נתחברו רוב הפיוטים וכו' ע"י ר"א הקליר וכו' וכו' שהיה הקליר בזמן ר"י אבן גיאת ע"ש . — יש להקדים זמנו בק"ן שנה או גם יותר , בשכבר מזכירו רב סעדיה גאון (הנולד לפי רוב הדעות ד"א תר"ן ונפטר שנת ד"א תש"ב) בפירושו האמיתי ע"ס יצירה על מלות ספר מספר וספור וכתב שבחר בם המחבר להיותם שוות במבטא ובכתיבה כמו פחד ופחת ופח, וכן ברחז"ל : בכיסו בכוסו ובכעסו , וכן יסד הקליר : לסוככי למסכי בנסכי . עיין מונק בנאטיצען שלו על ר' יונה אבן גנאח . —

308 : ד"ה שם בארץ צרפת עמד שר וגדול ליהודים רבינו גרשום הזקן המתואר מאור הגולה היה בערך שנת ד"א הת"ל . גם אותו יש להקדים כשבעים ושמונים שנה לפחות . ועיין כרם חמד שמיני מכתב י"ז דף **106** בכתובה דאירכסא שלו ושם בהערות המו"ל . — דף **305** : ר' יהודה חיוג מפעם במצרים (בערך ד"א תת"ם) , יש להקדים זמנו ג"כ במאה שנה לערך .

לפי שר"י ננאח חלק עם רבינו שמואל הנגיד על ספו י ר"י חיוג, ור"ש הנגיד נפטר שנת ד"א תתנ"ו כנודע. — 306: בהערה שורה 4: וחכם א' נוצרי וכו' אמר שמצא שר' יצחק בר ברוך מקורטובה המציא וכו' והוא דודו של הראב"ד הראשון בעל קופת הרוכלין עכ"ל. — הלשון מגומגם ומוטעה וצ"ל המציא וכו' והוא בעל קופת הרוכלין והיה זקנו אבי אמו של הראב"ד השני בע"ם הקבלה כמ"ש בס' הקבלה להראב"ד ועיין בשם הגדולים שלי בחלק א' בערך הראב"ד ומשם בארה כי שלשה ראב"ד היו: 1) רבינו אברהם בר יצחק אב"ד היה הראשון ונפטר כ' חשון התקנ"ט כמ"ש המאירי בסוף פתיחתו למס' אבות. 2) השני הוא ר"א ב"ר דוד הלוי בע"ס הקבלה הנ"ל ונפטר שנת תתק"ם כי נהרג על קדושת השם. 3) השלישי הוא הראב"ד המשיג שהיה חתנו של הראב"ד הראשון הנ"ל ונפטר ערב חנוכה דשנת התקנ"ט. — 307: בהערה שורה 6: המחבר חובת הלבבות חי כפי הנראה בערך התתק"ך. — גם זמנו יש להקדים לסוף ימי הגאונים עפ"י מה שנמצא בקצור א' מס' חוה"ל הנ"ל שנתקצר ע"י חכם קראי וכתוב שם שחברו המחבר בשנת שר"ש היינו שנת ד"א ת"ת והוא שנתים אחרי מות רב האי גאון, (כי רב האי גאון ז"ל נפטר ד"א תשצ"ח ולא תשצ"ה, כמ"ש רומע"ל כמה פעמים בספרו ובמבוא הספר, וכל רושמי הדורות כתבו תשצ"ח ולא תשצ"ה) וא"כ חי רבינו בחיי בזמן רב האי גאון והיה צעיר מעט ממנו.

שבעת אלה מצאתי בהשקפה ראשונה לנחוץ לתקנם בספרו למען העמיד דבריו על האמת הברור או בקירוב לכל הפחות ובפרט שחכמי דורנו באשכנז מדקדקים עתה על סדרי הדורות ותולדות גדולי ישראל וזמניהם עד מאד. וצור ישראל יצילנו משגיאות וינחנו בדרך אמת ויברכ.הו בחו"ש כנפשו ונפש אוהבו המכבדו ומוקירו כערכו הרם הדו"ש בלונ"ח

יצחק אייזיק בן יעקב.

בעז"ה יום ג' צום הרביעי תרי"ה לפ"ק פה ווילנא.

כבוד ידידי הרב החכם המפואר והמצוין דורש טוב לעמו כמו"ה

יצחק בער לעווינזאהן נ"י שלום רב!

בריך רחמנא דיהבך לן ולא באשר שמענו והצלינה אזנינו... כה יאריך ה' ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים ועצמותיו יחליץ והיה דשן ורענן!

כל מכתביו באו אלי והניעוני במועדם וכל דבריו קימתי ומלאתי אחריו תמיד וכן חזקו דברי על המדפיס תמיד בדבר הדפסת ספרו למלא אחריו

להשלים החלק הראשון. אך ראיתי כי שוא נינע להשלימו למועד אשר יעד ידידי היינו לסוף חדשים פעברואר או לראש חדש מארט העבר ולכן עזבתי המקרא דדחיק ומוקים אנפשי׳ וכן הלך דבר הדפוס בכבדות ולא הגיע גם תשלום חלק א׳ לסופו עד תוך חדש מאי העבר. — עתה כבוא מכתבו וראינו כי עודנו חי וגם קראתיו באזני המדפים ויקשב וישמע. עתה נעיר להחל להדפים גם חלק השני ועל הכל הוא דורש הכסף מידי ושואל אותי מה לעשות בספרו וכדומה כאלו בידי להימין או להשמאיל בזה. אך יהיה איך שיהיה עתה הוחל חלק ב׳ בדפוס ובפאסט העבר נשלח לו 2 עקס׳ מח״א מספרו למען יראה ויצוה מה לעשות עוד, ולפי דעתי ייטיב אם יחזקו עתה דבריו על המדפים לכלות מלאכתו ולהשלימו ולמען יוכל למסרו בשלימותו אל מקום מועדו, ולא ירע אם יודיעני תמיד מה כתב אליו ומה דבר כי וידעתי איך דברי עמדו אודותיו. מפני יום הצום הכבד עלי כיום מעט לא אוכל להרבות דברים עמדו כלבבי ולכן ישא נא ויסלח ויבורך בחיים ורוב שלום כנפשו ונפש אוהבו ורעו העומד לשרתו בכל כחו הדוש״ת בלונ״ח.

יצהק אייזיק בן יעקב.

ב״ה יום ג׳ י״ב טבת לפרט והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע לפ״ג ווילנא.

שפעת שלום ונועם החיים לידידי ורעי הרב החכם
הכולל העומד לנס עמו להורה ולתעודה כש״ת כמו״ה
יצחק בער לעווינזאהן נ״י שלום רב!

דבריו היקרים במכתבו מיום ב׳ דר״ח דנא הגיעוני שלשום לפנות ערב אל נכון. והנה מה שכתב ידידי כי גם לפני ראש השנה העבר דרש בשלומי במכתב ידידנו טוגענדהאלד, וגם שם פקד עלי לדבר אל המדפים על דברת הדפסת ספרו בית יהודה, לא שמעתי בלתי היום. — עתה בבוא דבריו חשתי והלכתי אתמול אל המדפים ומסרתי לו גם את מכתב ידידי הצרור בתוך מכתבו אלי ואחרי קראו אותו השיב לי לאמר: גם את שני הקונטרסים השייכים לספרו קבל ומסר לטוגענדהאלד, וכבר הכין גם נייר טוב לספרו כאשר אמר, אפס יען כי רבו עליו כעת מחברים רבים ושונים נדחה ספרו זה לזמן קצר בהדפסתו, ולא יארכו הימים והוחל במלאכתו ולפי הנראה עוד בשבוע הבא אי״ה יתנהו למסדר אותיות להחל בסדורו והדפסתו, וגם אמר אלי כי תיכף אחר קבלת הקונטרסים כתב גם הוא לאדוני ככל הדברים האלה. — ואם נקח הדברים כמו שהם ונאמין כי האמנם יתחיל בשבוע הבע״ל במלאכת ספרו כדבריו, אין לחשוב עוד לכליתו ולהשלימו עד 1 מערץ הבע״ל, כי לא ידפים ממנו לכל היותר רק בוינען א׳ לשבוע, וספרו אשר יחזיק עד 30 בוינען לפי דבריו יארכו ימי הדפסתו לפחות 7 עד 8 חדשים

ולא ישלם לפני סוף תמוז הבע"ל. ואני הנני נכון לעמוד על המשמר כפעם בפעם להזכיר את המדפים ולזרז את עושי המלאכה בדפוס לפי ערך ידיעתי במלאכת הדפוס למען הפיק רצון ידידי.

ושלומו ישגה ועוד ינוב בשיבה לעשות חיל וטובה בישראל כנפשו ונפש אוהבו ורעו המתכבד באהבתו הדוש"ת בלונ"ח.

יצחק אייזיק בן יעקב.

ב"ה צום העשירי תרי"ת פאניוועז במחוז קאוונא.

אשר והצלחה, וישועה וברכה, וחיי מנוחה, וחכמה ובינה, וכבוד סופרים בלי קנאה, ואהבה ואחוה בלי שנאה, ושלום ורעות בלי איבה, וזקנה טובה, וישועה קרובה, לאיש שיבה, דגול מרבבה, שחכמתו מרובה, הוא אדוני וידידי הרב החכם השלם המשכיל המפורסם המהלל בתשבחות בכל קצוי ארץ רחוקים, איש רב פעלים ושבע מהללים מו"ה יצחק בער לעווינזאהן בקרעמניץ.

ה' יאריך ימיו בטובה לתפארת עמנו ולכבוד בית ישראל, אמן.

שלש פעמים נסיתי דבר אליך אדוני משא רוחי ולבבי, ועוד לא מצאתי את אשר בקשה נפשי למצא, עוד לא השמעתני דבר מטוב ועד רע על שני מכתבי האחרונים אשר שלחתי, על כן אמרתי אדברה אך הפעם, ואם גם היום לא תשא פני למלאות בקשתי, אהן בעפר פי ואדם.

למשפטך עמדתי עד היום, ויחלתי למו עצתך והסכמתך בדבר ספר המשלים אשר אנכי מוציא לאור בקרב עמי, ואשר שלחתי לך אדוני תוצאה קטנה ממנו במכתבי השני. ועתה הנה אודיעך כי הספר ההוא כבר ערוך ומוכן ועומד לבא בדפוס בקרוב, וכבר ראוהו חכמי לב ואשרו אותו כי מצאו אותו לדבר חפץ דרוש לכל מעמדי החיים בכלל ולמעמר אומתנו הנוכחי בפרט. וכבר בא עליו בהסכמה הר"ר אד"ם הכהן לעבענזאהן בשיר נחמד להשכיל אשר בו יאמר על משלי, מבלעדי דברים הרבה אחרים: אך שושנים המה אין בם כל חדק. וכן כבר הסכים על ידי הרב הד"ר ר' מאיר לעטטערים מוויען והוא קורא את ספרי זה: „מעשה ידי אמן" — ועוד נבונים רבים הללוהו וינשאוהו למעלה לראש. ולא להלל את נפשי ולהתהלל בפעל כפי הקם באתי לפניך אדוני הנכבד, כי אם להראותך לדעת כי לא תבוש בי בימי זקנתך ופניך לא יחורו בהרבותך ענותך עמדי לשום גם אתה דבר בתור הסכמה בפתח ספרי זה. והדבר הזה הקטן אליך גדול הוא אלי מאד מאד; כי איש שם ונשוא פנים אהה בעיני הקשות, אשר למאור פניה אציג ספרי

זה למען תתמכני בימין צדקה; ואם גם אתה תדבר דבר לטובתי, לבי בטוח כי לא ישיבו פני ריקם.

והנה כתובתי רצופה בזה, ואתה אדוני האירה פניך על עבדך, והשיבני דבר אם להימין אם להשמאל, כי לך עיני תלויות. עננו אדוני! עננו ויענך ה׳ ביום קראך! ויתן לך כלבבך וכל משאלותיך ימלא במלאכך בקשת עבדך ובנך אשר עיניו כלות לתשובתך ולבו חלה בתוחלת ממושכה.

יהודה ליב גארדאן.

תרי״ט. פרק לח

קרעמניץ 10 אפריל 1859.

לבן אחותו של ריב״ל בעיר אודיסא. כאשר דודו הרב ר׳ יצחק בער לעווינזאהן שיחי׳ חולה זה כשנה תמימה ואין ביכלתו לכתוב לו בעצמו, כי בכל השנה לא קם ממשכבו, ובכל עת הוא בסכנה גדולה, אף כי מיום זה שנפלו על ביתו גנבים ושודדים אחר חצות ליל, ומזה נעשתה פעולה רעה על גופו החלש ורוחו הנכאה, על כן צוה עלי לכתוב לו ולהודיעו, כי מכתביו קבל במועדו, ולא פנה ביכלתו לקרוא אותם עד כה, לעת כזאת הוציא את כל כספו, וחובותיו הכבידו אכפם עליו, אף כי עוד מעט ויצאו הספרים מבית הדפוס, אבל מי יודע מתי תגיע ליד דודו תמורתם מאת הממשלה, כי דודו הוא חולה מאד מאד, ואין לאל ידו לישא וליתן על אודות זה, ע״כ בל יפלא בעיניו מרוע לא ענה דודו הזקן על מכתביו, הלא גופו חלש מאד ורגליו בְצקו, ומזה יוכל הבין איככה חרה אף דודו בראותו באחד ממכתביו שחושב כי דודו בריא. הנה אני בבואי לשחר את דודו הזקן מצאתיו כי הוא נוטה למות, והנה מי הודיע לו דבר שקר כזה? אחרי אשר זה כשנה, לא עבר יום אחד אשר לא יבוא הדאקטאר להצילו ממות. ועתה פקד עלי דודו הזקן לכתוב לו כי ידבר עם הגביר הנודע באודיסא *), ולהגיד לו, כי דודו דורש את שלומו ונותן לו את ברכתו שלום, ברכת נכבד וזקן, ולישא וליתן עמו על אורות הכ״י של דודו, ואם רצונו לקבלם תחת רשותו ולהיות להם סתרה, באופן כזה מוכן דודו היקר לשלוח את הכ״י לידו, כי מבלעדו אין

---

*) הוא המנוח ר׳ בעריש טראכטענבערג המוזכר כמה פעמים בספר הזכרונות, וכנראה השיב את פני בן אחותו ריקם, כאשר לא אבה להיות גואל לספרי ריב״ל ולהביאם תחת כנפי חסדו. המו״ל ספרי ריב״ל.

חפצו להתם לאחר, ובפרט שהכ"י אלה המה באמת חפצים יקרים, הם הונו ורכושו ונחמתו בתבל, ויקוה כי יהיו לנאון ולהפארת לשמו גם אחרי מותו, דודו הזקן דורש שלום ב"א באהבה עזה ונותן לו ולכל בני ביתו את בריתו שלום.

אני הכותב בפקודת דודו הנכבד, אוהבו מכבדו ודו"ש.

שמואל ליבער פרוכטמאן.

קרעמניץ, עש"ק ה' מנחם אב תרי"ט.

לבן אחותו של ריב"ל באודיסא שלום!

דודו הרב הנכבד ה"ר יצחק בער לעווינזאהן שיחי' צוה עלי לכתוב לו לאמר: אשר יקבל ע"י הפאסט שני אגודות כתבים (מאנוסקריפטע) נכתבים ע"י דודו הנכבד; אגודה אחת יצאה מתחת יד הבקרת ומוכנה לדפוס, והאגודה השנית איננה מוכנה להכליתה בזה; ישמור את הכ"י, ויתן עינו עליהם בכל עת, כי דודו הזקן אמר, אשר כל כחותיו כלו עליהם, ושנותיו עברו בכתיבה ועיון בהם, ובהם מצא המורת טרחתו בעולם, ושמחתו וכל עדנו בהבל הם ספריו, והם זכרונו, כבודו והפארתו, עת יבוא לעדן.... ע"כ בל יהיה הנייר הלזה קל בעיניו! ודודו הנכבד פקד עליו לבלי הראות המכתבים לאיש, אפילו מאמר אחד מהם, והבוא העת אז יקבל מדודו הנכבד פקודה מה לעשות עמהם בחייו, ואף לאחר מותו, מות ישרים אחר מאה שנים לחייו.... כי למי יפנה דודו הזקן אם לא לבן אחותו היקר בעיניו כבן יוצא חלציו? ועליו ועל בניו היקרים יָסד דודו הנכבד את תקותו בתבל בחייו, ואף אחרי מותו, ונפשו קשורה בנפשו, ע"כ כל דבריו ושאלתו וכל אשר יצוה לו דודו הזקן קדש יהיה לו. אלה דברי דודו הנכבד, אשר צוה עלי לכתוב לו, ובטחונו כי ימלא דבריו כחפצו, וישא דודו הזקן את ידיו לאל השמים, ונותן לו מלבו את ברכתו, ברכת זקן ונכבד, ויתן לו אלהים השלום והברכה סלה. ואני הנני ידידו ואוהבו מנוער, מכבדו ונותן את פ"ש באהבה עזה, וכותב בפקודת דודו הנכבד.

שמואל ליבער פרוכטמאן.

P. S. יעצט בעקאממען זיא נור 1 פאק נעמליך דיא שאן צור פרעססע אבגעפערטיגט זינד; דען צווייטען אבער ווירד מיט דער אומגעהענדער פאסט אדער נעכסטענס אנלאנגען. בקשתי תיכף ומיד תשובה. דברי הכותב מפי דודו הרב והחכם הכולל וכו'.

דברי דודך כאביך י"ב לעווינזאהן לכל ב"ב שלום *).

---

*) הדברים האלה נכתבו בעצם ידו. (המו"ל)

יום ד׳ ער״ח קרעמניץ תרי״ט.

לב״א של ריב״ל המתגורר באודיסא.

תמול לפנות ערב באתי לבקר את דודך המהלל החוקר הגדול אשר אין ערוך לו הרב ר׳ יצחק בער לעווינזאהן, ופקד עלי להודיעך כי מכתבך ע״י ה׳ בראטשינער אתמול בא לידו. וכי בחנם תלונתך ע״ו על אשר לא כתב לך עד עתה. יָדע תדע כאשר כתבתי לך בשמו בחדש אייר העבר, כי דודך היקר היה בעת ההיא בסכנה גדולה, אשר לא האמין איש בעולם כי ישאר בחיים, וגם הרופאים התיאשו אותו. וערך שני חדשים לא אכל מאומה כלל וכלל, כי אם במים קרים וברפואות החיה את נפשו, ועלו הוצאות המחלה מאד על סך מאה ושלשים רו״כ לבד מהוצאת פרנסה לביתו. גם אחרי אשר שלח לו אלהים בחסדו רפואה והצילו מבור שחת, עוד לא שב לאיתנו כבראשונה, כי היה מרוכא ביסורים נוראים עד חצי חדש תמוז העבר, והד״ר מבקרו בכל יום, ומראשית חליו אי אפשר לו בשום אופן לכתוב בעצמו, אך ישים דבריו בפי עטו של אחרים, הם כותבים והוא חותם, כאשר כתב לך כמה פעמים. ועתה זה כשבועים צרה גדולה הציקתהו, כי נפלו על ביתו בלילה שלשה גולנים, עודנו בהקיץ הוא וכל אשר היו אתו בביתו, והנר דולק. בכה והתחנן לפניהם ולא שמעו לו, עמדו עליו ברציחה להרגו נפש, הכו אותו באבנים וזרקו אשפה בפניו, עד כי בדרך נס נעלם מהם וסגר הדלת בעדו, והוא נס על העליה אשר תחת הגג, ומשם צעק וקרא לעזר, והרוצחים גזלו מביתו שלש כסתות מערשו ערש דוי, וארגז קטן (שקאטולקי) *) מתחת לראשו עם סך 16 רו״כ מזומן, ובנס גדול מלט את נפשו ממות, ועתה מוכרח הוא לשלם לשלשה אנשים אשר ילינו אצלו, כי זה שלשה פעמים הפחידוהו הגזלנים, בפעם הראשונה ערב שבת בלילה פתחו את המרתף שלו, ולא מצאו מאומה, ובפעם השנית הוא המקרה אשר הזכרתי, וכעבור שלשה ימים אחרי כן בלילה באו לביתו, אך האנשים הלנים אצלו גרשום משם, ומהיום ההוא חולה הוא למאד והוא מסוכן. הכסף נתמעט אצלו מיום אל יום על הוצאת הד״ר וסמי מרפא ושכר השומרים הסובבים בביתו בלילות. וזה כ״ה

---

*) הארגז הזה מוזכר בספר הזכרונות דף קמ״ג במקרה שמספר לנו שם הה׳ אב״ג על אודות המכתב מהקיסר האדיר ניקולי הראשון ז״ל, אשר היה סגור בארגז הזה גם עם עוד אגרות ותפלים יקרים (עיין הקורא שם). המכתב הזה יזכר בפי ריב״ל בספר בית יהודה פרק קמ״ז, וכנראה היה יקר לו המכתב הזה מאד מאד, ואבל על האבדה הזאת וגם על מכתבים ודאקומענטען אחרים יקרי ערך אשר היו טמונים בארגז הזה. והמקרה הנורא הזה, כנראה, שם קץ לחייו, כי מפחד הרוצחים אשר נבעת מאד באה קפדה על האיש היקר הזה בטרם באה עתו.

המו״ל ספרי ריב״ל.

ימים אשר לא טָעַם טעם אכילה, ונחלש מאד. האלהים ממעון קדשו ישלח לו רפואה שלמה במהרה! ואל תשמע לדברי כזבים שכותבים מפה לאודיסא כי דודך בריא ושלם, כי שקר הם דוברים ורמיה בפיהם.

דברי הכותב בפקודת דודך היקר מרדכי יצחק קראנץ.

תַּרְדֵּמָה

המכסה אני מאוהבי את אשר אלהים הראה לי תמול? הן ידעתם כי ה׳ נטע מרגליות החליף את דבורו לבוא אלי לבקרני, זה עשר פעמים, והנה תמול בבוקר בעד החלון נשקפתי וראהו עובר לפני ביתי לווישניוויץ, אמרתי פה יעמוד, וירד אלי לבקרני, והנה פתאום נטבעה מרכבתו בבוץ לפני מפתן ביתי, ומוסריה נתקו, אך הוחלתי נבזבה לא ירד ממרכבתו עדי קשרו מיהריה, והוציאוה מן הבוץ, וישם פניו לדרכו והלך לו, ובחרות אפי כי על הדבר הרע הזה אמרתי אהה ה׳! למה שמתני למחבר ותש כח, זקן ואין אונים וחסר כל? גם אוהבי מרחוק יעמודו וירחקו ממני, אהה ה׳! אם גם בגלגול השני יהיה גורלי זה, למה לי חיים! ובמר נפשי נפלתי על משכבי וארדם, והנה מלאך ה׳ נגע בי ויאמר: לא יקרא עוד שמך י״ב לעווינזאהן כי אם נטע מרגליות יהיה שמך, כי ראה אלהים בעניך על כן גזר אמר שבגלגול השני תהיה אתה עשיר ועל מסחרך תחיה, ונטע מרגליות יהיה שמך, וצעיר בימים תהיה, שמח וטוב לב, ונטע מרגליות יהיה שמו כשמך אז, מחבר יהיה עני תש כח זקן וחסר כל, וכל ימיו כימיך היום. ואני בשמעי דברי המלאך שמחתי על גורלי החדש, כי ידעתי את האיש נטע כי משכיל הוא ויודע ספר גם הוא איש הולך מישרים. ויאמר אלי המלאך דע בקנותך היום את תבנית נטע ומעמדו, את מדותיו קנית, וגם תהיה מכחש בו לאמר „בוא אבוא אליך היום ומחר", ולא תקיים הבטחתך נגדו; אמרתי יהי מה, אהיה נטע מרגליות, והוא יהיה אנכי, גם כגמולו אשלם לו, לקיים מה שנאמר עם חסיד התחסד וגו׳. ויוסף המלאך הדובר בי לאמר, עוד תרע כי ביום נסעך לווישניוויץ אז כמוהו היום, אנכי אעמוד לשטן לך, אטביע בבוץ מרכבתך על מפתן בית נטע, ואת מוסרותיה אנתק, והוא במעמדו הרע יעמוד ויצפה דרך חלונו אולי תבוא לבקרהו, ואמרתי אל המלאך הגד לי, הארד? האבוא אז לביתו לבקרהו? ויען המלאך „לא", ואקרא אל המלאך בקול מר ואומר: אהה ארוני! אם עד כה יגיע רוע לבבי אז, אנא אל תמירני, יהיה נטע גם אז כמוהו היום, ואני אהיה כמוני היום, לא אמיר מדותי לא אמיר שמי, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור

יצחק בער לעווינזאהן.

Stanford University Libraries
3 6105 025 974 614